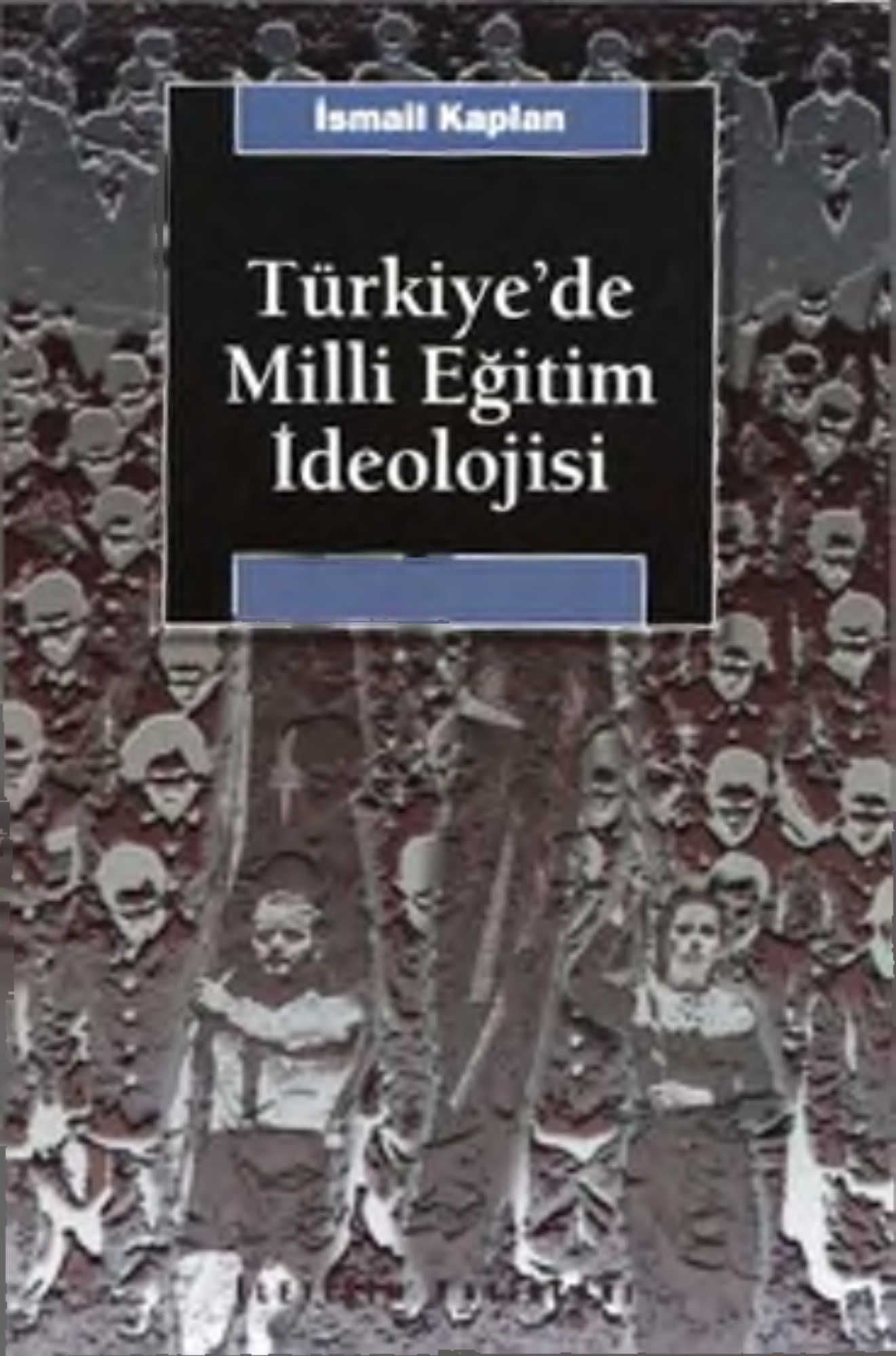

İsmail Kaplan
Türkiye'de
Milli Eğitim
İdeolojisi

İSMAİL KAPLAN

Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi

ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi

i l e t i ş i m

İSMAİL KAPLAN Boğaziçi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü öğretim üyesidir. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 1998 yılı Haziran ayında kabul edilen *The Ideology of National Education in Turkey and Its Implications for Political Socialization* başlıklı tezle doktorasını tamamlayan İsmail Kaplan'ın ilk kitabı, çevirisini kendisinin yaptığı bu doktora tezidir. *Mahşerin Kapısında: Amerika, Savaş ve Türkiye* (Ürün Yayınları, İstanbul, 2004) adlı ortak kitabın yazarlarından olan İsmail Kaplan'ın çeşitli dergilerde yazıları ve çevirileri çıktı. Üç çeviri kitabı yayımlandı: Edward S. Herman ve Noam Chomsky, *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir*, Minerva Yayınları, İstanbul, 1998 (ortak çeviri). Noam Chomsky, *Sam Amca Ne İstiyor: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Amerikan Politikaları*, Minerva Yayınları, İstanbul, 1999 (ortak çeviri). Günay Göksu Özdoğan, *"Turan"dan "Bozkurt"a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

İletişim Yayınları 527 • Araştırma-İnceleme Dizisi 86
İSBN 975-470-730-8
© 1999 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1999, İstanbul (1000 adet)
2. BASKI 1999, İstanbul (500 adet)
3. BASKI 2002, İstanbul (500 adet)
4. BASKI 2005, İstanbul (500 adet)

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Fatoş Gencosman
KAPAK RESMİ Peter Blake, "ABC Minors", 1955, detay
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Sait Kızılırmak
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
Giriş 11

BİRİNCİ KISIM
EĞİTİM FELSEFELERİ 19

İKİNCİ BÖLÜM
Despotik Eğitim 21
1. Platon'un Eğitim Felsefesi 22
2. Hobbes'un Eğitim Felsefesi 25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Liberal Eğitim 33
1. Locke'un Eğitim Felsefesi 36
2. Kant'ın Felsefesi 45
3. John Stuart Mill'in Felsefesi 54
4. Thomas Hill Green'in Olumlu Özgürlüğü 57
5. Leonard T. Hobhouse'un Organik Liberalizmi 61
6. John Dewey'in Kültürel Liberalizmi 63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Eşitlikçi Eğitim 67
1. Rousseau'nun Felsefesi 69
2. Marks, Engels ve İzleyicilerinin Felsefesi 80

İKİNCİ KISIM
EĞİTİMİN İDEOLOJİK VE SİYASAL PRATİKLERİ 93

BEŞİNCİ BÖLÜM
Pratikte Eğitim Anlayışları 95
1. Nazi Almanyası 95
2. Faşist İtalya 105
3. Militarist Japonya 114
4. Nazizm Sonrası Batı Almanya 118
5. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Japonya 120
6. Amerika Birleşik Devletleri 123
7. Sovyetler Birliği 126
8. Nazizm Sonrası Doğu Almanya 128

ÜÇÜNCÜ KISIM
TÜRK MİLLİ EĞİTİM İDEOLOJİSİNİN
OLUŞMASI VE YERLEŞMESİ 131

ALTINCI BÖLÜM
Türk Milli Eğitim İdeolojisinin Oluşma Dönemi 133
1. Kemalizmin Siyaset ve Ekonomi Teorisi 134
2. Mustafa Kemal'in Eğitime İlişkin Görüşleri 137
3. İsmet İnönü'nün Eğitime İlişkin Görüşleri 143
4. Alternatif Eğitim Politikaları 145
5. Hükümet Programlarında Eğitim 152
6. 1921 ve 1924 Anayasalarında Eğitim 157
7. Tevhid-i Tedrisat Kanunu 159

YEDİNCİ BÖLÜM
Türk Milli Eğitim İdeolojisinin Yerleşmesi 161
1. Hükümet Programları 162
2. Cumhuriyet Halk Partisi Programları 170
3. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Programı 179
4. Anayasa Değişiklikleri 179
5. Eğitim Yasaları ve Yönetmelikleri 180
6. Bakanlık Direktif ve Açıklamaları 189

DÖRDÜNCÜ KISIM

TÜRK MİLLİ EĞİTİM İDEOLOJİSİ'NİN YENİDEN ÜRETİLMESİ VE SÜREKLİLİK KAZANMASI 197

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme 199

1. Parti Programları 200

2. Son CHP Hükümetlerinin Programları 209

3. İlk Okul ve Orta Okul Müfredat Programları 213

4. Demokrat Parti Hükümetlerinin Programları 214

DOKUZUNCU BÖLÜM

Çalkantılı Yıllar: 1960-1980 227

1. Hükümet Programlarında Eğitim 228

2. 1961 Anayasası ve Temel Mevzuat 262

3. 1960-1980 Dönemi Parti Programları 274

ONUNCU BÖLÜM

1980 Darbesinden Günümüze 305

1. 1982 Anayasası ve Temel Mevzuat 306

2. Hükümet Programları 311

3. Parti Programları 323

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Eğitimin Bugünkü Durumu 347

1. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Görevleri 348

2. Okul Öncesi Eğitim 349

3. İlköğretim Yönetmeliği 353

4. Ders Kitapları Yönetmeliği 355

5. İlk Okul Müfredat Programı 356

6. İlköğretim İkinci Kademe Müfredat Programı 364

7. İlk Okuldan Liseye: Tipik Örnek 369

8. Ortaöğretim Müfredat Programı 375

9. Platon'un ve Hobbes'un Ruhu 382

ONİKİNCİ BÖLÜM

Sonuç 389

1. Genel Değerlendirme 390

2. Siyasal Toplumsallaşma Açısından Sonuçlar 395

Kaynakça 399

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Toplumsallaşma ve Eğitim

Toplumsallaşma, "belirli toplumsal durumların deneyimi ve bilgisi aracılığıyla insan davranışının biçimlendirilmesi: bireylerin kendi davranışlarına ilişkin olarak başkalarının beklentilerinden haberdar oldukları; bir toplumsal grubun veya toplumun normlarını, törelerini, değerlerini ve inançlarını edindikleri; ve bir toplumsal grubun veya toplumun kültürünün aktarıldığı süreç" olarak tanımlanır.[1] Bu anlamda, toplumsallaşma, eğitimle eş anlamlıdır; hem öğretmeyi, hem öğrenmeyi kapsayan bir süreçtir.

Toplumsallaşma, "toplumsallaştırılan birey ile onu toplumsallaştıran toplum ve toplumsal etkenler arasındaki etkileşimli süreç"tir.[2] Bir başka deyişle, bireyler hem toplumsallaştırılırlar, hem de kendi kendilerini toplumsallaştırırlar. Bir toplumsal

1 James Watson ve Anne Hill, *A Dictionary of Communication and Media Studies*, Edward Arnold Publishers, London, 1984, s. 153.

2 Richard E. Dawson, Kenneth Prewitt ve Karen S. Dawson, *Political Socialization*, İkinci Baskı, Little, Brown and Company, Boston ve Toronto, 1977, s. 33.

grubun veya toplumun değerleri, inançları ve davranış kodları bireylere aşılanır ve, tersinden bakıldığında, bireyler, bir toplumsal grubun veya toplumun değerlerini, inançlarını ve davranış kodlarını edinirler. Toplumsallaşma sürecinin sonucunda, bireyler, o toplumsal grubun veya toplumun kurumsal yapılarıyla bütünleşirler.

Toplumsallaşma, toplumsal ilişkiler ağının bütünü içerisinde yer alan çok karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, bütün toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişki pratikleri ve kurumlarıyla ilgilidir. Çocuk büyütme pratikleri, okul, iş süreçleri, siyasal karar verme süreçleri, eğlenme ve boş zaman pratikleri, tapınma pratikleri, askeri ve cezai deneyimler ve benzerlerinin hepsi, toplumsallaşma sürecinde rol oynar. Bu yüzden, aile, arkadaşlık grupları, okul, siyasal partiler, hükümet, ordu, iş yeri (fabrika, çiftlik, büro vb.), sendikalar, işveren dernekleri, tapınak (cami, kilise, sinagog vb.), kitle iletişim araçları (radyo, televizyon, basın), sinema, yayınevleri, kulüpler, kahvehaneler, toplumsallaştırma etkenleri arasında yer alırlar.[3]

Öte yandan, toplumsallaşma dinamik ve çatışmalı bir süreçtir. Bu durum, toplumun ekonomik, siyasal ve kültürel güçlerine göre birbirlerinden ayırt edilen karşıt toplumsal gruplara (toplumsal sınıflar; cinsler; ırk, soy ve dil toplulukları vb.) bölünmüş olması gerçeğinden kaynaklanır.[4] Bir başka deyişle, toplumsal gruplar "asimetrik iktidar ilişkileri" ağı içerisinde yer alırlar.[5] Birbirine karşıt toplumsallaştırma etkenleri, bireyi kendi bakış açılarına göre etkilemek, daha doğrusu biçimlendirmek üzere mücadele ederler. Bu şekilde, egemen gruplar, yani asimetrik iktidar ilişkilerinin ayrıcalıklı tarafı, kurulu düzeni korumaya ve sürdürmeye çalışırken, alt gruplar, yani asimetrik iktidar ilişkilerinin yoksunlar tarafı, kurulu düzeni değiştirme eğilimi taşır. Buna bağlı olarak, toplumsallaşma, bire-

3 *A.g.e.*, s. 171-202.

4 *A.g.e.*, s. 171-179.

5 Henry A. Giroux, *Schooling for Democracy: Critical Pedagogy in the Modern Age*, Routledge, London, 1988, s. 64.

yi kendi yanlarına çekmeye çalışan karşıt toplumsal güçlerin mücadelesinin somut sonucu olur.

Toplumsallaşma ve İdeoloji

Buradan ideoloji kavramına geliriz. Toplumsallaştırma etkenlerinin bireyi belli bir bakış açısına ya da dünya görüşüne göre biçimlendirmeye çalıştıklarını söylemiştik.

Bu bakış açısına ya da dünya görüşüne ideoloji denir. İdeoloji, "sınıflı toplumun pratik toplumsal bilinci" olarak tanımlanabilir.[6] İdeoloji, "bir toplumun kendisini ayırt eden ilişkileri yeniden üretmesini sağlayan araçtır. Bir düşünceler bütüncesi veya düşünüş örüntüsü olarak ele alındığında, ideoloji, kendisini yaşatan toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişki pratiklerinin bilişsel kalanıdır. Daha diyalektik bir söyleyişle, ideoloji, belirli iş, iletişim ve karar verme pratikleri yoluyla yaratılır ve yaşatılır."[7] Öyleyse, toplumsallaşma sürecinin ideolojik nitelik taşıdığı sonucunu çıkarabiliriz. Toplumsallaşma süreci bireylere bir ideolojinin aşılanması biçimini alır.

Egemen ideoloji[8] kurulu düzeni haklı, ahlâki ve meşru olarak tanımlar ve hatta ebedi ilan eder. Alttaki, devrimci ideoloji ise kurulu düzeni gayri meşru ve geçici ilan edip yıkılması ve alternatif bir düzenin kurulması çağrısında bulunur.[9]

---

6 Istvan Mészaros, *The Power of Ideology*, New York University Press, New York, 1989, s. 12.

7 Wilfred Carr ve Stephen Kemmis, *Becoming Critical*, The Falmer Press, Lewes, 1986, s. 193.

8 "Hakim sınıfın düşünceleri her çağın hakim düşünceleridir: yani, toplumun hakim *maddi* gücü aynı zamanda o toplumun hakim *düşünsel* gücüdür. Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf, bunun sonucunda zihinsel üretim araçlarını da kontrol eder. Böylece, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri genellikle maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıfa bağımlı olur. Hakim düşünceler egemen maddi ilişkilerin düşünsel ifadesinden, egemen maddi ilişkilerin düşünce olarak kavranışından; dolayısıyla da, bir sınıfı hakim sınıf yapan, yani onu egemen duruma getiren düşüncelerden başka birşey değildir. (Karl Marx ve Friedrich Engels, *Collected Works*, Lawrence and Wishart, London, 1975, Cilt 5, s. 59).

9 Bkz. Harry M. Johnson, "Ideology and the Social System", David L. Sills (ed.),

Birbirine karşıt toplumsallaştırma güçlerinin, dolayısıyla da birbirine karşıt ideolojilerin mücadelesinde, ekonomik, siyasal ve kültürel güç alanındaki asimetri nedeniyle egemen ideolojinin birçok avantajı, devrimci ideolojinin ise birçok dezavantajı vardır. "Hakim ideoloji, devletin, medyanın, akademik kurumların desteğinden yararlanır. Sistemin mantığına dayanarak aklı başında, ılımlı, mutabakat yanlısı, apaçık sağduyulu görünebilir. Kurtuluş ideolojileri ise akıntıya karşı yüzmek durumunda oldukları gibi, temelden farklı bir toplum hayalini soyut olarak betimlemek zorunda kalırlar."[10]

Siyasal Toplumsallaşma

Siyasal toplumsallaşma, genel toplumsallaşma olgusunun ayrılmaz parçasıdır; toplumsallaşmanın özel bir biçimidir. Siyasal toplumsallaşma, bireylerin siyasal yönelimlerini, tutumlarını ve davranışlarını edinmelerini sağlayan süreçtir.[11] Siyasal toplumsallaşma süreci yoluyla bireyler, belli bir toplumsal grubun veya topluluğun siyasal değerlerini, inançlarını ve davranış kodlarını edinirler ve o toplumsal grubun veya topluluğun siyasal yapılarıyla bütünleşirler. Bu geniş anlamında, siyasal toplumsallaşma, siyasal eğitimle eş anlamlıdır. Amaçlı ya da amaçsız her türlü siyasal öğretim ve öğrenimi kapsar.

Toplumsallaşmanın yukarıda sözünü ettiğimiz bütün özellikleri, yani etkileşimli, yaygın, dinamik, çatışmalı ve ideolojik nitelikli olması, siyasal toplumsallaşma süreci için de geçerlidir. Sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin bütün pratikleri ve kurumları, aileden işyerine, arkadaşlık gruplarından kitle iletişim araçlarına kadar yaşam ağının bütün öğeleri, siyasal toplumsallaşmanın da etkeni rolünü oynar. Bunların hepsi siyasal açıdan anlamlı bilgi ve davranış kodları iletirler.

International Encyclopedia of the Social Sciences, The MacMillan Company and the Free Press, USA, 1968 içinde, Cilt 7, s. 81: "İdeolojinin temel işlevi... belli bir toplumsal eylem programını meşru ve desteğe layık olarak tanımlamaktır."

10 Daniel Singer, "Their Ideology and Ours", *Monthly Review*, Cilt 41, no 11, Nisan 1990, s. 43-44

11 Dawson, Prewitt ve Dawson, *y.a.g.e.*, s. 33.

Geniş ve Dar Anlamda Eğitim

Yukarıda açıklanan geniş anlamında, toplumsallaşmanın, yapılandırılmış (formel) veya yapılandırılmamış (informel), amaçlı veya amaçsız, planlı veya plansız eğitim ile eş anlamlı olduğunu; siyasal toplumsallaşmanın da yapılandırılmış veya yapılandırılmamış, amaçlı veya amaçsız, planlı veya plansız siyasal eğitimle eş anlamlı olduğunu gördük.

Dolayısıyla da, tersinden bakıldığında, eğitim toplumsallaşma ile, siyasal eğitim de siyasal toplumsallaşma ile eş anlamlıdır. "Eğitimin her türlü bilgi iletişimini ve değerler oluşturmayı kapsadığı söylenebilir; bu anlamda eğitim toplumsallaşma ile eş anlamlıdır."[12] Aynı şekilde, siyasal eğitim de, ister doğrudan doğruya, isterse görünüşte siyasal olmayan, ancak siyasal açıdan anlamlı mesajların dolaylı olarak iletilmesi yoluyla siyasal bilginin her türlü iletişimini ve siyasal değerlerin oluşturulmasını içerir.[13]

Demek ki, eğitim insanlığın temel bir etkinliğidir. Eğitimin toplumsallaşma ile eş anlamlı ve uygunluk içinde olması, eğitimi ideolojilerin önemli bir bileşeni haline getirmiş ve, yapılandırılmış, amaçlı ve planlı eğitim sistemlerinin kurulmasına yol açmıştır. Eğitim çok eski çağlardan bu yana toplumsal iş bölümünde ayrı bir etkinlik olagelmiştir. Eğitim için kontrollü bir mekân oluşturulmuş ve buraya okul adı verilmiş; öğretme ve öğrenme için resmi roller belirlenmiş ve bu rollerin üstlenicilerine sırasıyla öğretmen ve öğrenci denilmiş; öğretme ve öğrenme için resmi programlar hazırlanmış ve bunlar müfredat olarak adlandırılmıştır. Toplumsal, siyasal ve kültürel değerlerin ve kodların iletilmesi görevi resmen bu eğitim kurumlarına verilmiştir.[14]

Modern toplumlarda, yapılandırılmış eğitim pratiği ve kurumlarının rolü günden güne artmaktadır. Günümüzde, yapı-

12 C. Arnold Anderson, "Education and Society", Sills (ed.), *y.a g.e.* içinde, Cilt 7, s. 517.

13 Fred I. Greenstein, "Political Socialization", *a.g.e.*., Cilt 14, s. 551-554.

14 Daha ayrıntılı bilgi için bkz., "Education", *a.g.e.*., Cilt 4, s. 509-532.

landırılmış eğitim nüfusun çok önemli bir kesimini aynı anda kapsayan ve "herkesin yaşamını yakından ilgilendiren"[15] bir kurum olmuştur. Daha önce hiçbir çağda, günümüzde olduğu kadar çok sayıda insan kollektif ve sistemli olarak özellikle bu amaçla oluşturulan yapılandırılmış kurumlarda eğitim görmüyordu. Aynı şekilde, daha önce hiçbir çağda, günümüzdeki kadar uzun bir eğitim dönemi için öğrencilerin okullarda kalması gerekmiyordu. Baskıcı devlet aygıtları (hükümet, idare, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb.) ile ideolojik devlet aygıtları (eğitim, kültür, din, iletişim, aile vb. devlet aygıtları) ayrımını yapan Louis Althusser, bu olguları dikkate alarak eğitimsel devlet aygıtını, yani okul sistemini, kapitalist toplumlardaki modern devletin hakim ideolojik aygıtı olarak tanımlar. Althusser'e göre, okul sistemi, kapitalist düzende sömürü ilişkilerinin yeniden üretilmesinde, kimi becerilerin öğretilmesi kılıfı altında hakim sınıfın ideolojisini aşılama yoluyla başrolü oynar.[16]

Bu çalışmada, eğitim dar anlamında, siyasal toplumsallaşmanın uzmanlaşmış ve kurumsallaşmış bir biçimi olarak ele alınacak ve özellikle eğitimin ideolojik işlevi üzerinde durulacaktır.

Üç Eğitim Felsefesi

Eğitim çağlar boyunca birçok seçkin siyasal düşünürün inceleme konusu olmuştur. Platon'dan Hobbes'a, Locke'tan Kant'a, Mill'den Dewey'e, Rousseau'dan Marks ve Engels'e, filozoflar kendi dünya görüşleri doğrultusunda genel siyasal teorilerinin parçası olarak eğitim üzerine doktrinler oluşturmuşlardır. Bugüne kadarki insanlık tarihinde üç temel eğitim fel-

15 *A.g.e.*, s. 510.

16 Bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994. Althusser'e göre, kapitalist devletin bütün aygıtları baskı ve ideolojiyi birlikte uygular. Ne var ki, baskıcı devlet aygıtlarında baskı birincil ve ideoloji ikincil iken, ideolojik devlet aygıtlarında ideoloji birincil, baskı ise ikincildir. Bkz. *a.g.e.*, s. 35.

sefesi veya doktrini veya ideolojisi ayırt edilebilir; bunlar, 1) despotik eğitim, 2) liberal eğitim ve 3) eşitlikçi eğitimdir.[17]

Bu çalışmada amaç, Türk milli eğitim sistemini siyasal bakış açısından incelemek ve böylece ona yön veren siyasal değerleri belirlemektir. Bir başka deyişle, amaç, Türk milli eğitim sisteminin ideolojisini incelemek ve bu ideolojinin siyasal toplumsallaşma üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Çalışmada modern Türk eğitim sistemi, 1920'li yıllarda kuruluşundan başlayarak 1990'ların sonundaki mevcut durumuna kadar, bugünkü durumun betimlenmesine ağırlık verilerek incelenecektir. Türk milli eğitim sistemi, Türkiye'deki siyasal toplumsallaşma sürecinin dinamiklerinin bir parçası olarak kendi gelişimi içerisinde ele alınacak ve sonra da yukarıda sözü edilen eğitim felsefeleriyle olan ilişkisi açısından değerlendirilecektir.

Ancak, konunun daha açık biçimde anlaşılabilmesi için önce üç temel eğitim felsefesini, hem evrensel teorik biçimleri ile, hem de dünya çapında kendilerinden esinlenen somut ideolojik ve siyasal pratikleri içinde inceleyeceğiz. Çalışmanın birinci kısmında eğitim evrensel yönüyle incelenecektir. İkinci kısımda eğitimin ideolojik ve siyasal pratikleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra, üçüncü ve dördüncü kısımlarda, özele geçilecek ve asıl konumuz olan Türk milli eğitim sisteminin ideolojisi ile bu ideolojinin siyasal toplumsallaşma açısından sonuçları üzerinde yoğunlaşılacaktır.

17 Bununla birlikte, bu sınıflandırma, somut durumlarda melez türlerle, yani birden fazla felsefenin öğelerini eklektik veya sentetik olarak birleştiren biçimlerle karşılaşılmayacağı anlamına gelmez.

BİRİNCİ KISIM

EĞİTİM FELSEFELERİ

İKİNCİ BÖLÜM

DESPOTİK EĞİTİM

Despotik eğitim, halkın kendi kendini yönetmesi yerine, bir sınıfın mutlak hakimiyetini sürdürme amacını güden eğitimdir.[1] Despotik eğitimin temel hedefi halkın devlet yöneticilerine koşulsuz biçimde itaat etmesini sağlamaktır. Despotik eğitim, yönetme hakkı tekelini bir seçkinler kesimine teslim edip bütün halkı bu haktan yoksun bırakmanın doğal ve meşru olduğu görüşünü aşılama amacına göre tasarımlanmış eğitimdir. Despotik eğitimin savunduğu düzen, efendiler ve uyruklar düzeni, eşitsizlik ve özgürlüksüzlük düzenidir. Despotik eğitim,

---

1 Rousseau'ya göre despotizm, halkın egemenliğinin gaspedilmesi anlamına gelir (bkz. J. J. Rousseau, *The Social Contract*, Kitap III, Bölüm X). Despotizm "hem kanunları, hem de halkı çiğner ve cumhuriyetin yıkıntıları üzerinde kendi hükmünü kurar... *dürüstlükten hiçbir fayda ummayan* despotizm, hakimiyeti ele geçirdiği her yerde kendinden başka hiçbir efendi tanımaz; despotizm konuşmaya başlar başlamaz doğruluk ve ödev duygusu ağırlığını yitirir ve kölelerin elinde itaatkârlıktan başka hiçbir erdem kalmaz" (Bkz. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Say Yayınları, İstanbul, 1995, s. 173-174, alıntı yeniden çevrilmiştir). G. H. Sabine'nın *Webster's Third New International Dictionary*, sayfa 614'de yer alan "despotizm" maddesinde aktarılan tanımı da aynı doğrultudadır: "Despotizm, bir yönetici sınıfa özgü çıkarların, genel çıkara ait olan yeri gaspetmesi şeklinde ortaya çıkan sapkın bir egemenliktir." Ayrıca, bkz. Sheldon S. Wolin, "Hobbes and the Culture of Despotism", Mary G. Dietz (ed.) *Thomas Hobbes and Political Theory*, University Press of Kansas, Kansas, 1990 içinde.

"iktidarda bulunanlara itaat edin" sloganını bayrak edinir. Uyruklara uyrukluğun ne kadar iyi birşey olduğu görüşünü aşılarken, hakim sınıfın üyelerine, kendi bilgece hakimiyetlerinin "devletin güvenliği" açısından *vazgeçilmez* olduğu görüşünü benimsetir.

Despotik eğitim, evrenselliğin yerelcilikle; ortak çıkarların kısmi çıkarlarla; dayanışmanın baskıyla; paylaşmanın sömürüyle; akılcı mutabakatın kararların dayatılmasıyla; düşünce, vicdan ve anlatım özgürlüğünün sansür ve zulümle; eleştirel tartışmanın körü körüne itaatle; barış ve uyumun, (hem "iç", hem de "dış" düşmanlara karşı) militarizmle; aydınlanmanın öğretilemeyle (endoktrinasyonla); karşılıklı saygı ve insan onurunun liderlere tapınmayla; bireylerin her yönlü gelişiminin toplumsal işbölümünün neden olduğu alçaltıcı durumlarla ikame edilmesini meşrulaştırır.

Despotik eğitimin en hararetli savunucuları Platon ile Hobbes olmuştur.

1. Platon'un Eğitim Felsefesi

Platon'un felsefesinde, eğitim, devletin vazgeçilmez bir işlevidir. Platon'a göre, devlet yöneticileri eğitim sayesinde kendi uyruklarını devlet güvenliğinin ihtiyaçlarına göre biçimlendirebilirler. Platon'un öngördüğü eğitim, "kişinin, yurttaşlığın gerektirdiği ideal mükemmelliği şevkle amaç edinmesini sağlayan ve ona adaletli biçimde nasıl yöneteceğini ve nasıl itaat edeceğini öğreten... erdem eğitimidir".[2] Platon'a göre, "öğrenciler anne babalarının değil, devletin mülkü sayılacaktır".[3]

---

2 Plato, *Laws*, aktaran Robert R. Rusk, *The Doctrines of the Great Educators*, MacMillan, Melbourne, London and Toronto, 1965, s. 30.

3 *A.g.e.*, s. 31. Bu despotik görüşü liberal ve eşitlikçi görüşlerle karşılaştıralım: Liberal Locke'a göre, doğa, babalara ve annelere, çocukları üzerinde "henüz reşit olmadıkları dönemde çocuklarının yararı için kullanmak, yeteneklerinin gelişmemişliğini ve mülklerini... (yani) insanların kişiliklerinde ve mallarında sahip oldukları mülklerini nasıl yönetecekleri bilgisinden yoksun oluşlarını telâfi etmek üzere" bir ebeveyn gücü vermiştir (*Second Treatise*, Bölüm 173, aktaran C.B.

Üç Sınıf

Platon yurttaşları üç sınıfa ayırır: işçiler ve korucular iki temel sınıfı oluşturur, bu temel sınıflardan korucular ise kendi içlerinde askerler ve yöneticiler olarak ikiye ayrılır.[4] İşçilerin görevi üretmek, yaşam için gerekli maddeleri temin etmektir. Korucuların görevi ise, savaş yoluyla devletin sınırlarını genişletmektir.[5]

İnsanların sınıflara ayrılmasını Platon şöyle haklı göstermeye çalışır: "Üç tür insan vardır: doğa tarafından yönetmek için değil de, çalışmak için yaratılanlar; ancak başkalarının kontrolü ve yönetimi altında yönetmek için yaratılanlar; ve son olarak, araçları ve amaçları nihai olarak belirlemek gibi en yüksek düzeyde devlet adamlığı görevlerine uygun olarak yaratılanlar."[6]

Platon'un, işçilerden talep ettiği tek yurttaşlık erdemi, üretmenin yanısıra, "itidal sahibi" olmalarıdır; itidal sahibi olmak, haddini bilmek demektir.[7] Yani, işçilerin tek bir siyasal ödevi vardır ve o da itaat etmektir; işçilerin devlet yönetimine katılma hakkı yoktur; işçilere düşen, "daha akıllı insanların vesayeti altında yaşamak"tır.[8]

Soylu Yalanlar

İşçileri bu kadar düşük bir statüye razı etmek için, Platon, Tanrının insanları farklı madenlerden yarattığını iddia eden

---

Macpherson, *The Political Theory of Possessive Individualism*, Clarendon Press, Oxford, 1962, s. 244). Eşitlikçi Nadezhda Krupskaya'ya göre ise, "Çocuklar ne anne babalarının, ne de devletin mülkiidürler, bizzat kendilerine aittirler." (*Pedagogicheskie Sochineniya v Desyati Tomakh*, Akadem Pedagogischeskich Nauk, Moskva, 1959, Cilt 6, s. 158, aktaran R. F. Price, *Marx and Education in Late Capitalism*, Croom Helm, London & Sydney, 1986, s. 197).

4 George H. Sabine, *A History of Political Theory*, Üçüncü Baskı, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1961, s. 52.

5 Plato, *Republic*, aktaran Rusk, *y.a.g.e.*, s. 11.

6 Sabine, *y.a.g.e.*, s. 52.

7 *A.g.e.*, s. 53; Rusk, *y.a.g.e.*, s. 13.

8 Sabine, s. 53-54; Rusk, *a.g.e.*.

madenler efsanesi gibi "soylu yalanlar"ın propaganda edilmesini önerir: "Hepiniz kardeşsiniz, ama Tanrı her birinizi ayrı yaratmış. Kiminiz kumanda etme gücüne sahipsiniz, Tanrı bu kimseleri yaratırken hamurlarına altın katmış, dolayısıyla en büyük şerefi onlara vermiş; kimilerini gümüşten yaratmış, onları asker yapmış; kimilerini de tunçtan ve demirden yaratıp çiftçi ve zanaatkâr yapmış... bir kehanete göre, tunçtan veya demirden yaratılan bir kişi devletin başına geçerse, o devlet yıkılır."[9]

Platon, devlet yöneticilerinin hem kendi yurttaşlarını, hem de düşmanları aldatma hakkına sahip olduğunu açıkça ilan eder: "Eğer yalan söyleme ayrıcalığına sahip olması gereken birileri varsa, bu kişiler devlet yöneticileridir; devlet yöneticileri ister düşmanlarla, ister kendi yurttaşlarıyla ilişkilerinde kamu yararı için yalan söyleyebilirler. Ama başka hiç kimse bu tür şeylere kalkışmamalıdır."[10] Devlet yöneticileri sansür uygulama hakkına da sahiptir. Örneğin anneler ve dadılar çocuklara sadece devletçe izin verilen masalları anlatabilirler.[11]

Devlet Kontrolünde Din

Devletin merkezi kontrolü altında tutulan okul sistemiyle birlikte, din de devletin merkezi düzenlemesine ve kontrolüne tabidir. Hangi rahiplerin yetkili, hangi tapınakların onaylı, hangi dinsel uygulamaların ve ayinlerin izinli olduğu belirlenir, izinsiz mezhepler ve uygulamalar yasaklanır. Aynı zamanda, ateizm, hapis ve hatta ölüm cezası gerektiren bir suç ilan edilir; gençler, ateizmin devlet güvenliğine karşı bir tehdit oluşturduğu konusunda uyarılır ve eğitilir.[12]

---

9 Plato, *Republic*, aktaran Rusk, s. 13-14. Platon'a yöneltilen "Peki halk bu kadar bariz bir yalana inanır mı?" sorusuna Platon, "mümkünse" yöneticilerin de bu yalana inandırılması, "ama eğer bu mümkün olmazsa, hiç olmazsa şehrin geriye kalanının" buna inandırılması gerektiği yanıtını verir. Plato, *Republic*, aktaran Wolin, *y.a.g.e.*, s. 34.

10 Rusk, *y.a.g.e.*, s. 16.

11 *A.g.e.*, s. 14.

12 Sabine, *y.a.g.e.*, s. 83-85.

Özgürlük Düşmanlığı ve Militarizm

İleride devletin başına geçecek yöneticilerin eğitiminde can alıcı önem taşıyan son nokta, öğrencilerin on yedi ile yirmi yaşları arasında harp okulunda eğitim görmesi ve savaş meydanlarına götürülerek "tıpkı av köpeklerinin yetiştirilmesinde olduğu gibi, kanın tadına bakmaları"nın sağlanmasıdır.[13]

Platon'un öğretisinde özgürlük, kendi başına bir değer değildir ve bir ideal olarak da kabul edilmemelidir. Platon'a göre, özgürlük kendi başına bir değer sayılır ve bir ideal olarak kabul edilirse, halk "liderlerini oligark olarak damgalayıp reddeder"; sonuçta "küçücük bir yasak bile halkta dayanılmaz bir baskı gibi öfke yaratır, disiplin ve yasa saygısı büsbütün ortadan kalkar".[14]

Görüldüğü gibi, Platon'un eğitim felsefesi, özünde, sömürü, baskı ve zulmün savunuculuğunu yapmakta, özgürlük ve eşitliğe saldırmaktadır.

2. Hobbes'un Eğitim Felsefesi

Siyaset ve İdeoloji Olarak Eğitim

Hobbes, eğitimin siyasal rolüne büyük önem verir. Eğitim, toplumu yöneten egemen için vazgeçilmez bir öğedir. Toplumu yönetmek, insanların eylemlerini yönetmek demektir; insanların eylemini yönetmek için, egemen, onların düşüncelerini ve inançlarını yönetmek zorundadır: "Çünkü insanların eylemine yön veren şey, onların düşünceleridir; insanların eylemlerini düzgün biçimde yönetmek, onların düşüncelerini düzgün biçimde yönetmekten ibarettir."[15]

Herkesin bildiği gibi, Hobbes'un anlayışına göre, egemen,

---

13 Plato, *Republic*, aktaran Rusk, *y.a g.e.*, s. 26.

14 Plato, *Republic*, aktaran Robin Barrow, *Plato, utilitarianism and education*, Routledge & Kegan Paul, London and Boston, 1975, s. 36-37.

15 Thomas Hobbes, *Leviathan*, introduction by John Plamenatz, Meridian Books, Cleveland and New York, 1963, s. 181.

uyrukları karşısında herşeye kadirdir. Tanım gereği, "her toplumun egemeni, o toplumdaki bütün uyrukların mutlak temsilcisidir".[16] Bu yüzden, "egemenin sözleşmeyi ihlâl etmesi gibi bir durum hiç sözkonusu olamaz; ve dolayısıyla da uyruklarından hiçbiri, egemenin sözleşmeyi ihlâl etmesi nedeniyle egemenlik haklarını yitirdiği bahanesiyle, kendini egemenin uyrukluğundan azat edemez".[17] Ne var ki, eğer halk, egemenin "vazgeçilmez hakları" konusunda bilgilendirilmemiş veya yanlış bilgilendirilmiş olursa, "toplum çıkarları bu hakların kullanılmasını gerektirdiğinde, halk kolaylıkla baştan çıkarılıp egemene karşı direnişe sürüklenebilir".[17] Kuşkusuz, egemen, iktidarını korumak için yasalara veya cezalandırma yoluna başvurabilir, ama Hobbes, yasaların ve "yasal cezanın salacağı dehşet"in egemenin bu amacını gerçekleştirmesine yetmeyeceği konusunda ısrar eder. Ona göre, egemene tanınan hakların gerekçesini halka "ısrarla ve gerçekten öğretmek" mutlak bir zorunluluktur.[19]

Machiavelli'nin savunduğu düşünceyi tekrarlayan Hobbes, egemenin sahip olduğu hakların halka iyice belletilmemesi, halkın bu konuda eğitilmemesi durumunda, egemenin vereceği cezanın halk tarafından düşmanca bir eylem sayılacağını ve onların "yeterince güçlü olduklarını düşündükleri anda, düşmanca eylemlerle bu cezayı önlemeye çalışacaklarını" belirtir.[20] Böylesi bir durum ise, egemenin iktidarını tehlikeye düşürür. Bu tehlikeyi önlemek üzere, halkı siyasal açıdan eğitmek görevi, demek ki, egemene düşer. Egemene boyun eğmenin görevleri olduğunu ve bu boyun eğmenin onların yüksek menfaati gereği olduğunu halka öğretmek, egemenin başka hiç kimseye terkedemeyeceği bir görevidir.

---

16 *A.g.e.*, s. 215

17 *A.g.e.*, s. 179.

18 *A.g.e.*, s. 296

19 *A.g.e.*

20 *A.g.e.*

Devlet yöneticisinin siyasal danışmanı rolünü üstlenen Hobbes, "insanı topluma uygun hale getiren güç, doğa değil, eğitimdir" diye ilan eder.[21] Eğitimin siyasal ve ideolojik anlamının, halkın düşünce ve inançlarını biçimlendirmek olduğunu açıklar: "Güçlülerin sahip olduğu iktidarın biricik dayanağı, halkın düşünce ve inançlarıdır."[22]

Hobbes, halkı siyasal açıdan eğitmenin imkânsız bir görev olmadığını ve egemen tarafından kolayca yapılabileceğini vurgulayarak egemenin kuşkularını gidermeye çalışır: "Demek ki, egemenliğin doğal ve temel yasaları olan vazgeçilmez haklar konusunda halkı eğitmek hiç de zor bir iş değildir; tabii ki, egemenin, iktidarını parçalanmaz bir bütün olarak elinde tutması şartıyla."[23] Hobbes, görüşünü ispatlamak üzere iki kanıt gösterir. Kanıtlardan biri, Hobbes'a göre, eğitimin nesnesi olan halka ilişkindir. Öbür kanıt ise, eğitimin konusu olan öğretiye ilişkindir. Hobbes, eğitimin nesnesi ile konusunun uygun bir ikili oluşturduğunu, dolayısıyla da halkı siyasal açıdan eğitme görevinin pek de zorlukla karşılaşılmadan yerine getirilebileceğini öne sürer.

Hobbes'un halka ilişkin olan birinci kanıtı şudur: "*Sıradan halkın kafası*, eşrafa bağımlılıkla lekelenmiş veya hekimlerinin düşünceleriyle karalanmış olmadıkça, *kamu otoritesinin, üzerine herşeyi basabileceği boş bir kâğıda benzer.*[24] Hobbes'un halkın kafasını, bütünüyle edilgen, istenildiği gibi yoğrulup şekillendirilebilen bir şey saydığı açıktır.

Hobbes'un öğretiye ilişkin olan ikinci kanıtı ise şöyledir: "Koskoca uluslara Hıristiyan dininin akla sığmayan büyük sırlarının *kabul ettirilebildiği* ve milyonlarca insanın yine mantı-

---

21 Thomas Hobbes, *De Cive*, s. 44, aktaran Wolin, *y.a.g.e.*, s. 77.

22 Hobbes, *Behemoth*, s. 184, aktaran Mary G. Dietz, "Hobbes's Subject as Citizen", Mary G. Dietz (ed.), *y.a.g.e.* içinde, s. 95.

23 Hobbes, *Leviathan*, s. 297.

24 *A.g.e.*, vurgular benim. Locke'un *tabula rasa* kavramı ile karşılaştırınız: John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, edited by A. D. Woozley, The Fontana Library, 1976.

ğa aykırı bir şey olan, aynı kişinin aynı anda birçok ayrı yerde olabileceği görüşüne inandırılabildiği bir dünyada; akla bu derece uygun olan ve önyargısız herhangi bir kişinin işitir işitmez öğrenebileceği bir şeyin, yasaların himayesi altında ders ve vaaz yoluyla insanlara kabul ettirilememesi düşünülebilir mi hiç?"[25] Kolayca görülebileceği gibi, materyalist Hobbes, insanlar akla aykırı dini efsanelere bile inandırılabildiğine göre, güya "akla uygun" olan *ve daha da önemlisi*, devlet tarafından desteklenip propaganda edilecek olan kendi siyasal öğretisinin sıradan halkın aklını kolayca fethedebileceğini öne sürüyor.

Hobbes'un Siyasal Eğitim Stratejisi

Sıradan halkı egemenin mutlak hakları konusunda eğitmenin egemenin temel siyasal görevi olduğunu ve bu görevin yapılabilir olduğunu açıkladıktan sonra, Hobbes, egemen için kapsamlı bir siyasal eğitim stratejisi oluşturup egemenin başvurabileceği eğitim araçlarının neler olduğunu gösterir.

Herşeyden önce, egemen, "hangi düşüncelerin ve öğretilerin huzur ortamına aykırı, hangilerinin uygun olduğu konusunda karar vermenin; dolayısıyla da halk topluluklarına kimlerin, hangi ölçüde ve hangi durumlarda hitap edeceğini belirlemenin; ve bütün kitapları yayınlanmadan önce hangi öğretileri savundukları açısından incelemenin egemenlik kavramına ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğunu" bilmelidir.[26] Bir başka deyişle, Hobbes, "demek ki, her düşünce ve öğretinin nasıl bir nitelik taşıdığı konusunda karar verme veya bu konuda karar verecek kişileri atama hakkının egemene ait oluşunun toplum huzuru açısından zorunlu olduğunu" vurgular.[27]

Bu önerme, egemeni, öğretiler, düşünceler ve inançlar alanında neyin halka faydalı, neyin zararlı olduğunu belirleyen "büyük tanımlayıcı" durumuna;[28] dolayısıyla da, aynı zamanda,

25 *A.g.e.*

26 *A.g.e.*, s. 180.

27 *A.g.e.*

28 İlkay Sunar, *Düşün ve Toplum*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1979, s. 65.

büyük sansürcü durumuna getirir. Üstelik, büyük tanımlayıcı ve büyük sansürcü olan egemen, aynı zamanda büyük atayıcıdır: halka hitap edecek kişilerin, yani öğretmenlerin ve vaizlerin atanması yetkisi bütünüyle egemene aittir. Demek ki, halka neyin öğretileceğinin yanısıra, bu öğretme işini kimin yapacağı konusu da sadece devlet yöneticisinin yetkisi dahilindedir.

Hobbes'un egemene sunduğu ikinci önerme, egemenin belirli toplantı ve tören günleri belirlemesi ve bu toplantı ve törenlere katılan halkın bu yolla egemene karşı görevlerini öğrenmelerinin sağlanmasıdır. Hobbes, bu toplantı ve tören günlerini, Yahudiler'in Sebt gününe benzetir ve şöyle der: "halkın biraraya gelebileceği buna benzer günlerin belirlenmesi ve Tanrı'ya, yani egemenlerin egemenine dualar edilip şükürler sunulmasından sonra, onlara görevlerinin, genellikle hepsini birden ilgilendiren olumlu yasaların neler olduğunun okunup anlatılacağı ve onlar adına bu yasaları yapan otoritenin kim olduğunun iyice belletileceği toplantı ve törenlerin düzenlenmesi zorunludur."[29]

Büyük stratejist Hobbes'un üçüncü önermesi, "insanlığın derin düşünme imkânından yoksun olan en büyük kesiminin" bilgi kaynağına ilişkin gözlemine dayanır. Hobbes'a göre, insanlığın bu en büyük kesimi, "görevlerine ilişkin kavramları, esas olarak vaaz kürsüsündeki din adamlarından, kısmen de ağızları iyi laf yapan, hukuk ve vicdan meselelerinde kendilerinden daha bilgili ve akıllı olduklarını düşündükleri komşularından veya tanıdıklarından öğrenirler. Din adamları ile bu tür ağzı iyi laf yapan insanlar ise, bilgilerini, üniversitelerden ve hukuk okullarından veya üniversitelerle hukuk mekteplerinde görev yapan seçkin öğretmenlerin yazdığı kitaplardan öğrenirler. Öyleyse, halkın eğitiminin bütünüyle üniversitelerdeki gençliğin doğru biçimde eğitilmesine bağlı olduğu açıktır."[30] Bir başka deyişle, Hobbes, halkı denetim altında tutmak istiyorsanız üniversitelerdeki eğitimi ve öğretmenleri denetim

29 *Leviathan*, s. 299.

30 *A.g.e.*, s. 301.

altında tutun; bütün halkın beynini yıkamak istiyorsanız üniversite gençliğinin beynini yıkayın demektedir.

Siyasal Eğitimin İçeriği

Hobbes'a göre, egemene itaat en faydalı yurttaşlık erdemi, egemene itaatsizlik ise en zararlı yurttaşlık kusurudur. Devletin ayakta kalmasının güvencesi itaattir. İtaat ortadan kalkarsa devlet de ortadan kalkar: "Herhangi bir devlette itaati ve dolayısıyla halkın huzurunu ortadan kaldıracak olursanız, refah sona ermekle kalmaz, halkın kendisi de kısa sürede parçalanıp dağılır."[31] Hobbes, egemene en küçük bir itaatsizlik gösteren reformcuları bile kınar; çünkü ona göre bu itaatsizlik devletin yıkılması sonucunu doğurur: "Sırf toplumu düzeltmek için bile olsa itaatsizlik yoluna sapanların bu davranışlarıyla elde edebilecekleri tek sonuç, toplumu yıkmaktır."[32]

Hobbes, halka verilecek siyasal eğitimin içeriğinin bu ilkelere göre belirlenmesini savunur. Halka her zaman kendi egemenlerinden hoşnut olmaları ve mevcut hükümet sisteminin değişmesini asla istememeleri gerektiği öğretilmelidir. Hobbes'un sözleriyle, "halka, komşu uluslarda gördükleri herhangi bir hükümet biçimini kendi hükümet biçimlerinden daha fazla beğenmemeleri ve kendilerinden başka türlü bir yönetim tarzına sahip uluslarda gördükleri refahla gözlerinin kamaşmaması ve değişiklik istememeleri gerektiği öncelikle öğretilmelidir."[33]

Devlet Hizmetinde Din

Modernlik yanlısı Hobbes, mutlakiyeti savunma gayretiyle, kendi özgülcü, yerelci ve yerlici anlayışını öylesine ateşli bir şekilde dile getirir ki, sonuçta bütün materyalizmine rağmen ortaçağcı ve dinci düşünme tarzının bayraktarlığını yapar. "Bu değişiklik isteği, Tanrı'nın birinci emrine karşı çıkmak gibidir:

---

31 *A.g.e.*, s. 298.

32 *A.g.e.*

33 *A.g.e.*

çünkü, Tanrı, birinci emrinde, *Non Habebis Deos Alienos*, yani, başka ulusların Tanrılarına tapınmayacaksın, der. *Krallardan* söz ederken de, onların *Tanrı* olduğunu belirtir."[34] Görüldüğü gibi, din, despotik devletin hizmetine koşulmuş ve onun savunulması için seferber edilmiştir.

Sistemden hep memnun olmak ve değişmesini asla istememek yanında, uyruklar, egemeni asla eleştirmemeli, ona muhalefet etmemeli ve emirlerine karşı direnmemelidir. Hobbes'a göre, "ister bir kişi, ister bir meclis olsun, egemenliği temsil eden kurum hakkında kötü söz söylemenin; veya egemenin iktidar hakkını tartışıp sorgulamanın; veya halkın gözünde saygınlığını yitirmesine ve böylece toplumun güvenliği demek olan itaatlerinde gevşemeye yol açacak şekilde ondan saygısızca söz etmenin ne kadar büyük bir kusur olduğu halka öğretilmelidir".[35]

Kısacası, Hobbes'un öngördüğü siyasal eğitimin içeriği, despotik devlete kayıtsız şartsız boyun eğmeyi sistematik biçimde meşrulaştırmadan ibarettir. Bu bölümü, Hobbes'un, despotik yönetimin özünü açık seçik biçimde dile getiren ve despotizmin yönetimi altında halkın içine düşürüldüğü zavallı durumu betimleyen bir tanımıyla bitirelim: "Nasıl ki efendinin huzurunda bütün hizmetçiler eşit ve her türlü şereften yoksunsa, egemenin huzurunda da bütün uyruklar öyledir."[36]

---

34 *A.g.e.*

35 *A.g.e.*, s. 299.

36 *A.g.e.*, s. 185. Mary G. Dietz yerinde bir yorumla şöyle der: "Leviathan'ın keskin bakışları altında Hobbesgil uyruk, demek ki, iki büklüm olmuş, tir tir titreyen bir yaratıktır." Dietz, *y.a.g.e.*, s. 91.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBERAL EĞİTİM

Liberal eğitim, "mülkiyetin bir fonksiyonu" olarak görülen özgürlük için eğitimdir.[1] Liberal eğitim, kapitalist piyasa ilişkilerine dayalı bir toplumda, güya "kendi kişilikleri ve yetenekleri açısından topluma hiçbir borcu olmayan"[2] "rekabetçi ve istilacı"[3] bireylerin veya özgür öznelerin eğitimidir.

Liberal teorinin çıkış noktası burjuva anlamda bireydir. Bu birey (ki, tipik olarak bir erkektir), özünde toplumsal kaygıları olan bir kişilik değil, kendi çıkarlarının peşinden koşan ve yeteneklerini başkalarının zararına azamileştirmek isteyen bir kişidir.[4] O, kendi mülkiyetini arttırmak için bitmek tükenmek bilmeyen bir arzuya sahip bir mülk sahibidir. Bireye ilişkin bu ilkenin bir sonucu olarak, toplum, böylesi bireyler arasındaki, bir başka deyişle, mülk sahipleri arasındaki piyasa ilişkilerinin toplamı olarak görülür. Buna bağlı olarak, siyasal toplum da mülkiyeti korumaya ve mülk sahipleri arasındaki ilişkileri dü-

---

1 C. B. Macpherson, *y.a.g.e.*, s. 266.

2 *A.g.e.*, s. 255, 263 ve 269.

3 *A.g.e.*, s. 271.

4 Locke'a göre, "Ancak başkasının sırtından zengin olabilirsiniz". (*Essays on the Law of Nature*, ed. von Leyden, 1954, s. 211, aktaran Macpherson, *Democratic Theory*, Clarendon Press, Oxford, 1973, s. 234).

zenlemeye yarayan bir mekanizma olur.[5] Aynı doğrultuda, liberal eğitim de, kapitalist mülkiyet ilişkilerine dayalı toplumun korunmasına yarayan bir eğitim olur.

Birey, akılcılık, aydınlanma, eleştirellik, akılcı birey, bireysel özerklik, bireyin yeteneklerinin gelişmesi, bireysel özgürlükler (vicdan, düşünce, anlatım ve örgütlenme özgürlükleri) gibi kavramların hepsi liberal eğitim anlayışında değer verilen kavramlardır, ne var ki, liberal teoride bütün bu kavramlar piyasa ilişkileri mantığına göre yorumlanır: Akılcılık, kişisel çıkar peşinde koşmaktır; akılcı birey, mülkiyetçi bir kişiliktir ve mülk sahibidir; bireyin bütün özgürlükleri özünde mülk sahibi olma şartına bağlıdır. Bir başka deyişle, bireyin özellikleri, hakları ve özgürlükleri, esas olarak mülk sahiplerine özgüdür.

Piyasa ekonomisi, zorunlu olarak, sınıf ayrımlarına yol açtığı için, bireylerin özellikleri, hakları ve özgürlükleri de sınıfsal konumlarına uygun olarak ayrışmaya uğrar. Bireylerin akılcılıklarında, hak ve özgürlüklerinde zorunlu olarak ortaya çıkan sınıfsal ayrım, liberal ideolojiye göre doğal ve meşrudur.

Liberal ideoloji, "mantıksal olarak birbiriyle çelişse de aynı nihai kaynaktan türeyen iki toplum kavramını aynı anda içerir. Bunlardan birincisi, eşit ve birbirlerinden hiçbir farkı olmayan bireylerden oluşan toplum kavramıdır. İkincisi ise, akılcılık düzeyleri açısından birbirlerinden farklılaşmış iki sınıftan -'çalışkan ve akıllı' ve mülk sahibi olan sınıf ile böyle olmayan, fakat biriktirmek için değil de, sadece yaşamlarını sür-

---

5 Liberal teoride "bireyler, doğaları gereği başkalarına bağımlı değildirler ve bu anlamda eşittirler. İnsanın özü, kişinin, kendi çıkarına olduğunu düşündüğü ilişkiler dışında başka herhangi bir ilişkiye girmemekte özgür olmasıdır. Bireyin özgürlüğü, haklı olarak, sadece başkalarının özgürlüğünün gerekleriyle sınırlanmıştır. Birey kendi kişiliğinin sahibidir ve bu kişiliği için toplumu herhangi bir borcu yoktur. Birey çalışma yeteneğini başkasına devretme özgürlüğüne sahiptir, ama kendi kişiliğini büsbütün devredemez. Toplum mülk sahipleri arasındaki ilişkilerden oluşan bir bütündür. Siyasal toplum, mülk sahiplerinin korunması ve mülk sahipleri arasındaki ilişkilerin düzgün biçimde düzenlenmesi için sözleşmeyle oluşturulmuş bir aygıttır". (Macpherson, *The Political Theory of Possessive Individualism*, s. 269).

dürmek için gerçekten çalışan sınıftan- oluşan toplum kavramıdır".[6]

Bu yüzden, akılcı bireyler sınıfı, yani mülk sahipleri, yönetmek, devleti idare etmek hakkına sahipken; mülk sahibi olmayışlarından da anlaşılabileceği gibi, akılcılıktan yoksun olan bireyler sınıfı, yönetmek, toplumun idaresinde yer almak hakkına sahip değildir -onların payına düşen, akıllı veya mülk sahibi olanlara itaat etmekten ibarettir.

Böylece, siyaset bir mülk sahipleri oligarşisinin etkinliklerine indirgenir ve politikanın ana görevi mülksüz halkı itaat ettirmek ve mülk sahiplerinin egemenliği altında tutmak olur. Emekçi sınıf, siyasette özgür bir özne değil, mülk sahibi sınıfın çekip çevirdiği devlet yönetiminin bir nesnesi olur; emekçi sınıf, "sivil toplumun içindedir, ama sivil toplumun parçası değildir";[7] o, siyasal toplumun tam üyesi değildir, ama mülk sahipleri tarafından temsil edilen bu toplumun yasa ve kurallarına kesinlikle bağımlı durumdadır.

İki Farklı Eğitim

Buna bağlı olarak, liberal eğitim anlayışı çerçevesinde iki farklı eğitim sistemi göze çarpar. Bunlardan biri hakim sınıfın üyeleri için düzenlenmiş eğitim, öbürü ise, işçi sınıfının üyeleri için uyarlanmış eğitimdir.

Akılcılığın ve bireyselliğin geliştirilmesi, aydınlanma ve eleştirellik (tabii ki sınıf egemenliğinin gerektirdiği siyasal koşullandırmayla lekelenmiş ve sakatlanmış olarak), hakim sınıf eğitiminin bileşenleri arasında yer alır. Öte yandan, sıkı sıkıya mesleki öğretim veya eğitim (egemen güçlere itaat edilmesini sağlama amacını güden bir siyasal öğretilemeyle bütünleştirilmiş olarak), egemenlik altında tutulan işçi sınıfının payına düşer.

Böylece, liberal eğitim evrenselci ve ortak değil, özgülcü ve kısmidir; ayrıca, bir toplumsal bütün olarak bireylerin tümü-

6 *A.g.e.*, s. 243.

7 *A.g.e.*, s. 227.

nün her yönlü gelişimini amaçlamak yerine, toplumsal işbölümünü meşrulaştırır.[8]

Liberal eğitim felsefesini savunan çok sayıda düşünür vardır. Bu çalışmada liberal düşünürlerden Locke, Kant, John Stuart Mill, Thomas Hill Green, Leonard T. Hobhouse ile John Dewey'i ele alacağım.

1. Locke'un Eğitim Felsefesi

Locke'un Siyaset Teorisi

Locke'a göre, toplumun *varlık nedeni*, mülkiyeti korumaktır. Locke, mülkiyeti iki anlamda kullanır. Geniş anlamda, mülkiyet, insanın "yaşamı, özgürlüğü ve malı-mülküdür".[9] Bir başka söyleyişle, Locke, insanın *kişiliği*, *emeği* ve emeğiyle karışmış her *şeyi* mülkiyet olarak tanımlar. Buna karşılık, dar anlamda mülkiyet ise, insanın malı-mülkünden ibarettir, yani "nesnelerin kişiye özel kullanımı"dır.[10]

"Maddî mal-mülk anlamında mülkiyet, John Locke'un toplumsal bilincinde merkezi bir kategoridir. Mülkiyet, insan yaşamının üç anlamı olan yaşam, özgürlük ve mülkiyet anlamlarından birini, daha doğrusu, bu üç anlamın *asıl* anlamını oluşturur. Özgürlük ile mülkiyet birbirine organik olarak bağlıdır; kavramsal olarak Locke'un özgürlüğü mülkiyet etrafında döner, duyumsal olarak ise, Locke'un özgürlüğü esas olarak mülk sahiplerinin özgürlüğüdür."[11]

Locke'a göre, siyasal iktidar, münhasıran mülkiyet hakları-

---

8 "...liberalizmin büyüklüğü, özgür, akılcı bireyi iyi toplumun ölçütü olarak kabul etmesiydi; trajedisi ise, bu kabulün kendisinin, ister istemez ulusun yarısına bireyselliğin yasaklanması anlamına gelmesiydi." (*A.g.e.*, s. 262)

9 Locke, *Second Treatise on Civil Government*, in *Social Contract, Essays by Locke, Hume, and Rousseau*, with an introduction by Sir Ernest Barker, Oxford University Press, Oxford, 1969, s. 73.

10 David Held, *Models of Democracy*, Polity Press, Cambridge, 1987, s. 52.

11 Taha Parla, *The Concepts of Property and Parliament in Locke and Rousseau*, yayınlanmamış makale, s. 1.

nın savunulması içindir: "Demek ki, bana göre, siyasal iktidar, mülkiyetin düzenlenmesi ve korunması için ölüm cezası ve buna bağlı olarak bütün diğer cezaları öngören yasalar çıkarma ve toplumun gücünü bu yasaların uygulanması için kullanma hakkıdır."[12] Locke aynı düşünceyi bir başka yerde çok özlü bir biçimde tekrarlar: "Hükümetin tek amacı mülkiyeti korumaktır."[13]

Locke'un öncelikli kaygısı bireyin haklarını devlete karşı korumaktan çok[14] mülkiyetin üstünlüğünü savunmak olsa da, Locke, à la Hobbes despotizmi eleştirir ve meşrutiyeti savunur. Locke, tek tek mülk sahipleri arasındaki bütün rekabete ve çıkar çatışmasına rağmen, mülk sahiplerinin kendi aralarında bir sınıf dayanışması oluşturabileceğini ve böylece, egemenliği kayıtsız şartsız despotik bir yöneticiye teslim etmeden, mülkiyet haklarını koruma amacını güden etkili ve verimli bir siyasal sistemi ayakta tutabileceğini varsayar.[15]

Locke'a göre mutlak iktidar kendi çıkarlarının peşinde koşan bireylerin kötü huylarına karşı bir çare oluşturmaz: "Mutlak iktidarın insanların kanlarını arındıracağını ve insan tabiatının alçaklığını düzelteceğini düşünen bir kişi, çağımızın veya herhangi bir başka çağın tarihini okuduğu anda, bu düşüncesinin ne kadar yanlış olduğunu anlayacaktır."[16] Hobbes'un

---

12 Locke, *Second Treatise*, *y.a.g.e.* içinde, s. 4.

13 *A.g.e.*, s. 55.

14 "Locke parlamento veya hükümet karşısında bireye kimi dokunulmaz haklar tanımayı uygun bulmaz. Locke'un devletinde hiçbir bireysel hak doğrudan doğruya korunmamıştır. Keyfi hükümet karşısında bireyin sahip olduğu tek koruma, herhangi bir hükümetin her zaman kamu yararına hareket edip asla keyfi davranmamasından ibaret olan görevini kötüye kullanıp kullanmadığını saptama yetkisinin sivil toplumun çoğunluğuna tanınmış olmasıdır." (Macpherson, *The Political Theory of Possessive Individualism*, s. 257). Aynı şekilde, "Locke'un, yeni doğan kapitalist topluma özgü bireyciliği, devletin birey üzerindeki üstünlüğünü dıştalamaz, aksine öngörür. Sorun, daha çok bireycilik, daha az kollektivizm sorunu değildir; aksine, bireycilik ne kadar kapsamlı olursa, kollektivizm de o kadar eksiksiz olur". (s. 256).

15 *A.g.e.*, s. 270.

16 Locke, *Second Treatise*, *y.a.g.e.* içinde, s. 53.

mutlak egemenini alaya alan Locke, şöyle der: "Sanırsınız ki, insanlar doğal durumdan vazgeçip topluma girmeye karar verdiklerinde hepsi yasaların kısıtlamaları altında bulunurken aralarından tek birinin bu yükümlülüğün dışında kalmasına; üstelik bu kişinin doğal durumun bütün özgürlüklerini iktidarın gücüyle pekişmiş ve dokunulmazlığın zırhıyla ahlâksızlaşmış olarak elde tutmasına onay vermişlerdir. Buna inanmak, sansarların veya tilkilerin kendilerine verebileceği zararlara karşı önlem alan insanların aslanlar tarafından parçalanmaktan hoşnut olacak kadar, daha doğrusu bunu güvenlik içinde yaşamak sayacak kadar aptal olduklarını düşünmektir."[17]

Locke, despotik bir yöneticinin yerine mülk sahiplerinin oligarşik parlamentosunu koyar ve bu parlamentoyu kutsal bir kurum olarak ilan eder: "Bu yasama meclisi toplumun *en yüksek* iktidarı olduğu gibi, toplumun bir zamanlar emanet etmiş olduğu ellerde *kutsal ve değişmez* olarak kalır."[18] Locke'un öngördüğü kutsal parlamento, mülkiyet haklarını her yolla korumak için sivil toplum üzerinde üstün otoriteye sahiptir. Locke'a göre, parlamento üstün bir otoriteye sahip olmak zorundaydı, çünkü "mülkiyet haklarını korumak üzere yeterli kollektif bir güce kavuşmak için, bireysel hakların toptan devredilmesi zorunluydu".[19]

Öte yandan, bu yüksek iktidar, kaynağını sivil toplumdan alır, halkın güvenine (daha kesin bir dille söyleyecek olursak, vergi mükelleflerinin çoğunluğunun güvenine) dayanır. Locke'a göre, yüksek iktidar, hiçbir kişinin mülkünün herhangi bir kısmını, o kişinin onayı olmadan alamaz, halkın veya temsilcilerinin onayı olmadan halka vergi salamaz ve yasa yapma yetkisini başka hiç kimseye devredemez.[20]

Eğer yüksek iktidar, kendisine beslenen güveni kötüye kullanıp uyrukların özgürlüğü ve mülkiyeti aleyhinde davranışla-

17 *A.g.e.*, s. 54-55.

18 *A.g.e.*, s. 77, vurgular benim.

19 *Possessive Individualism*, s. 256.

20 *Second Treatise*, s. 78-84.

ra girişirse, bu güven geri alınabilir, çünkü "yasama meclisinin sadece belli amaçlarla[21] hareket etmek üzere oluşturulmuş bir emaneten iktidar olması nedeniyle halk, yasama meclisinin kendilerine tevdi edilen güvene aykırı davrandığını gördüğü anda o meclisi görevden almak veya değiştirmek üzere kullanabileceği bir yüksek iktidarı elinde tutmaya devam etmektedir".[22] Böylece, Locke, halkın direnme ve ayaklanma hakkına sahip olduğunu kabul eder.

Şimdi de Locke'un temsili hükümet teorisindeki çok önemli bir noktayı açıklayalım. Locke'un temsili hükümeti, işçi sınıfının (veya halkın mülk sahibi olmayan kesiminin) sivil toplumun tam üyesi olmadığı varsayımına dayanır. Locke'a göre, emekçi halk akılcılıktan veya siyasal yetenekten yoksundur. Bu yüzden, Locke'ta sivil toplum, üst katta tam üyelerin (mülk sahiplerinin), alt katta ise uyrukların (emekçi sınıfın) oturduğu iki katlı bir yapıdır. "Kimlerin sivil toplumun üyesi olduğuna ilişkin olarak varsayımsal ilk sözleşmeden kaynaklanan belirsizlik, Locke'a, yönetilme açısından bakıldığında herkesi üye sayma, yönetme açısından bakıldığında ise sadece mülk sahiplerini üye sayma olanağını verir. Yönetme hakkı (daha kesin bir ifadeyle, her hükümeti denetleme hakkı), sadece mülk sahiplerine tanınmıştır: Hükumetlerin ayakta kalması için vazgeçilmez koşul olan vergilendirme konusunda kesin söz hakkı mülk sahiplerine verilmiştir."[23]

Dolayısıyla, Locke, onaydan söz ettiğinde, mülk sahiplerinin onayını; çoğunluktan söz ettiğinde, mülk sahiplerinin çoğunluğunu; çoğunluğun devrim hakkından söz ettiğinde, emekçilerin devrim hakkını değil, sadece mülk sahiplerinin çoğunluğunun devrim hakkını kasteder.[24]

---

21 Hatırlanabileceği gibi, bu amaç "mülkiyetin korunması"dır. Bu bölümdeki 12. ve 13. dipnotların göndermede bulunduğu alıntılara bakınız.

22 *Second Treatise*, s. 87.

23 *Possessive Individualism*, s. 248-249.

24 *A.g.e.*, özellikle Bölüm V'e bakınız.

Despotik iktidarları onaylamayan Locke, bununla birlikte, bireysel hakların bir bütün olarak parlamentoya devredilmesini savunur, çünkü, mülk sahibi sınıfın parlamentoyu sağlam biçimde elinde tutacağını örtük biçimde kabul eder. "Kişiliklerini gerçekleştirme olanağına sahip olan bireyler (yani, mülk sahipleri), sivil toplum karşısında belirli hakları kendilerine saklama gereğini duymazlar, çünkü sivil toplum onlar tarafından ve onlar için oluşturulduğu gibi, onlar tarafından ve onlar için yönetilmektedir. Bu bireylerin yapması gereken tek şey, sivil toplumun, yani kendilerinin çoğunluğunun her hükümetin üstünde olduğu konusunda ısrar etmektir, çünkü, aksi takdirde belirli bir hükümet kontrol dışına çıkabilir."[25]

Locke'un temsili hükümet teorisi, oligarşik parlamentarizm teorisi olarak adlandırılmayı gerçekten bütünüyle hak eder.

Emekçilerin ve Kadınların Eğitimi

Locke'a göre, emekçilerin ekonomik durumu veya yaşam koşulları, onların akılcılıktan ya da siyasal yetenekten yoksun oluşlarının hem nedeni hem sonucudur. "İnsanlığın en büyük kısmı öğrenme, mantık ve okulların kazandırdığı ince ayrımları edinmek için boş zamandan yoksundur. Elleri saban ve bel kullanmaya alışmış insan kafasının yüce kavramları düşünmesi veya gizemli akıl yürütmelerle uğraşması pek zordur. *Bu kesimden erkeklerin (öbür cinsi bütünüyle bir yana bırakıyoruz)* düz önermeleri anlamaları, zihinlerine tanıdık gelen ve kendi günlük deneyimlerine çok yakından bağlı şeylere ilişkin basit akıl yürütmeleri yapmaları bile iyidir. Bunun ötesine gitmeye kalkarsanız, insanlığın en büyük kısmının sadece kafasını karıştırmış olursunuz..."[26] Kısacası, Locke'un anlayışına göre, biraraya geldiklerinde insanlığın en büyük kesimini oluşturan emekçi halk *artı* kadınlar, akılcı bir yaşam için gereken özelliklere sahip değillerdir. Dolayısıyla, onları inanmaya, itaat

25 *A.g.e.*, s. 256.

26 Locke, *The Reasonableness of Christianity*, aktaran *a.g.e.*, s. 224-225, vurgular benim.

etmeye ve çalışmaya zorlamak gerekir, onların kaderi budur.

Aynı düşünceyi bir kez daha vurgulayan Locke, şöyle der: "Gündelikçi işçiler, esnaflar, dokumacı kızlar ve sütçü kızları... itaat ettirmek ve harekete geçirmek için emin ve tek yol onlara düz emirler vermektir. *İnsanlığın en büyük kısmı bilgiye erişemez, dolayısıyla inanmakla yetinmek zorundadırlar.*"[27]

Locke'a göre, "genellikle elden ağıza yaşayan" insanlar olarak tanımladığı ücretli işçiler, siyasal yetenekten yoksundurlar; zenginlere karşı kendi haklarını korumak amacıyla sınıf bilinci geliştiremezler, örgütlenemezler ve kendi ortak çıkarlarını dile getirmek üzere birleşemezler. Efendilerine, ancak gerçekten olağanüstü sefalet ve sıkıntı durumlarında meydan okuyabilirler:

"Emekçilerin payına düşen gelir, ancak karınlarını doyurmaya yettiği için, bu kesim insanları, geçim derdi dışında herhangi bir şey düşünmek veya çıkarları uğruna (tek bir çıkar olarak birleşmiş olarak) zenginlerle mücadele etmek için asla zaman veya imkân bulamazlar. Ne var ki, kimi zaman ortak ve büyük bir sıkıntı onları hep birden galeyana getirerek birleştirir, saygı kavramını unutmalarına ve isteklerini elde etmek için silahlı güce sarılacak kadar cesaretlenmelerine yol açar. Böyle durumlarda zaman zaman zenginlerin konaklarına saldırırlar ve bir tufan gibi herşeyi silip süpürürler. Ama böyle bir durum pek seyrek ortaya çıkar, sadece ihmalkâr veya kötü yönetilen hükümetler döneminde görülür."[28]

'Emekçi yoksullar'a ve kadınlara akılcı bir eğitim ve hatta aydınlanma olanağını bile tanımayan Locke, 'işsiz yoksullar'a ve onların çocuklarına karşı daha da acımasızdır. Locke, işsizliğin ekonomik nedenlerden değil, işsizlerin ahlâksızlığından kaynaklandığını iddia ediyordu. Bu yüzden işsizler her türlü ağır muameleyi hak ediyorlardı ve onları çalışma evlerinde veya 'ıslah evleri'nde çalışmaya mecbur etmek gerekiyordu. Islah evlerini yöneten müdürleri ve sulh yargıçlarını bu kurumları

27 *A.g.e.*, s. 225, vurgular benim.

28 Locke, *Works* (1759), ii. 36, aktaran *a.g.e.*, s. 223.

mecburi çalışma kurumlarına veya çalışma kamplarına dönüştürmeye teşvik etmek gerekliydi.

Locke'a göre, işsizlerin *'üç yaşını geçmiş çocukları ulusun sırtında gereksiz bir külfet oluşturuyordu'*, dolayısıyla *bu çocukların da* bakımları için harcanan masrafları karşılamak üzere *çalışmaya zorlanması uygundu.*[29]

Liberal Locke'un işçi sınıfı ile bu sınıfa mensup çocuklar ve genel olarak kadınlar için uygun bulduğu eğitim, görüldüğü gibi, el emeği ile basit din bilgisi ve onları itaate zorlamak için cezalandırma öğelerinden ibarettir. Locke'a göre, yönetilenlerin layık olduğu eğitim budur.

Genç Efendinin Eğitimi

Locke, "olayların doğal akışı içerisinde aile mülklerinin mirasçısı olacak" genç efendinin eğitimi konusunda çok kafa yormuş ve yazılar yazmıştır.[30] Locke'a göre, "bir efendiye yakışan, devlet hizmetinde görev almaktır. Dolayısıyla, onun ahlâk ve siyaset bilgisiyle haşır neşir olması gerekir. Demek ki, efendinin mesleğine uygun öğretim alanları; erdem ve kusurları ele alan dallardan, sivil toplum ve hükümet sanatlarından ve ayrıca hukuk ve tarih bilgisinden meydana gelir".[31] Bir başka deyişle, Locke, eğitim-öğretim konusundaki eserlerini, ülkenin gelecekteki yöneticilerini düşünerek oluşturmuştur. Peter Laslett'in sözleriyle dile getirecek olursak, Locke'un eğitim teorisi, "Parlamento üyesi, ülke içinde ve dışında yönetici ve politikacı, ama hepsinden önemlisi, toprak sahibi, yerel eşraf kimliğini taşıyan İngiliz centilmeninin seçkin atmosferi"ne uygun olarak tasarlanmıştır.[32]

Locke, genç efendiye veya hakim sınıfın gelecekteki mensubuna, "*özgürlüğü ve güçlü iradesiyle öne çıkan*, sığlıktan ve dar kafalılıktan uzak, kendini beğenmiş ve kaba olarak nitelendi-

---

29 *A.g.e.*, s. 222.

30 Locke, *Some Thoughts Concerning Education*, aktaran Rusk, *up. cit.*, s. 138.

31 *A.g.e.*, s. 142-143.

32 Aktaran *a.g.e.*, s. 138.

rilemeyecek, herhangi bir büyük kusurla lekelenmemiş bir zihniyet" kazandırmak istiyordu.[33]

Faydacı Eğitim ve Din

Locke, eğittiği genç efendinin her şeyi bilen bir kimse olmasını gerekli bulmaz; amaç, "evrensel bilgi"ye ulaşmak veya "dünyadaki herşeyi mükemmel biçimde kavramak" değildir. Genç efendiye, "yüce Yaratıcıyı tanımasını ve kendisine düşen görevleri anlamasını sağlayacak bilgi" verecek pragmatik bir eğitim yeterlidir.[34] Locke, aynı düşünceyi tekrar tekrar vurgular: "Bizim işimiz herşeyi bilmek değildir; sadece davranışımızı ilgilendiren şeyleri öğrenmemiz yeterli olur."[35] Locke, öğrencilere ders veren özel öğretmenlere, "sizin göreviniz öğrencilerinize herşeyi öğretmek değildir" diye öğütte bulunur.[36]

Kişiye doğrudan çıkar sağlamayan bilgi, meraklı araştırmacının bilgisi veya entellektüel bir serüvenin parçası olarak sırf bilgi edinmek için doğrudan doğruya bir fayda gözetmeden öğrenme kavramı Locke'a uzaktır; Locke'un tasarımına göre, öğrenciler, *"kolay öğrenildiği gibi, bilinmesi çok fayda sağlayacak şeyleri"* öğrenmekle yetinmelidirler.[37] Faydacı-araçsal eğitim yaklaşımını ayrıntılı biçimde işleyen Locke, "dünyada en çok fayda sağlayacak eğitim" ilkesini geliştirir: "Öğrencinin herşeyi öğrenmesine yetecek kadar zamanı ve gücü olamayacağı için, en zorunlu olan şeylerin öğretilmesine, öğrenciye dünyada en çok fayda sağlayacak bilgilerin verilmesine dikkat edilmelidir."[38]

Locke, eğitim anlayışının neredeyse mesleki bilgilerle sınırlı ve olsa olsa dar kafalı insanlar yetiştirecek bir eğitim olduğu yolundaki eleştirilere yanıt olarak şöyle der: "Bilgilerimizi bize

33 *A.g.e.*, vurgular benim.

34 Locke, *Essay*, aktaran *a.g.e.*, s. 139.

35 *A.g.e.*

36 Locke, *Some Thoughts Concerning Education*, aktaran *a.g.e.*.

37 *A.g.e.*, vurgular benim.

38 *A.g.e.*

fayda sağlayacak alanlarda kullanacak olursak, dar kafalı olmaktan şikâyet etmemiz için herhangi bir neden kalmaz."[39]

Locke, dünyada en fazla fayda sağlayacak eğitim ilkesini örneklemek üzere, genç efendinin "bir efendiye yeni mülkler getiremese bile, elindeki mülkü koruması için en faydalı ve en kullanışlı bir bilim olan" muhasebe öğrenmesini tavsiye eder.[40] Görüldüğü gibi, Locke, öğrencilerine kapitalist piyasa ortamında doğrudan fayda sağlayacak bilgileri öğrenmelerini salık verir.

Locke'a göre, dini inanç, genç efendiyi erdemli kılmak için can alıcı önem taşır: "Herşeyin hakimi ve yaratıcısı, bütün iyiliklerimizin kaynağı, bizi seven ve bize herşeyi veren bağımsız yüce varlık olarak Tanrının gerçek kavramını *öğrencinin beynine kazımak gerekir*."[41]

Son olarak, genç efendinin *dinlenip güç toplaması için* Locke, onun bir el uğraşı edinmesini önerir: "Kafa emeği harcayanların veya iş adamlarının sağlıklı biçimde dinlenip kendilerine gelmesini sağlayacak uygun uğraşlar olan bahçıvanlığı veya genel olarak çiftçiliği, ayrıca doğramacı veya marangoz olarak ağaç işiyle uğraşmayı veya tornacılık yapmayı salık veririm."[42]

Özetleyecek olursak, Locke, hakim sınıfın bir üyesi olan kendi özgür bireyinin eğitimi için genel olarak aydınlanmayı değil, siyaset bilgisi ('hükümet sanatları') ve ahlâk bilgisi ('Tanrının gerçek kavramını beyne kazımak') ile tamamlanan faydacı, işadamlarına özgü bir eğitimi öngörür. Locke'un ideal bireyi, bir mülkü idare etme sanatında ustalaşmış ve hükümet işlerinden anlayan dindar ve pratik bir işadamıdır.

Locke, ideal bireyini özgür zihniyetli bir kişi olarak tanımlar. Ne var ki, bu birey, yoksul emekçi halkın kaderiyle veya

---

39 Locke, *Essay*, aktaran *a.g.e.*, s. 138.

40 Locke, *Thoughts*, aktaran *a.g.e.*, s. 149.

41 *A.g.e.*, s. 142, vurgular benim. İnsan, Locke için dini inancın sağladığı doğrudan faydanın ne olabileceği konusunda fikir yürütmekten kendini alamıyor

42 *A.g.e.*, s. 149.

neler çektiği ile hiç ilgilenmez ve toplumdaki sınıf eşitsizliklerini, "eşyanın tabiatı ve insan toplumunun yapısı gereği" meydana gelen olgular olarak doğal sayıp kolayca kabul eder.[43] Locke'un kapitalist zihniyetli ideal bireyi; "Özgürlük, kişinin kendi keyfine göre davranmasından çok, başkasının iradesine ve keyfine bağımlı olmaması demektir. *Özgürlük, aynı zamanda, başkalarının iradesini kendi irademize bağımlı kılmamak demektir. Başkalarının efendisi olan kişi de özgür değildir, hatta hükmetmek boyun eğmek demektir*" diye ilan eden Rousseau'nun toplumsal zihniyetli ideal bireyinin tam karşıtıdır.[44]

2. Kant'ın Felsefesi

Aydınlanma ve Özgürlük

Bilindiği gibi, adı aydınlanmayla en çok özdeşleşmiş olan filozof Immanuel Kant'tır. Eleştirel felsefenin kararlı savunucusu olan Kant'a göre, "aydınlanma için gereken tek şey *özgürlük*tür", "insanın, aklını her konuda *kamu önünde açıkça kullanma* özgürlüğüdür."[45] Aydınlanma, Kant'ın tanımına göre, "insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu ergin olmama durumundan", bir başka deyişle, "insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışı durumundan kurtulmasıdır" ve bu nedenle de aydınlanmanın parolası "*Sapere aude!* [Düşünme yürekliliğini göster!] Kendi aklını kullanma cesaretini göster! belgisidir."[46]

Kant, "insanı sonsuza dek olgunlaşmamış durumda tutan prangalar" olarak nitelediği "dogmalara ve formüllere" her za-

43 Locke, *Considerations*, *Works* (1759) içinde, ii. 19, aktaran *Possessive Individualism*, s. 230.

44 Rousseau, *Letters From the Mountain*, Letter 8, aktaran Held, *y.a.g.e.*, s. 76, vurgular benim.

45 Kant, *An Answer to the Question: 'What is Enlightenment?'*, Kant, *Political Writings*, ed. by Hans Reiss, Cambridge University Press, Cambridge, New York and Victoria, 2nd enlarged edition, 1993 içinde, s. 55.

46 *A.g.e.*, s. 54.

man karşı olmuştur.[47] Kant, hiçbir yüksek meclisin veya kurulun "kendi üyelerinin her birini ve onlar aracılığıyla da halkı sürekli bir vesayet altında tutmak amacıyla asla belli bir değişmez doktrinler bütününe bağlanma kararı alamayacağını" açıkça ilan etmiş, "böyle bir kararın en yüksek iktidar organı tarafından, İmparatorluk Meclisleri ve en saygın barış antlaşmaları tarafından onaylanmış bile olsa mutlak olarak geçersiz olduğunu" ve "insan doğasına karşı işlenmiş bir suç oluşturduğunu" vurgulamıştır.[48]

Görüldüğü gibi, Kant, despotizmin düşmanı ve özgürlüğün savunucusudur. "Tıpkı çocuklarının iyiliğini gözeten bir baba gibi halkın iyiliğini gözetme" ilkesine göre kurulduğu iddia edilen vesayetçi hükümet (imperium paternale), Kant'ın gözünde kabul edilemez bir hükümettir, çünkü böyle bir hükümet, uyruklarını "kendileri için neyin gerçekten faydalı, neyin gerçekten zararlı olduğunu ayırt etmekten aciz olgunlaşmamış çocuklar durumuna sokar ve böylece onları tamamen edilgen biçimde hareket etmek, nasıl mutlu olacakları konusunda kararı devlet başkanına bırakmak ve hatta mutlu olup olmayacaklarını onun takdirine terketmek zorunda bırakır".[49]

Kant, her türlü feodal ayrıcalığa karşıdır: Herkes kanun önünde eşittir ve hiç kimse kalıtsal haklar veya rütbe ayrıcalıklarıyla başkasının önüne geçemez; "toplumun her *üyesi*, bir uyruğun yeteneği, çalışkanlığı ve iyi *talihi* [aynen böyle] sayesinde elde edebileceği her türlü rütbe derecesine ulaşabilme hakkına sahip olmalıdır".[50]

---

47 *A.g.e.*, s. 55.

48 *A.g.e.*, s. 57.

49 Kant, *On the Common Saying: 'This May be True in Theory, but it does not Apply in Practice'*, *A.g.e.* içinde, s. 74.

50 *A.g.e.*, s. 75, vurgular benim. Kant'ın gözünde, toplumun üyesi olmak ile toplumun "sırf bir parçası olmak" birbirinden öz itibarıyla farklıdır. Bu farklılığın nedenleri ve sonuçları aşağıda açıklanacaktır. Kant'ın burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki sınıf farklılıklarının, bu iki sınıfın sahip olduğu sosyal, ekonomik ve kültürel imkânlar arasındaki farklılığa değil de, yetenek, çalışkanlık ve talih farklılığına bağlı olduğunu örtük olarak kabul etmesi de ilginç ve anlamlı-

Laiklik

Kant laikliğin tutarlı savunucusudur. Kant'a göre laiklik birbirine bağlı üç ilkeden oluşur.

Birincisi, devlet kilisenin iç işleyişi konusunda yasa çıkaramaz ve inanç ve ayinler konusunda halka talimat ve emirler veremez. Bu konular tümüyle bizzat inananlar tarafından seçilecek öğretmenlere ve denetçilere bırakılmalıdır.

İkincisi, devlet din öğretmenlerinin siyasal toplum üzerinde toplumsal barışı tehlikeye düşürebilecek her türlü etkide bulunmasını önleme hakkına sahiptir. Devlet, aynı zamanda, kilise içi veya farklı kiliseler arasındaki anlaşmazlıkların toplumsal barışı tehlikeye düşürmemesini sağlamak zorundadır.

Üçüncüsü, devlet kiliseyi ayakta tutmak için mali kaynak sağlayamaz; kilisenin bütün finansmanı o kiliseye inananlar tarafından sağlanmalıdır.[51]

Barış, Sürekli Orduların
Lağvedilmesi ve Enternasyonalizm

Kant, aynı zamanda, barışın ve enternasyonalizmin kararlı savunucusudur. *İnsanlık Tarihinin Başlangıcına İlişkin Tahminler* başlıklı denemesinde Kant militarizmi şöyle eleştirir: "Uygar ulusları ezen en büyük kötülüklere *savaşın* yol açtığını kabul etmek zorundayız-bu kötülükler geçmişin veya günümüzün gerçek savaşlarından çok, gelecek savaşlar için yapılan aralıksız, daha doğrusu gün geçtikçe yoğunlaşan *hazırlıkların* sonucu olarak ortaya çıkıyor."[52] Kant gözlemlerinin sonucun-

---

dır. Kant, feodal ayrıcalıklara karşıdır, ama burjuva ayrıcalıklarına karşı değildir; emekçilere siyaset hakkı tanımadığı gibi, "ekonomik eşitlik sorununu da hiçbir şekilde ele almaz" (Hans Reiss, Introduction, *A.g.e.*, s. 26). Ayrıca, Türkçe çeviriye yansımasa da, Kant'ın özgün metinde sürekli olarak eril zamir (Almanca *er, sein*; İngilizce *he, his*) kullandığını da belirtelim. Bu kullanımın neden ve sonuçları da aşağıda açıklanacaktır.

51 Kant'a göre laikliğin ilkeleri için bakınız *The Metaphysics of Morals*, *a.g.e.*, içinde, s.151.

52 *A.g.e.*, s. 231-232.

da şu yargıya ulaşır: "Herşey bir sonraki savaşa göre önceden zaten kuruşu kuruşuna hesaplandığı için dünyanın bugünkü yöneticileri kamu eğitim kurumlarına ya da daha doğrusu dünyanın en yüksek menfaatlerine uygun herhangi bir şeye ayıracak para bulamıyorlar."[53]

Sürekli orduların bütünüyle lağvedilmesi ve silahlanmaya son verilmesi için kapsamlı bir plan hazırlayan Kant'a göre, "evrensel ve sürekli bir barışın kurulması ödevi saf aklın sınırları içinde yer alan hukuk teorisinin bir parçası olmakla kalmaz, bu teorinin nihai amacının bütününü oluşturur."[54]

Gelecek İçin Eğitim

Kant, ister doğal, ister toplumsal, ister düşünsel olsun, bilginin her alanına duyarlı evrensel bir beyindi. Sonsuz derecede meraklı bir insandı. Liberal geleneğin bu en büyük filozofu, eğitimi "anne-babaların mutlak doğal bir görevi" sayıyordu.[55]

Kant, eğitimin can alıcı önemde olduğu düşüncesindeydi. Ne var ki, despotik gericiliğin gücünün ve ilerlemenin önüne diktiği toplumsal ve mali engellerin bilincindeydi. Bu yüzden, eğitimin başarısı konusunda karamsardı. Kant'a göre, devlet, "kendisini reformlarla zaman zaman yenilemedikçe", eğitim sistemi başarıya ulaşamaz ve çocuklarla gençleri iyi yurttaşlar olarak yetiştiremezdi; bir başka deyişle, önce eğiticilerin eğitilmesi gerekiyordu: "İstenen türde eğitim vermekten sorumlu olanların... önce kendilerinin uygun bir eğitim görmeleri gerekir." Yani, ilerici bir eğitim sistemi oluşturmak için, "her zamanki gibi aşağıdan yukarıya" ilkesini uygulamak hiçbir işe

---

53 Kant, *Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Purpose*, a.g.e., içinde, s. 51.

54 Bkz. *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch* and *The Metaphysics of Morals*, a.g.e., içinde, s. 93-130 ve 174. *Perpetual Peace* adlı eserinde Kant militarizme karşı çok derin bir düşünceyi ortaya koyar: "İnsanları ölmek veya öldürmek için kiralamak onları bir başkasının (devletin) eline verip makine ve araç olarak kullanmak anlamına gelir, ki, bu da, insanın kendi kişiliğinin ayrılmaz parçası olan insan haklarıyla kolay kolay bağdaşmaz." (s. 95).

55 *The Metaphysics of Morals*, a.g.e., içinde, s. 154.

yaramazdı; eğitim, "yukarıdan aşağıya" gitmek zorundaydı.[56]

Mevcut düzeni köklü biçimde eleştiren Kant, eğitim ve öğretim konusundaki tutumunu özlü biçimde şöyle dile getiriyordu: "Çocukları insanlığın bugünkü durumuna göre değil gelecekteki olası gelişmiş durumuna göre eğitmek gerekir."[57]

Rousseau'nun Etkisi

Kant, Rousseau'nun eşitlikçi ve devrimci düşüncelerinden etkilendiğini açıkça kabul ederek şöyle diyordu: "Benim araştırmacı bir tabiatım var. Hep bilgi peşinde koşarım, kabuma sığamam, bir keşifte bulununca kendimden geçerim. Bir zamanlar insan yaşamına gerçek saygınlığı kazandıran şeyin bunlar olduğunu sanır ve hiçbir şey bilmeyen sıradan halkı küçük görürdüm. Rousseau bana doğruyu gösterdi. Üstünlük saydığım şeylerin hiç de öyle olmadığını anladım. Artık insanlara saygı duymayı öğreniyorum, felsefemin herkese insanlığın ortak haklarını yeniden sağlayacağına inanmasaydım kendimi düz işçiden çok daha az faydalı biri sayardım."[58]

Kant'ın Siyaset Felsefesinin Sınırları

Acaba Kant'ın siyasal felsefesi, Kant'ın ümit ettiği gibi, herkese insanlığın ortak haklarını mı sağladı, yoksa Kant'ın burjuva (ve erkek) önyargıları yüzünden işçi sınıfına ve bütün kadınlara ayrımcılık mı yaptı? Şimdi buna bakalım.

Kant'a göre, siyaset alanında en öncelikli amaç, "*her bireyin sahip olduğu özgürlüğün, bütün diğer bireylerin özgürlüğüyle yan yana var olmasını* sağlayan yasalara uygun olarak *mümkün olan en geniş insan özgürlüğüne* izin veren bir anayasa"ya kavuşmaktır.[59] Kant, "gerçekler" veya "mevcut engeller" gerekçesiyle bu amaçtan vazgeçilmesini son derece bayağı bir akıl yürütme tarzı olarak niteler; öyle ki, "bundan daha zararlı ve-

56 *The Contest of Faculties*, a.g.e., içinde, s. 188-189.

57 *Lectures on Education*, aktaran Rusk, *y.a.g.e.*, s. 313.

58 *Fragmente aus dem Nachlasse*, aktaran *a.g.e.*, s. 206-207.

59 *The Critique of Pure Reason*, Appendix, Kant, *Political Writings* içinde, s. 191.

ya bir filozofun adını daha fazla lekeleyecek bir şey olamaz".[60] Böyle bir özgürlükçü anayasa hedefine kavuşmak için halkın aydınlatılması zorunludur. Kant, halkın aydınlatılmasını, "halkın, devletine karşı ödevleri ve hakları konusunda kamu tarafından eğitilmesi" olarak tanımlar.[61]

Halkın devlete karşı birinci ödevi, "devletin kökeni konusunda spekülasyona girişmemek ve devletin itaat görme hakları kuşkuya açıkmış gibi bu spekülasyondan davranış ilkeleri çıkarmamaktır"; çünkü, "eğer uyruk... o anda iktidarı elinde tutan otoriteye karşı direnecek olursa, bu otoritenin yasaları ile (yani tam bir adaletle), yasalara meydan okuyan birisi olarak cezalandırılabilir, yok edilebilir veya sürgüne yollanabilir". Devlet yöneticisi yasaları ağır biçimde çiğnese bile, uyruk sadece "bu haksızlığa karşı dilekçe verebilir, ama direnmeye kalkışamaz".[62] Halk devrim hakkına sahip değildir, kötü bir anayasayı zorla deviremez; aksine, "kademe kademe uygulanacak reformlar yoluyla" ilerlemeye çalışmalıdır.[63]

Halkın hakları her zaman "ahlâkla bağdaşır" yöntemlerle elde edilmelidir. Dolayısıyla, halk, kendi haklarını "her zaman haksız olan" devrim yoluyla almaya kalkışamaz.[64]

Halkın iktidarı elinde tutan otoriteye karşı herhangi bir şekilde direnmesine veya devrim yapmasına izin vermeyen Kant, halkı ya da yurttaşları tanımlayıp iki sınıfa ayırır: Kant'ın tanımına göre, "yasa çıkarma amacıyla biraraya gelen böylesi bir toplumun (societas civilis) veya devletin üyelerine yurttaşlar (cives) adı verilir" ve bu yurttaşlar yasal özgürlük, medeni eşitlik ve medeni bağımsızlık özelliklerine sahiptir.[65]

Ama birdenbire, bu masum tanımlama zıttına döner: özgür birlik, boyunduruğa; yasal özgürlük, özgürlüksüzlüğe; medeni

60 *A.g.e.*

61 *The Contest of Faculties*, *a.g.e.* içinde, s. 186.

62 *The Metaphysics of Morals*, *a.g.e.*, içinde, s. 143.

63 *A.g.e.*, s. 175.

64 *The Contest of Faculties*, *a.g.e.*, içinde, s. 184.

65 *The Metaphysics of Morals*, *a.g.e.*, içinde, s. 139.

eşitlik, medeni eşitsizliğe; ve medeni bağımsızlık, bağımlılığa dönüşür. Şimdi bu süreci izleyelim:

"Oy verebilir yeterlilikte olmak her yurttaşın sahip olması gereken zorunlu bir niteliktir. Oy verebilir yeterlilikte olmak için, kişinin halk arasında bağımsız bir statüye sahip olması gerekir. Dolayısıyla, o, toplumun sırf bir parçası değil, üyesi olmalıdır; yani, kendi özgür iradesiyle toplumun işlerine aktif olarak katılmalıdır. Ama bu nitelik, *aktif* ve *pasif* yurttaş ayrımı yapmayı zorunlu kılar; oysa, pasif yurttaş kavramı, yurttaş kavramının tanımına büsbütün aykırı gibi görünür."[66]

Böylece, Kant, yurttaşları iki ayrı sınıfa böler. Bir tarafta toplumun sırf bir parçası olanlar veya pasif yurttaşlar, öbür tarafta toplumun üyeleri veya aktif yurttaşlar vardır. Kant, buradaki mantık tutarsızlığının ve bunun yol açtığı zorlukların farkında gibidir. Sözlerine şöyle devam eder:

"Şimdi vereceğim örnekler, bu zorluğu aşmamıza yardımcı olabilir. Tüccarların veya esnafların *çırakları*, kamu görevlisi niteliği taşımayan *hizmetkârlar*, yetişkin olmayanlar (naturaliter vel civiliter), *bütünüyle kadınlar* ve geçimlerini sağlamak için (yani besin ve himaye için) başkalarının yardımına (devlet dışında) dayanmak zorunda olan *herkes, medeni kişilikten yoksundur* ve bunların varlığı, deyim yerindeyse, sadece doğuşsaldır. Avlumda çalıştırdığım *oduncu*; çalışma ürünlerini pazara çıkarıp satışa sunabilen Avrupalı doğramacı veya demirciden farklı olarak, demircilik yapmak için çekici, örsü ve körüğüyle evden eve dolaşan Hindistanlı *demirci*; okullarda ders veren öğretmenlerden farklı olarak evlerde *özel ders veren öğretmen*; çiftçiden farklı olarak *ondalıkçı köylü* ve benzerleri: bunların hepsi toplumun yardımcı öğeleridir, çünkü başka bireylerden emir aldıkları veya himaye gördükleri için, *medeni bağımsızlıktan yoksundurlar*."[67]

Böylece, Kant, tıpkı Locke gibi, mülksüz işçileri veya proleterleri ve bütün kadınları sivil toplumun dışına atar: onları,

66 A.g.e.

67 A.g.e., s. 139-140, vurgular benim.

medeni kişilikten yoksun, yurttaş niteliği taşımayan, birey olmayan bir hiç durumuna indirir. Ama mesele o kadar basit değildir. İşçilerin ve kadınların emeği olmasaydı, toplum yok olurdu. İşçileri ve kadınları yurttaş ya da birey olarak yok sayabilirsiniz, ama, emekçi olarak yok sayamazsınız. Bu yüzden Kant, şöyle devam eder:

"Ne var ki, başkalarının iradesine bu şekilde bağımlı olmak ve bu durumdan kaynaklanan eşitsizlik, insan olarak hep birlikte bir halkı oluşturan bütün insanların özgürlüğü ve eşitliğiyle hiçbir şekilde çelişmez. Aksine, bir halk ancak bu koşulları kabul ederek bir devlet olur ve medeni bir anayasanın hükmü altına girer. Ama bu anayasa çerçevesinde herkesin oy kullanma hakkı yoktur; yani, herkes, yurttaş olma, bir başka deyişle, sırf uyruklar arasında bir uyruk olmama niteliğine eşit olarak sahip değildir. Çünkü, bütün uyrukların devletin pasif üyeleri olmak özelliğiyle, doğal özgürlük ve eşitlik yasalarına göre muamele görmek hakkına sahip olmaları; *onların, aktif üyeler olarak bizzat devleti etkilemek ya da yönetmek hakkına veya belirli yasaların çıkarılmasında aktif üyelerle işbirliği yapmak hakkına da sahip oldukları anlamına gelmez.* Sadece, oy verenlerin kabul ettiği olumlu yasaların, hangi türde olursa olsun, doğal özgürlük yasalarına ve bu yasalardan kaynaklanan bütün halk üyelerinin eşitliği ilkesine, dolayısıyla da, bütün üyelerin çalışarak pasif statüden aktif statüye yükselmeleri hakkına aykırı olamayacağı anlamına gelir."[68]

Görüldüğü gibi, Kant'ın bu karmakarışık tartışmasından apaçık sonuçlar çıkıyor: İşçiler ve kadınlar olmadan bir devlet ve bir halk oluşturmak imkânsızdır; dolayısıyla, işçiler ve kadınlar, devletin ve halkın parçasıdır; dolayısıyla, uyrukturlar ve yasalara itaat etmek zorundadırlar; ama, yurttaş ya da tam birey değillerdir; dolayısıyla, siyasal haklara sahip olamazlar, devletin yönetimine veya yasaların çıkarılmasına katılamazlar, siyasal açıdan bir hiçtirler, yönetme hakları yoktur; bununla birlikte, eğer çalışkan, yetenekli veya talihli iseler, merdivenin

68 *A.g.e.*, s. 140, vurgular benim.

basamaklarını çıkıp yurttaş olabilirler; demek ki, işçiler ve kadınlar emekçi olarak bir hiçtirler, mülk sahibi olup burjuvaya dönüştüklerinde bir şey olurlar.

Bu düşünceler Kant'ın siyaset felsefesinin veya ideolojisinin asli öğeleri arasında yer alır. Bir kalem sürçmesinin ürünü değildir. Yukarıda sergilemeye çalıştığımız mantık zinciri, Kant'ın başka eserlerinde de, örneğin, *'Bu Söylediğiniz Belki Teoride Doğrudur ama Pratikte İşe Yaramaz' Özdeyişi Üzerine* adlı eserinde tekrarlanır:

"Yurttaş olmak için gereken tek özellik (tabii, yetişkin bir *erkek* olmanın dışında), kişinin *kendi kendisinin efendisi* (sui iuris) olması ve geçimini sağlayabilmek için biraz *mülke* (herhangi bir hüner, iş, güzel sanat ya da bilim olabilir) sahip bulunmasıdır... Ev hizmetçisi, tezgâhtar, emekçi, hatta berber; sanatkâr (geniş anlamda, artifices) veya devlet üyesi değil, düz işçidirler (operaii) ve bu yüzden yurttaş olma özelliğinden yoksundurlar."[69]

Bu bölümü Kant'ın *Siyasal Yazılar* adlı eserine Önsöz yazan Hans Reiss'ın sözleriyle bitirelim: "Çağdaş ölçülerle değerlendirilecek olursa, Kant'ın, burada, kendi aydınlanmış tutumundan uzaklaşmış olduğu görülür. Birçok açıdan çağının ilerisinde olan Kant'ın, her konuda öyle olduğu söylenemez. Kant, belki de hiç şaşırılmaması gereken biçimde, hâlâ 18. yüzyıl geleneklerine derinden derine bağlıdır. Kant, Amerikan ve Fransız devrimlerinin filozofu olabilir, ama unutmayınız ki, Amerikan devrimi esas olarak toprak sahiplerinin; Fransız devrimi ise burjuvazinin devrimiydi... Kant, bağımsız yurttaşları aktif yurttaş, bağımlı yurttaşları pasif yurttaş olarak sınıflandırır. Oy kullanma ve yasa çıkarma hakkına sahip olanlar sadece aktif yurttaşlardır. Kadınlar, ilkesel olarak, bu haklardan yoksundurlar."[70]

69 *A.g.e.*, s. 78.

70 *A.g.e.*, s. 27.

3. John Stuart Mill'in Felsefesi

John Stuart Mill, 19. yüzyılın liberal akımı içerisinde yer alan çok etkili bir düşünürdür. Düşüncelerini, işçi sınıfının siyaset alanında sesini yükselttiği ve örgütlendiği bir dönemde oluşturmuştur. Bu yüzden, John Stuart Mill'in görüşleri; demokratik ve sosyalist amaçlar için mücadele eden işçi sınıfının sesini ve gücünü gitgide duyurduğu bir ortamda, kendini dönüştürmek zorunda kalan liberal ideolojinin dışa vurumudur. Daha önceki dönemlerin liberalizminin yaptığı gibi, emekçi halkı medeni akılcılıktan ve siyasal yetenekten bütünüyle yoksun ilan ederek bir çırpıda silmek, artık mümkün olamazdı. Çünkü, emekçiler bu iddianın tersini pratikte kanıtlıyor ve sendikalar, dayanışma dernekleri, siyasal partiler, mitingler, gösteriler, ayaklanmalar ve devrimler yoluyla haklarını talep ediyorlardı.

Mill'in Siyaset Teorisi

Emekçi halkı siyaset alanının dışında tutmak artık imkânsız duruma gelince, emekçi halka siyasal haklarını tanıyan, ama aynı zamanda "çoğunluğun tiranlığı"nı önleyen bir sistem bulunması gerekiyordu. Siyasal sistem öyle bir şekilde tasarımlanmalıydı ki, emekçi kitleler veya "demokrasi", kendileriyle özdeşleştirilen "cehaletin" egemenliğini kurup "aklın" egemenliğini yıkamasınlardı.[71]

Faydacılığın filozofu olan Mill'e göre, "kişi ve mülkiyet güvenliği ile bireyler arasında eşit adalet, toplumun temel ihtiyacı ve hükümetin öncelikli amacıdır".[72] Mill, bir *laissez-faire* sisteminin herkese azami ekonomik faydayı sağlayacağı gibi, özgürlüğü, birey haklarını ve kişinin kendi kendini geliştirme olanağını da teminat altına alacağını iddia eder.[73] Mill, özyönetim veya doğrudan demokrasi düşüncesini, hem ilkesel olarak,

71 J. S. Mill, *Considerations on Representative Government*, H. B. Acton (ed.), *Utilitarianism, Liberty, and Representative Government*, Dent and Sons, London, 1951 içinde, s. 324.

72 *A.g.e.*, s. 355.

73 Mill, *On Liberty*, Penguin, Harmondsworth, 1982, s. 164-165.

hem "yaratacağı pratik problemler" gerekçesiyle mutlak olarak reddeder. Özyönetimin yerine, en ideal siyasal toplum olarak, halkın, "düzenli aralıklarla kendileri tarafından seçilen temsilciler aracılığıyla nihai denetleme gücünü elde tuttuğu" temsili bir sistemi savunur.[74]

Mill'in özyönetime karşı ilkesel itirazı, kendince, özyönetimde, en akıllı ve en yetenekli "azınlığın" "cahil" çoğunluğun gölgesinde kalması tehlikesinin hep varolmasıdır. Ona göre, kalabalık nüfusa sahip bir sanayi toplumunun karmaşık yapısı nedeniyle de özyönetim uygun değildir.

Ne var ki, Mill'in gözünde, "çoğunluğun tiranlığı" tehdidi öylesine büyüktür ki, temsili bir sistemin kendi kendine işleyişine bile güven duyulamaz. Bunu önlemek için, Mill, bir yandan, seçilmiş parlamenterlerin yetkisini azaltır; bir yandan da, seçmenlerin kapsamını daraltır ve seçmenleri oy ağırlığı açısından farklı kategorilere ayırır.

Bu formüle göre, parlamento; tartışma, eleştiri ve nihai denetleme forumu olarak işlev görmekle yetinmeli; yasaların hazırlanması da içinde olmak üzere, işlerin fiili yönetimini seçimle değil, atamayla belirlenmiş akıllı ve zeki uzmanlardan oluşan bir komisyona bırakmalıdır. Mill, "hükümet işlerini denetleme ile bu işleri fiilen yürütme arasında" köklü bir ayrım yapılması gerektiğini iddia eder.[75] Ona göre, halkın nihai denetiminin sağlayacağı fayda ile uzmanlığın getireceği verimliliği birlikte elde etmek mümkündü. Mill, şöyle diyordu: "Denetleme ve eleştiri yetkisi ile işlerin fiili yönetimini birbirinden ayırmak, denetleme ve eleştiri yetkisini çoğunluğun temsilcilerine tanıyıp işlerin fiili yönetimini ise ulusa karşı tam so-

---

74 *Considerations*, s. 228. Bununla birlikte, Mill, despotik hükümetin, sömürgeler ('bağımlı topraklar') ve ('barbarlar' dediği) sömürge halkları için zorunlu ve haklı olduğunu iddia eder: "Despotizm, barbarlarla uğraşırken meşru bir hükümet biçimidir, tabii ki, amacın onların geliştirilmesi olması ve kullanılan araçların bu amacı gerçekten sağlamaya elverişli olması şartıyla." (s. 73) Tam bir çifte standart örneği: despotizm 'uygar' toplumlarda kötü, ama sömürgelerde iyidir!

75 A.g.e., s. 229-230.

rumlu olacak bir azınlığa bırakmak gerekir; böylece, özel olarak eğitim görmüş ve deneyim kazanmış kişilerden oluşacak bu azınlığın edinmiş olduğu bilgiden ve deneyimlerinden kaynaklanan zekâlarından faydalanılmış olur."[76] Görüldüğü gibi, Mill'in formülünde halkın iktidarı önce temsilcilere devrediliyor, sonra da temsilcilerden alınıp seçilmemiş seçkin bir azınlığa aktarılıyor.

Halka gelince, Mill, "kitlelerin" siyasal haklarını tanımak gerektiğini kabul eder. Mill'in formülünde, küçük de olsa vergi ödüyor olmaları şartıyla, işçilerin ve kadınların büyük bir bölümüne oy hakkı tanınır. İflas etmiş işletme sahiplerinin ve sahtecilik yapmış borçluların yanısıra, okuma-yazma bilmeyenler ve aşevlerinden yardım alanlar oy kullanamazlar. Bunların dışında kalan kadın-erkek bütün yurttaşlar seçimlerde oy kullanabilir, yerel yönetimlere seçilebilir ve mahkemelerde jüri üyesi olarak görev yapabilir. Ne var ki, seçmenlerin oyu eşit değildir. Seçmenlerin hepsi oy kullanabilir; ama daha iyi eğitim görmüş, dolayısıyla da daha yetenekli ve daha akıllı bireyler, okuma-yazma bilseler bile cahil sayılması gereken ve daha az yetenekli olan sıradan halktan daha fazla sayıda oy kullanma hakkına sahiptir. Bu şekilde, kalabalık "çalışan sınıfların" verdiği oyların toplumun seçkin kesimlerinin oyunu geçmemesi sağlanmış olur.[77]

Genel Eğitim Sistemi

Mill, nüfusun bütününü kapsayan ve kadınlara eşit eğitim olanağı sağlayan genel bir eğitim sisteminin kurulmasını öngörür. Mill'e göre, genel eğitim, genel oy hakkının önkoşuludur ve özellikle emekçi halk ile kadınların gelişimi açısından kilit bir etkendir. Ne var ki, çoğunluk, en yüksek ahlâki ve entellektüel standartları asla elde edemeyeceği için, azınlığın liderliğini ve bir anlamda vesayetini kabul etmelidir.

Okul sistemine büyük önem veren Mill, ayrıca, oy vermenin

76 *A.g.e.*, s. 241.

77 *A.g.e.*, s. 324.

ve siyasal tartışmalara katılmanın insanların eğitimi ve kendilerini geliştirmeleri açısından büyük önem taşıdığını da vurgular. Ona göre, oy verme ve siyasal tartışmalara katılma sürecinde, kol işçileri, işlerinin tekdüzeliğini ve fabrikanın dar ufkunu aşma olanağına kavuşurlar. Çünkü, toplumun çeşitli kesimlerinden gelen insanlarla ilişkiye girerler ve böylece onların yardımıyla ahlâki ve entellektüel açıdan gelişirler.

Eğitsel Elitizm

Mill, toplumun köklü biçimde dönüştürülmesi ve sınıf ayrımları ile bu ayrımlardan kaynaklanan eşitsizliklere son verilmesi gibi sorunlarla hiç ilgilenmez. Dolayısıyla, David Held'in Mill'e ilişkin aşağıdaki yargısına haklı olarak katılabiliriz:

"Mill'in görüşlerini bir tür 'eğitsel elitizm' olarak adlandırabiliriz, çünkü, bu görüşler açık bir şekilde, bilgi, hüner ve akıl sahibi olan kimselere ayrıcalıklı bir statü tanınmasını haklı gösterme amacını gütmekte, kısacası, filozof-krallar düşüncesinin çağdaş bir biçimini oluşturmaktadır. Toplumdaki yönetici siyasal rol, Mill'in oy hakkı dağılımı sistemine göre önemli bir oy gücünü elinde bulunduran bir aydınlar sınıfına verilmiştir... Mill, bütün bireylerin ahlâki gelişimi ilkesine sıkı sıkıya bağlıdır; ama bununla birlikte, eğiticilerin cahilleri eğitebilecek bir konumda olabilmesi için önemli eşitsizlikleri haklı gösteren bir tutumu benimser."[78]

4. Thomas Hill Green'in Olumlu Özgürlüğü

Thomas Hill Green, 19. yüzyıl sonlarının önde gelen liberal filozofudur. Green'in liberalizmi, demokratik liberalizmdir; bir başka deyişle, işçi sınıflarının siyasal alana sağlamca yerleşmiş olduğu yeni koşullara kendini uydurmak için daha da ileri bir dönüşüm geçirmiş olan liberalizmdir. Bu dönemde, işçi sınıflarının ulusal ve uluslararası örgütleri (sendikalar, siyasal partiler ve basın) artık güçlenmiş ve ulusal parlamentolarda işçi

78 Held, *y.a.g.e.*, s. 101, 103.

milletvekilleri aktif olarak yer almaya başlamıştır.

Radikal demokratik ve sosyalist düşünce akımlarının keskin eleştirisine hedef olan liberalizm, liberalizmin temel ilkelerini, yani özel mülkiyetin bir fonksiyonu olarak özgürlük ilkesi ile toplumun temeli olarak kapitalist piyasa ilişkileri ilkesini reddetmeden kendisine yeni bir ahlâki gerekçe arayışına girdi.

Green, uslamlamasına, özgürlüğün "en büyük nimet" olduğunu ve bu nimete erişmenin "yurttaşlar olarak bütün çabalarımızın gerçek amacı"nı oluşturduğunu belirterek başlar.[79] Ne var ki, özgürlük sadece kısıtlama ve baskılardan kurtulmuş olmak anlamına gelmez, bir başka deyişle, özgürlük sadece "olumsuz özgürlük" değildir. Gerçekten de, "baskıların ortadan kaldırılması, kişiye istediği gibi davranabilme hakkı tanınması, tek başına, gerçek özgürlüğe yapılmış bir katkı değildir".[80]

Özgürlük sözcüğünü kullandığımızda kastettiğimiz şey, diye devam eder Green, "yapmaya değer birşey yapmayı, zevk almaya değer birşeyden zevk almayı sağlayan, *üstelik, yaptığımız şeyi başkalarıyla ortaklaşa yapmamıza, zevk aldığımız şeyden başkalarıyla ortaklaşa zevk almamıza yol açan* olumlu bir güç veya yetenek"tir.[81]

Bu nedenle, bir toplumun ilerlemesi özgürlük alanındaki gelişimiyle, özgürlük alanındaki gelişimi ise yurttaşların *bir bütün olarak* kendilerini en iyi şekilde geliştirmelerini sağlayan güce ne kadar kavuştuklarıyla ölçülür.

Bu olumlu özgürlük anlayışının bir sonucu olarak, "istisnai bir bireyin veya istisnai bir sınıfın yücelmesini, eğer bu yücelme aynı olanağın başkalarından esirgenmesi temeli üzerine kurulmuşsa, gerçek özgürlük yolunda bir adım saymama hakkına" mutlak olarak sahip olduğumuzu söyleyebiliriz.[82]

---

79 T.H. Green, *Liberal Legislation and Freedom of Contract*, 1880, Carl Cohen, (ed.), *Communism, Fascism, and Democracy*, Random House, New York, 1962 içinde, s. 485.

80 *A.g.e.*

81 *A.g.e.*, vurgular benim.

82 *A.g.e.*, s. 486.

Bu yüzden, Green, "bir azınlığın apaçık yükselişinin çoğunluğun alçalması temeli üzerine kurulu olduğu bir devlete özgürlük şanını vermeyi" reddeder.

Green'e göre, "serbest sanayi" ilkesine dayanan modern toplum, acı çeken sınıfları, emekçilerin, özellikle de kadınların ve çocukların kötü durumu ve "her yanı sarmış kargaşası, cahilce başıboşluğu ve çaba israfı ile", özgür bir toplum sayılamaz, aksine, ahlâki açıdan yozlaşmış ve çürüyen bir toplumdur.

Mülkiyet hakları ve sözleşme özgürlüğü, ancak toplum üyelerinin bir bütün olarak kendilerini gerçekleştirmesine katkıda bulunmaları, olumlu özgürlüğü veya kamu yararını gerçekleştirmeyi sağlayan bir araç olmaları şartıyla haklı gösterilebilir. "Mülkiyet kurumunu haklı gösterecek tek şey, herkesin toplumsal yeteneklerini serbestçe kullanabilmesini sağlayacak bir araç olmasıdır. Bu nedenle, bir sınıf insanın bu yeteneklerini serbestçe kullanmasına bütünüyle engel olan bir mülkiyet hakkı, gerçek mülkiyet hakkı sayılamaz."[83]

Mülkiyet Haklarının Sınırlanması

Green, mülkiyet haklarının ve sözleşme özgürlüğünün, bir bireyin ya da bir sınıfın toplumsal yarara şu ya da bu biçimde serbestçe katkıda bulunmasına engel olmaları durumunda, devlet müdahalesiyle meşru olarak sınırlanabileceğini ve kısıtlanabileceğini savunur.

Green'e göre, toplum, meşru bir biçimde, emeğin satışına ilişkin sözleşme özgürlüğünü kısıtlayabilir. Fabrikalara, atölyelere ve maden ocaklarına belli sağlık önlemlerini şart koşabilir; sağlıksız konutların satışını ya da kiralanmasını yasaklayabilir; kadınların ve gençlerin belli saatten daha uzun süreyle çalışmasını önleyebilir, bütün çocukların zorunlu eğitim görmesini sağlayabilir; kısacası, toplum, "toplumun manevi güçlerinin yozlaşmasına" ve "fiziki gücünün zayıflamasına" yol açabilecek her türlü sözleşmeyi yasaklayabilir.[84]

---

83 *A.g.e.*, s. 487.

84 *A.g.e.* Green'in, bir liberal olarak, sadece mülkiyetin kısıtlanmasını ve emeğin

Laissez faire ilkesinden uzaklaşan Green, alt sınıfların durumunu düzeltmek için devlet müdahalesini öngörür. Ona göre, alt sınıfların durumunun düzeltilmesi tek tek bireylerin akılcı ya da insancıl bir şekilde davranacakları varsayımına bırakılamaz:

"Sınırsız sözleşme özgürlüğünün yürürlükte olduğu bir sistemde bireylerin iyilikseverliği ya da aydınlanmış kişisel çıkarı, onları [alt sınıfları] insani yeteneklerin özgürce gelişmesiyle bağdaşır bir duruma taşıyabilir mi hiç?... Maddi ve manevi sefalet içinde yaşayan bir halkın zavallılığı, müdahale edilmediğinde veya rastgele iyilikseverliğin işleyişine terkedildiğinde kendi kendini yeniden üretir ve hatta yoğunlaşır."[85]

Acı Çeken Sınıfların Eğitimi

Green'e göre, acı çeken sınıfların eğitimi kendi gelişmeleri ve toplumun genel ilerlemesi açısından can alıcı önemdedir: "Modern toplumdaki birey, kimi temel beceri ve bilgilerle donatılmadıkça, ayağını, bacağını kaybetmiş veya beli kırılmış bir insana benzer. Kendi yeteneklerini özgürce geliştiremez. Bütün üyelerinin kendi yeteneklerini geliştirme özgürlüğüne sahip olmasını sağlamak isteyen bir devlet, çocukların yaşamda özgür bir meslek edinmelerini fiilen imkânsız kılan bir cehalet içinde büyümemesi için gereken önlemleri alma yetkisine kuşkusuz sahiptir."[86]

Green'in eğitim alanındaki son sözü, emekçilerin oğullarına ve kızlarına yaşamda serbest bir meslek sağlanmasıdır. Bu düzenlemenin mülkiyetçi toplumun temel yapısını değiştirmeyen sınırlı bir reformdan ibaret olduğunu eklemeye galiba gerek yoktur.

---

bir meta olarak satışına sınırlama getirilmesini savunduğunu, buna karşılık mülkiyete ve emeğin satışına son verilmesini öngörmediğini kaydedelim. Green'de kapitalist piyasa toplumunun temelleri korunur.

85 *A.g.e.*, s. 489.

86 *A.g.e.*, s. 487-488.

5. Leonard T. Hobhouse'un Organik Liberalizmi

Leonard T. Hobhouse yirminci yüzyılın başlarında yaşamış olan liberal bir düşünürdür. Hobhouse'un liberalizmi, Emile Durkheim'ın solidarizmini liberal düşünceye katar. Hobhouse'a göre, özgürlük toplumsal yaşamın sadece bir yönüdür; toplumsal yaşamın özgürlük kadar önemli olan öbür yönü, yardımlaşma veya dayanışmadır.

Buna bağlı olarak, Hobhouse "organik toplum anlayışı"nı savunur. Toplum birbirlerinden epeyce farklı olan, ancak toplumdan koparıldıklarında yok olan ya da temel bir değişime uğrayan parçalardan oluşmuş bir bütündür.[87] Eğer bireyi toplumdan koparmak bir şekilde mümkün olabilseydi, onun yaşamını sürdürmesi neredeyse imkânsız olurdu; bir başka deyişle, zihinsel ve manevi varlığı tamamen kötürümleşmiş olurdu. Dolayısıyla, bireyin hakları ve ödevleri kamu yararına göre tanımlanır. "Öyleyse, bireysel bir hak ortak yarara aykırı olamayacağı gibi, ortak yarardan bağımsız olarak da var olamaz."[88] Hiç kimse bizi biz yapan etkenlerin, "dil, eğitim, başkalarıyla birlikte yaşama" olduğunu unutmamalıdır.[89]

Hobhouse'a göre, bu uslamlama, bireyi topluma gereğinden fazla bağımlı duruma sokmaz, çünkü, "toplum bütünüyle kişilerden meydana gelir. Toplumun, kendisini meydana getiren üyelerinin kişiliğinden ayrı ve onların kişiliğinin üzerinde yer alan apayrı bir kişiliği yoktur. Toplumun, gerçekte, belirli bir kollektif yaşamı ve karakteri vardır."[90]

Fırsat Eşitliği

Peki öyleyse, bu ilkelerden hangi sonuçları çıkarabiliriz? Hobhouse'a göre, organik toplum anlayışı kamu yararı temeline dayanan liberal bir toplumu öngörür. Yasa önünde eşitliği

87 L. T. Hobhouse, *Liberalism*, 1911, *a.g.e.* içinde, s. 491.

88 *A.g.e.*, s. 492.

89 *A.g.e.*, s. 491.

90 *A.g.e.*, s. 492.

ve fırsat eşitliği adı verilen ilkeyi içerir. Fırsat eşitliği, somut terimlerle söylenecek olursa, *"bütün herkese gerçekte aynı şekilde muamele edilmesini, yani muamele eşitliğini zorunlu olarak gerektirmez"*.[91] Fırsat eşitliği, sadece, diye açıklar Hobhouse, "iyi bir toplumsal sistemde, gerçek muamele, gelir, rütbe, makam, saygınlık alanlarında ne gibi eşitsizlikler olursa olsun, bu eşitsizliklerin ayrıcalıklı bireyin kendi çıkarlarından değil, kamu yararından kaynaklanmasını" gerekli kılar.[92]

Kolayca fark edilebileceği gibi, burada, kamu yararının her türlü eşitsizlikle, gerçek muamele, gelir, rütbe, makam ve saygınlık alanlarındaki eşitsizliklerle bağdaşabileceği örtük olarak kabul edilmektedir. Peki ama, yaşamın her alanında eşitsizliklere izin veren sözde "kamusal" bir yararın ne yararı vardır ve nasıl olur da böyle bir toplum iyi bir toplumsal sistem sayılabilir? Gerçekten de burada mevcut düzeni düpedüz savunmaya yönelik bir gayret seziliyor. Hobhouse'un uslamlamasını kendi kaleminden izleyelim:

"Bir yanda milyonerlerin, bir yanda sefillerin bulunması adaletli ise, bunun gerekçesi, böylesi ayrımların, bir bütün olarak bakıldığında, kamu yararı doğrultusunda, yani milyonerlerin yararı kadar sefillerin yararını da içeren ortak yarar doğrultusunda işleyen bir ekonomik sistemin sonucu olmalarında aranmalıdır; yani, demek istiyorum ki, ilgili bütün tarafların çıkarını ve zararını iyice tarttıktan sonra herkesin yararına işleyecek daha iyi bir seçeneğin olmadığı sonucuna varmalıyız."[93]

Görüldüğü gibi, bu uslamlama düpedüz çıkarcı bireyciliği savunuyor; yaftaları değiştirip çıkarcı bireyciliğe organik liberalizm ya da dayanışma adını takmak toplumsal gerçekliği değiştirmiyor; toplumsal gerçeklik eşitsizliklerle dolup taşıyorsa, yapılması gereken şey, yaftaları değil, gerçekliği değiştirmektir.

---

91 *A.g.e.*, s. 493, vurgular benim.

92 *A.g.e.*

93 *A.g.e.*

Hobhouse'un betimlemesinden milyonerlerin "sefillerin yararı için" var olduğu sonucu çıkıyor. Galiba bu noktada, sefillerin, Marks'ın burjuva sosyalizmini alaya alırken söylediklerini anımsaması gerekiyor:

"Serbest ticaret: işçi sınıfının yararı için. Koruyucu gümrükler: işçi sınıfının yararı için. Hapishane reformu: işçi sınıfının iyiliği için. Burjuva sosyalizminin son ve tek ciddi sözü işte budur. Burjuva sosyalizmini tek bir cümleyle şöyle özetleyebiliriz. burjuva burjuvadır -işçi sınıfının yararı için."[94]

6. John Dewey'in Kültürel Liberalizmi

Modern eğitim teorisinin büyük adı John Dewey yirminci yüzyılın önde gelen liberal filozofları arasında yer alır.

John Dewey, kendi liberalizm yorumunu açıklamak üzere, on yedinci yüzyıldan bu yana eski liberalizmin nasıl bir gelişim geçirdiğini inceler.

Dewey'in açıklamasına göre, liberalizmin doruk noktasını oluşturan 1688 yılındaki "görkemli devrim", esas olarak "vergi mükellefleri"nin hükümetin keyfi eylemlerinden kurtulmak ve ayrıca din özgürlüğüne kavuşmak amacıyla despotizme karşı başkaldırısıydı.

On sekizinci yüzyıl sonlarının ve on dokuzuncu yüzyılın liberalizmi ise, siyasal devletin kısıtlamalarından kurtulmak ve ekonomik teşebbüs özgürlüğüne kavuşmak isteyen "yükselen sanayici ve tüccar sınıfı"nın bu talebini dile getiriyordu. Bu liberalizm, aynı zamanda, "kafa özgürlüğü, düşünce özgürlüğü ve bu özgürlüğü söz, yazı, basın ve toplanma yoluyla dile getirme özgürlüğü"nü de talep ediyordu.

Liberalizmin her iki türünde de, "hükümetin eylemleri ve arzu edilen özgürlük birbirleriyle çelişen kavramlar olarak karşı karşıya konmuştu".[95]

---

94 Karl Marx, *Selected Writings*, ed. by David Lellan, Oxford University Press, Oxford, 1977, s. 243.

95 Dewey, "The Future of Liberalism", Carl Cohen, *y.a g.e.* içinde, s. 496-497.

Eski liberalizmin temel kusuru tarihsel görecelik kavramından yoksun olmasıydı. "Eski liberalizmin bireyi, başka bireylerle sadece dışsal zaman ve mekân ilişkileri içinde olan bir Newtongil atomdu; her toplumsal atom da, kendisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan özgürlükle donatılmıştı."[96] Yanlış bir şekilde, bu bireysellik ve özgürlük kavramlarının her zaman ve her yerde geçerli mutlak ve ebedi gerçekler olduğu düşünülüyordu.

Eski Liberalizmin Yozlaşması

Ne var ki, bu mutlakçılık ve ebedicilik, eski liberalizmin kolayca sahte-liberalizme dönüşerek yozlaşmasına yol açtı. Liberalizm "kemikleşti ve geniş kapsamlı düşünce ve amaçları dar bir çerçeveye sıkıştırdı"; bir zamanlar özgürleşmenin silahları olan düşünceler ve amaçlar, iktidarı ele geçirmiş olan bir azınlığın iktidarını ve servetini korumak için kullanılan araçlara dönüştü.[97] *Laissez-faire* doktrininin yol açtığı yoksulluk ve acılar; ayrıca, olumlu hükümet müdahalesinin reddi; bireyciliği, halkın çoğunluğunun gözünde, hakaret amacıyla kullanılan bir terim durumuna soktu.

Köklü Reformlar

Eski liberalizmin bu ağır kusurunu gidermek isteyen Dewey, bireysellik ve özgürlük kavramlarını tarihsel görecelikle zenginleştirir. Liberalizm, değişen şartlara uyum sağlamak üzere, politikalarını zamanla değiştirmelidir. Bu yenilenmiş liberalizm, hukuk, siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında olumlu hükümet müdahalesini ve köklü reformlar yapılmasını savunmalıdır. Liberaller, bireyselliğin ve özgürlüğün geliştirilmesi için "uygun kurumların olumlu biçimde inşası konusuyla yakından ilgilenmelidirler".[98]

Dewey'in incelemesinden çıkardığı sonuca göre, "özgürlüğü girişimci işadamının özgürlüğü olarak kavrayıp işçilerin, üste-

96 *A.g.e.*, s. 497.

97 *A.g.e.*, s. 498.

98 *A.g.e.*

lik sadece kol işçilerinin değil aynı zamanda kafa işçilerinin, katlanmak zorunda bırakıldığı muazzam kışla düzenini dikkate almamak, saçmadır".[99]

İnsan ruhunun ve bireyselliğin tam özgürlüğünü sağlamak için, "uygarlığın kültürel kaynaklarının paylaşımına etkili biçimde katılma fırsatı" işçileri kapsayacak şekilde genişletilmeli ve onlara da sağlanmalıdır. Ne var ki, kültürel özgürlüğün varlığı ya da yokluğu esas olarak ekonomik sistem tarafından belirlenir. Bu nedenle, "eksiksiz kültürel özgürlüğü en yüce ilke olarak kabul etmeyen ve bu özgürlük ile sanayi alanındaki gerçek özgürlük arasındaki ilişkiyi görmezlikten gelerek bir yaşam tarzı olarak benimsemeyen her liberalizm, yoz ve aldatıcı bir liberalizmdir".[100]

Dewey, egemen azınlık tarafından kullanılan araç ve yöntemlerin "mevcut şartların yol açtığı kötülükleri yeniden üretip daha da çoğalttığını" ve "gericilerin sadece orduda ve polisteye değil, basında ve okullarda da güç araçlarını elde tuttuğunu" kabul eder.[101]

Ne var ki, "gerçek bir liberal olarak", kendi düşüncesini, "amaçlanan toplumsal değişimi gerçekleştirme yöntemi olarak mevcut kurumların zorla yıkılmasına ağırlık veren radikalizm türleri"nden kesin olarak ayırır.[102]

Demokratik Eğitim

Dewey'in kültürel liberalizminde eğitime büyük önem verilir. Demokratik bir devletin demokratik bir eğitime ihtiyacı vardır. Demokratik bir toplumda "biri refah içinde olan ailelerin çocuklarına, diğeri işçilerin çocuklarına mahsus iki eğitim sistemi bulunmamalıdır".[103]

---

99 *A.g.e.*, s. 500-501.

100 *A.g.e.*, s. 501.

101 *A.g.e.*, s. 500.

102 *A.g.e.*

103 John Dewey, *Yarının Mektepleri*, çev. Celâl Antel, Kanaat Kitapları, İstanbul, 1938, s. 15.

Çeşitli ekonomik, toplumsal, ırksal ve dinsel çevrelerden gelen ve farklı zekâ düzeylerine sahip çocuklar aynı okullarda birlikte eğitim görmelidir. Farklı çevrelerden gelen çocukların aynı kurumlarda birlikte eğitim görüp işbirliği yapması, "belli ki kimileri tarafından özgürlüğün özü değilse bile kaçınılmaz refakatçısı olarak görülen bencillik, kendini beğenmişlik, küstahlık ve başkalarının haklarına saygısızlık gibi kötü huyların" düzeltilmesine yardımcı olur.[104]

Fırsat eşitliği ilkesi Dewey'in başta gelen sloganıdır. Dewey'e göre, bir demokraside okulların görevi, çocukları mensubu oldukları toplumsal grubun sınırlamalarından korumak ve ekonomik eşitsizliklerin doğurduğu sonuçları gidermektir. İşbirliği, çoğulculuk, yenilik, özgürlük ve bireysellik dolu bir ortam, okullarda *mutlaka sağlanması gereken* bir özelliktir -aynı şey genel olarak yaşam için de geçerlidir.

Dewey'in kültürel liberalizmi, liberalizmin gerçekten de çok gelişmiş ve incelmiş bir türüdür. Dewey'in özellikle eğitim alanındaki ilerlemeciliği (progressivizmi), Rousseau'nun eşitlikçiliğine çok yaklaşır. Rusk, ilginç bir kanıta değinerek bu yakınlığa işaret eder: "John Dewey ile Evelyn Dewey tarafından yazılan *Yarının Okulları* adlı eserin neredeyse her bölümü Rousseau'dan bir alıntıyla başlar."[105]

Bununla birlikte, ilerici bir eğitimin nasıl olup da piyasa toplumundaki temel eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını veya giderilmesini sağlayacak bir çare işlevini görebileceği; ya da, Dewey'in hem okullara hem de genel yaşama yön vermesini öngördüğü değerlerin, sınıflara ayrılmış bir toplumun temel ilkelerini reddetmeden -ve fiilen değiştirmeden- nasıl egemen duruma gelebileceği soruları Dewey tarafından ne sorulur ne de yanıtlanır.

---

104 Dewey, "How Much Freedom in the New Schools", aktaran Rusk, *y.a.g.e* , s. 319.

105 Rusk, *a.g.e.*., s. 207.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EŞİTLİKÇİ EĞİTİM

Eşitlikçi eğitim, özgürlük ve eşitlik amacına yönelik eğitimdir. Eşitlikçi felsefede özgürlük, eşitliğin bir fonksiyonu olarak kabul edilir, çünkü, "eşitlik olmadan özgürlük olamaz".[1] Öyleyse, eşitlikçi eğitim, eşitliğin bir fonksiyonu olarak kabul edilen özgürlük için eğitimdir. Amacı, bir toplumdaki bütün bireylerin kendi insani potansiyellerini tamamen gerçekleştirmelerine yardımcı olmak ve bu amaçla mevcut toplumu köklü biçimde dönüştürerek "her bireyin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir birlik" durumuna getirmektir.[2]

Eşitlikçi felsefenin çıkış noktası birey değil, toplumsal sınıf veya toplumdur. Birey, bir sınıfın ve/veya toplumun parçasıdır. Eşitlikçi felsefenin bireyi, toplumsal anlamda bir bireydir, kollektif ve işbirliğine dayalı bir yapının eşit bir parçası olan özgür bir toplumsal varlıktır.

Bu birey kendi yeteneklerini öbür bireylerin zararına azamileştirmek isteyen çıkarcı bir varlık değildir; tersine, toplumsal

---

1 Rousseau, *The Social Contract, Social Contract, Essays by Locke, Hume, and Rousseau*, with an introduction by Sir Ernest Barker, Oxford University Press, Oxford, 1969 içinde, s. 217.

2 Marx, *Selected Writings*, s. 238.

birey, "buyurma hırsı olmayan"[3] ve başkalarının efendisi olmayı köleliğin bir biçimi sayarak hor gören ahlâki değerleri yüksek bir varlıktır.[4] Doymaz bir hırsla mal-mülk sahibi olma isteği toplumsal bireye yabancıdır. Buna bağlı olarak, eşitlikçi felsefeye göre, toplum, mülk sahipleri arasındaki piyasa ilişkilerinin toplamı değil, bütün üyelerine "ortaklaşmacı ve ahlâki bir varoluş" sağlayan bir birliktir.[5]

Eşitlikçi felsefede mülkiyet bir değer değil, toplumsal kötülüklerin kaynağıdır. Mülkiyet, hakimiyet ve kölelik yaratır; bir kutupta servet, öteki kutupta sefalet üretir; "açlık içindeki çoğunluk zorunlu ihtiyaç maddelerinden yoksun yaşarken, ayrıcalıklı bir avuç insanın lüks içinde yüzdüğü" bir durum oluşturur.[6]

Bu yüzden, eşitlikçi düşünce özünde eleştireldir, mülkiyet ilişkileri üzerine kurulu mevcut toplumu ve yaşamın bütün alanlarında toplumsal eşitsizliğin her ifadesini eleştirir.

Eşitlikçi felsefe devrimcidir; sınıflara bölünmüş toplumu eleştirmekle yetinmez, bu toplumu değiştirmek amacıyla fiili mücadeleye aktif olarak katılır. Eşitlikçi felsefenin amacı, emekçi halkın temel haklarını sağlayan, sınıfları ve sınıf ayrımlarını ortadan kaldıran toplumsal bir devrimi gerçekleştirmektir.

Eşitlikçi öğreti, topluma hükmeden bir yönetici sınıfın varlığını kabul etmez. Eşitlikçi öğretiye göre, egemenlik kayıtsız şartsız halka aittir ve bu egemenlik başka hiçbir güce devredilemeyeceği gibi, temsil de edilemez. Despotizm, kölelik, tiranlık ve temsili hükümet halkın egemenliğinin gaspedilmesi anlamına gelir.[7]

Eşitlikçi felsefe enternasyonalist ve anti-militaristtir. Rousseau'nun sözleriyle "uluslar arasındaki savaşlara, çatışmalara, cinayetlere ve misillemelere ve insan kanı dökme şerefini bir er-

---

3 Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 170.

4 Rousseau, bkz. Bölüm III, dipnot 44.

5 *Social Contract*, s. 205.

6 *Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 178.

7 *Social Contract*, s. 260.

dem sayan bütün o korkunç önyargılara"[8] karşıdır ve "halkları birbirinden ayıran hayali engelleri ortadan kaldırmayı... ve bütün insanlığı içtenlikle kucaklamayı" kararlı biçimde savunur.[9]

Eşitlikçi Felsefe ve Liberalizm:
Ortak Yönler ve Farklılıklar

Liberal eğitim felsefesinde olduğu gibi, akılcılık, aydınlanma, eleştirellik, bireyin yeteneklerinin her yönlü gelişimi, bireysel özgürlükler ve bireyin özerkliği, eşitlikçi eğitim felsefesi açısından vazgeçilmez değerlerdir. Ancak, liberal felsefeden farklı olarak, eşitlikçi felsefe bu özellik, hak ve özgürlükleri mülk sahipleriyle sınırlamaz; bu değerleri esas olarak mülk sahibi olma koşuluna bağlamayı reddederek, emekçi halkı da kapsayacak şekilde genişletir. Ayrıcalıklı azınlığın yararlandığı aydınlanma tekelini kırmayı ve aydınlanmayı toplumun bütün üyelerinin yararlandığı ortak değer durumuna getirmeyi savunur.

Bu yüzden, "çok büyük çoğunluk için düpedüz bir makine gibi hareket etme eğitimi" anlamına gelen sınıf kültürünün ortadan kaldırılması ve böylece "eğitimin hakim sınıfın etkisinden kurtarılması", eşitlikçi felsefenin eğitim alanındaki birinci talebidir.[10] Eşitlikçi eğitim felsefesi, liberal eğitim felsefesinin aşılmasıdır.

Eşitlikçi eğitim felsefesinin önde gelen savunucuları, Jean-Jacques Rousseau, Karl Marks ve Friedrich Engels ile izleyicileridir.

1. Rousseau'nun Felsefesi

Özgürlük ve Eşitlik

Rousseau'ya göre insanlar için en büyük değerler özgürlük ve eşitliktir: "Her yasama sisteminin neleri amaçlaması gerek-

---

8 *Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 157.

9 *A.g.e.*

10 *Selected Writings*, s. 234-235.

tirdiğini araştırdığımızda bunların iki ana başlık altında toplanabileceğini görürüz: *özgürlük* ve *eşitlik*; özgürlük, çünkü bir uyruk bağımlı durumda olduğunda devlet bu uyruğun kendisine kattığı güçten yoksun kalmış olur; eşitlik, çünkü eşitlik olmadan özgürlük olamaz."[11]

Rousseau'da insan olmakla özgür olmak eş anlamlı kavramlardır, özgürlüğü olmayan insan insanî özünü yitirmiş demektir: "Bir insan özgürlüğünden vazgeçtiği zaman insanlığının özünden, haklarından ve hatta insan olarak ödevinden vazgeçmiş olur. Böylesi bir toptan vazgeçme hiçbir şekilde telâfi edilemez."[12] Rousseau'ya göre, kaba kuvvet hiçbir hak yaratmaz. Bu nedenle, despotizm, kölelik, tiranlık ve bütün baskı biçimleri (aşağıda göreceğimiz gibi temsili hükümet dahil) her türlü meşruiyetten yoksundurlar ve hiç kimse onlara itaat etmekle yükümlü değildir: "Kısacası, bir tarafa mutlak bir otorite, öte tarafa da sorgusuz sualsiz itaat etme yükümlülüğü veren bir sözleşme geçersiz ve anlamsızdır."[13]

Rousseau, toplumsal barışı sağlama koşuluyla yurttaşların ya da bir halkın bütününün kendilerini bir despotun boyunduruğuna teslim edebileceğini savunan Hobbes ve Grotius gibi düşünürleri şiddetle eleştirir. Bir despotun boyunduruğu altındaki barışın tıpkı bir zindanda yaşamaya benzediğini belirten Rousseau, açık bir dille şunu belirtir: "Bir insanın insanlığından karşılıksız olarak vazgeçeceğini söylemek saçma ve anlamsızdır. Böylesi bir teslimiyet gayri meşru olduğu gibi hükümsüzdür de, çünkü böyle bir şey yapan kişinin aklı başında değil demektir. Bir halkın bütününün böyle davranabileceğini söylemek söz konusu halkın bütünüyle budala olduğunu kabul etmek demektir. Ancak budalalık hak yaratmaz."[14]

---

11 *Social Contract*, s. 217.

12 *A.g.e.*, s. 175.

13 *A.g.e.*

14 *A.g.e.*, s. 174.

Siyasal Düşüncede Devrimci Adım

Özgürlüğün ve özgürlüğün zorunlu önkoşulu olan eşitliğin tersine, mülkiyet, Rousseau'ya göre bir değer değildir. Rousseau mülkiyet kavramını sahip olunan mal mülk anlamında kullanır ve Locke'un tersine özgürlükten kesin olarak ayrı bir kategori olarak ele alır. Mülkiyet kategorisinden büsbütün vazgeçmese de, Rousseau'nun felsefesinde mülkiyet bir ideal ya da amaç olmaktan çıkar. Aksine, Rousseau mülkiyeti insanların çoğunluğunu sefalete ve acıya mahkûm eden bir zulüm ve eşitsizlik kaynağı olarak görür. Gerçekten de, Rousseau, "yoksulların ayağına yeni prangalar vuran, zenginlere ise yeni yetkiler veren, doğal özgürlüğü bir daha geri dönülmez biçimde yok edip mülkiyet ve eşitsizlik hukukunu ebedileştiren, kurnazlıkla gerçekleştirilmiş bir gaspı değişmez bir hakka dönüştüren ve birkaç hırslı bireyin yararı uğruna bütün insanlığı sürekli çalışma, kölelik ve sefalete mahkûm eden toplumun ve hukukun" kararlı eleştirmenidir.[15]

Rousseau'ya göre, kamu yararı farklı bireysel ya da sınıfsal çıkarların çatışmasından değil, toplumu oluşturan bütün bireylerin ortak çıkarlarından kaynaklanır. "Toplumu birarada tutan bağ, o toplumu oluşturan bütün üyelerin hissettiği çıkar ortaklığıdır. Böylesi bir ortaklık olmadan hiçbir toplum ayakta duramaz. Dolayısıyla da, toplum sadece bu ortak çıkar temeli üzerinde yönetilmelidir."[16] Bu ortak çıkar yurttaşların eşitliğidir; toplumsal yaşam ve siyasal düzen bu eşitlik ilkesine dayanmalıdır.

Devleti Aşmak

Rousseau'da toplum ile devlet, sivil toplum ile siyasal toplum, uyruk ile egemen ikiliği aşılmıştır. Rousseau'da terimin genel anlamında devlet, bir başka deyişle, toplumdan ayrı ve toplumun üzerinde bir siyasal iktidar yoktur. Toplumun kendisi egemendir, en yüksek otoritedir. Toplum kendi kendini

15 *Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 156.

16 *Social Contract*, s. 190.

yöneten bir varlıktır. Egemenlik halktan devlete ve devlet yöneticilerine koşulsuz olarak (Hobbes'da olduğu gibi) veya koşullu olarak (Locke'ta olduğu gibi) devredilmez. Hükümetin kurulması halk ile halkın dışında bir egemen arasında bağıtlanan bir sözleşmeye dayanmaz. "Devlette sadece bir tek sözleşme vardır, o da egemen halkı meydana getiren ilk kuruluş sözleşmesidir."[17] Bu nedenle, "egemenin kendine bir üst atayabileceğini iddia etmek saçma ve çelişik olur."[18]

Demek ki, bir hükümet kurmanın toplum ile toplumun seçebileceği yöneticiler veya yüksek görevliler arasında bağıtlanan bir sözleşme, hangi hükümlere göre yöneticilerin buyruk vereceğini ve yurttaşların bu buyruklara itaat edeceğini belirleyen bir sözleşme olduğunu iddia edenler düpedüz yanılıyorlar. Nerede bir efendi varsa orada özgürlük yoktur. Siyasal varlık ya da toplum ile hükümet arasındaki ilişki tek taraflı, tek yönlü bir ilişkidir; bir başka deyişle, "kendilerine emanet edilen yürütme erkini kullananlar halkın efendileri değil memurlarıdırlar; halk istediği zaman onları göreve getirir ve görevden alır; onlar sözleşme yapmak durumunda değil, boyun eğmek durumundadırlar, devletin verdiği görevleri üstlendiklerinde sadece yurttaş olarak üzerlerine düşen ödevi yerine getirmektedirler ve asla herhangi bir koşul öne sürme hakları yoktur."[19]

Rousseau'nun toplum sözleşmesine getirdiği açıklama benzersizdir ve siyasal düşünce tarihinde çığır açan devrimci bir adımın göstergesidir. Bu açıklama demokrasi teorisini sağlam bir temele kavuşturur. "Rousseau'nun getirdiği açıklamada ye-

---

17 *A.g.e.*, s. 264. Herhangi bir yanlış anlamaya yol açmamak için Rousseau'nun terimlerini nasıl tanımladığını belirtmek uygun olur. Rousseau kuruluş sözleşmesiyle oluşan tüzel kişiliğe *Cumhuriyet* veya *Siyasal Varlık* adını verir ve şu açıklamayı yapar: "Üyeleri bu Cumhuriyete edilgen bir rol üstlendiği zaman *Devlet*, etkin bir rol üstlendiği zaman *Egemen Halk*, başka benzer varlıklarla karşılaştırıldığında *Erk* derler. Kurucu üyeleri açısından ele alındığında toplu-ca *Halk* adını alır, onu meydana getiren bireylere egemen otoritede pay sahibi oldukları için *Yurttaş*, Devletin yasalarına uymakla yükümlü oldukları için *Uyruk* denir." (*A.g.e.*, s. 181-182).

18 *A.g.e.*, s. 263.

19 *A.g.e.*, s. 266.

ni olan yön, genel sözleşmeyi bağıtlayan halkın, kurdukları toplumun bütün gelişimi boyunca egemenliği elinde tutması ve, aslında, kendi kendini yönetmek zorunda olmasıydı. ... Rousseau demokratik egemenlik tezini, okuma yazma bilmeyenlerin bile daha ilk duyuşta kavrayabileceği kadar açık ve duru biçimde ortaya koydu."[20]

Hükümeti salt egemen halkın görevlendirdiği bir kurul (komisyon) olarak oluşturan ve egemenliğin *devredilemeyeceğini* ilan eden Rousseau, ardından da, temsilî hükümet sisteminin, yani parlamenter temsilin eleştirisine geçer. Ona göre, egemenlik temsil edilemez, doğrudan doğruya halk tarafından kullanılmalıdır. Mülk sahiplerinin oligarşik parlamentosunu kutsal ve değiştirilemez bir kurum ilan eden Locke'un tersine, Rousseau şöyle der: "Egemenlik nasıl devir ve teslim edilemezse, yine aynı nedenlerle temsil de edilemez. ... Halkın vekilleri halkın temsilcileri değildirler ve olamazlar da. Onlar sadece halkın memurları olabilirler. Kendi başlarına bağlayıcı karar alamazlar. Halkın bizzat kendisinin onaylamadığı kanunlar hükümsüzdür. Yani asla kanun sayılamazlar. İngiliz halkı kendisini özgür sanıyor ama kökten yanılıyor. Onlar ancak Parlamento üyelerini seçerken özgürdürler, seçim tamamlanır tamamlanmaz kölelik durumuna geri dönerler: bir hiç olurlar."[21]

Rousseau'nun ortaya koyduğu bu iki canalıcı tez, yani egemenlik devredilemez (hükümet halkın görevlendirdiği bir kuruldan ibarettir) tezi ile egemenlik temsil edilemez (halkın kendi kendini yönetmesi) tezi, Colletti'ye göre, "sivil 'toplum' ile sivil 'hükümet', ya da 'sivil' toplum ile 'siyasal' toplum, toplum ile devlet şeklindeki bölünmeyi ortadan kaldırır" ve "doğal hukuk sözleşmeciliğinde ayrı ve bağımsız bir siyaset alanına devredilen iktidar ya da egemenliğin doğrudan doğruya toplum tarafından geri alınması" anlamına gelir.[22]

---

20 J. Bronowski and B. Mazlich, *The Western Intellectual Tradition*, Harper and Row, New York, 1975, s. 267.

21 *Social Contract*, s. 260.

22 Lucio Colletti, *From Rousseau to Lenin*, New Left Books, London, 1972, s. 184.

Yukarıda görüldüğü gibi, özyönetimi (self-government) veya tam demokrasiyi tutarlı biçimde savunan Rousseau, her yurttaşın toplum işleriyle aktif biçimde ilgilenmesini öngörür. Eğer yurttaşlar yeterince aktif olmazlarsa, devlet yönetimine katılmazlarsa, bir başka deyişle, politikadan uzak dururlarsa özgür ve eşitlikçi bir varlık olarak toplum fiilen yok olur: "Ne zaman ki bir kimse devlet işlerine ilişkin olarak 'beni ilgilendirmiyor' der, bilin ki devlet elden gitmiştir."[23] Özel ve toplumsal yaşamın güçlükleri ve sorunları politikaya katılımı engellememelidir çünkü "hakların ve özgürlüğün her şey demek olduğu yerde bütün zorluklar önemini yitirir".[24]

Özgürlüğü mülkiyetin değil de eşitliğin bir fonksiyonu olarak görmek ve gerçekten de mülkiyeti bir değer olmaktan çıkarıp kötülük saymak; ve toplumu politikaya bütünüyle katılan eşit üyelerden oluşmuş kendi kendini yöneten bir varlık olarak görmek; siyasal düşünce tarihinde gerçek birer dönüm

---

23 *Social Contract*, s. 260.

24 *A.g.e.*, s. 261. Rousseau'nun, özgürlüğün korunmasının önkoşulu olarak her yurttaşın politikaya tam katılımı ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmasını, John Locke ile Robert Dahl'ın aynı konuyu hiç umursamamaları ve yurttaşların politikadan uzak durmalarını normal, doğal ve kaçınılmaz bir durum olarak kabul etmeleri ile karşılaştırınız: "Hastalık durumu ve iş meşguliyeti nedeniyle, toplum üyelerinin bütünüyle karşılaştırıldığında çok daha küçük bir sayıda da olsa, birçok kişinin, Halk Meclisinden ister istemez uzak duracağını dikkate alacak olursak, böylesi bir onayın (her bireyin onayının) neredeyse hiçbir zaman mümkün olamayacağını söyleyebiliriz." (Locke, *Second Treatise of Government*, ed. P. Laslett, Mentor Books, New York, 1965, s. 376, aktaran Taha Parla, y.a.g.e.).

"Bireyin psişik ekonomisi dikkate alındığında, ilgi ucuz, buna karşılık faaliyet görece pahalıdır. ...Sadece ilgi duyan yurttaş resimli romanları okumaya ve televizyonda en sevdiği kovboy filmini seyretmeye devam edebilir... bir ev kadını en sevdiği pembe dizinin bir sonraki bölümünü heyecanla beklerken politikaya katılmayı asla düşünmez." (Dahl, Who Governs?, Yale University Press, New Haven, 1961, s. 280, aktaran Taha Parla, y.a.g.e.)

Rousseau'nun yaklaşımı ile yurttaşların politikaya katılımını "yönetilmezlik" ve "bunalım" yaratan tehlikeli ve zararlı bir olgu olarak değerlendiren Weber, Schumpeter, Huntington ve Sartori'nin yaklaşımlarını da karşılaştırınız (Özellikle bkz. Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, in two volumes, Chatham House Publishers, Chatham, New Jersey, 1987).

noktası olduğu gibi, dört başı mamur bir sınıfsız ve devletsiz toplum teorisinin yolunu da açmıştır.[25]

Eğitim İlkeleri

Rousseau, eşitlikçi ve özgürlükçü siyasal teorisini, "egemen otoriteye tanrısal hukukun onayını veren o kutsal dogmalardan bağımsız olarak, sadece aklın ışığıyla" oluşturduğunu açık bir dille vurgulamıştır.[26] Rousseau'nun eğitim ve öğretim konusundaki görüşleri de aynı şekilde eşitlikçi, özgürlükçü ve akılcıdır.

Rousseau'ya göre, çocuktaki en iyi huyların geliştirilmesinin zorunlu oluşu, eğitimi toplumsal yaşamın çok önemli bir yanı durumuna getirir, dolayısıyla da, eğitim siyasal otoritenin temel bir görevi olur: "Hükümetin hazırladığı yönetmelikler çerçevesinde ve egemenin yetkili kıldığı yüksek görevliler denetiminde verilecek kamu eğitimi, halk hükümetinin veya meşru hükümetin temel kuralları arasında yer alır."[27]

Eğitimin amacı çocuğun özgürlüğü ve mutluluğudur. Eğitim her çocuğun özgürlüğün keyfini çıkaracağı ve "çocuk olmaktan mutluluk duyacağı, çocukluğun oyunlarını, zevkleri-

---

25 Ne var ki, Rousseau'nun eşitlik talebinin mutlak veya tam eşitlik isteği anlamına gelmediğini belirtmek gerekir. Rousseau, "fiziksel eşitsizlik" (*Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 177) ve "devlet için yerine getirilen hizmetler"le orantılı bir eşitsizliği meşru sayar. Rousseau şöyle der: "Devletin bütün üyeleri, devlete yetenekleri ve güçleri oranında hizmet etmekle yükümlü oldukları için, bu üyelerin de fiilen yaptıkları hizmetlerle orantılı olarak öne çıkarılmaları ve kayırılmaları gerekir. ...Yurttaşların rütbeleri... devlet için yerine getirilen hizmetlere göre belirlenmelidir." (*a.g.e.*., s. 223-224) Rousseau'nun eşitlik talebi, bir yurttaşın bir başkasına kişisel bağımlılığını önleme amacına yöneliktir: "Şurası açıkça anlaşılmalıdır ki, ben, bu sözcüğü [eşitlik] kullandığımda herkesin mutlak olarak aynı iktidar ve servete sahip olmasını değil, yalnızca, iktidarın şiddet yaptırımı gerektirmeden sadece rütbe ve yasallık temelinde kullanılmasını; servetin de hiçbir zaman bir insanın komşusunu satın alabilecek kadar büyük veya kendisini komşusuna satacak kadar küçük olmamasını kastediyorum." (*Social Contract*, s. 217).

26 *Eşitsizliğin Kaynağı*, s. 177.

27 *Discourse on Political Economy*, s. 269, aktaran Rusk, *y.a.g.e.*, s. 164.

ni, sevinçli içgüdülerini kana kana yaşayacağı" bir şekilde tasarımlanmalıdır.[28]

Eğitim öğrenciye özgürlük için ihtiyacı olan gücü kazandırmalı, ancak onun başkaları üzerinde iktidar kurmasına izin vermemelidir. Eğitim ne çocuğun başkalarının iradesine boyun eğmek zorunda kalacağı ne de başkalarını kendi iradesine boyun eğdirebileceği bir durumu sağlamalıdır. Başkalarına hükmetmek de kötüdür, başkalarına boyun eğmek de. İster efendi olarak, ister köle olarak başkalarına bağımlı olmak özgürlüğe aykırıdır ve "her türlü kötülüğün kaynağıdır".[29]

Rousseau'ya göre, öğrencilerin "davranışlarına yön veren ilke asla itaatkârlık olmamalıdır, hareket noktaları sadece zorunluluk olmalıdır."[30] Aynı şekilde, "çocuklar için faydalı tek alışkanlık zorunluluğa hiç güçlük çekmeden boyun eğmektir; büyükler için faydalı tek alışkanlık ise aklın yönetimine hiç güçlük çekmeden boyun eğmektir. Bunların dışındaki her alışkanlık kötüdür."[31]

Rousseau, bütün halkı kapsayan genel bir eğitim sistemini savunur. Rousseau'nun sistemi Locke'un sisteminde olduğu gibi, "genç bir efendiyi eğitmek" üzere, bir başka deyişle, zengin sınıfların çocukları için tasarımlanmamıştır: "Eğitilmesi gerekenler, sade insanlardır. Yalnızca onların eğitimi herkesin eğitimi için model olabilir."[32]

---

28 *Emile*, Everyman, s. 43, aktaran Rusk, *y.a.g.e.*, s. 180. Rousseau'nun öngördüğü eğitimin amacı öylesine yenilikçiydi ki, Frederika Macdonald şu yorumu yaptı: "*İnsan haklarını* büyük bir belâgatla ilan eden Rousseau'nun, *çocuk haklarını* çok daha karşı konulmaz bir belâgatla ilan eden sesi, Avrupa'nın dört bir yanını sardı. İnsanın doğuştan günahkâr olduğunu öne süren eski ortaçağ öğretisi temelinde oluşturulan katı sistemler yıkıldı. *Emile*'nin yazarı, Pestalozzi'den önce, Froebel'den önce, yeni eğitim teorimizin temellerini attı ve uzun çağlar boyunca çocukluğun şafağını gereksiz acılar ve çalınan yaşamı sevinci ile zifiri karanlığa mahkûm eden uygar dünyaya pişmanlığı ve utancı öğretti." (aktaran Rusk, s. 180).

29 *A.g.e.*, s. 183.

30 *A.g.e.*, s. 184.

31 *A.g.e.*, s. 183.

32 *Emile*, s. 19, aktaran *a.g.e.*, s. 174.

Rousseau'nun öngördüğü eğitim sistemi enternasyonalizm ve hümanizm ilkelerine dayalıdır. Rousseau eğitim sistemini nasıl oluşturduğunu açıklarken şöyle der: "Her ulusa değil de bir ulusa, her kesime değil de bir kesime özgü olan her şeyi yapay sayarak bir yana bıraktım; her yaştan, her mevkiden, her ulustan herkeste ortak olan her şeyi insanlığa yaraşır sayarak benimsedim."[33]

Rousseau çocuklara dogmaların aşılanmasına karşı kesin uyarıda bulunur ve "ne insan otoritesine herhangi bir ödün veririz ne de kendi vatanımızın önyargılarına" diye vurguladıktan sonra "sadece aklın ışığını" izlemeyi önerir.[34]

Rousseau'da elitist kibirlilik ve emekçi halkı küçük görme gibi özelliklerden eser yoktur. Rousseau *Emile*'de şöyle der: "İnsan soyunu meydana getirenler sıradan halktır; halk özelliği taşımayanlar pek de hesaba alınacak ölçüde değillerdir. İnsan her kesimde aynı insandır; öyleyse saygıyı en çok hak edenler sayıca en çok olan kesimlerdir."[35] Rousseau'ya göre eğitsel elitizmin sağlam bir gerekçesi de yoktur: "Eğer insanlığın bütün bilgileri, biri herkeste ortaklaşa bulunan bilgiler, öteki de sadece bilginlere özgü bilgiler olarak ikiye ayrılsaydı, sadece bilginlere özgü olan kısım bütün insanların paylaştığı kısımla karşılaştırıldığında küçük kalırdı."[36]

Emekçi halka saygı duymakla emeğin saygınlığını kabul etmek birbirinden ayrılmaz: "Toplum içinde, insan ya başkalarının sırtından geçinir, ya da çalışarak geçim masraflarının karşılığını ödemesi gerektiğini bilir; bu kuralın istisnası yoktur. ... Toplumun her üyesi çalışmakla yükümlüdür; zengin veya fakir, zayıf ya da güçlü, her aylak bir hırsızdır."[37]

Rousseau faydacılığa hiçbir yakınlık duymaz. Kişisel çıkara

---

33 *A.g.e.*, s. 217, aktaran *a.g.e.*.

34 *A.g.e.*, s. 278, aktaran *a.g.e.*., s. 199.

35 Aktaran John Viscount Morley, *Rousseau and His Era*, in two volumes, MacMillan and Co., London, 1923, vol II, s. 226-227.

36 *Emile*, Book I, aktaran Rusk, *y.a.g.e.*, s. 162.

37 *A.g.e.*, s. 158, aktaran *a.g.e.*., s. 190.

dayalı olan faydacılık Rousseau'ya göre "bu dünyada cennet-teymiş gibi yaşayan mutlu ve zengin kişiler için çok uygun bir felsefedir".[38] Rousseau'nun öngördüğü eğitim, Locke'ta olduğu gibi servet avcılığına ve servet bekçiliğine yönelik bir eğitim değildir. Zihinsel ve entellektüel eğitimle birlikte, Rousseau, öğrencilerden, "onları zengin etmeyecek ama kaderin cilvelerinden koruyacak bir meslek edinmelerini" ister.[39]

Rousseau, eğitim ile çalışmayı, bilgi ile işi, entellektüel öğrenim ile teknik eğitimi birleştirmeyi salık verir. Rousseau'ya göre, "eğitimin büyük sırrı, zihin işi ile beden işini, birinin verdiği yorgunluğu öbürüyle giderecek şekilde nöbetleşe yapmakta yatar" ve bu yüzden öğrenci, "köylü gibi çalışıp filozof gibi düşünmelidir".[40] Böylesi bir eğitim sisteminde, öğrencinin "elleri, kafasını geliştirmek için çalışır. Kendini işçi oldum sanarken, aslında bir filozof olmaktadır".[41]

Rousseau öğrencilerin eleştirel kişiler olmalarını ister. Öğrencileri "kamuoyunun basit bir kölesi"[42] olmaktan kaçınmaya çağıran Rousseau, öğrencilerin "gerektiğinde kuralları çiğneyebilecek yapıda" yetişmelerinin şart olduğunu belirtir.[43]

İdeolojik Zayıflıklar

Rousseau hem siyaset teorisinde hem eğitim teorisinde çığır açan bir öncü ve devrimci olduğu halde, kadın cinsine ilişkin anlayışı bütünüyle geleneksel kalmıştır ve eleştirellikten uzaktır. Yaşadığı çağın erkek egemen önyargıları Rousseau'nun teorilerine sızmış ve felsefesinin eşitlikçi ve özgürlükçü tutarlılığını bozmuştur.

---

38 *Dialogues III* O. C., I, 971, aktaran Jean Starobinski, *Jean-Jacques Rousseau, Transparency and Obstruction*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1988, s. 74.

39 *Emile*, s. 159, aktaran Rusk, s. 191.

40 *A.g.e.*, s. 165, aktaran Rusk, *a.g.e.*

41 *A.g.e.*, s. 140, aktaran *a.g.e.*.

42 *A.g.e.*, s. 163, aktaran Rusk, s. 183.

43 *A.g.e.*, s. 94, aktaran *a.g.e.*, s. 182.

Rousseau'ya göre, erkekler ve kadınlar "öz olarak farklı yaratılışta"dırlar. Dolayısıyla da, "her iki cinsin doğası farklı olduğu için kadınların ve erkeklerin eğilimleri, algılamaları, bu farklı yapıya uygun olarak yönlendirilmelidir; toprağı işlemek ile çocukları büyütmek tamamen farklı zevk ve mizaç gerektirir".[44] Kadınların görevi erkeklere hizmet etmektir, "erkek güçlü ve aktif olmalı; kadın zayıf ve pasif olmalıdır".[45]

Rousseau'nun anlayışına göre, kadınların ve erkeklerin doğası ve görevleri farklı olduğu için, eğitimleri de farklı olmalıdır. Kadınların eğitimi erkeklerin eğitimine yardımcı olmalı ve onu tamamlamalıdır. "Erkeğin gözüne hoş görünmek, onun saygısını ve sevgisini kazanmak, onu çocuklukta eğitmek, yetişkin döneminde ona bakmak, akıl vermek, teselli etmek, yaşamını hoş ve mutlu kılmak, bunlar kadınların sürekli görevleridir ve kadına henüz gençken öğretilmelidir."[46]

Dahası, Rousseau, kadınların felsefi ve bilimsel araştırma ve bilgi için gerekli yetenekten yoksun olduğunu iddia eder; bu nedenle, kadınların eğitimi teorik konular üzerinde değil, pratik konular üzerinde yoğunlaşmalıdır. "Kadınların aklı soyut ve kurgusal hakikatler, bilimsel ilkeler ve belitler arayışına, büyük genelleme gerektiren şeylere ermez; kadınların eğitimi bütünüyle pratiğe dayalı olmalıdır. Erkekler tarafından bulunan ilkeleri uygulamak, onların işidir; erkeklerin bu ilkeleri keşfetmesine yol açan gözlemleri yapmak onların alanına girer."[47]

Rousseau, Emile'in eğitimi ile Sophy'nin eğitimi arasında ayrım yapar, Sophy'yi Emile'e, Sophy'nin eğitimini Emile'in eğitimine bağımlı kılar.

Bununla birlikte, genel bir değerlendirme yapıldığında, Rousseau'nun siyaset ve eğitim teorilerinin esas olarak yenilikçi ve devrimci olduğu görülür. Rousseau'nun felsefesindeki çelişmeler ve zayıflıklar (kadınlara ikincil bir rol tanınma-

44 *Nouvelle Heloise*, Letter XLVI, aktaran Rusk, s. 203.

45 *Emile*, s. 339, aktaran Rusk, *a.g.e.*., s. 204.

46 *A.g e.*, s. 326, aktaran *a.g.e.*.

47 *A.g e.*, s. 349, aktaran *a.g.e.*.

sı gibi), Rousseau'nun bütün insanlığın eşitlik ve özgürlük davasına sağladığı büyük katkıların yadsınmasına yol açmamalıdır.

2. Marks, Engels ve İzleyicilerinin Felsefesi

Tarih ve Toplum Anlayışı

Marks ve Engels'in siyaset teorisi, diyalektik materyalist tarih anlayışına dayalıdır. Bu anlayışa göre, insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar; ama bunu keyfi olarak değil, önceki kuşaklardan miras alınan verili koşullar temelinde yaparlar. Öte yandan, şurası açıktır ki, "İnsanlar tarih yapabilmek için, yaşamlarını sürdürebilecek durumda olmalıdır. Ama yaşam, herşeyden önce yemek, içmek, barınmak, elbise ve buna benzer başka birçok şey gerektirir. Dolayısıyla, ilk tarihsel eylem, bu ihtiyaçları karşılayacak araçların üretimi, yani maddi yaşamın kendisinin üretimidir. Gerçekten de, insan yaşamını yalnızca sürdürebilmek amacıyla binlerce yıl öncesinde olduğu gibi, günümüzde de her gün, her saat yapılması gereken bu üretim, tarihsel bir eylemdir, bütün tarihin temel bir koşuludur."[48]

Maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam süreçlerini koşullandırır. Toplumsal işbölümü sınıfları ve özel mülkiyeti doğurur. Sınıfların ve özel mülkiyetin ortaya çıkışından bu yana, toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir. Modern çağ, "sınıf karşıtlıklarını basitleştirmiştir. Bütün toplum gitgide iki büyük düşman kampa, doğrudan doğruya birbirlerinin karşısına dikilen iki büyük sınıfa, burjuvazi ile proletaryaya", bir başka deyişle, kapitalist sınıf ile işçi sınıfına, "bölünüyor".[49]

Üretim araçları mülk sahibi bir azınlığın elinde toplanırken, toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan emekçiler sömürülür ve insanlık dışı baskı ve yoksulluk koşullarında yaşamaya

48 Marx, *Selected Writings*, s. 165.

49 *A.g.e.*, s. 222.

mahkûm edilir. Burjuvazi ile proletarya arasında süregiden sınıf mücadelesinin temeli budur. Marks ve Engels'e göre, kendi siyaset teorileri, "bu mücadele içinde proletaryanın konumunun ifadesi ve proletaryanın kurtuluş koşullarının özetidir."[50]

Marks ve Engels, devleti, sömürünün korunması amacını taşıyan bir sınıf örgütü olarak görürler; "modern devletin yönetimi, bütün burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka birşey değildir".[51] Devlet, işçi sınıfının mülk sahipleri tarafından köleleştirilmesini sağlayan siyasal araçtır. Burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesi, zorunlu olarak sosyalist bir devrime yol açar. Proletarya, mevcut devlet iktidarını ele geçirip kendi amaçları için kullanmakla yetinemez; toplumun üzerinde yer alan ve ona hükmeden asalak bir kurum olan devlet, emekçilerin kurtuluşunun aracı rolünü üstlenemez. "Özgürlük, devleti, toplumun üzerinde yer alan bir organ durumundan çıkarıp topluma tamamen bağlı bir organa dönüştürmek anlamına gelir";[52] eski bürokratik askeri aygıtın parçalanmasından sonra kurulan (ve Marks'ın proletarya diktatörlüğü adını verdiği) yeni siyasal iktidar, topluma karşı bütünüyle sorumlu olacaktır. Yeni siyasal iktidarın görevi, hakim sınıfın elindeki mülklere el koymak ve alaşağı edilen hakim sınıfın yeniden iktidara gelmesini engellemektir. Proletaryanın bu diktatörlüğü geçici bir kurumdur, yalnızca, "bütün sınıfların ortadan kaldırılıp sınıfsız bir topluma geçişi teşkil eder".[53]

Marks ve Engels'e göre, "işçi sınıfı, gelişim süreci içerisinde eski sivil toplum yerine sınıflara ve sınıf uzlaşmazlıklarına yer vermeyen bir birlik kuracak ve böylece, sözcüğün gerçek anlamında siyasal bir iktidar kalmayacaktır, çünkü, siyasal iktidar tam da sivil toplumdaki uzlaşmazlığın resmi ifadesidir".[54] Böy-

---

50 Marx, Engels, Lenin, *On Scientific Communism*, Progress Publishers, Moscow, 1967, s. 38.

51 *Selected Writings*, s. 223.

52 *A.g.e.*, s. 564.

53 *A.g.e.*, s. 341.

54 Marx, *The Poverty of Philosophy*, International Publishers, New York, 1963, s. 182.

lece, "sınıflarıyla ve sınıf uzlaşmazlıklarıyla birlikte eski burjuva toplumun yerini her bireyin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir birlik alacaktır".[55]

Bu özetten anlaşılabileceği gibi, Marks ve Engels'e göre, tam eşitlik ve özgürlük, mülkiyetsiz, sınıfsız ve devletsiz bir toplumu zorunlu kılar. Eşitlik ve özgürlük dünyası, "hepimiz birimiz için, birimiz hepimiz için" ilkesine dayanan bir toplumdur. Yalnızca böylesi bir toplum, toplumun ayrımsız bütün üyeleri için bireyselliği ve özgürlüğü olanaklı kılar.

Liberalizmin Eleştirisi

Marks ve Engels, liberal ideolojinin 'birey'inin "burjuvadan, orta sınıf mülk sahibinden başkası olmadığı"nı belirtirler. Ne var ki, mevcut kapitalist piyasa toplumunda, "özel mülkiyet nüfusun onda dokuzu için zaten ortadan kalkmıştır; birkaç kişi için var oluşu tamamıyla bu onda dokuzun ellerinde var olmayışından ötürüdür."[56] Demek ki, kapitalist toplumda toplumun çoğunluğu bireysellikten yoksun bırakılmıştır. Bireyselliğin, toplumun her üyesinin özelliği durumuna gelmesi için özel mülkiyet, dolayısıyla da burjuva bireyselliği ortadan kaldırılmalıdır. Özel mülkiyetin kaldırılması "kimseyi toplumun ürünlerini mülk edinme gücünden yoksun bırakmaz; yaptığı tek şey, onu, böyle bir mülk edinme aracılığıyla başkalarının emeğini boyunduruk altına alma gücünden yoksun bırakmaktır."[57]

Marks ve Engels, liberal ideolojide özgürlüğün, herşeyden önce, serbest ticaret, serbest alım ve satım, bir başka deyişle, piyasa ilişkilerinin özgürlüğü olduğunu vurgularlar. Ancak, piyasa ilişkilerinin özgürlüğü, bireylerin çalışma yeteneğinin metalaştırılması demektir. Bu durum, zorunlu olarak, sınıf farklılaşmasını doğurur ve ücretli işçileri, yani çalışma yeteneklerini satan kimseleri bağımlı bir konuma sokar. Zamanla, piyasa ilişkilerinin serbest işleyişi yoluyla, biraz sermayesi

55 *Selected Writings*, s. 238.

56 *A.g.e.*, s. 233.

57 *A.g.e*

olanlar bile, büyük sermaye sahiplerinden oluşan bir azınlığın pençesine düşer. Demek ki, mülkiyetin bir fonksiyonu olarak özgürlük, nüfusun büyük çoğunluğu için düpedüz kölelik ve bağımlılık anlamına gelir. Böylece, burjuvaların özgürlüğü, işçilerin tutsaklığı demektir. Bütün bireylerin özgürlüğü için, tıpkı toplumun bütün üyelerinin bireyselliği için olduğu gibi, piyasa ilişkilerinin kaldırılması zorunludur.

Demek oluyor ki, özgürlük ve bireysellik eşitliğe dayanmalıdır. Eşitlik, özgürlük ve bireysellik, toplumsal bir devrim yoluyla özel mülkiyetin kaldırılması ve üretimin toplumsallaştırılmasıyla gerçekleştirilebilir. Engels'in dediği gibi, "Toplumsallaştırılmış üretim yoluyla, toplumun bütün üyelerine *yalnızca maddesel bakımdan adamakıllı yeterli ve günden güne zenginleşen bir yaşam değil, bunun da ötesinde, fizik ve entellektüel yeteneklerinin tam bir özgür gelişimini ve kullanımını da güvence altına alan bir yaşam sağlamak olanağı* bugün ilk kez olarak var, ama var".[58]

Bir özgürlük toplumunda bireylerin tam eşitliği ilkesi, Marks ve Engels tarafından kesin bir dille savunulur: "Komünizmin en yaşamsal ilkelerinden biri... insan doğasının bilgisine dayanan ampirik görüşüdür. Buna göre, *beyin* ve entellektüel yetenek farklılıkları *mide*nin ve fiziksel *ihtiyaçlar*ın niteliğinde hiçbir fark yaratmaz; dolayısıyla, mevcut koşullardan kaynaklanan ve yanlış olan 'herkese yeteneğine göre' ilkesi, dar anlamıyla, ihtiyaçların giderilmesine ilişkin olduğu ölçüde '*herkese ihtiyacına göre*' ilkesine çevrilmelidir; bir başka deyişle, *farklı bir* faaliyet *şekli*, farklı bir çalışma şekli, *eşitsizliği* haklı göstermez, sahiplenme ve kullanım açısından hiçbir *ayrıcalık* getirmez."[59] Bu eşitlik ve özgürlük anlayışı, piyasa ilişkilerine dayanan liberal özgürlük anlayışına taban tabana zıttır ve burjuva hukukunun ufkunu bütünüyle aşar. Her türlü sahiplenme ve kullanım ayrıcalığını kesinlikle reddeder ve in-

58 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 403, vurgular benim.

59 Marx, Engels, Lenin, *y.a.g.e.*, s. 461-462.

sanlığın bir bütün olarak gelişmesi için toplumun her üyesinin her yönlü gelişimini bağlı kalınacak en yüksek ilke ilan eder.[60] Yalnızca büyük bir toplumsal devrimin başlatacağı bir süreç sonunda, "insanlığın ilerlemesi, putperestlerin, şarabını sadece insanların kafatasından yapılmış kupalarda içmeye razı olan o korkunç tanrısına benzemekten kurtulacaktır".[61]

Liberal ideolojinin, özgürlüğü için topluma hiçbir borcu olmadığı iddia edilen soyut bireyini eleştiren Marks ve Engels açık bir dille şunu vurgularlar: "Her birey yeteneklerini yalnızca topluluk içinde her yönde geliştirme olanağına sahiptir; dolayısıyla, kişisel özgürlük yalnızca toplum içinde mümkündür. Daha önceleri toplum yerine konulan kurumlarda, yani devlette vb., kişisel özgürlük yalnızca hakim sınıfın ilişkileri içinde gelişen bireyler için ve ancak bu sınıfa mensup bireyler oldukları ölçüde var olmuştur."[62]

Kadınların Kurtuluşu

Marks ve Engels'in eşitlikçiliği ve özgürlükçülüğü kadın cinsini bütünüyle kapsaması anlamında da eksiksizdir. Yaşamın toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve ev içi her alanında erkeklerle eşit haklara sahip olan kadınlar, toplumun tam üyesidir. Kadınlar, erkeklere bağımlı ikinci sınıf insanlar değildir. Cinslerin tam eşitliği, uygar bir toplumun vazgeçilmez koşuludur. Gerçekten de, Marks ve Engels, ütopik sosyalist Fourier'in kadınlara ilişkin görüşünü paylaşırlar ve onun "cinsler arası ilişkilerin burjuva şekline ve kadınların burjuva toplumundaki konumuna yönelttiği eleştiriyi" benimserler. Onlar da, Fourier gibi, "herhangi bir toplumda kadının kurtuluş derecesi, o toplumun genel kurtuluş derecesini gösteren

---

60 "*İnsan* türünün yeteneklerinin gelişimi, başlangıçta insan bireylerinin çoğunluğunun ve hatta sınıfların sırtından gerçekleşse bile, sonunda bu uzlaşmazlığı kırar ve bireyin gelişimiyle örtüşür."(Marx, *Theories of Surplus Value*, a.g.e., içinde, s. 466).

61 A.g.e., s. 77.

62 A.g.e., s. 463.

doğal ölçüdür" diye ilan ederler.[63] Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserinde şu açıklamayı yapar: "Modern tek eşli aile, kadının açık ya da gizli ev köleliği üzerine kurulmuştur. ...Erkek, günümüzde pek çok halde, hiç değilse varlıklı sınıflarda, ailenin para kazanıcısı ve besleyicisi olmak zorundadır ve bu, hiçbir özel hukuksal imtiyaz tanınmasını gerektirmeden ona bir egemen konumu verir. Ailede erkek burjuvadır, kadın proletaryayı temsil eder."[64] Bu yüzden, Mark ve Engels, "kadınların salt üretim araçları olma durumuna son verme" çağrısında bulunurlar.[65]

Siyasal Özgürlükler Teorisi

Marks ve Engels'in ortaya koyduğu siyasal özgürlükler teorisinin amacı, sınıf hakimiyetine son vermek ve "sürekli ordusu, polisi, bürokrasisi, ruhban sınıfı ve yargıçlarıyla her yerde hazır ve nazır olan" ve gün geçtikçe "sermayenin emek üzerindeki ulusal iktidarına, toplumsal köleleştirmeyi kurumsallaştırmak üzere örgütlenmiş bir kamu gücüne, sınıf despotizminin bir aygıtına dönüşen merkezi devlet iktidarı"nın boyunduruğunu kırarak halkın kendi kendini yönetmesini sağlamaktır.[66]

Toplumun bütün üyelerine siyasal özgürlükleri sağlamak için alınması gereken önlemler şunlardır:

1. Mülkiyete ve cinsiyete dayalı hiçbir sınırlama olmadan genel oy ilkesinin uygulanması ve her bireye devlet yönetimine katılma hakkının tanınması.

2. Sürekli ordunun ve polisin kaldırılması.

3. Bütün kamu görevlilerinin (üst düzey görevliler ve yargıçlar dahil) seçimli, sorumlu ve her an görevden alınabilir olması.

---

63 *A.g.e.*, s. 16.

64 International Publishers, New York, 1972, s. 510.

65 *Selected Writings*, s. 235.

66 *A.g.e.*, s. 539-540.

4. Yürütme ve yasama işlevlerini birleştiren "parlamenter değil, çalışan" organlar olması gereken genel meclislere dayalı bir sistemin kurulması; bu organlara seçilecek temsilciler her an görevden alınabilir olacak ve seçmenlerinin *mandat impératif*ine [emredici vekâlet, görev emri] uymak zorunda olacaktır. Böylece, genel oy, "üç veya altı yılda bir hakim sınıfın hangi üyesinin halkın temsilini parlamentoda suistimal edeceğini kararlaştıran bir kurum olmaktan çıkarak", halka hizmet edecektir.

5. Üst düzey devlet görevlilerinin bütün ayrıcalıklarının ve ödeneklerinin lağvedilmesi; kamu hizmetinin işçi ücretleri seviyesindeki maaşlarla yapılması ilkesinin benimsenmesi.

6. *Bütün bireylerin* denetim ve gözetim işlevlerini yapabileceği bir duruma derhal geçilmesi, böylece herkesin bir süreliğine 'bürokrat' olması ve dolayısıyla, *hiç kimsenin* 'bürokrat' olamaması.[67]

Yukarıda sıralanan önlemler gerçekleştiği ve yerleştiği ölçüde, "toplumsal ilişkilere devlet müdahalesi belirli alanlardan başlayarak gereksiz hale gelir ve sonunda kendiliğinden yok olur; kişilerin yönetimi, yerini, şeylerin yönetimine ve üretim süreçlerinin yürütülmesine bırakır".[68]

Özetleyecek olursak, Marks ve Engels'in amacı, özgür ve eşit bir toplumun kurulmasıdır. Bu toplum, üç sütun üzerinde yükselir: sınıfların ve sınıf eşitsizliklerinin yerine toplumsal eşitlik; özel mülkiyetin yerine kollektif mülkiyet; ve, devletin veya yönetenler ile yönetilenler arasındaki hakimiyet ilişkilerinin yerine halkın kendi kendini yönetmesi.

Aydınlanma ve Eleştiri Ruhu

Yukarıda verilen açıklamalardan anlaşılabileceği gibi, Marks ve Engels'in öngördüğü toplumun önkoşulu devrimdir. Bu devrim, "geleneksel mülkiyet ilişkilerinden en köklü kopuş-

67 *A.g.e.*, s. 541-543; Lenin, *State and Revolution*, International Publishers, New York, 1969, s. 33-37 ve 92.

68 Marx, Engels, Lenin, *y.a.g.e.*, s. 474.

tur; dolayısıyla gelişmesinin geleneksel düşüncelerden en köklü kopuşu getirmesinde şaşılacak birşey yoktur".[69] Bu yüzden, dogmaların eleştirilmesi ve aydınlanmanın geliştirilmesi ve yayılması Marks ve Engels'in gözünde temel değerlerdir. Marks, kesin bir dille şöyle söyler: "Şimdi yapmamız gereken şey, çok daha açıktır. Demek istediğim, var olan herşeyin cesaretle eleştirilmesi gereğidir; cesaret derken, eleştirinin ne kendi vardığı sonuçlardan, ne de mevcut iktidarlarla çatışmaktan hiçbir şekilde korkuya kapılmamasını kastediyorum."[70]

Marks ve Engels'e göre, hazır reçeteler ve formüller hiçbir işe yaramaz: "Dünyayı dogmatik biçimde tasarlamıyoruz. Sadece, yeni dünyayı eski dünyayı eleştirerek keşfetmek istiyoruz."[71] Dinî ya da laik, despotik ya da liberal dogmalara, başka bir dogmaya sarılarak karşı koyamayız, bilincimizi bu yolla geliştiremeyiz. Yapmamız gereken şey, bütün dogmaların titiz bir şekilde eleştirilmesidir; şiarımız şu olmalıdır: 'Bilincimizin, dogmalar yoluyla değil; ister dinî, ister siyasal bir biçimde ortaya çıkmış olsun, kendi kendisine açık olmayan gizemli (mistik) bilincin çözümlenmesi yoluyla düzeltilmesi.'[72] Aydınlanma, gizemsizleştirmeyi (demistifikasyonu) gerekli kılar. Kendimizi ve dünyayı yalnızca gizemsizleştirme yoluyla anlayabiliriz; bir başka deyişle, bilincimizi geliştirmek, yalnızca eleştirel felsefenin benimsenmesi yoluyla mümkün olur.

Devrimci Eğitim

Öyleyse, eğitimin görevi, öğrencilere eleştirel felsefeyi ve bu felsefenin yöntemlerini sunmaktır, öğrencileri insanlığın kültürel mirasıyla tanıştırmak ve onlara "var olan herşeyin eleştirilmesini" öğretmektir. Eğitim, özgür biçimde düşünmeyi öğretmek ve öğrenmek demektir. Eğitim, aydınlanma peşinde koşmaktır; böylece, kişinin, dünyayı anlayacak ve kendisine

69 *Selected Writings*, s. 237.

70 *A.g.e.*, s. 36.

71 *A.g.e.*

72 *A.g.e.*, s. 38.

yaşamda yön verecek zihinsel güce kavuşmasını sağlamaktır. Eğitim, kişinin bilincini geliştirmesi demektir. İnsanı, "türüne özgü bir varlık" yapan tek özellik, bilinçli yaşamsal etkinlik olduğu için ve "insanın kendi türüne özgü varlığına yabancılaşması demek, bir insanın bir diğer insana yabancılaşması, aynı zamanda da her birinin kendi insan özlerine yabancılaşması demek" olduğu için;[73] eşitlik ve özgürlük, üretkenlik ve el birliği, dayanışma ve barış, hümanizm ve enternasyonalizm, eleştirel felsefenin, ve dolayısıyla, eğitimin esas değerleridir.

"Sınıf önyargısı ile hükümet gücü"nün eğitim üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak, tapınağın ve devletin müdahalesinden bağımsız bir eğitimi sağlamak ve eğitimi bedelsiz olarak bütün halka açmak Marks ve Engels'in eğitim alanındaki temel ilkeleridir.[74] Marks ve Engels, toplumsal devrimin temel önlemlerinden biri olarak, "Bütün çocuklar için kamu okullarında parasız eğitim. Bugünkü biçimi içerisinde çocukların fabrikalarda çalıştırılmasına son verilmesi. Eğitimin sınai üretimle birleştirilmesi" ilkelerinin uygulanmasını talep ederler.[75]

Marks, eğitimi üç kısma ayırır. Bunlar, zihinsel eğitim, jimnastik ve teknik eğitimdir. Marks, 1866 yılında "Uluslararası İşçi Birliği'nin Geçici Genel Kurul Delegelerine Yönergeler"de şöyle der:

"Eğitim deyince üç şeyi anlıyoruz:

Birincisi: *zihinsel eğitim.*

---

73 *A.g.e.*, s. 82-83.

74 Paris Komünü'nün derslerini çözümleyen Marks, şöyle yazar: "Komün, eski hükümetin fiziksel gücünü oluşturan sürekli ordu ile polisi ortadan kaldırır kaldırmaz, baskının manevi gücünü, 'ruhban iktidarı'nı kiliselerin bütün mülklerine el koyarak ve mülk edinmesini yasaklayarak kırmaya girişti. Rahipler, özel yaşamın mahremiyetine geri gönderilerek tıpkı öncelleri olan Havariler gibi, müminlerin sadakalarıyla geçinmek zorunda bırakıldılar. Eğitim kurumlarının hepsi bedelsiz olarak halka açıldı ve aynı zamanda kilisenin ve devletin her türlü müdahalesinden arındırıldı. Böylece, eğitim, herkese açık hale getirilmekle kalmadı, bilimin kendisi de sınıf önyargısı ile hükümet gücünün vurduğu boyunduruktan kurtarılmış oldu." (*a.g.e.*, s. 542).

75 *A.g.e.*, s. 237.

İkincisi: jimnastik okullarında ve askeri talimlerde yapılanlara benzer *bedensel eğitim.*

Üçüncüsü: bütün üretim süreçlerinin genel ilkelerini aktaran ve aynı zamanda çocuğu ve genci her mesleğin temel araçlarını pratik biçimde kullanabilecek duruma getiren *teknolojik eğitim.*"[76]

Marks, 1869'da "Enternasyonal Genel Kurulu'na Hitap"ta, partizanca hakikatlerin, yani, parti önyargılarına bağlı olan hakikatlerin, okullarda öğretilmemesi gerektiğini, bu konularda düşünce oluşturmanın yetişkinlere bırakılmasının uygun olacağını ve bu konulardaki eğitimin okullarda değil, konferans salonlarında verilmesi gerektiğini savunur.[77] Marks'a göre, doğrudan ve tek yanlı, dar anlamda siyasal eğitim, bir başka deyişle, siyasal öğretileme, okulların değil, başka kurumların işidir. Marks, yine 1869 yılında, Hannover'de Alman Sendika Delegasyonu'na yaptığı bir konuşmada, ne demek istediğini daha açık biçimde dile getirir: "Sendikalar sosyalizmin okuludur. İşçilerin kendilerini eğitip sosyalist oldukları yer, sendikalardır."[78]

Kapitalist toplumda okulların oynadığı rol üzerinde duran Lenin, bu kurumlarda, "mülk sahibi sınıfların yükselen kuşağını sersemletmek, iç ve dış düşmanlara karşı 'hazırlamak' için" burjuva biliminin ve felsefesinin "kapıkulu profesörler tarafından resmen öğretildiği"ni öne sürer.[79] Lenin'e göre, kapitalist toplumlarda "okullar burjuvazinin sınıf hakimiyetini sağlamak üzere kullanılan bir araç durumuna indirgenmişti. Bu okullarda burjuva kast ruhu egemendi. Bu okulların amacı, kapitalistlere yumuşak başlı uşaklar ve yetenekli işçiler sağlamaktı."[80]

---

76 Marx, *The General Council of the First International, 1864-66*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, tarihsiz, s. 345.

77 Aktaran Harold Entwistle, *Antonio Gramsci*, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1979, s. 176.

78 *Selected Writings*, s. 438.

79 Lenin, *Marksizm ve Gençlik*, Koral Yayınları, İstanbul, 1977, s. 17.

80 *A.g.e.*, s. 238.

Lenin'e göre, bu okullar, "yaşamın coşkusundan kopuk"tur ve gençlerin kafasını, onda dokuzu faydasız, onda biri ise çarpıtılmış bilgilerle donatır.[81] Ne var ki, Lenin'e göre, bu olgu, "bizlerin bu okullardan insanlığın biriktirdiği ve herkese gerekli olan herşeyi almamamız gerektiği sonucunu doğurmaz".[82] Çünkü, temel olguların bilgisi herkese gereklidir ve, üstelik, bu bilginin eleştirel biçimde özümsenmesi zorunludur. Zihnimizi "insanlık tarafından yaratılan bütün hazinelerin bilgisi"yle zenginleştirmeden eşitlik ve özgürlüğe dayalı yeni bir toplumu kurmak imkânsızdır. "Eğer bir komünist, kafa yormadan, büyük bir gayret göstermeden ve eleştirel biçimde incelenmesi gereken olguları anlamadan ezberlediği hazır sonuçlar nedeniyle 'ben komünist oldum' diye böbürlenecek olursa, gerçekten de zavallı bir komünist olur. Böylesi bir yüzeysellik bizim için kesinlikle ölümcül sonuçlar doğurur."[83]

Lenin'in 1917 yılında ortaya koyduğu yeni, alternatif okul sistemi, aşağıdaki ilkelere dayanır:

> Kilisenin devletten ve okulların kiliseden ayrılması; okulların mutlak laikliği.
>
> Her iki cinsten 16 yaşına kadar bütün çocuklar için parasız ve zorunlu genel ve politeknik eğitim (üretimin en önemli dallarının teorik ve pratik yönleriyle öğrenciye tanıtılması); çocukların eğitiminin toplumsal açıdan üretken çalışma ile yakından birleştirilmesi.
>
> Bütün öğrencilere bedeli devlet tarafından karşılanmak üzere yiyecek, giyecek ve okul malzemeleri sağlanması.
>
> Kamu eğitiminin demokratik biçimde seçilmiş yerel öz-yönetim organları tarafından yönetilmesi; merkezi hükümetin okul müfredatının düzenlenmesine ve öğretim elemanlarının seçilmesine müdahale edememesi;

81 *A.g.e.*, s. 265.

82 *A.g.e.*, s. 266.

83 *A.g.e.*, s. 265.

öğretmenlerin doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi ve, halkın, istemediği öğretmenleri görevden alma hakkına sahip olması.

Halkın kendi ana dilinde öğretim görme hakkı; bu amaçla kurulacak okulların devlet ve yerel öz-yönetim organları tarafından finanse edilmesi.

16 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmasının yasaklanması; gençlerin (16 ila 20 yaş arası) işgününün 4 saate indirilmesi ve sağlıksız sanayilerde ve maden ocaklarında gece çalıştırılmasının yasaklanması.[84]

Sonuç olarak, Marks, Engels ve izleyicilerinin benimsediği eğitim anlayışının sömürüye ve baskıya karşı olduğu; birbirleriyle dostça işbirliği yapan, her iki cinsten ve değişik halklardan bireylerden oluşan özgür ve eşit bir topluma ulaşabilmek için emekçi halkın gereken güçle donatılmasını savunduğu söylenebilir. Bu eğitim anlayışı özünde eleştirel ve devrimcidir.

84 *A.g.e.*, s. 62-65.

İKİNCİ KISIM

EĞİTİMİN İDEOLOJİK VE SİYASAL PRATİKLERİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

PRATİKTE EĞİTİM ANLAYIŞLARI

Eğitim felsefelerinin her biri büyük bir taraftar kitlesine kavuşarak ideolojik ve siyasal pratiklere esin kaynağı olmuştur; dolayısıyla, bir anlamda, bu felsefelerin her birinin modern tarihte pratikte uygulanma fırsatı bulduğu söylenebilir. Bu bölümde, eğitim felsefeleri, daha doğrusu, bu felsefelerden esinlenen eğitim anlayışları, çağdaş pratikteki somut ifadeleriyle, belirli ülkelerin ve dönemlerin ideolojik ve siyasal eğitim programları olarak incelenecektir. Despotik eğitim için nazi Almanyası, faşist İtalya ve militarist Japonya örnekleri ele alınacaktır. Liberal eğitim için nazizmin çöküşünden sonraki Batı Almanya ve militarizmin çöküşünden sonraki Japonya örnekleri ile Amerika Birleşik Devletleri örnekleri ele alınacaktır. Eşitlikçi eğitim için Sovyetler Birliği ile Doğu Almanya örnekleri üzerinde durulacaktır.

Önce, nazi Almanyası örneğini ele alalım.

1. Nazi Almanyası

Dünya halklarına inanılmaz acılar yaşatan ve İkinci Dünya Savaşı'nı başlatan nasyonal sosyalizmin totaliter diktatörlüğü, modern çağda despotik eğitim anlayışının en başarılı uygulayıcısı olmuştur.

Eğitim, nazizmin çok önemli bir bileşenidir. Gerçekten de, nazizm, her zaman kendisini "muazzam bir eğitim girişimi"[1] olarak göstermeye çalışmış, "ilkelerini Alman halkının yüreğine ve beynine kazıyarak sonsuza dek yaşatıp benimsetmek" ve "gençliğin zihniyetini belirli bir kalıba göre biçimlendirip hâkimiyeti altında tutmak" için müthiş bir çaba harcamıştır.[2]

Faşist Korporatizm

Bağnazca ırkçı ve şovenist milliyetçiliğe dayalı teorisi ve pratiği ile ün salan nazizm, korporatizm kategorisine girer. "Korporatizm, özel mülkiyet ve girişimin önceliği ilkesine dayanan kapitalist üretim tarzının egemen olduğu bir toplumu varsayan bir düşünce sistemi ve bir dizi kuruma işaret eder. Korporatizm, tanımı gereği, anti-sosyalist ve anti-Marksisttir. Aynı zamanda, felsefesi, siyaset ve iktisat anlayışı bakımından anti-liberaldir; ancak, anti-kapitalist değildir. ... Korporatizm ... kapitalizmin bir türevinden başka bir şey değildir. Liberalizm ya da liberal kapitalizm ve sosyalizm ya da Marksist sosyalizmle aynı soyutlama düzeyinde bulunan bir kategoridir ve tekelci kapitalizmin yeni rasyoneli olarak liberalizmin yerine sahneye çıkarılmıştır."[3]

Korporatizmin iki ana türü vardır: solidarizm ve faşizm. Nazizm ise faşizmin bir biçimidir. "Korporatizmin solidarist ve faşist biçimleri arasındaki ayrım, esas olarak, Birey, Toplum ve Devlet arasındaki karşılıklı ilişkilere farklı yaklaşmalarından kaynaklanmaktadır. Her iki yaklaşım da, liberal modelde Birey'in, Marksist modelde de Sınıf'ın birincil kategori oluşuna karşı çıkmakta, meslekî grubu (ya da temel olarak meslek ölçütüne göre örgütlenmiş çıkar gruplarını) toplumsal örgütlen-

---

1 George Frederick Kneller, *The Educational Philosophy of National Socialism*, Publication for the Department of Education by the Yale University Press, New Haven; H. Millford, Oxford University Press, London, 1941, s. 1.

2 *A.g.e.*

3 Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1876-1924*, E. J. Brill, Leiden, 1985, s. 44-45.

me ve siyasal etkinliğin temel birimi saymaktadır. Ancak faşist korporatizm, Toplum'u ve dolayısıyla Birey'i, en azından kuramsal olarak, hayli metafizikleştirilmiş bir korporatif Devlet'in içinde eritir ("her şey devletin içinde, hiçbir şey devletin dışında değil"). Meslekî gruplarla korporasyonları da, Devlet'in sivil Toplum'u denetim ve egemenliği altında tutmasını sağlayan kamu organları olarak görür. Bunlar, liberal hukuksal ve siyasal modelin tersine Devlet karşısında öncelikli hakları bulunmayan Birey'in görev ve yükümlülüklerine ilişkin Devlet emirlerini sivil Toplum'a aktarırlar."[4]

Irkların ve Bireylerin Eşitsizliğini Savunmak

Nazizm, eşitliğe, bu eşitlik ister ırkların ve ulusların eşitliği, isterse bireylerin eşitliği olsun, kesin olarak düşmandır. Hitler'in, nazi döneminde okullarda zorunlu okuma metni olarak kullanılan *Mein Kampf* [Kavgam] adlı kitabında ilan ettiği gibi,[5] nazizm, "ırkların eşitliğine asla inanmaz, ırklar arasındaki farklılıkları kabul ettiği gibi, kimi ırkların üstün, kimi ırkların aşağı olduğunu bilir. Bu bilginin bir sonucu olarak da, evrenimizi yöneten Ebedi İrade'ye uygun olarak, daha iyi ve güçlü olanın zaferini hızlandırma, daha kötü ve daha zayıf olanın teslimiyetini talep etme zorunluluğunu duyar. Böylece, ilke olarak, doğanın temel aristokratik düşüncesini de benimser ve bu yasanın en son bireye varıncaya kadar geçerli olduğuna inanır. Irkların değişik değerlere sahip olduğunu kabul etmekle kalmaz, tek tek bireylerin de değişik değerlere sahip olduğunu kabul eder."[6]

Nazi ideolojisinde Ari ırkı en üstün ve en güçlü ırktır. Daha aşağı ve daha zayıf olduğu iddia edilen bütün diğer halklar Arilere boyun eğmek zorundadır.[7] Aynı şekilde, Hitler de en üstün ve en akıllı bireydir ve herkes ona boyun eğmek zorun-

4 *A.g.e.*, s. 45.

5 George L. Mosse (ed.), *Nazi Culture*, Schocken Books, New York, 1984, s. 1.

6 *A.g.e.*, s. 6.

7 Dünyadaki en aşağı ırk olduğu iddia edilen Yahudilere gelince, nazi ideolojisi

dadır. Hitler'in sözünü sakınma gereğini duymadan belirttiği gibi, "Çoğunluk asla bireyin yerini tutamaz"[8] ve "Kalabalık herhangi bir icat yapamaz, çoğunluklar ne örgütlenebilir, ne düşünebilir; her zaman tek insan, birey yapar bütün bunları".[9]

Führer Hitler, son derece kibirlidir ve kendisini herkesten üstün görür. Öyle ki, modern Alman devletinden, "benim, arkadaşlarımla birlikte yarattığım modern Alman devleti" diye söz eder.[10] Tek bir kişinin bütün toplumdan daha üstün olması, bütün bireylerin üstünde yer alması, Goering tarafından en özlü biçimiyle şöyle dile getirilir: "Hitler halkın yasası ve iradesidir."[11]

Kadınların Siyasetten Dışlanması

Nazizm, cinslerin eşitliğine de düşmandır. Nazizmin ideologlarına göre, cinslerin eşitliği, yok edilmesi gereken marksist bir düşüncedir. Hitler şöyle iddia eder: "Marksizmin talep ettiği ve kadınlara eşit haklar verilmesi diye adlandırılan ilke, aslında kadına eşit haklar vermediği gibi, aksine onların haklarını ellerinden alır, çünkü, bu ilke kadını ister istemez daha alt konumlarda kalacağı bir alana sürer. Bu ilke kadının erkekle ve toplumla ilişkisindeki konumunu asla güçlendiremeyecek olan, aksine zayıflatan bir ilkedir."[12] Bu yüzden, kadınlar siyaset alanının dışına sürülmelidir.

Nazizmin ünlü ideologlarından Engelbert Huber, *Das ist Nationalsozialismus* adlı kitabında şunu der: "Nasyonal sosyalizmin ideoloji dünyasında politik kadına yer yoktur. ...Hareketin bu konudaki düşünsel tutumu, *politik kadına karşı ol-*

---

onları insandan bile saymaz. Nazilerin yüksek parti yargıcı Walther Buch, 21 Ekim 1938'de kılı bile kıpırdamadan, "Yahudi insan değildir" diye ilan etti (*A.g.e.*, s. 336).

8 Kneller, *y.a.g.e.*, s. 56.

9 I. L. Kandel, *The Making of Nazis*, Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, New York, 1935, s. 26.

10 Mosse, *y.a.g.e.*, s. 14.

11 Kandel, *y.a.g.e.*, s. 27.

12 Mosse, *y.a.g.e.*, s. 39

maktır. Nasyonal sosyalist hareket, kadını doğal ortamı olan aileye ve eş ve ana olarak görevlerine geri yollar. Savaş sonrası [Birinci Dünya Savaşı sonrası] dönemin parlamento tartışmalarında hiç de uygun bir görünüm sergilemeyen politik kadın olgusu, kadını onurundan yoksun kılmak anlamına gelir. Alman dirilişi erkek bir olaydır."[13]

Nazizmin bir başka ünlü ideologu Alfred Rosenberg, "Halka yabancı demokratik-marksist sistemi yıkma" çağrısında bulunur ve kadınların kurtuluşu hareketine duyduğu düşmanlığı bilgiççe bir dille ortaya koyar: "Halkı ve ırkı, Ebedi Bilinçaltını, bütün kültürün temelini çökmekten ve yıkılmaktan kurtarmak isteyen kadınlar kuşağının ilk talebi, kadınları, kadınların kurtuluşu hareketinden kurtarmaktır."[14] Rosenberg'e göre, hükümet, ordu ve hukuk alanları kadınlar için yasak bölgeydi: "Şu nokta herkes tarafından açıkça anlaşılmalıdır: Sadece erkekler yargıç, asker ve devlet yöneticisi olabilir ve kalabilir."[15]

Siyaset, hukuk ve askerlik hayatından dışlanan kadınlar geleneksel rollerine geri gönderilir. Nazizmin propaganda bakanı Joseph Goebbels'e göre, "Kadının misyonu güzel olmak ve çocuk doğurmaktır. Bu ilke göründüğü kadar kaba ve çağdışı değildir. Dişi kuş kendini erkeği için güzelleştirir ve kuluçkaya yatar. Buna karşılık erkek kuş yiyecek toplar, dişisini korur ve saldıran düşmanı püskürtür."[16]

Ebedi Hiyerarşi

Eşitlik felsefesi, "değer düzeyleri"ni, yani bireyler arasındaki hiyerarşiyi yok eder. Oysa, nazi anlayışına göre, insanlığın, yönetenler ve yönetilenler, üstler ve astlar olarak ikiye ayrılması, Tanrı iradesiyle gerçekleşmiş ebedi bir değerdir.

Bu yüzden, nazizmin ideologları şöyle açıklamalarda bulunurlar: "Demokrasi, bireylerin eşitliğinden söz ederken, nas-

13 *A.g.e.*, s. 47.

14 *A.g.e.*, s. 40.

15 *A.g.e.*

16 *A.g.e.*, s. 41.

yonal sosyalizm *eşit olmayanların bireyciliğini* savunur. Bireylerden oluşan toplumu bir piramit şeklinde kuran nazizmin yapıcı [aynen böyle] felsefesinin çıkış noktası da budur."[17]

Eşit olmayanların bireyciliğini, yani kapitalizmi savunan bu piramit inşaatçılarına göre, düşünme, mantık, yaratıcılık ve örgütsel yetenek yalnızca liderlere, yani piramidin tepesinde oturanlara özgü ayrıcalık ve niteliklerdir. Hitler şöyle der: "Yeni bir çağı yaratanlar, edebiyatçılar değil, savaşçılardır; yani halklara gerçekten şekil verenler ve önderlik edenler, böylece tarih yapanlardır."[18] Freyer ise şu iddiada bulunur: "Yönetme hakkı düşünürlere ait değildir, aksine, düşünme hakkı yöneticilere aittir."[19] Aynı şekilde, Hommes şunu ileri sürer: "Akıl, disiplini sağlamaktan sorumlu olanların ayrıcalığıdır."[20]

Kitleleri Gütme Stratejisi

Hitler halk kitlelerini hor görür. Hitler'in gözünde, onlar, sadece güdülecek bir nesnedir. Hitler, kitleleri kazanmak için kapsamlı bir strateji oluşturur.

Bu strateji, bilginin ve aydınlanmanın yayılmasına değil, inanca ve öğretilemeye, propaganda, terör, korkutma ve gövde gösterisi yoluyla içgüdülerin tahrik edilmesine, irrasyonalin uyarılmasına dayanır. Eğitim ile terör kol koladır: "Bir dünya görüşüne dayalı devrimin en çarpıcı zaferi, daima, yeni dünya görüşünün, mümkünse, bütün halka öğretildiği ve, gerekirse, sonradan zorla dayatıldığı anda kazanılmış olur."[21]

Hitler'e göre, geniş kitlelerin milli eğitimi, "erişilmek istenen hedefe doğru amansız ve bağnaz bir şekilde tek yönlü yönelim yoluyla" gerçekleşebilir.[22] Hitler'in iddiasına bakılırsa, "inancı yok etmek bilgiyi yok etmekten daha zordur... bu dünyadaki

17 Kneller, *y.a.g.e.*, s. 55.

18 Mosse, *y.a.g.e.*, s. 14.

19 Kneller, *y.a.g.e.*, s. 249.

20 *A.g.e.*

21 Mosse, *y.a.g.e.*, s. 7.

22 *A.g.e.*, s. 8.

en önemli değişikliklerin itici gücü, her zaman, bilimsel bilginin kitleleri canlandırmasından çok, onları hükmü altına alarak histerik bir şekilde harekete geçiren bağnazlık olmuştur".[23]

Nazi stratejisinin özü, demokrasiyi ve marksist hareketi yakarak, yıkarak, parçalayarak amansızca yok etmektir.[24]

Naziler için, aydınlanma peşinde koşmak anlamında eğitim, yok edilmesi gereken bir tehdittir. Hitler şöyle der: "eğitim anlayışında bir değişikliğe gitmek büyük bir zorunluluktur. Bugün gereğinden fazla eğitimin doğurduğu sorunlarla boğuşuyoruz. Sadece bilgiye değer veriliyor. Herşeyi bilen kişiler eylem düşmanıdır. Bize gerekli olan şey, içgüdü ve iradedir."[25]

Totaliter Eğitim

Buna bağlı olarak, nazi anlayışında, okullar entellektüel aydınlanma merkezleri olmadığı gibi, öğretmenler de, insanlığın çağlar boyunca biriktirdiği bilgi hazinesine dayanarak öğrencilere nasıl düşünüleceğini, nasıl eleştirel olunacağını öğreten kılavuzlar değildir.

Nazi anlayışı uyarınca, L. Grünberg öğretmenlerden şu talepte bulunur: "Biz Alman eğitimcileri, esas görevimizin bilgi iletmek olduğu anlayışından kendimizi tamamen kurtarmak zorundayız."[26] Herman Klauss'un aynı doğrultudaki açıklama-

---

23 *A.g.e.*

24 Hitler, faşist stratejiyi *Mein Kampf* adlı kitabında sistemli biçimde açıklar:

"Geniş kitleleri kazanmak isteyen kişi, onların gönül kapısını açacak anahtarı bilmek zorundadır. Bu anahtarın adı nesnellik -yani, zayıflık- değil; aksine, irade gücü ve kuvvettir. Halkın ruhunu kazanmak, ancak ve ancak, kişinin kendi amaçları için olumlu biçimde savaşmasına ek olarak, aynı zamanda, karşıt amaçları destekleyenleri yok etmesiyle mümkün olabilir. Hasma karşı amansız saldırıda, halk her zaman kendi haklılığının bir kanıtını bulur... Geniş kitleler sadece doğanın bir parçasıdır... Onların istediği şey, güçlünün zaferi ve zayıfın yok edilmesi veya kayıtsız şartsız teslim olmasıdır. Kitlelerimizin millileştirilmesini sağlayacak tek yol, halkımızın ruhunu kazanmak için vereceğimiz bütün olumlu kavganın yanısıra, bu ruhu zehirleyen enternasyonal odakların yok edilmesidir." (*A.g.e.*, s. 8-9)

25 *A.g.e.*, s. 10.

26 *A.g.e.*, s. 280.

sına göre, "Öğretmen, sadece eğiten ve bilgi ileten bir kişi değildir, çok daha fazlasıdır. O, nasyonal sosyalizmin kültür-siyaset cephesinde görev yapan bir askerdir."[27] Ewald Banse ise, öğretmenlere şöyle seslenir: "Okulda vereceğiniz eğitimin amacı, öğrenciye bilgi yığınlarını aktarmak değil, Alman halkının sinirlerine çelik dökmektir."[28]

Nazi devleti, eğitimin amacı ile içeriğine yön veren ilkelerin nasyonal sosyalist dünya görüşünden kaynaklandığını, bu dünya görüşüne göre, "ulusu yaşatan ve ileri götüren güçlerin halk [Volk] topluluğu, silah taşımaya hazır oluş, ırk bilinci ve liderlik olduğunu" ilan etti.[29] Okula yeni başlayan altı yaşındaki çocuklar bile ırkçılık-ulusçuluk ve "kan saflığı", devlete ve devlet liderine mutlak bağlılık, militarizm ve savaş zihniyeti konusunda eğitim göreceklerdi. Öğretmenler, ders verdikleri öğrencilerde, ulus topluluğuna karşı sorumluluk duygusu uyandıracak ve "kalıtsal Nordik değerlerin en önde gelen taşıyıcısı olarak Alman ırkına mensup oluşlarından dolayı gurur duymalarını" sağlayacaklardı.[30]

Enternasyonalizm,[31] hümanizm,[32] barışçılık,[33] özgürlük,[34]

---

27 *A.g.e.*, s. 127.

28 Kneller, *y.a.g.e.*, s. 178.

29 Mosse, *y.a.g.e.*, s. 281.

30 *A.g.e.*, s. 283.

31 Nazi eğitiminin etkili ideoloğu Ewald Banse'ye göre, "Enternasyonalist kan açısından bir piç, zekâ açısından bir hadımdır" (bkz. Kandel, *y.a.g.e.*, s. 13).

32 "Nasyonal sosyalist felsefe devrimi, bir yanılsamadan ibaret olan eğitimli kişilik imgesini, kimliği kan ve tarihsel yazgı tarafından belirlenen hakiki Alman insanının gerçekliği ile değiştirmiştir. Pek yakın zamanlara kadar moda olmayı sürdüren hümanist kültür anlayışı yerine, gerçek savaş arkadaşlığından doğan bir eğitim sistemini getirmiştir." (bkz. Mosse, *y.a.g.e.*, s. 283).

33 "Alman ülkelerinde kılıç on dört yıl boyunca bir köşede paslanmaya terk edilirken, kalem sahnede başrole çıkmıştır; işte bu yüzden perperişan olduk." (Kandel, *y.a.g.e.*, s. 13).

34 "Biz burada tamamen bize has bir özgürlük kavramından yola çıkıyoruz, çünkü, özgürlüğün halkın fiili varoluş hakkıyla sınırlı olması gerektiğini biliyoruz." (Mosse, *y.a.g.e.*, s. 315-316); "Mutlak öğretim özgürlüğü mutlak bir saç-

demokrasi ve eşitlik,[35] yerlerini "herkesin ortak dünya görüşü"ne, "bağlayıcı bir ideolojinin bilgisi"ne, yani faşist ideolojiye bırakır.[36]

Böyle bir totaliter diktatörlüğün boyunduruğu altında üniversitelerin ve üniversiteleri temsil eden kurumların idari özerkliğinin ortadan kaldırılmasına, rektörlerin ve dekanların meslektaşları tarafından seçilmesi uygulamasına son verilip Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atanmasına, resmi siyaset doktrininin öğretildiği derslerin açılmasına, "ırksal ve ideolojik açıdan yabancı unsurlar"ın kamu görevinden atılmasına ve kamu görevlisi olmak isteyen herkesin "nasyonal sosyalist devletin kararlaştıracağı bütün yükümlülüklere kayıtsız şartsız bağlı kalacağına ant içmeye hazır olması zorunluluğu"na hiç şaşılmaz.[37]

Böylesine despotik bir siyasal sistemde resmi ve tek yasal gençlik örgütünün başkanı Baldur Van Schirach, şöyle ilan eder: "Gençliğin hiçbir hakkı yoktur; tek bir görevi vardır, ama bu görev haktan çok daha yücedir."[38] Böyle bir toplumda gençler bilim insanı değil, Führer'in itaatkâr askerleri olur ve *Dalgalanan Bayrağımızı İzliyoruz* marşını söylerler:

> Güçlü yumruklarımız devirir
> Karşımıza çıkan herşeyi.
> Genciz biz! Genciz biz! Askeriyiz geleceğin.
> Gencin biz! Genciz biz! Ün salacak eylemlerimiz.
> Yüce Önderimiz! Seniniz biz;
> Senin yolunda yürüyoruz,
> Dalgalanan bayrağımızı izliyoruz;

---

malıktır." (Kandel, s. 54); ve "Eğitim özerkliği ... yerini siyasetin önceliğine bırakmalıdır." (A.g.e., s. 72).

35 "Irk düşüncesi, demokrasinin ve (Avrupa uygarlığı veya uluslararası uygarlık kavramlarıyla ifade edilen) öteki 'eşitlikçi eğilimler'in reddine yol açar ve 'liderlik düşüncesi'ni anlamayı kolaylaştırır." (Mosse, s. 284).

36 A.g.e., s. 315.

37 A.g.e., s. 338-339.

38 Kneller, s. 156.

Geleceğe yürüyoruz emin adımlarla.
Yürüyoruz gece demeden, zorluk demeden
Gençliğin şanlı bayrağıyla
Hitler için, özgürlük ve ekmek için.
Dalgalanan bayrağımızı izliyoruz.
Bayrağımız ulaştıracak bizi sonsuza!
Yeni çağı başlatan bayrağımız.
Ölüm yok bize! Ölüm yok bize!
Dalgalanırken bayrağımız.[39]

Buna karşılık, Yüce Önder, rejimi ve ülkeyi bu marşı söyleyen gençliğe sevgiyle emanet eder: "Sizler geleceğimizin canlı teminatısınız... Kanınızı kanımızdan, etinizi etimizden, ruhunuzu ruhumuzdan aldınız; ulusumuz sizinle ilelebet yaşayacaktır."[40]

Çocukları gençliklerinde ve yetişkin dönemlerinde devletin ve liderin kör aleti rolüne hazırlamak için, çocuklar aşağıdaki duaları yüksek sesle topluca söylemek zorunda bırakılır:

Yemeklerden önce:

Yüce Önderimiz, sen bize Tanrı'nın armağanısın,
Yaşadığımız sürece bizi koru, bizi esirge!
Almanya'yı uçurumdan sen kurtardın,
Günlük ekmeğimizi sana borçluyuz,
Uzun olsun ömrün, bizi asla terk etme,
Yüce Önderimiz, inancımızsın sen, ışığımızsın sen!
Selam sana, Yüce Önderimiz!

Yemeklerden sonra:

Bu zengin sofra için sana şükürler olsun,
Ey, gençlerin koruyucusu, yaşlıların dostu!
Biliyoruz, işin başından aşkın,
Hiç kaygılanma, gece gündüz seninleyiz.
Başını dizimize daya, bil ki, sen

39 Kandel, s. 119.

40 Kneller, s. 158.

Yücelerden yücesin, Yüce Önderimizsin!
Selam sana Yüce Önderimiz![41]

Peki ya bir kişi kalkıp da, bütün bunları eleştirecek olursa? Goebbels'in sözleriyle yanıtlayalım: "Toplama kampına gitmekten korkmayan herkes homurdanmakta veya hükümeti eleştirmekte serbesttir."[42] Ya da, Thuringia'nın nazi valisi Sauckel'in, 20 Haziran 1933'te açık bir dille ifade ettiği gibi, "Varlığımızı ve ulusun varlığını etkileyen konuların tartışılmasına bütünüyle son verilmelidir. Nasyonal sosyalist dünya görüşünün haklılığını sorgulamaya cesaret eden herkes hain damgasını hak eder."[43]

2. Faşist İtalya

Eğitim, faşist ideolojinin canalıcı önem taşıyan bir öğesidir. Öyle ki, Benito Mussolini, ilk faşist hükümetin olağanüstü yetkiler tanıdığı Kamu Eğitimi Bakanı Giovanni Gentile'nin uygulamaya koyduğu eğitim reformunu "faşist reformlar içinde en faşisti" olarak tanımlamıştır.[44]

Faşist devlet teorisi, faşist eğitim sisteminin temelidir. Milliyetçilik ilkesi ise, bu eğitim sisteminin vazgeçilmez bileşenidir. Eğitim Bakanlığı'nın 1931-32 yıllarına ilişkin faaliyet raporunda açıklandığı gibi, faşist eğitim, faşist devletin totaliter ruhunu İtalyan kuşaklarına aşılama aracıdır.[45]

Faşist Doktrin

Faşist ideolojinin en iyi açıklaması Mussolini tarafından *Enciclopedia Italiana* için yazılan *La Dottrina del Fascismo* adlı makalede yapılmıştır. Bu makalesinde Mussolini, faşist dünya

41 Mosse, s. 241.

42 Kandel, s. 25.

43 *A.g.e.*, s. 25-26.

44 Howard R. Marraro, *The New Education in Italy*, S. F. Vanni, Inc., New York, 1936, s. 299.

45 A.g.e., s. 70.

görüşünün, totaliter devlet; liderin mutlak otoritesi; korporatizm; milliyetçilik; militarizm ve emperyalizm; sosyalizme ve liberalizme düşmanlık; her türlü muhalefetin ortadan kaldırılması gibi öğelerini tek tek işler. Mussolini'ye göre, faşist doktrinin temel noktaları şunlardır:

1. Faşizm hem hareket hem düşüncedir; "hareket, doktrini kutsal olarak kabul eder, doktrin ise sıkı sıkıya bağlı olduğu bir tarihsel güçler sisteminden doğar".

2. Dünya, manevi bir gerçekliktir; insan, manevi bir toplumun, bir ulusun ve vatanın parçası olduğu ölçüde bireydir.

3. Yaşam, sürekli bir kavgadır; kişi, bu kavgaya fiziksel, manevi ve düşünsel açılardan hazırlanmak zorundadır.

4. Devlet biricik gerçek varlıktır; birey, devletle özdeşleşmedikçe var olamaz. Özgürlük, herkesin değil, devletin ve devletle bütünüyle özdeşleşmiş bireyin özelliğidir.

5. "Her şey devletin içinde olduğu için, faşizm totaliterdir. Faşist devlet yaşamın her alanında neyin halkın çıkarına olduğunu belirler, bu temel üzerinde halkın gücünü geliştirir ve arttırır." Bu yüzden, faşizm hem liberalizme, hem sosyalizme karşıdır. Sınıflar ve sendikalar tek bir devlet içinde birleşen çeşitli çıkarların ve ekonomik faaliyetlerin temsilcisi olarak kabul edilir. Devlet tarafsız bir şekilde hem işverenlerin, hem çalışanların haklarını korur. Bu nedenle, sosyalizm ya da sınıf sendikacılığı adına toplumun kimi kesimlerini başka kesimlerin karşısına diken kollektivizm biçimleri bölücü ve yıkıcıdır; sınıf mücadelelerinin reddedilmesi ve önlenmesi zorunludur.[46]

---

46 Faşizmin bu makalede dile getirilen korporatizmi *Carta del Laboro*'da (Emek Sözleşmesi) ayrıntılı biçimde işlenmiş ve *Dottrina Corporativa* olarak adlandırılmıştır. "Bu doktrinin okullarda resmen ders olarak okutulan ve propaganda yoluyla her alanda benimsetilmeye çalışılan biçiminde, temel ilke şudur: Her yurttaş, ister kendi mülkünü, ister başkasının mülkünü yönetsin, ister kafasıyla, ister kollarıyla çalışsın, ister emir versin, ister emir alsın, işçi sayılır. Sınıfları birbirlerinden ayırt etmek mümkün olursa, bu ayrım 'işverenler ve çalışanlar' olarak yapılır; bu iki sınıftan hiçbiri kendi çıkarlarını korumak ve geliştirmek için öbüründen daha fazla hakka sahip değildir. Hem işverenlerin, hem çalışanların örgütleri eşit düzeydedir; bir anlaşmazlık çıktığında sorun tarafsız organlar eliyle karara bağlanır. Bununla birlikte, egemen çıkar

6. Faşizm, ulusun özünü ya da Ulus "İdea"sını ifade ve temsil eder. Ne var ki, bu İdea, "her yerde, halkın çeşitli üyelerinde kendini bilinçli olarak dışa vurmaz, aksine, kendisini birkaç bireyin, daha doğrusu, tek bir bireyin, 'Bir'in iradesi yoluyla duyurur ve bir ideal olarak herkesin bilinçli iradesi olma çabasını gösterir". Lider, ya da Il Duce, bu nedenle, bizzat ulustur, vatandır; tamamlanması gereken misyon açısından, bireyleri ve kuşakları, bir geleneğin öğeleri halinde biraraya getiren manevi yasadır.

7. Bu misyon, tarih içinde kendi sürekliliğini sağlamaktır, ebediyyen gelişip yayılmak ve bir İmparatorluğa dönüşmektir. Devlet, Ulus'un siyasal iradesidir, Ulus'a biçim veren ruhtur.

8. Faşizm ise, yaşamın bütün alanlarına ve herkesin beynine nüfuz etmesi gereken "ruhun ruhu"dur. İnsanların karakterlerini ve inancını yoğuran eğitici ve yetiştiricidir. Bu yüzden, faşizm, "hiçbir muhalefetle karşılaşmadan insan ruhunun en derinliklerine girmesi gereken otorite"dir.

9. Ulusların gelişme ve imparatorluklar kurma yönündeki doğal eğilimi dikkate alınacak olursa, "sürekli barış ne mümkündür, ne de insan soyuna herhangi bir fayda sağlar; sadece ve sadece savaş, insan enerjisinin bütününü en yüksek gerilim noktasına taşır ve buna cesaret eden halklara asalet damgasını vurur". Bu olgunun bir sonucu olarak, "Faşizm, dünya çapında dayanışma düşüncesini reddeder; uygar halklar topluluğu

---

bir bütün olarak ulusun çıkarı olduğu için, işveren ve çalışan örgütlerinin (*Sindacati*) temsilcileri, başka çevrelerden, özellikle de Faşist Parti'den seçilen üyelerle birlikte 'Korporasyon'ları meydana getirirler. Korporasyonlar, bütün ekonomik faaliyetleri ülke çapında koordine etme yetkisine sahiptir; her 'korporasyon' bu faaliyetlerin kesin biçimde tanımlanmış bir bölümünü temsil eder. Bu teorinin sonuçları, her sınıftan insanlar arasında dayanışma gereği ile bireysel ve kesimsel çıkarların bütün toplumun çıkarlarına tabi kılınmasıdır. Farklı kesimlerin, grupların ve sınıfların 'temsilciler'i, faşist ilkelere uygun olarak, kitleler tarafından değil (oysa Emek Sözleşmesi'nde temsilcilerin kitleler tarafından seçileceği düşüncesine yer verilmişti), faşist liderler tarafından seçilir; ulusun ruhunu kendi kişiliklerinde cisimlendiren liderler, ekonomik alanda da, kitlelerin 'doğal' temsilcisidir." (L. Minio-Paluello, *Education in Fascist Italy*, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1946, s. 128-129)

içinde yaşadığı halde, onlara karşı güvensizliği ve uyanıklığı elden bırakmaz".[47]

Faşizm, kapitalizmi savunur; üretimin ve dağıtımın özel mülkiyet temelinde kapitalist ilkelere göre örgütlenmesini destekler. Ne var ki, faşizmin kapitalizm savunuculuğu, liberalizmin tersine, doğrudan, açık ve ilkeli değildir; aksine, dolaylı, örtük ve kaçamaklıdır. Faşizm, kapitalizm savunuculuğunu, (örtmeceli bir dille, "ekonomik gelişme, üretim ve dağıtım konularını bireysel inisiyatife emanet etmek" olarak tanımladığı) kapitalizmin, güya, "Devlet'in zenginliğini ve refahını en kestirme biçimde arttıran bir yöntem" olduğu bahanesine dayandırır.[48]

Faşist Okul Sistemi

İkinci faşist eğitim reformunun babası olarak bilinen eğitim bakanı Giuseppe Bottai tarafından hazırlanan Okul Sözleşmesi'ne göre, okullar; aile, korporasyonlar ve Faşist Parti arasındaki ilk dayanışma kurumudur. Okulların rolü, Faşist Devlet'in bütünlüğü içerisinde yeni kuşakların insanlık ve siyaset bilincini şekillendirmektir.

Okullar, "esinini İtalyan ırkının ve uygarlığının ebedi değerlerinden alan" halk kültürünün taşıyıcılarıdır.[49] Okullarda verilen çeşitli derslerin amacı, çocuklara ve gençlere manevi ve kültürel formasyon kazandırmak ve onları siyasal ve askeri

47 Mussolini'nin makalesinden yapılan alıntılar ve özet için bkz. *a.g.e.*, s. 123-126.

48 Marraro, *y.a.g.e.*, s. 23: "Demokrasi, Birey'in haklarından ve ayrıcalıklarından söz ederken, Faşizm, Devlet'in haklarından ve bireyin görevlerinden söz eder. Faşizm, birey haklarının, bu haklar ancak ve ancak Devlet'in sahip olduğu hakların sonucu olduğu ölçüde var olduğu görüşündedir. Faşist Devlet'in yurttaşları, ekonomik ve medeni özgürlüğe bir hak olarak değil, sadece Devlet'in tanıdığı bir ayrıcalık olarak sahiptir. Devlet bu ayrıcalığı yurttaşlarına tanır, çünkü, Devlet'in zenginliğini ve refahını en kestirme biçimde arttırmak için, ekonomik gelişme, üretim ve dağıtım konularını bireysel inisiyatife emanet etmek gerekir. Demek ki, demokrasilerde, özgürlük bir ilkedir; Faşizm'de ise, özgürlük bir yöntemdir."

49 Minio-Paluello, *y.a.g.e.*, s. 205.

açıdan hazırlamaktır. Aileler de okul yaşamına katılırlar ve orada çocuklarına verilen eğitimin amaç ve yöntemlerini öğrenirler, böylece yeni kuşağın faşizm ruhunda yetiştirilmesi için devlete yardımcı olurlar.[50]

Asker Olarak Öğretmenler ve Profesörler

Faşizm, öğretmenlerden, faşist ideolojinin sadık askerleri olmalarını talep eder. Öğretmenlerin devletin emirlerine ve yönetmeliklerine edilgen biçimde uymaları ya da faşist değerlere belli belirsiz ve yarı gönüllü olarak hizmet etmeleri yeterli değildir. Öğretmenin "ruhu, tepeden tırnağa Faşist bilinçle donanmalıdır".[51]

Eğer öğretmenler bu talebi yerine getirmeyecek olurlarsa, hükümet, 21 Ocak 1927 kararnamesiyle kendisine tanınan yetkiye dayanarak her öğretmeni anında görevden alabilir. Kararnameye göre, üniversite profesörleri ile orta öğretim kurumlarındaki öğretmenler, "çalışma alanlarına giren ve hatta girmeyen faaliyetleriyle görevlerini sadakatle yerine getirdiklerini bütünüyle kanıtlayamazlarsa, ya da Hükümet'in genel siyasal amaçlarıyla bağdaşmayan bir konumda bulunurlarsa", görevden alınabilirler.[52]

Aynı tarihte yürürlüğe giren bir başka kararnameye göre, verdikleri derslerle mevcut rejimin kurumlarına ve ilkelerine karşı saygısızlıkta bulunan okullar, yüksek okullar ve üniversiteler, Hükümet tarafından toptan lağvedilebilir.[53]

Dahası da var. Faşist hükümet, 1930 yılında bütün üniversite profesörlerinin faşist rejime bağlılık yemini etmesini kararlaştırdı. Diğer bütün kamu görevlileri, çok daha önceden bağlılık yemini etmeye zorlanmış, ancak, üniversite profesörleri bu yükümlülükten muaf tutulmuştu. Yemin etmeyi reddedenler, görevlerinden istifa etmiş sayılacaklardı. Yaklaşık 1200

50 *A.g.e.*, s. 206.

51 Marraro, *y.a.g.e.*, s. 114.

52 *A.g.e.*, s. 228.

53 *A.g.e.*, s. 229.

üniversite profesöründen sadece 11'i ayak diredi ve yemin etmeyi reddetti. Bu 11 profesör faşizme bağlılık yemini etmektense işten atılmayı tercih etti.[54]

Eğitimin Birleştirilmesi

Eğitimde en önemli değerin milliyetçilik olduğunu vurgulamak amacıyla, Kamu Eğitim Bakanlığı'nın adı, 12 Eylül 1929 tarihinde çıkarılan bir Kraliyet kararnamesiyle Milli Eğitim Bakanlığı'na çevrildi.[55] Eğitimde amaç birliğini ve denetim birliğini sağlamak üzere, Savaş, Donanma ve Havacılık Bakanlıkları'na bağlı askeri okullar dışındaki bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı.[56]

Aynı hedefe yönelik bir başka adımla da, ilkokullarda, devletçe yayınlanmış tek bir kitabın okutulması ilkesi yürürlüğe girdi. Orta okullarda ve yüksek okullarda, devletçe yayınlanmış tek kitap ilkesi uygulanmadıysa da, buralarda okutulacak bütün kitapların "Faşizmin ruhuna sadık" olması zorunluluğu getirildi. Faşist eğitime uygun olmadığı düşünülen bütün kitaplar, okul kitaplıklarından çıkarıldı. Mussolini'nin *Dottrina del Fascismo* adlı eseri zorunlu ders malzemesi oldu.[57]

Din Dersleri

Faşist rejimin düzenlediği milli eğitim sistemi, din öğretimini, yani Katolik inancın öğretimini de içeriyordu; ancak, eği-

---

54 *A.g.e.*, s. 295; ve Minio-Paluello, *y.a.g.e.*, s. 163: "Ne var ki, bu 11 kişi içerisinde öylesine saygın adlar yer alıyordu ki, aklı başında herkes, bu reddin, rejimin öğrenim özgürlüğüne yönelik ağır hakaretinin mahkûm edilmesi anlamına geldiğini sezmişti. ...Yeminin önemli sonuçları oldu. Yeminden sonra, üniversite profesörlerinin büyük bir kısmı, ister gerçekten dönmüş olsunlar, ister dönmüş gözükmeyi uygun bulmuş olsunlar, faşist gibi hareket ettiler. Öbürleri ise, gösterdikleri zayıflıktan duydukları utancı gizlemediler, meslektaşları ve öğrencileriyle olan ilişkilerinde sıkıntılar yaşadılar. Üniversitelerin hiç olmazsa bir kısmının 1930'un hemen ardından bir moral çöküntü havasına girdiği söylenebilir."

55 Marraro, *y.a.g.e.*, s. 215.

56 *A.g.e.*, s. 214.

57 Minio-Paluello, *y.a.g.e.*, s. 174.

tim, Kilise kontrolünden bağımsızdı. Her sınıfta bir haç bulunuyordu. Ayrıca, İsa'nın bir tablosu, Kral ile Duce'nin tablosu arasında yer alıyordu. Din dersi bütün ilk ve orta dereceli okullarda zorunluydu.[58] Ama çocuklarına din eğitimini kendileri vermek isteyen ailelerin çocukları, din dersine katılmaktan muaf tutuluyordu.[59] Din derslerinde sınav veya not yoktu.[60]

Faşist Ders Kitapları

Faşist rejimin öğrencilere aşılamaya çalıştığı değerleri gösteren kimi örneklere göz atmak yararlı olabilir. Birinci sınıfta okutulan bir ders kitabında şunları görürüz:

> İtalya'nın bütün çocukları genç Faşist'tir.
>
> Çocukların hepsi Kral'ı sever, Duce'yi sever. Bütün çocuklar anavatanlarının şarkılarını ezbere bilir ve sevinçle söyler:
>
> "Giovinezza, giovinezza, primavera di bellezza..."
>
> [Ey gençlik, ey gençlik, güzelliğin baharısın sen]

Aynı kitabın bir başka sayfasında bütün İtalyan çocukların duası yer alır:

> Ey Yüce Tanrı, Yaratıcımız, bütün dünyanın Tanrısı, günümüzü kutsa.
>
> Ailelerimizi kutsa.
>
> Biz öğrencilere zihin açıklığı ver.
>
> Bütün İtalyanlar'a huzur ve çalışma sevinci ver.
>
> Ölülerimizi ebedi huzurla ödüllendir.
>
> Papa'yı koru.
>
> Kilise'ne saygı gösteren Kral'ı ve Duce'yi koru.
>
> Bu duamızı kabul et ve bizi her türlü kötülükten koru.
>
> Amin.

---

58 Marraro, *y.a.g.e.*, s. 57

59 Marraro'nun verdiği bilgiye göre, "Aileler Eğitim Yasası'nın 27. maddesiyle kendilerine tanınan bu hakkı pratikte kullanmadılar". (s. 62) Kesin rakam verecek olursak, öğrencilerin yüzde 98.1'i din derslerine katıldılar (s. 103).

60 *A.g.e.*, s. 102.

Başka bir sayfada Mussolini'nin resmini şu alt yazı ile birlikte görürüz:

> Çocuklar, Benito Mussolini'yi seviniz. O, hep ülkemizin ve halkımızın iyiliği için çalıştı ve hâlâ çalışmaya devam ediyor. Babanızın, annenizin ve öğretmeninizin sık sık şöyle dediğini işitmişsinizdir: Eğer bugün İtalya eskisinden çok daha kuvvetliyse, bunu O'na borçluyuz. Haydi, hepimiz O'nu selamlayalım. *A noi!* [Faşistlere özgü bir nara].

Sonra, çocukların kahramanı Balilla'yı taş atarken gösteren bir resme ve Balilla'nın kahramanlığını anlatan bir öyküye yer verilir. Ardından da şu sözler okunur:

> Benito Mussolini bütün İtalyan çocuklarına Balilla adını verdi. Bütün çocuklar, Balilla kadar kahraman, vatansever ve iyi kalpli olmalıdır.

Mussolini'yi bir Balilla'yı öperken gösteren resmin ardından, çocuklar Duce'yi ne kadar sevdiklerini şöyle açıklar:

> Duce, Duce, sen çocuklara karşı o kadar iyisin ki, çocuklar da seni bütün kalpleriyle severler. Sen onların gözünde bir babasın, onları güçlü ve cesur yapan, onları mutlu eden sensin. Yaşasın İtalya'nın Duce'si!

Sonraki sayfada çeşitli yaşlardaki erkek çocuklar yaşlarına uygun üniformalar içinde görülür:

> Küçük Kara Gömlekliler, siz vatanımızın geleceğisiniz. Genç Kara Gömlekliler, vatanı siz savunacaksınız.

Bir başka sayfada *Piccole Italiane* ile tanışırız. İtalyan Kızları şöyle tanımlanır:

> İtalyan Kızları, cesur ve gururlu gerçek İtalyan kadınları olacaklar, çünkü, Duce'ye söz verdiler.

İkinci sınıfların ders kitabında "İtaat" başlıklı bir metin yer alır:

> Akıllı bir adama sormuşlar: "Bir çocuğun birinci erdemi ne olmalıdır?"

Şöyle cevap vermiş: "İtaat."
Peki ya ikinci erdemi?
"İtaat."
Ya üçüncü erdemi?
"İtaat."
Balilla'ların ve *Piccole Italiane*'nin [Balilla, 11 yaşın altındaki erkek çocukların, Piccole Italiane, 11 yaşın altındaki kız çocukların örgütünün adıdır] birinci özelliği ne olmalıdır?
"İtaat."

"Pencerelerdeki Bayraklar" başlığını taşıyan bir başka metinde şunlar anlatılır:

> Bir öğrenci, babasının, evlerinin penceresine asmak üzere bir İtalyan bayrağı satın aldığını öğretmenine anlatır. Öğretmeninden, babasının bu bayrağı niçin aldığını açıklamasını ister. Öğretmen ertesi gün bütün pencerelerin ve balkonların İtalyan bayrağıyla donatılacağını söyler. Bütün çocuklar kulak kesilir. Öğretmen onlara yarının 28 Ekim olduğunu söyler. Öğrenciler sorarlar: "Öğretmenim, 28 Ekim'de ne oldu acaba?" Öğretmen yanıtlar: "28 Ekim, Roma'ya Yürüyüş'ün yıldönümüdür. 28 Ekim'de kara gömlekli Faşistler Roma'ya girdiler ve düzeni sağladılar. Onların ardından Duce geldi (burada Mussolini'yi ata binmiş halde gösteren bir resim vardır) ve şöyle konuştu: "İşleri berbat eden kötü İtalyanlar'a aramızda yer yok. Görevi artık ben üstleniyorum. Kısa zamanda herşeyi düzelteceğim. Yaşasın İtalya!"

Üçüncü sınıfın ders kitabında "Duce'nin Evi", yani, Mussolini'nin doğduğu ev tanıtılır ve yaşam öyküsü anlatılır.

Dördüncü sınıfların ders kitabında Roma'nın yüceliği övgüyle anlatılır. Bu yüceliğe tekrar erişmek çağdaş İtalya'nın amacıdır. Kitabın coğrafya bölümünde Afrika kıtasındaki İtalyan sömürgeleri tanıtılır. Bu bölümde İtalya'nın, stratejik konumu nedeniyle, Akdeniz'in doğal efendisi olması gerektiği

vurgulanır. Üstelik; Akdeniz, bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun, daha sonra ise Venedik, Cenova, Floransa gibi İtalyan devletlerinin egemenliğinde bulunuyordu.

Beşinci sınıfın ders kitabı, İtalya'nın Benito Mussolini tarafından kurtarıldığını tekrar tekrar anlatır. Duce, ülke içinde çok yararlı işler yapmıştır: grevlere son vermiş, orduyu, donanmayı ve hava kuvvetlerimizi güçlendirmiştir, topraklarımızı ıslah etmiştir vb. Hükümet'in en önem verdiği şey gençlerin refahıdır. Bunun karşılığında onlardan istediği tek şey ise itaattir.[61]

Lidere İnanç

Faşist ideolojinin halka en sistemli biçimde iletilen en önemli değerleri "Duce'ye inanç, savaşma iradesi ile askeri disiplin" idi ve bu değerler, "Faşizm'in temel belgisi olan *Credere, obbedire, combattare* [İnan, itaat et, savaş] sloganında özetlenmiştir".[62]

Bu üç temel değer arasında; şarkılar, afişler, konuşmalar, gazete makaleleri, sloganlar ve her türlü sanat ürünleri yoluyla en fazla vurgulanan değer, Duce'ye inanç olmuştur: "Bu 'cennetlik insan'ı çoğu kez üniformalı haliyle gösteren fotoğrafı veya portresi her zaman herkesin gözleri önündeydi. Sokaklarda, gazetelerde, bürolarda, dükkânlarda, sinemalarda, okullarda hep o vardı. 'Duce her zaman haklıdır' sözü, Mussolini'nin eylemlerini değerlendiren herkesin benimsemesi gereken tutumu özetliyordu; bu parola herkesin gözüne sokuluyor, milyonların beynine kazılıyor ve kalbine işleniyordu."[63]

3. Militarist Japonya

Modern Japon eğitim sisteminin temelleri 1880 ile 1890 yılları arasındaki dönemde atılmıştır. Japon eğitiminin babası, o dönemin Eğitim Bakanı Mori Arinori'dir.

---

61 Örneklerin hepsi Marraro, *y.a.g.e.* ve Minio-Paluello, *a.g.e.*'den alınmıştır.

62 Minio-Paluello, *y.a g.e.*, s. 129.

63 *A.g.e.*

Yeni eğitimin belgisi, "Devlet İçin Eğitim"di.[64] Eğitimin amacı, "Devlet'e sadık ve faydalı yurttaşlar yetiştirmektir. Devlet'e sadık yurttaşlar yetiştirmek için onların tutkularını eğitmek, Devlet'e faydalı yurttaşlar yetiştirmek için onların bilgi edinmesini sağlamak gerekir"di.[65]

Japonculuk İdeolojisi

Yeni eğitim sisteminin yürürlüğe konulması, Japon toplumunu "Japonculuk" ideolojisine uygun olarak dönüştürmeye yönelik genel atılımın bir parçasıydı.

Japonculuk ideolojisi, sanayileşme doğrultusunda hızlı adımlar atan hakim sınıf tarafından benimsenmiş ve devlet ideolojisi konumuna yükseltilmişti. Japon toplumunda yaşamın her alanı Japonculuk ideolojisine uygun olarak düzenlenecekti ve eğitime bu amacı gerçekleştirmek üzere kullanılacak temel araç gözüyle bakılıyordu.

Japonculuğun en yüksek amacı "Japonya'nın ulusal yüceliğini sağlamak"tı ve eğitim bu ideolojiyi yeni kuşaklara aşılayarak onları "yabancı ideolojiler"in zararlı etkilerinden koruyacaktı.[66] Japonculuk ideolojisinin temel bileşenleri milliyetçilik, İmparator'un kutsallığı inancı ve ana babaya saygı ilkesiydi.[67]

Eğitimin Amacı

Japoncu ideolojiye göre, eğitimin amacı, bütün öğrencilere bu değerleri aşılamaktır. İlk ve orta öğretimin asıl ödevi, öğrencilerde milli karakter oluşturmaktı. Bir başka deyişle, ilk ve orta okulların görevi, öğrencileri, Japon olmaktan şeref duyan ve İmparator'a, Japon devletine ve Japon ulusuna karşı ödevlerini ve sorumluluklarını bilen, "gerçek" Japon vatandaşları yapmaktı.

---

64 Bozkurt Güvenç *et al.*, *Japon Eğitimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 46.

65 Bertrand Russell, *Education and the Good Life*, Boni & Liveright, New York, 1928, s. 51.

66 Güvenç v.d., *y.a.g.e.*

67 Russell, *y.a g.e.*

Bu amaçla, bu ulusal değerleri yücelten ve "Devlet için eğitim" ülküsünü aşılayan yeni standart ders kitapları yazılmış ve kullanılmaya başlanmıştır. Ayin havası içerisinde işlenecek bir ahlâk dersi, okul müfredatına konmuştur.

1879 yılında İmparator adına yazılan *Eğitimin Büyük İlkeleri* başlıklı İmparatorluk Fermanı, derin dinsel anlamlar taşıyan törenlerde düzenli olarak okunmaya başlanmıştır. Ferman, öğrencileri, "Batılı yaşam tarzını körü körüne taklit etme"nin doğuracağı tehlikelere karşı uyarıyor ve dersanelere "sadık uyrukların, erdemli savaşçıların, anasına babasına saygılı çocukların ve iffetli kadınların" resimlerinin asılmasını tavsiye ediyordu.[68]

İkili Eğitim Sistemi

Japoncu eğitim ideolojisi, ikili bir eğitim sisteminin kurulmasını öngörüyordu. Bu sistemlerden biri, çoğunluğun, yani sıradan halkın çocuklarına; öbürü ise, azınlığın, yani soyluların ve çok zengin ailelerin çocuklarına yönelikti.

İlkokulu bitirdikten sonra, öğrencilerin ezici çoğunluğu mesleki-teknik okullara gönderilecekti. Öğrenciler, burada, sanayinin işçi ihtiyacını karşılamak üzere yetiştirilecek, okulu bitirdikten sonra, fabrikaların alt ve orta kademelerinde çalışacaklardı.

---

68 Price, *y.a.g.e.*, s. 174. Herbert Passin, İmparatorluk Fermanı'nın ve öbür sembollerin devletin resmi öğretisini benimsetmek için nasıl kullanıldığını betimler: "Eğitime ilişkin İmparatorluk Fermanı'nın okunduğu, İmparatorluk ailesine ait resimlerin sergilendiği, ulusal bayrağın göndere çekildiği vb. törenli toplantılar sık sık düzenlenirdi. Bu toplantılar öğrenciler üzerinde gereken etkiyi uyandırabilmek amacıyla son derece katı protokol kurallarına göre inanılmaz bir ciddiyetle yapılırdı... Bu semboller öylesine kutsaldı ki, bir yangın sırasında can pahasına bile olsa, herşeyden önce kurtarılmaları zorunluydu... Devlete tapınma... okul sisteminin asli bir öğesi olmuştu. Devlete tapınma doktrini derslerde işleniyor, öğrencilerin bu dinin ayinlerine katılması, törenlerde ve ulusal bayramlarda bu dinin türbelerini ziyaret etmeleri zorunlu tutuluyordu. Okullar, öğrencilerin bu ulusal dine bağlılığını ve sadakatini pekiştirme amacını taşıyan hac ziyaretleri ve geziler düzenliyordu." (Passin'in, "Japonya" başlıklı makalesi, James S. Coleman (ed.), *Education and Political Development*, Princeton University Press, Princeton, 1965 içinde, s. 308-309, aktaran Dawson, Prewitt and Dawson, *y.a.g.e.*, s. 147).

Japoncu eğitim ideolojisi, öğrencilerin ancak yüzde birinin seçkin genel orta eğitim kurumlarına yöneltilmesini ve buralarda üniversite eğitimi görmek üzere yetiştirilmesini öngörüyordu. Bu öğrenciler, Japon toplumunun seçkinleri olacaklar, devletin ve sanayi işletmelerinin üst kademelerinde görev alacaklardı. Mori Arinori'nin planına göre, üniversiteler, düşünce özgürlüğünün ve Aydınlanma değerlerinin kök saldığı bilim ve kültür merkezleri olacaklardı.[69]

Yukarıda değinilen İmparatorluk Fermanı eğitim alanında sınıf ayrımı yapılmasını açık açık savunuyordu: "Tarım ve ticaretle ilgili konular çiftçilerin ve tüccarların çocukları tarafından okunup incelenmelidir. Böylece, bu çocuklar okullarını bitirdiklerinde, kendi mesleklerine dönmüş olurlar ve kendilerine uygun işlerde daha da refaha kavuşurlar."[70]

Japon-Batı Sentezi

Mori Arinori'nin yürürlüğe koyduğu eğitim sistemi, 1945 yılına kadar devam etti. Bu dönem içerisinde tek bir köklü değişiklik geçirdi. Bu can alıcı değişiklikle, 1930'larda üniversitelerde akademik özgürlüğe son verildi.

1930'lu yıllarda başa geçen ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iktidarı sıkıca elinde tutan askeri hükümetler, askeri yayılmacılık ve emperyalizm yoluna girdiler. Çin'i ve Güneydoğu Asya ülkelerini teker teker işgal ettiler, böylece İkinci Dünya Savaşı'nın asli failleri arasında yer aldılar.

Gözü dönmüş milliyetçilik, tek tip Japonculuğun uçsuz bucaksız çölünde küçücük bir vahadan ibaret olan üniversitelerde bile akademik özgürlüğe artık tahammül edemiyordu.

Yapılan yasal düzenlemelerle bütün okullar ordunun doğrudan denetimine sokuldu ve üniversiteler Japon Genel Kurmayı'nın eğitim dairelerine dönüştürüldü.

Tek bir ilke, Japon ruhu ile Batı öğretiminin sentezi, Japonca'daki adıyla *Wakon Yōsai*, ilkokul, ortaokul ve üniversite ay-

69 Güvenç v.d., *y.a.g.e.*

70 Price, *y.a.g.e.*

rımı gözetilmeden bütün eğitim sistemine yön veren ilke ilan edildi.[71]

Bu adım, Mori Arinori tarafından çizilmeye başlanan çemberin tamamlanması, milliyetçi Japonculuk ideolojisinin mantıksal sonucuna kadar götürülmesi anlamına geliyordu. Japon-Batı Sentezi *Wakon Yôsai*, emperyalist ve militarist sermaye devletinin hizmetine koşulan despotik milliyetçi eğitim anlayışının doruk noktasıydı.

Aynı anlayışa uygun son bir sembolik adım atılarak 1941 yılında kabul edilen Millî Okul Kanunu ile ilkokullara "Millî Okul" adı verildi.[72]

4. Nazizm Sonrası Batı Almanya

Nazi Almanyası'nın İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Mayıs 1945'te teslim olmasından sonra, ülke, Müttefikler'in, yani Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'nın denetimine bırakıldı. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'nın denetimindeki bölgeler, 1947 ve 1948 yıllarında birleştirilerek 1949 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti kuruldu.

Bütün Müttefikler nazizmden arınma gereğini kabul ettiği halde, Batılı devletler bu politikayı gönülsüz ve beceriksiz bir biçimde uygulamakla yetindiler. Yalnızca en ünlü naziler görevden alındı. Batılı devletlere bağlılık beyanında bulunan nazilere dokunulmadı. Ayrıca, "nazizme karşı olduklarını söyleyenlerin çoğu, demokrasiyle hiçbir ilgisi olmayan ve hatta anti-demokratik olan köklü bir düşünce geleneğinin kararlı savunucularıydılar".[73]

---

71 Güvenç v.d., *y.a.g.e.*, s. 47.

72 *A.g.e.*, s. 189

73 R. H. Samuel and R. Hinton Thomas, *Education and Society in Modern Germany*, Greenwood Press, Publishers, Westport, Connecticut, 1971, s. 175.

Kapitalist Çerçeve

Batılı Müttefikler'in kendileri de kapitalist oldukları için, Batı Alman toplumunun toplumsal ve ekonomik alanlarda yeni bir düzene kavuşturulması gündeme bile gelmedi. Nazizmin milliyetçiliği ve militarizmi hoş karşılanmıyordu, ama, bunlara yol açan toplumsal ve ekonomik sistem, sınıflı kapitalist toplum hiç sorgulanmıyordu.

Dolayısıyla, tek parti diktatörlüğünü parlamenter demokrasiye dönüştürme, bir başka deyişle, siyasal sistemin reforma tabi tutulması, yeterli sayıldı ve eğitim reformu da, toplumsal ve ekonomik reformlara gidilmeden uygulandı. Kapitalist toplumsal ve ekonomik yapı varlığını sürdürdü. Nazi eğitimine son veren eğitim reformu bu kapitalist yapıyı esas aldı.

Yeni Eğitim

Günümüzde okul müfredatını belirleme yetkisi Federal hükümete değil, eyaletlere (Länder) aittir. Bu nedenle, eğitim anlayışı ve sisteminde bütün ülkeyi kapsayan bir tek tiplilikten söz edemeyiz. Farklı eyaletlerde, eyaleti yöneten partinin, Hıristiyan Demokratların ya da Sosyal Demokratların etkisiyle farklı yaklaşımları ve vurguları içeren bir çoğulculuk görülür.

Bununla birlikte, genel bilanço çıkarıldığında, eğitim anlayışının ve sisteminin kapitalist yanlısı bir çerçeve içinde kaldığı, esas olarak muhafazakâr ve yer yer liberal bir nitelik gösterdiği söylenebilir.

Doğrudan siyasal eğitim, zorunlu din dersleriyle yurttaşlık bilgisi derslerini içerir. Zorunlu din dersleri Protestanlar'a ve Katolikler'e ayrı ayrı verilir. Bu derslerde hem ahlâk ilkeleri, hem dini dogma öğretilir. Kimi eyaletlerde din dersinden çekilenlerin bu ders yerine ahlâk dersi almaları zorunludur.[74]

Tarih derslerinde nazi dönemi genellikle toplama kamplarını ve Yahudilerin kitlesel biçimde yok edilmesini de içerecek

74 W Dumas and W. B. Lee, *Social Studies in West German Schools: Firsthand Perspectives for Educators*, University of Missourie Press, Columbia, 1968, s. 84-85, aktaran Price, *y.a.g.e.*, s. 178.

biçimde ele alınır. Ne var ki, konu genellikle "olayların nesnel biçimde anlatılması" biçiminde işlenir ve "tartışmalara ve çatışmalara yol açabilecek noktalardan dikkatle uzak durulur".[75]

Dumas ve Lee, öğretmenlere ayrıntılı soruların yöneltildiği geniş kapsamlı araştırmalarına dayanarak Batı Almanya'daki eğitime ilişkin toplu değerlendirmelerinde şunu söylüyorlar: "Eleştirel düşünme yöntemine sık sık değinildiği halde, tartışmalı kamusal konuların açıkça tartışılmadığını gördük. Bu gözlemimiz, kendileriyle mülakat yaptığımız kimi ulusal yetkililerce de genellikle onaylanmış ve doğrulanmıştır."[76]

5. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Japonya

Japonya'nın teslim olmasından sonra *Wakon Yôsai* ya da Japon-Batı Sentezi ilkesine göre düzenlenmiş despotik Japon eğitimini demokratikleştirme doğrultusunda sistemli adımlar atıldı.

Bir yandan ABD İşgal Yönetimi'nin, bir yandan da Komünist ve Sosyalist Partiler ile (Marksist eğilimli Japonya Öğretmenler Sendikası JTU da içinde olmak üzere) işçi sendikalarının baskısı altında Japonya parlamenter demokratik bir sisteme geçti.

Yeni bir Anayasa ve yeni bir sendika yasası kabul edildi, toprak reformu ve eğitim reformu yapıldı ve despotik milliyetçi sistemde ikinci sınıf vatandaş durumunda tutulan kadınlara oy hakkı tanındı.[77]

Yeni Eğitim Yasası

Yeni eğitim sistemi, 1947 yılında kabul edilen kısa bir temel yasa ile kuruldu. Eğitim Temel Yasası'nın gerekçesinde şöyle denir: "Japon Anayasası'nı kabul ederek kültüre dayalı demokratik bir devlet kurma ülküsünü benimsemek suretiyle, Dünya

75 *A.g.e.*, s. 65, aktaran *a.g.e.*

76 *A.g.e.*, s. 87-88, aktaran *a.g.e.*, s. 179.

77 Price, *y.a.g.e.*, s. 174 ve Güvenç v.d , *y.a.g.e.*, s. 47.

Barışı ile insanlığın refahına katkıda bulunmak niyetimizi ortaya koymuş bulunuyoruz. Bu ülkü, büyük ölçüde eğitim yolu ve süreciyle gerçekleşecektir. Genel kültür düzeyinin yükseltilmesini ve bireysel çeşitliliğin korunmasını amaçlayan eğitim tüm ülkeye yayılırken, bireylerin şeref ve haysiyetine saygılı, gerçeği ve barışı seven bir toplum yaratmaya çalışacağız."[78]

Yasanın birinci maddesi eğitimin amacını belirler: "Eğitim, kişi ve kişiliğin tam olarak gelişmesini amaçlayarak, akıl ve beden sağlığı yerinde, gerçeği ve adaleti seven, bireysel değerlere ve emeğe saygılı, derin bir sorumluluk duygusu ile bağımsız bir ruha sahip, barışçı bir devlet ve toplum kuran insanların yetiştirilmesine çalışacaktır."[79]

Eğitim ilkesini belirleyen ikinci madde şöyledir: "Her kurumda ve her durumda eğitimin amacı gözönünde tutulacaktır. Bu amaca ulaşmak için, karşılıklı işbölümü ve işbirliği ruhu içinde, akademik yaratıcılığa saygılı, günlük hayatın gerçekleri ile bağımsız ruhu (özgürlüğü) gözardı etmeyen bir kültürün yaratılmasına ve gelişmesine çalışılacaktır."[80]

"Fırsat Eşitliği" başlıklı üçüncü madde şöyledir: "Herkes kendi yeteneğine ve fırsat eşitliğine uygun bir eğitim görecek, ırk, inanç, sosyal konum, ekonomik durum, aile (soy) kökeni açısından herhangi bir ayrıcalığa yer verilmeyecektir. Devlet ve kamu tüzel kişileri, ekonomik nedenlerden dolayı eğitim olanaklarından yeterince yararlanamayanlara yardımcı olacaklardır."[81]

Zorunlu (temel) eğitimi düzenleyen dördüncü maddeye göre, dokuz yıllık genel (temel) eğitim, erkek ve kız bütün çocuklar için zorunludur. Genel (temel) eğitim, devletin ve öbür kamu tüzel kişilerinin açtığı okullarda parasızdır.[82]

---

78 Güvenç v.d., s. 60.

79 *A.g.e.*

80 *A.g.e.*

81 *A.g.e.*, s. 61.

82 *A.g.e.*

Karma Eğitim başlığını taşıyan beşinci madde erkek ve kadın vatandaşların birbirlerine saygılı bir işbirliği içinde yaşayacaklarını, bunu sağlamak üzere eğitim sisteminde karma eğitim ilkesinin uygulanacağını belirtir.[83]

Yasanın sekizinci maddesi, Siyasal Eğitim konusuna ayrılmıştır. Bu maddeye göre, "Akılcı ve sorumlu bir vatandaşlık eğitimi için gerekli siyasal bilgilere yer ve değer verilecektir. Kanunla açılmış (resmi) okullar, belli bir *siyasal partiden yana* ya da o *partiye karşı* bir öğretiden dikkatle kaçınacak ve sakınacaklardır".[84]

Yasanın dokuzuncu maddesi din eğitimini düzenler. Buna göre, "Eğitimde, dini hoşgörüye önem verilecek, dinin toplum hayatındaki yeri, gereği gibi korunup değerlendirilecektir. Kanunla kurulmuş okullarda, belli bir dinden yana ya da belli bir dine karşı öğretimden kaçınılacaktır".[85]

Yasanın onuncu maddesi ise, "Eğitim, her türlü ideolojik denetim ve gözetimden masun, yalnız halka (topluma) karşı sorumlu olacaktır" der.[86]

Kaldırılan Kavramlar

Bu demokratik eğitim yasasında en dikkate değer nokta ulus, milliyetçilik, ulusal yücelik, İmparator, İmparator'a sadakat, savaşçı, itaat, Japon ruhu, yabancı ideoloji vb. kavramların *bir kez bile kullanılmamasıdır*. Yasa, atılan bu kavramların yerine dünya barışı, insanlık, emeğin onuru, özgürlük, adalet ve hoşgörü kavramlarını getirip vurgulamaktadır.

Eğitim Temel Yasası'nın kabul edilmesinden sonra, Japon parlamentosu Diet, 1948 yılında, eğitime ilişkin İmparatorluk Fermanı'nın "geçerliliğini kaybettiği"ni ilan eden bir karar çıkardı.[87]

---

83 *A.g.e.*

84 *A.g.e.*, s. 62.

85 *A.g.e.*

86 *A.g.e.*

87. Price, *y.a.g.e.*, s. 174.

Geriye Dönüş

Ne var ki, Japon toplumu kapitalist bir toplum olmaya devam etti ve Japon militarizmini doğuran toplumsal güçler kısa sürede kendilerini toparladılar. Daha 1968 yılında Eğitim Bakanlığı, öğretmenlere gönderdiği bir genelgeyle, öğretmenlerden, "çocukların İmparatorluk kurumunun önemini anlayacak ve İmparator'a derin saygı besleyecek şekilde yetiştirilmelerini... ve onlara ulusal bayramların anlam ve öneminin kavratılmasını" istedi. Genelgede, ayrıca, "öğrencilerin İmparatorluk ailesi ile ulus arasındaki bütün tarihimize yansıyan bağları kavrayacak şekilde yönlendirilmeleri" isteniyordu.[88]

Milliyetçi değerlere dönüş, ders kitaplarının Eğitim Bakanlığı'nca sansür edilmesi, çeşitliliğin yok edilmesi; ayrıca, bencillik ve öldüresiye rekabet gibi *yuppie* değerlerinin yüceltilmesi, paralı eğitim ve öğrencilerin büyük çoğunluğu için mesleki teknik eğitimden ibaret bir sistemin fiilen tekrar kurulmuş olması, günümüz Japonyası'nda emek güçleri ile sermaye güçleri arasındaki mücadele konularını oluşturan temel sorunlar arasında yer alır.[89]

6. Amerika Birleşik Devletleri

Locke ve Mill Geleneği

Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim, esas olarak John Locke ile John Stuart Mill'in eğitim felsefelerinden esinlenir.

Bugünkü ABD, büyük iş çevrelerine özgü kapitalizm yanlısı bir çerçevede yorumlanan liberal geleneğin ana merkezidir. Böylesi bir çerçevede, eğitim, kapitalist sistemin herhangi bir muhalefetle karşılaşmadan düzgün biçimde işlemesi için insan yetiştiren bir sanayiye dönüşür.

---

88 *A.g.e.*, s. 175-176.

89 Bkz. *a.g.e.*; Güvenç v.d., Bölüm 6; ve *Japon Eğitim Sistemi*, Avni Akyol Ümit Kültür ve Eğitim Vakfı, İstanbul, 1996.

Amerikan okul sistemini araştıran Bowles ve Gintis, *Kapitalist Amerika'da Okul Eğitimi* adlı klasik eserlerinde şu yargıya yer verirler:

"Eğitim sistemi, esas olarak, ekonomik alandan kaynaklanan eşitsizlik ve baskı derecesini ne arttırır ne de azaltır. Aksine, iş gücünü eğitme ve katmanlara ayırma sürecinde önceden var olan bir örüntüyü yeniden üretir ve meşrulaştırır."[90]

Bowles ve Gintis'in vardığı sonuç, kapitalist ekonomik sistemdeki eşitsizliklerin etkilerini gidermek için eğitime bel bağlayan Dewey'in beklentilerinin sistemin katı gerçekleri tarafından boşa çıkarıldığını gösteren bir kanıttır. Kapitalizmi dengeleyen demokratik bir eğitim sistemi gerçekleşmediği gibi, Dewey'in öngördüğü şekilde, "kol ve kafa işçilerinin tabi tutulduğu devasa kışla rejimini gözden kaçır[mayan]" yeni bir demokratik liberal sistem de kurulamamıştır.

Siyasal ve İdeolojik Eğitim

Siyasal eğitim dersleriyle (yurttaşlık bilgisi, tarih, politika, ahlâk vb.) sağlanan doğrudan siyasal toplumsallaşmaya gelince, eğitim verme yetkisini elinde tutan eyaletlerin çoğu 13 ve 14 yaşındaki öğrenciler için özel bir yurttaşlık bilgisi dersini zorunlu tutar. 40'ı aşkın eyalet ABD anayasasının öğretilmesini şart koşar. 30'dan fazla eyalette, eyalet anayasası ile ABD tarihinin öğretilmesi zorunludur. Eyalet tarihi, Amerikan hükümeti ve bayrak konusunun derslerde incelenmesini öngören eyaletlerin sayısı 20'nin üzerindedir. Yaklaşık 20 eyalet ise, Bağımsızlık Bildirgesi, temsili hükümet ilkeleri, yurttaşlık görevleri, Amerikan demokrasisi ve kurumlarının öğretilmesini şart koşar.[91]

C. R. Foster'in bu tür okul müfredatları konusunda yaptığı araştırma, müfredatların üç tipe ayrılabileceğini gösterir: Bi-

---

90 Samuel Bowles and Herbert Gintis, *Schooling in Capitalist America*, Routledge and Kegan Paul, London, 1976, s. 265.

91 J. V. Torney, A. N. Oppenheim and R. F. Farwen, *Civic Education in Ten Countries, an Empirical Study*, Almqvist and Wiksell, International, Stockholm, 1975, s. 39, aktaran Price, *y.a.g.e.*, s. 179.

rincisi, tarihe ağırlık veren ve "bugün bile en yaygın öğretim tarzı olan" muhafazakâr müfredattır. İkincisi, "güncel olaylara ve çağdaş sorunlara değinmeyi tarih eğitimiyle birleştiren" orta yolcu müfredattır. Üçüncü müfredat tipi, 1960'larda hazırlanan yeni sosyal bilim ders programları doğrultusundaki liberal tiptir.[92]

Devletin resmi düzenlemelerine ek olarak, iş dünyası da kendi çıkarlarına zarar verdiğini düşündüğü akademik özgürlüğü kısıtlamak üzere, elinden gelen gayreti gösterir. Örneğin, 1976 yılında Hazine Bakanı William E. Simon, işverenlerden ve halkla ilişkiler uzmanlarından oluşan bir dinleyici topluluğuna şu tavsiyede bulundu: "...Şirketinizin bağışta bulunmayı düşündüğü okulların ve vakıfların eğitim politikalarını yakından inceleyin. Sizin cömertliğinizden faydalanacak bu kurumların özgürlüklerimizi koruma kavgasına gerçekten yardım mı ettiklerini, yoksa bu özgürlükleri ortadan kaldırmaya mı çalıştıklarını tespit edin. Kararınızı da buna göre verin."[93]

Robert A. Dahl'ın *Kim Yönetiyor?* adlı kitabında değindiği bir okul müfettişine göre, "Devlet okulu, en büyük ve en etkili Amerikalılaştırma kurumudur".

Müfettişin gözlemine göre, devlet okulu, çocukları biraraya getiren ve böylece, "Amerikan kahramanlarını çocukların kahramanı yapan, çocukları Amerikan tarihine bağlayan, onlara dersanede her zaman gözlerinin önünde bulunan Amerikan bayrağına her gün selam vermeyi öğreten bir kurumdur".[94]

Bayrağı selamlamak, milliyetçi şarkılar söylemek, ant içmek, milli marşı okumak, ulusal günleri ve kahramanları anmak, liderlerin resimlerine ve öz deyişlerine sürekli maruz kalmak, çocukların öğretilenmesini sağlayan araç rolünü üstlenir ve

---

92 C. R. Foster, "Civic Education in the United States and the Federal Republic of Germany", *International Journal of Political Education*, 1 (1977), s. 46-47, aktaran Price, *a.g.e.*

93 Aktaran Dawson, Prewitt, Dawson, *y.a.g.e.*, s. 170.

94 *A.g.e.*, s. 3.

onlarda boyun eğme, itaat ve yöneticilere bağımlılık tutum ve davranışını geliştirir.[95]

7. Sovyetler Birliği

Eşitlikçilik

1917 yılında Rusya İmparatorluğu, Marks ve Engels'in felsefesinden esinlenen ilk başarılı sosyalist devrime sahne oldu. Lenin'in liderliğindeki devrimle kurulan Sovyetler Birliği, dağıldığı 1991 yılına kadar yaşadı.

Sovyetler Birliği, eğitim sistemini eşitlikçi anlayışa uygun olarak kurdu. Bu girişim, eğitim ve kültür alanında gerçek bir devrim anlamına geliyordu. Okullar, emekçilerin çocuklarına ardına kadar açıldı. Kadınlar ile sömürgeleştirilmiş halklar da içinde olmak üzere, herkese aydınlanma ve özgürlük götürmeyi amaçlayan bu okullar, halk meclisleri (sovyetler) tarafından yönetiliyordu.

Böylece, devrimden önce epeyce geri bir ülke olan Rusya, kısa süre içinde nüfusun yüzde yüzünün okuma yazma bildiği, işçi ve köylülerden oluşan sıradan halkın eğitim düzeyi, edebiyat, sanat ve kültür faaliyetlerine katılımı ve estetik gelişimi açısından dünyanın en ileri ülkelerinden biri oldu.

Teknikçi Eğilim

Sovyet eğitiminde ilkeler düzeyinde karşılaşılan ilk sorun, zihinsel eğitim ile teknolojik eğitimin nasıl birleştirileceği sorunuydu. Kol emeğinin toplumsal açıdan faydalı rolünü abartma eğilimi, sık sık anti-entellektüelizme yol açtı ve eğitimin entellektüel yönüne zarar verdi.

---

95 J. D. Hess ve J. V. Torney, *The Development of Political Attitudes in Children*, Aldine Publishing Company, Chicago, 1967, s. 102-108. Hess ve Torney de, devlet okullarında okuyan (2.-8. sınıflar) 12.000 beyaz öğrencinin tutumlarını belirlemek üzere ülke çapında yapıkları ankete dayanarak şu sonuca varırlar: "Devlet okulunun, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasal toplumsallaştırmanın en önemli ve en etkili aracı olduğu söylenebilir." (A.g.e.).

1931'de Nadezhda Krupskaya, o güne kadarki Sovyet eğitim pratiğinin bir değerlendirmesini yaparak şöyle dedi: "Ülkenin sanayileşmesi alanında elde edilen başarılar, okulların politeknik okullar haline getirilmesine olanak sağladı. Ne var ki, politeknik eğitim, pedagogların çok ciddi bir hazırlık yapmasını gerektiren bir girişim olduğu halde, bu hazırlığın her zaman yapılamadığını görüyoruz. Bunun sonucu olarak, teoriyle pratiği birleştirmede beceriksizlik, teoriyi dikkate almama ve küçümseme yönünde belli belirsiz bir eğilim ortaya çıkıyor. Çalışmanın bilgi edinmenin yoluna bir engel olarak dikilmesi kabul edilemez."[96]

Krupskaya'nın eleştirdiği bu teknikçi-meslekçi eğilim, 1930'larda düzeltildi. Ancak, 1950'li yılların sonlarında bu eğilim yeniden su yüzüne çıkıp Khruschev'in eğitim reformlarına yansıdıysa da, yine kısa ömürlü oldu.[97]

Eleştiri Ruhunun Kaybolusu

Sovyet eğitiminde karşılaşılan bir başka ilke sorunu, zamanla eleştiri ruhunun kaybolmasıydı. Bu sorun, önceki sorundan çok daha ciddi bir nitelik taşıyordu ve tam eşitlik ile özgürlüğü öngören marksist proje için yıkıcı sonuçlar doğurdu.

Devletin üst kademelerinde ağır basan siyasal çizginin eleştirellikten uzak biçimde benimsenmesi, ilkelerden çok koşulların dayatması sonucu alınan kısa dönemli siyasal kararları teori düzeyine yükseltme eğilimi, özünde devrimci felsefenin özümlenmesi yerine hazır formüllerin ve yargıların kuru kuruya tekrarlanması sonucunu doğurdu.

Bu yüzeysel ve basitleştirici yaklaşım ise, kayıtsızlığın ve sinizmin yayılmasına neden oldu. Böylece, Sovyetler Birliği'nin kendini yenileyememesine, dolayısıyla da çözülmesine yol açan etkenlerden birisi oldu.

Rusya ve eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde kurulan diğer devletlerin hepsi, bugün kapitalist bir yönelimi benimsemiş bulunuyor. Bu devletlerdeki eğitim sistemlerinin bu top-

96 Aktaran Harold Entwistle, *y.a.g.e.*, s. 158.

97 *A.g.e.*

lumların halen yaşamakta olduğu anomi durumunu yansıttığı söylenebilir.

8. Nazizm Sonrası Doğu Almanya

Nazi Almanyası'nın çöküşünden sonra ülkenin doğu bölgesi Sovyetler Birliği'nin denetimi altına girmişti. Bu bölge toprakları üzerinde 1949 yılında Alman Demokratik Cumhuriyeti kuruldu.

Köklü Değişiklikler

Yeni Alman devletinin kuruluşu daha resmen ilan edilmeden önce bile Doğu Almanya'da bir çok köklü değişiklikler yapılmaya başlanmıştı.

Bu değişikliklerin toplamı toplumsal bir devrim anlamına geliyordu. Toplum yaşamını nazilerden arındırma politikası kararlı biçimde uygulandı. Nazizmin toplumsal ve ekonomik köklerini kazımak üzere büyük burjuvazi ile toprak beylerinin mülklerine el konuldu ve siyasal sistem emek güçlerine belirleyici bir söz hakkı tanınacak şekilde yeniden düzenlendi.

Eğitim Reformu

Eğitim reformu toplumsal devrimin temel bileşenleri arasındaydı. Reformun amacı Alman okullarını hakim sınıflara hizmet eden kurumlar olmaktan çıkarmak ve "halk topluluğunun hizmetine girme yeteneğine ve isteğine sahip" insanları yetiştirebilecek kurumlar haline getirmekti.[98]

Nazi eğitiminin milliyetçiliği ve militarizmi aşıladığı ve iktidar sahiplerine körü körüne boyun eğen yumuşak başlı yurttaşlar yetiştirmeyi amaçladığı dikkate alınarak yeni eğitimin öğrencilerde öncelikle özgürlük, demokrasi, barış, hümanizm ve enternasyonalizm ruhunu yerleştirmeye çalışması ilkesi kabul edildi.[99]

---

98 R. H. Samuel ve R. Hinton Thomas, *y.a.g.e.*, s. 171.

99 *A.g.e.*, s. 171-172.

"Laik okul" esası kararlı biçimde uygulandı. Derslerde yeni anlayışa uygun olarak yazılan okul kitapları kullanılmaya başlandı. Toplumsal eşitlik doğrultusunda temel bir adım olarak, üniversite öğrencilerinin en az yüzde otuzunun işçi sınıfına mensup ailelerin çocukları arasından seçilmesi politikası kabul edildi.[100] Akademik özgürlük ve eleştirel düşünce ruhu teşvik edildi.

Eğitim sisteminde yapılan reformla yürürlüğe konan bu değişiklikler, kimilerinin iddia ettiği gibi yabancı ["Rus"] bir felsefenin dayatılması anlamına değil, "geçmişteki Alman eğitiminin teori ve pratiği içerisinde yer alan en iyi yönlerin, özellikle de Alman demokratlarının yorumladığı şekliyle 'Einheitsschule' geleneğinin geliştirilmesi anlamına geliyordu".[101] Weimar Cumhuriyeti döneminin eğitim alanındaki demokratik mirası korunuyor ve ileriye götürülüyordu.

Ne var ki, Demokratik Almanya'daki eğitim sisteminin temelini oluşturan eşitlikçi eğitim anlayışına 1990 yılında aniden son verildi. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin Federal Almanya Cumhuriyeti'ne ilhak edilmesiyle birlikte, eşitlikçi eğitim anlayışı da, bu anlayışın uygulanmasına olanak veren ülke de ortadan kaldırılmış oldu.

100 *A.g.e.*, s. 177.

101 *A.g.e.*, s. 173.

ÜÇÜNCÜ KISIM

TÜRK MİLLİ EĞİTİM İDEOLOJİSİNİN OLUŞMASI VE YERLEŞMESİ

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK MİLLİ EĞİTİM İDEOLOJİSİNİN OLUŞMA DÖNEMİ

Türkiye'de milli eğitim ideolojisi, 1920'li yıllarda, emperyalizme ve kuklalarına karşı Bağımsızlık Savaşı, Büyük Millet Meclisi'nin kurulması, Osmanlı monarşisinin ve halifeliğin lağvedilmesi, Cumhuriyet'in ilanı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti yönetiminin kurulması, Komünist Partisi'nin yasaklanması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve Kürt isyanının bastırılması gibi önemli olayları içeren çok çatışmalı bir dönemde oluştu.

Bu olaylar dizisinden zaferle çıkan, Mustafa Kemal Atatürk ve başkanlığını yaptığı Cumhuriyet Halk Partisi oldu. Böylece, Atatürk ile Cumhuriyet Halk Partisi, modern Türk ulus-devletinin kurulmasında belirleyici bir rol oynadılar. Kemalizm yeni Türk ulus-devletinin resmi ideolojisi ilan edildi. Bu nedenle Türk milli eğitim ideolojisi Kemalizmin damgasını taşır. Gerçekten de, milli eğitim ideolojisi Kemalist ideoloji bütününün kilit bir öğesini oluşturur.

Şimdi, Kemalizmin siyaset ve ekonomi teorisi ile eğitim ve kültüre ilişkin yaklaşımını, sonraki yorumcuların değerlendirmelerine değil de, kurucularına ait birinci el belgelere, bizzat Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü'nün temel açıklamalarına dayanarak gözden geçirelim.

1. Kemalizmin Siyaset ve Ekonomi Teorisi

Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılında yaptığı programatik bir açıklamada Türkiye toplumunun sosyo-ekonomik tahlilini gayet net kavramlarla ortaya koyar.

Atatürk'e göre, bizim milletimizin esas unsuru köylüdür, çiftçidir, çobandır. Bu sınıfın karşıtı ve karşılığı olan sınıf büyük arazi ve çiftlik sahiplerinden meydana gelir. Kasabalarda ve şehirlerde sanayi erbabı vardır. Kasabalarda orta tüccarlar da bulunur. Orta tüccarların üstünde büyük tüccarlar, büyük sermaye sahipleri yer alır. Geriye işçiler kalır. Bu sınıflar hep birlikte halkı meydana getirir. Halkın dışında yalnızca aydınlar ve bilim adamları (münevverân ve ulema) bulunur. Ancak bunlara kelimenin gerçek anlamında bir sınıf denemez. Bu yüzden, "bütün halkımızın bilumum fertleri bir diğerinin yardımcısı ve kollayıcısıdır. Biri diğerinin çalışmalarının sonuçlarına muhtaçtır."[1]

Mustafa Kemal'in Türkiye toplumunun bu tahlilinden çıkardığı sonuçlar, çevresinde zamanla muazzam bir mitoloji yaratılan halkçılık ilkesini doğru biçimde çözümlemek açısından gerçekten çok değerlidir.

Birincisi, Türkiye topraklarının çok geniş olduğunu ve Türkiye'deki bütün topraklarla karşılaştırıldığında büyük arazi ve çiftlik sahiplerine ait toprakların çok küçük kaldığını öne süren Mustafa Kemal şu yargıya varır: "Efendiler, bizim memleketimizde menfaatine zarar verilecek büyük arazi ve çiftlik sahibi adam yoktur. ...Bundan dolayı onların çiftliklerini imha etmek, arazisini taksim eylemekten ise, köylülerin arazisini genişletmeliyiz."[2]

---

1 *Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanmıştır, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s. 96-98. Bu bölümde Atatürk'ten yapılacak olan alıntılar anlamayı kolaylaştırmak üzere asgari ölçülerde günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

2 *A.g.e.*, s. 96. Bu sözü, Atatürk'ün aslında toprak reformunun savunucusu olduğu, ancak maalesef, toprak reformu yapma planının, çevresindeki kötü niyetli kadrolarca engellendiği efsanesiyle karşılaştırınız.

İkincisi, sanayi erbabının halk için elzem olduğunu ve halktan ayrılamayacağını belirten Mustafa Kemal, "sanayi erbabını takviye etmek ve yükseltmek" amacını taşıyan bir yol tutulmasını önerir.[3]

Üçüncüsü, orta tüccarların "köylü ve halk için lâzım olan bir sınıf" olduğunu ileri süren Mustafa Kemal, "onları da [orta tüccarları] himaye eylemek ve daha çok zengin yapmak mecburiyetindeyiz" sonucunu çıkarır.[4]

Dördüncü olarak, Mustafa Kemal, büyük sermaye sahiplerini ele alır. Sözüne, "Soranım efendiler, memleketimizde büyük sermaye sahibi, çok servet sahibi kaç kişi vardır ve bunların kaç parası vardır?" sorusuyla başlayan Mustafa Kemal, şöyle devam eder: "Kapitalist olarak ortaya koyacağımız ve üzerlerine hücum edeceğimiz bunlar mıdır? Hayır efendiler. Bu memleket ve bu memleketin insanları daha çok zengin olmaya muhtaçtır ve bu hakkıdır. Binaenaleyh, onların servetine göz dikmeyeceğiz."[5]

Mustafa Kemal'in uygulamayı düşündüğü sosyal ve ekonomik politikayı ortaya koyan son cümleleri herhangi bir yorumu gerektirmeyecek kadar açıktır: "İsteriz ki, efendiler, memleketimizde çok ve çok milyonerler ve milyarderler olsun. O zengin insanlar başlı başına bu memlekete bankalar, demir yolları, fabrikalar, şirketler vs. sanayi müesseseleri yapsınlar. Bizi ecnebilerin sermayesine muhtaç bırakmasınlar.[6] Binaenaleyh, onlara düşman olmak değil, onları daha çok zengin etmek, bu memleketin gerçek çıkarları gereğidir. O halde, efendiler, onlar da halktır, onlar da bu zümrenin içindedir."[7]

Açıkça kapitalist bir içerik taşıyan bu halkçılık ilkesi, aşırı milliyetçilikle pek güzel bütünleşir. "Türkiye Cumhuriyetini

3 *A.g.e*

4 *A.g.e.*

5 *A.g.e.*

6 Ne var ki, bu cümle, yabancı sermayenin reddedildiği anlamına gelmiyor. Yine Atatürk'ün sözleriyle, "Benliğimize, mevcudiyetimize hiçbir zarar vermeksizin hariçin sermayesi memleketimize girebilir." *A.g.e.*, s. 442.

7 *A.g.e.*, s. 98.

kuran Türkiye halkına Türk milleti denir... Dünya yüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlar tarihinde görülmemiştir."[8] Tek bir cümleyle özetlenecek olursa, "Türk milleti kahramanlıkta olduğu kadar, istidat ve liyakatte de bütün milletlerden üstündür."[9] Mustafa Kemal'e göre, bu üstünlük "ırksal karakter"i de içine alır: "Hakikatte Türkler Bizanslılardan hem daha medeni idiler, hem de ırki karakterleri onlardan yüksekti."[10]

Kemalizmin bu aşırı milliyetçi yaklaşımı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin önde gelen ideologlarından ve dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt tarafından Ödemiş'te verilen bir söylevde şöyle dile getirilir: "Çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıkları ile, esasen efendi olan Türk Milletine mevkiini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da, düşman da dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türktür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır. Dünyanın en hür memleketindeyiz. Bunun adına Türkiye diyorlar."[11]

Ulusları üstün ve aşağı uluslar olarak sınıflandırmak, yani uluslar arasında efendilik-kölelik ilişkisine dayalı bir hiyerarşi kurmak ile aynı ulus içerisinde bireyler arasında efendilik-kölelik hiyerarşisi kurmak veya bireylerin eşitliğini reddetmek elele gider. Ulusların eşitliğinin reddi zorunlu olarak bireylerin eşitliğinin reddi sonucunu doğurur. Daha üstün ve daha aşağı uluslar olduğu anlayışı aynı ulus içinde daha üstün ve daha aşağı bireyler olduğu sonucuna varır. Kolayca anımsanacağı gibi, Hitler'in dilinde "doğanın temel aristokratik düşüncesi" olarak adlandırılan anlayış sadece uluslara/ırklara değil, bireylere de farklı değerler atfeder.[12]

---

8 *A.g.e.*, s. 48.

9 *A.g.e.*, s. 50.

10 *A.g.e.*, s. 226.

11 *Hakimiyeti Milliye*, 19 Eylül 1930, s. 3.

12 Bkz. Bölüm V'te "Nazi Almanyası" başlığı altında yer alan "Irkların ve Bireylerin Eşitsizliğini Savunmak" adlı alt bölüm.

Aynı şekilde, kahramanlara tapınmak ya da lideri kutsallaştırmak, Kemalist ideolojinin asli bir parçasıdır. Mustafa Kemal'e göre, "...kutsanmaya layık [olan] ancak insan toplumunun başkanı olan kimsedir [takdise layık ancak cemiyet-i beşeriyenin reisi olan kimsedir]".[13] Aynı anlayış Mustafa Kemal'in şu sözleriyle de vurgulanır: "Kumandan, yaratan demektir" ve "Türkün bir büyüğüne, kumandanına bağlılığı dünya yüzünde emsalsizdir".[14] Kemalist ideolojide Atatürk, "liderlerin lideri"dir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1938'de yapılan Olağanüstü Kurultayı'nda resmen karara bağlandığı gibi, Atatürk "Ebedi Şef", İsmet İnönü ise "Milli Şef"tir.[15]

Kemalist siyaset ve ekonomi teorisinin temel ilkeleri cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılıktır. Kemalist ideolojinin ana çekirdeğini oluşturan bu altı ilke, bilindiği gibi, Altı Ok olarak adlandırılır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin program ve tüzüklerinde ayrıntılı biçimde yer alan ve Kemalizm araştırmacılarının eserlerinde irdelenen bu ilkeler üzerinde burada daha fazla durmayacağım.

2. Mustafa Kemal'in Eğitime İlişkin Görüşleri

Mustafa Kemal eğitime ilişkin görüşlerini sistemli olarak ilk kez, 1921'de Ankara'da yapılan Maarif Kongresi'ni açarken ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal eğitim konusundaki düşüncelerini, "sürekli ve müthiş bir mücadele şeklinde beliren milletlerin hayat fel-

---

13 "*Vossiche Zeitung* muhabirine demeç", *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, III, s. 125. Belirten ve açıklayan Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-Cilt 2 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 263 ve *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-Cilt 3 Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 329.

14 *Atatürkçülük (Birinci Kitap)*, s. 240.

15 Belirten ve açıklayan Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 132-137.

sefesi"ne dayandırır.[16] Milletlerin sürekli ve müthiş mücadelesi bağımsız ve mutlu kalmak isteyen her milletten, "yeni neslin bütün kuvayı ruhiyesine [yeni kuşağın bütün manevi güçlerine]" özel bir vasfın "zerk" edilmesini talep eder. Bu özel vasıf, "çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile ters düşen bütün yabancı unsurlarla mücadele lüzumunu ve *milli düşünceleri kemali istiğrak ile [tam bir vecd içinde] her karşıt fikre karşı şiddetle ve fedakârca savunma zarureti telkin edilme[si]*" yoluyla yaratılır.[17]

Bundan dolayı milli bir eğitim programının benimsenmesi mutlak bir zorunluluktur. Bütün "yabancı" düşünceler, doğudan ya da batıdan gelen bütün etkiler reddedilmelidir. "Bir milli eğitim programından söz ederken, eski devrin hurafelerinden ve yaradılış niteliklerimizle hiç de ilgisi olmayan *yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün etkilerden tamamen uzak, milli ve tarihi karakterimizle uyumlu bir kültür* kastediyorum."[18]

"Milli" düşünceleri her türlü "yabancı" düşünceye karşı vecd içinde savunmanın, bir başka deyişle, düşünceleri "doğal özelliklerimize uygun" milli düşünceler ve "doğal özelliklerimize aykırı" yabancı düşünceler olarak ayırmanın, evrenselliği ve kültürlerin etkileşimini reddeden yerelci ve yerlici bir yaklaşım olduğu açıktır. Dünya kültüründen uzak kalarak, doğuyu ve batıyı toptan reddederek çağdaş dünyanın parçası olunamayacağı ise besbellidir. Böylesi bir tutum, bağnaz bir milliyetçiliği teşvik eder, içe kapanma ve kavruklaşma eğilimini pekiştirir, ufuksuzluğu erdem sayan kendini beğenmiş dar kafalı insanlar yetiştirir. İster istemez yabancı düşmanlığına ve militarizme yol açar. Gerçekten de, yukarıdaki konuşmayı, "bu nutku ben maarifte milliyetçiliğin ilk beyannamesi telakki ediyorum" diyerek öven, tek parti döneminin en ünlü Eğitim Ba-

16 *Atatürkçülük (Birinci Kitap)*, s. 296.

17 A.g.e., vurgular benim.

18 A.g.e., vurgular benim.

kanı Hasan Ali Yücel'in değerlendirmesine göre, "Bu nutuk, esas olarak *...başka milletlerle mücadele edebilecek kudrette* bir Türk gençliği yaratmayı gaye tayin ediyor".[19]

Oysa, sözümona milli ve tarihi karakterin yüceltilmesi, sadece evrenselliğe, enternasyonalizme ve hümanizme ters düşmekle kalmaz, söz konusu ulusun çoğunluğunu oluşturan kesimlerin en temel çıkarlarına da zarar verir.

Öte yandan, bu konuşmada, "eski devrin hurafelerinden tamamen uzak" bir milli eğitim talebinin öne sürüldüğünü ve dinin eğitim alanında oynadığı role üstü örtülü bir biçimde karşı çıkıldığını görürüz.

Bu temaların her ikisi Mustafa Kemal'in 1924 yılında yaptığı bir başka konuşmada açık biçimde dile getirilir. "Eğitim kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman, herkes kendine göre bir anlam çıkarır. Ayrıntıya girişilirse eğitimin hedefleri, amaçları çeşitlenir. Mesela dini eğitim, milli eğitim, beynelmilel eğitim... Bütün bu eğitimlerin hedef ve gayeleri başka başkadır... Yeni Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği eğitim milli eğitimdir."[20]

Bu konuşmada milli eğitim, hem dini eğitimin, hem enternasyonalist eğitimin açıkça karşısına konulur. Yeni Türk milli eğitim ideolojisi hem eski devrin dini eğitimini, hem de milli karakterimize aykırı olduğu iddia edilen enternasyonalist eğitimi reddeder.[21]

---

19 Hasan Ali Yücel, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 118, vurgular benim.

20 *Atatürkçülük (Birinci Kitap)*, s. 290.

21 Bununla birlikte, görünüşe bakılırsa, Mustafa Kemal için enternasyonalist eğitimin reddi çok daha büyük önem taşıyor. Mustafa Kemal'in beynelmilel eğitim karşıtlığı kategoriktir, dini eğitim karşıtlığı ise koşullu gibi görünüyor. O dini ve milli eğitimi birleştirmeye bütünüyle karşı değildir, ama tabii ki dini eğitimin milli eğitime bağımlı olmasını istemektedir. Örneğin bir konuşmasında şöyle der: "Bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, *dinini*, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, *dini* ve ahlâki bilgi vermek ve dört işlemi öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir." *A.g.e.*, s. 292, vurgular benim.

Mustafa Kemal'e göre, eğitimin amacı yeni kuşakları Türk milletine ve devletine sadık olarak yetiştirmek ve onları Türk milleti ile devletine düşman olanlarla mücadeleye hazır hale getirmektir: "Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin sınırı ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz:

1. Milletine,
2. Türkiye devletine,
3. Türkiye Büyük Millet Meclisine,

Düşman olanlarla mücadele, [bu mücadelenin] yöntem ve araçlarıyla donatılmış olmayan milletler için yaşama hakkı yoktur."[22]

Eğitimin araçsallığı Mustafa Kemal için temel bir ilkedir. Eğitim, maddi yaşamda başarı sağlamalıdır. "Eğitim ve öğretimde uygulanacak usul, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir tahakküm vasıtası, yahut medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden pratik ve kullanılabilir bir cihaz haline getirmektir."[23]

Üstelik, Mustafa Kemal'e göre, "kitapların cansız nazariyeleri" zararlı olabilir. "Yazarların ve teorisyenlerin bir tarafh dinleyicisi vaziyetinde kalan Türkiye'nin çocukları hayata çıktıkları zaman... eleştirici, karamsar, milli bilinç ve disipline riayetsiz kitleler teşkil ederler."[24] Böyle bir durumu önlemek üzere, "her profesör ve öğretmenin her telkini ülküsel gayelere hizmet eder olmalıdır" ve "genç dimağlar[ın], öğrendikleriyle memleketin hakiki vaziyet ve menfaatleri arasında irtibat yap[masına]" yardımcı olmalıdır.[25]

Evrensel teorik bilgiye ve enternasyonal değerlere güven duymayan Mustafa Kemal, milli düzene saygılı itaatkâr yurttaşlar yetiştirmek üzere öğrencilerin milliyetçi öğretilemeden geçirilmesi çağrısında bulunur. Mevcut düzeni eleştirmek

---

22 *A.g.e.*, s. 296.

23 *A.g.e.*, s. 298.

24 *A.g.e.*, s. 304.

25 *A.g.e.*

onun gözünde bir erdem değildir; bu yüzden, öğrencilere eleştirel bir bakış açısı kazandıran aydınlanma değerleri üzerine kurulu evrensel bir eğitimin önüne geçilmelidir. Rejimin sözcüsü olarak hareket etmeyen öğretmenler ve profesörler aksine bir davranışa karşı uyarılırlar.

Mustafa Kemal'e göre, öğretmenler "irfan [kültür] ordusu[na] mensup"tur.[26] "Asker ordusuyla irfan ordusu arasındaki benzeşme ve uyuşma"dan söz eden Mustafa Kemal'e göre, irfan ordusunun görevi "milletin istikbalini yoğur[maktır]".[27] Birinci ordu veya asker ordusu kadar hayati olan irfan ordusu, kutsal görevini "ölen ve öldüren birinci orduya niçin öldürüp niçin öldüğünü öğret[erek]" yerine getirir.[28]

Görüldüğü gibi, eğitime ve eğitimcilere ilişkin askeri bir anlayış söz konusudur. Öğretmenler askeri eğitmenlere, öğretim ise askeri eğitime, öldürmenin ve ölmenin haklı gösterilmesine indirgenmektedir. Öğretmenler, öğrencilere insanlığın tarih boyunca biriktirdiği bilgi hazinelerini aktarırken onlara eleştirel biçimde nasıl düşünüleceğini ve nasıl araştırma yapılacağını öğreten kılavuzlar olarak değil, milliyetçi devletin kültürel cephesinde görev yapan askerler olarak değerlendirilmektedir.

Bu anlayışla, eğitimin amacı aydınlanma peşinde koşmak değil, nazi ideologlarının deyimiyle, "...halkın sinirlerine çelik dökmek" olur.[29] Bununla birlikte, güdülen amaç, çeşitliliği zenginlik sayan özgür ve demokratik bir toplum değil de tek bir milliyetçi ideolojiyle yoğrulmuş türdeş bir toplum olduğu için, böyle bir eğitim anlayışına sahip olunması doğaldır. Mustafa Kemal'in Kütahya'da öğretmenlerle yaptığı ve irfan ordusundan söz ettiği konuşmadan sadece dokuz gün önce Adana

---

26 "Kutahya'da Öğretmenlerle Konuşma", 24.3.1923, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, II, s. 167.

27 *A.g.e*

28 *A.g.e.*, s. 168.

29 Bkz. Bölüm Vıe "Nazi Almanyası" başlığı altında yer alan "Totaliter Eğitim" adlı alt bölüm.

Türkocağı'nda yaptığı konuşmada belirttiği gibi, amaç, "milletimizi yekpare bir çelik kütlesi" haline getirmektir.[30]

Mustafa Kemal'in görüşlerinde önem taşıyan bir başka yön, öbür ulusal gruplara ve ana dillerde eğitim konusuna yaklaşımıdır. Belirli bir ulusal gruba ve dile ayrıcalık tanımayan, aksine bütün ulusal grupları ve dilleri eşit sayan demokratik ve eşitlikçi bir politika Türk ulusunun ve ulus devletinin inşası açısından tehlikeli görülmektedir.

Buna bağlı olarak, Mustafa Kemal, yurttaşlarımıza "yanlış adlar veren birkaç düşman aleti, gerici, beyinsiz kimseleri" kınayarak, "Bugünkü Türk [t büyük] milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine kürtlük [k küçük] fikri, çerkezlik [ç küçük] fikri ve hatta lazlık [l küçük] fikri veya boşnaklık [b küçük] fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır" der.[31]

Başka bir deyişle, Türk milliyetçiliği övgüye değerdir ve iyidir, ama başka milliyetçilikler kınanmaya layıktır ve kötüdür. Ana dillerde eğitim söz konusu bile olamaz. Ana dili Türkçe olmayanlar siyasal ve toplumsal yaşama katılmak isterlerse kendi ana dillerini terk ederek Türkçe öğrenmelidirler. Mustafa Kemal'in uyardığı gibi, "Milliyetin çok bariz vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan, herşeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz".[32]

Eğitim alanında cinslerin eşitliğine gelince, Mustafa Kemal'in yaklaşımı olumludur. Mustafa Kemal erkek ve kız çocuklara eşit eğitim olanakları sağlanması gerektiğini savunur. Kızlar ve erkekler her düzeydeki okullarda aynı şekilde eğitim görmelidir. Kadınlar yaşamın hiçbir alanından dışlanmamalıdır; bilim, siyaset, hukuk, ekonomi ve askerlik alanlarından

---

30 "Adana Türk Ocağında Konuşma", 15.3.1923, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, II, s. 118.

31 *A.g.e.*, s. 72.

32 *A.g.e.*, s. 362.

hiçbiri kadınlar için yasak bölge olmamalıdır.[33] Kadınları toplumdaki geleneksel rollerine hapseden aşırı erkekçi nazizm ile Kemalizmi birbirinden ayıran noktalardan birisi Kemalizmin eğitimde cinslerin eşitliğini savunmasıdır.[34]

3. İsmet İnönü'nün Eğitime İlişkin Görüşleri

Yeni Türk devletinin hiyerarşisinde Mustafa Kemal'in ardından ikinci sırada yer alan Başbakan İsmet İnönü, 5 Mayıs 1925 tarihinde Muallimler Birliği'nde öğretmenlere bir söylev verdi. Bu çok önemli programatik açıklama Mustafa Kemal'in ortaya koyduğu temaları tekrarlayıp açımlar ve milliyetçi rejimin yönelimini açık seçik bir dille belirtir:

Milli terbiye istiyoruz; bu ne demektir? Bunun zıddıyla daha açık anlarız. Milli terbiyenin zıddı nedir derlerse söyleyebiliriz, bu belki dinî terbiye yahut beynelmilel terbiyedir. Sizin vereceğiniz terbiye *dinî değil milli, beynelmilel değil millidir.* Sistem bu. Dinî terbiyenin milli terbiyeye tearuz teşkil etmediğini [karşıtlık oluşturmadığını], zaman, her iki terbiyenin kendi yollarında en temiz bir tecelli göstereceğini ispat edecektir. Beynelmilel terbiyeye gelince, esas itibarıyla *dinî terbiye dahi bir nevi beynelmilel terbiye demektir. Bizim terbiyemiz kendimizin olacak ve kendimiz için olacaktır.*

Milli terbiyede iki kısım düşünebiliriz; Milli terbiyenin siyasi ve vatani mahiyeti itibarıyla. Bütün bu topraklara Türk mahiyetini veren bir Türk var. *Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpâre millet manzarasını göstermiyor.* Eğer bu nesil şuurla ilmin ve hayatın rehberliğiyle ciddi olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa, *siyasi Türk milleti harsî [kültürel], fikrî ve içtimaî [toplumsal] tam ve kâmil bir Türk milleti olabilir.*

Bu yekpâre milliyet içinde yabancı harslar [kültürler] hep erimelidir. Bu milliyet kütlesi içinde ayrı medeniyetler olamaz.

---

33 A.g.e., s. 330-332.

34 Bkz. Bölüm V'te "Nazi Almanyası" başlığı altında yer alan "Kadınların Siyasetten Dışlanması" adlı alt bölüm.

Dünya üzerinde her millet mutlaka bir medeniyet temsil eder. Kendilerini Türk milletinin medeniyetinden başka camialara bağlı görenlere işte açıkça teklif ediyoruz: Türk milletiyle beraber olsunlar. Fakat halita [alaşım] halinde değil, "konfedere" olmuş medeniyetler halinde değil, bir tek medeniyet halinde. *Bu vatan işte tek olan bu milletin ve bu milliyetindir.* Bunu yalnız söz olsun diye söylemiyoruz, süs olsun diye bu fikirde değiliz; bu siyaset vatanın bütün hayatıdır. *Yaşayacaksak, yekpâre bir millet kütlesi olarak yaşayacağız.* İşte milli terbiye dediğimiz sistemin umumî hedefi.[35]

Hasan Âli Yücel'in "büyük ve tarihi"[36] olarak nitelediği bu söylevden ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz?

Birincisi, yeni rejimin tercihi olan milli eğitim, dini ve enternasyonal eğitime karşıttır. Ne var ki, bu eğitimin asıl karşı olduğu şey, dinden çok enternasyonalizmdir. Yeni rejimin anlayışına göre, enternasyonal nitelikte olan herşey kategorik olarak kötüdür. Dolayısıyla, dini eğitim de bir çeşit enternasyonal eğitim anlamına geldiği için tercih edilmemektedir. Din, aslında kötü değildir, ama milli olmak zorundadır.[37] Yeni eğitim, bütün enternasyonal etkilerden uzak, tamamen milli bir eğitim olacaktır. Öz Türk olacaktır.

İkincisi, "siyasi Türk milleti", yani Türkler tarafından yönetilen, ama topraksallık [teritoryal] ilkesine dayanan bir ulus, yeni rejim açısından yeterli değildir. Ulus, tek bir kültüre ve düşünceye dayalı yekpâre bir ulus olmalıdır. Aynı vatan toprakları üzerinde çeşitli kültürlere yer veren bir ulus, tam ve olgun bir ulus değildir. Olgun, yekpâre Türk ulusu, kendi toprakları üzerinde başka kültürlere ve topluluklara tahammül edemez.

---

35 *Muallimler Birliği Mecmuası*, sene 1, sayı 4. Aktaran Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 25, vurgular benim.

36 *A.g.e.*, s. 24.

37 Gerçekten de, İnönü uyguladıkları politikanın özü itibarıyla dine karşı olmadığını vurgulamaya gayret eder; İnönü'ye göre, bu yeni politikanın dine zarar vereceğini düşünenler bile on yıl geçtikten sonra "göreceklerdir ki, müslümanlığın asıl en temiz, en saf, en hakiki şekli bizde tecelli etmiştir". *A.g.e.*

Üçüncüsü, öteki kültürler ve topluluklar kendilerini inkâr etmeye ve bütünüyle erimeye mecburdur. Bir alaşım, bir konfederasyon, bir çoğulluk, kültürlerin ve toplulukların çeşitliliği söz konusu olamaz. Çeşitli milliyetlerin topraksal ve siyasal birliği (Türklerin yönetimi altında bile olsa) kabul edilemez. Böylesi demokratik bir birlik talebinde bulunan toplulukların bu vatanın tek bir millete ve milliyete, yani Türklere ait olduğunu kabul etmeleri kendi menfaatlerinedir. Ya yekpâre, tekil bir ulus olarak yaşamak, ya ölüm; başka bir seçenek yoktur.

Dördüncüsü, mevcut "siyasi Türk milleti"ni yekpâre, "olgun" bir ulusa dönüştürmenin yolu milli eğitimdir. Milli eğitimin genel amacı, "yabancı harslar"ın erimesi ya da özümlenmesi ve böylece yekpâre Türk ulusunun inşa edilmesidir.

Bu yekpârelik ve tekillik aşkının veya böylesine bütüncül bir siyaset ve eğitim anlayışının bu kadar açık biçimde dile getirilmiş olması gerçekten ibret vericidir. İç politikanın sonraki gelişimini, özellikle de birbiri ardı sıra patlak veren Kürt isyanlarını değerlendirirken, bu totaliter politika ve eğitim anlayışına hak ettiği önemi vermek zorunludur.

4. Alternatif Eğitim Politikaları

1920'lerde çeşitli siyasal güçler ve bireyler tarafından oluşturulan ve açıkça ortaya konulan başka eğitim politikaları da vardı. Bir başka deyişle, Kemalist eğitim politikaları o dönemde halkın önündeki tek seçenek değildi. Güçler dengesinin farklı olduğu bir ortamda uygulanma fırsatı bulabilecek bu politikalar muhafazakâr-liberal, liberal-solidarist ve komünist-eşitlikçi politikaları kapsayan bir yelpaze oluşturuyordu. Muhafazakâr-liberal eğitim politikası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tarafından öneriliyordu. Liberal-solidarist eğitim politikası Ziya Gökalp tarafından savunuluyordu. Komünist-eşitlikçi eğitim politikası ise Türkiye Komünist Partisi tarafından ortaya konuluyordu. Şimdi bu alternatif eğitim politikalarını sırasıyla görelim.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Eğitim Politikası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924 tarihinde İstiklal Savaşı'nın yönetici kadrolarının Kemalist Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif bir kesimi tarafından kurulmuştu. Partinin Başkanı Kâzım Karabekir, Genel Sekreteri Ali Fuat Cebesoy, İkinci Başkanları ise Adnan Adıvar ile Rauf Orbay'dı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programının 2. maddesine göre, "Hürriyetperverlik (Liberalizm), halkın hakimiyeti (Demokrasi) fırkanın mesleki esasisidir [temel ilkesidir]"; 4. maddeye göre ise, "Umumi hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır".[38] Programın 6. maddesine göre, "Fırka efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkârdır [Parti dini düşünce ve inançlara saygılıdır]".[39] 9. maddeye göre, "Vezaifi Devlet haddi asgariye tenzil edilecektir [Devletin görevleri asgariye indirilecektir]". 14. maddeye göre, "Milli vahdetin halelden masuniyetini temin için Devletin murakabesi baki kalmak şartile idari ademi merkeziyet esası terviç edilecektir [Ulusal birliğin herhangi bir zarara uğramaması için devletin denetimini sürdürmek şartıyla yönetsel ademi merkeziyet ilkesi uygulanacaktır]".[40] 33. maddede belirtildiğine göre, Parti "Mesaili iktisadiyede serbest mesleği [iktisadi meselelerde serbestliği]" ve "sanayimizin himayesi"ni savunuyordu.[41] 40. madde ise, "harici sermayelere hüsnü kabul gösterileceğini [yabancı sermayelerin iyi karşılanacağını]" belirtiyordu.[42] Bu ilkeler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhafazakâr-liberal bir parti olduğunu göstermektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programında eğitim, "Siyaseti Maarif [Öğrenim Siyaseti]" başlıklı bölümde ele alın-

38 "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programı", Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, 1952 içinde, s. 616.

39 *A.g.e.*, s. 617.

40 *A.g.e.*

41 *A.g.e.*, s. 618.

42 *A.g.e.*, s. 619.

mıştır.[43] Partiye göre, "Maarifte vahdeti terbiye esastır [Öğrenimde eğitim birliği esastır]". Eğitimin amacı, "seciyenin tenmiye ve inkişafı, azmü iradenin takviyesi [karakterin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi, kararlılık ve iradenin pekiştirilmesi]"dir. Partinin açıkladığına göre, "Evladı memlekete hayatı ameliyede muvaffakıyeti temin edecek malumat ve kabiliyet ve hayatı hususiyede fazileti takip eyleyecek milli terbiye verilecektir [Ülke çocuklarına pratik hayatta başarı sağlayacak bilgi ve yetenek ile özel hayatta erdem çizgisini izletecek milli eğitim verilecektir]". Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na göre, "Hayatı ameliyede muvaffakıyet fen (teknik) ve ihtisas mekteplerinin tanzim ve teksirine ve bunların teşkilatı iktisadiyeye raptına mütevakkıf olduğundan bu cihete fevkalade ihtimam olunacaktır [Pratik hayatta başarı, bilim (teknik) ve uzmanlık okullarının kurulup çoğaltılmasına ve bu okulların ekonomik yaşamla bütünleştirilmesine bağlı olduğundan, bu noktaya özel önem verilecektir]". Partinin savunduğu bir başka ilke, ilkokulların yönetiminin yerel yönetimlere bırakılmasıdır: "İlk mekteplerin idareleri mahallerine ait olacaktır."

Bu ilkelerden anlaşılabileceği gibi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın eğitim politikası, mesleki araçsal eğitimi ılımlı milli eğitimle birleştiren bir politikadır. Bu politika, aydınlanmayı amaç edinen derin bir eğitim felsefesinden açıkça yoksun ve fırsat eşitliği anlamında bile eşitlikçi ilkelerden uzaktır. (Programa göre, "meccanen talim ve terbiye" [parasız eğitim ve öğretim] sadece "şüheda evlatlarına" [şehit çocuklarına] temin edilecektir). Yine de, program, yekpâre bir ulus inşası için Türkçülüğün aşılanmasını ya da "yabancı kültürler"in eritilmesini öngörmemektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 3 Haziran 1925 tarihinde Kemalist hükümetin kararıyla ("Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının seddine dair Vekiller Heyeti Kararı" uyarınca) kapatılmıştır.

---

43 *A.g.e.*, s. 620.

Ziya Gökalp'ın Eğitim Politikası

Bilindiği gibi, Ziya Gökalp, yirminci yüzyılın başlarında Türkiye'de kültür ve eğitim sorunlarına özel bir dikkatle eğilmiş önde gelen solidarist korporatist düşünürdür.

Gökalp'a göre, eğitim bireylerin toplum tarafından toplumsallaştırılması ["içtimaileştirilmesi"] demektir. Bireylerin toplum tarafından assimile edilmesi toplumun varlığı için zorunludur.[44] Kültürü "bir kavmin vicdanında yaşayan kıymet hükümlerinin mecmuu [toplamı]"[45] olarak tanımlayan Gökalp her ulusun kendi çocuklarını kendi özgül kültürüne göre eğitme hakkına sahip olduğunu savunur. Bu yüzden Türk çocuğunun Türk ulusunun kültürüne göre eğitilmesi zorunludur.[46]

Gökalp'a göre, mutlaka milli olması gereken eğitim (terbiye), milli olmayan (lâmilli) talimle, yani bilimlerin ve mesleki becerilerin öğretilmesiyle birleştirilmelidir. Eğitim hiçbir zaman faydacılığa veya ekonomik çıkarlar üzerine dayandırılamaz. Talimde ise faydacı amaçlar güdülebilir.[47]

---

44 "Fert dünyaya geldiği zaman "lâiçtimai-asoçial"dir. Fakat, cemiyet öyle bir muhittir ki bu lâiçtimai mevcutları içine girdiği andan itibaren kendisine benzetmeye, yani temsil etmeye çalışır. Fertlerin cemiyete temessül etmesi, yani içtimaileşmesi, cemiyetin bekası için elzemdir. Bir cemiyet fertlerine lisanını, ahlâkını, bedii, ilmi, mantıki, fenni vetirelerini aşılamazsa yaşayamaz. İşte cemiyetin fertleri üzerinde tatbik ettiği bu 'içtimaileştirme' ameliyesine 'terbiye' namı verilir." Ziya Gökalp, *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 1972, s. 62.

45 "Bir kavmin vicdanında yaşayan 'kıymet hükümleri-jugements de valeurs'nin mecmuuna, o kavmin 'hars-culture'ı denilir. Terbiye, bu harsı, o kavmin fertlerinde 'ruhi melekeler' haline getirmektir." *A.g.e.*, s. 1.

46 "Her milletin hususi harsı ancak kendisi için terbiyesi olabilir. Türk çocuğu Türk milletinin içinde yaşayacaksa, Türk milletinin harsına göre terbiye edilmelidir." *A.g.e.*, s. 15.

47 "İntifai [faydacı] maksatlar talimin meşru bir gayesi olabilir. Fakat terbiye, hiçbir zaman 'menfaatçilik-utilitarisme' esasına istinad edemez. Türkiye'de son zamanlarda terbiyeye gayet yanlış bir hedef gösterildi: İktisadi menfaatler. Babalara, muallimlere ve çocuklara terbiyenin gayesi 'çok para kazanmak' suretinde irae olunuyor [gösteriliyor]. ...Terbiye başka, talim başka. Talimin gayesi evvela, çocuklara iptidai malûmatı vermek, saniyen gençlere mesleki ve ihtisası malûmatları ita etmektir. Talimin esası, şüphesiz intifaidir. Fakat tali-

Uslamlamasını bu ilkelere dayandıran Gökalp, şu sonuca varır: "Milli terbiye ve asri talim: İşte tedris sahasında istihdaf edeceğimiz [hedefleyeceğimiz] gaye!"[48]

Bu kadarı, yukarıda İtalya, Almanya ve Japonya örneklerinde gördüğümüz gibi, milli "ruh" ile modern bilimi birleştirmeye dayanan milliyetçi eğitim programının klasik formülasyonudur ve bu niteliğiyle özel bir değer taşımaz. Böylesi bir formülasyonun içi millilik kılıfı altında her türlü şovenist ve despotik değerle doldurulmaya açıktır.

Ne var ki, Gökalp bu formülasyona göreceli olarak demokratik ve eşitlikçi içerik katmayı ve onu iktidar sahiplerine hizmet eden homojenleştirici ve baskıcı sonuçlarından arındırmayı başarır. Taha Parla'nın belirttiği gibi, Gökalp "demokrasi ilkeleri"ne ilişkin görüşlerini ortaya koyarken, barışı, eşitliği ve özgürlüğü açık bir dille savunur.

Gökalp'a göre, demokrasi ilkeleri ırkların eşitliğini, ulusların eşitliğini, kadınla erkeğin eşitliğini, kastların ve sınıfların eşitliğini, ulusların sevişmesini, suni eşitsizliklerin kaldırılmasını, doğal eşitsizliklerin ikamesini ve insanların özgürlüğünü gerektirir.[49] "Milletleri birbirine düşman yapanların, mutaassıp papazlarla emperyalistler ve kapitalistler olduğunu" açıklayan Gökalp, "kölecilik, serfçilik, feodalizm, emperyalizm, mutlakiyetçilik, şovenizm ve bağnazlığı[n]" ortadan kaldırılması çağrısında bulunur.[50]

Bu düşünceler, tabii ki, Gökalp'ın milliyetçi ve korporatif kapitalist ideolojisinin dayattığı sınırları aşmıyor. Yine de, o çerçeve içinde oldukça demokratik ve hümanist bir türü temsil ediyor. Üstelik, Gökalp'ın despotizmin teori ve pratiğinden açıkça farklı olan bu düşünceleri, kültür ve eğitim alanının

mî tedrislerden başka bir de terbiyevî tedrisler var ki, bunların gayesi sınıf-ı mudiri [yönetici sınıfı] teşkil edecek olan fertlerde bimenfaatlik, hasbilik, fedakârlık duygularını tenmiye etmektir [güçlendirmektir]." *A.g.e.*, s. 16.

48 *A.g.e.*, s. 31.

49 Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 176.

50 *A.g.e.*, s. 179.

özerkliği konusundaki ısrarı ve kültür ve eğitim alanının devlet tarafından yönetilmesini reddetmesiyle daha da pekiştirilir. "Gökalp üniversitelerin ve tüm eğitsel ve kültürel alanın devletten özerkliği... gibi... bırakınız ilk kuşak Kemalistleri, 1970'ler Türkiyesi'ndeki siyasal partiler arasındaki en 'sol-demokratik-halkçı' parti, yani 'yeni' CHP tarafından bile henüz benimsenmemiş olan tasarıların öncüsü[dür]."[51]

Ziya Gökap tarafından savunulan eğitim politikasının Kemalizmin yekpâre milliyetçi eğitim politikasından çok daha demokratik bir alternatif olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye Komünist Partisi'nin Eğitim Programı

Türkiye Komünist Partisi 10 Eylül 1920 tarihinde Bakû'de yapılan Kongre'de çeşitli komünist grup ve örgütlerin birleşmesiyle kurulmuştu. Partinin Başkanı Mustafa Suphi, Genel Sekreteri ise İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin (1908-1918) ünlü bir eğitim bilimcisi olan Ethem Nejat idi.[52] Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Parti'nin önde gelen kadroları arasında yer alan on üç yoldaşları 28-29 Ocak 1921 tarihinde öldürüldüler. Türkiye Komünist Partisi 1922 yılında Kemalist hükümet tarafından yasadışı ilan edildi ve sonuna kadar da öyle kaldı.[53]

Türkiye Komünist Partisi kuruluş kongresinde kabul edilen programının bir bölümünü "Maarif ve Hars İşleri"ne [Eğitim ve Kültür İşleri'ne] ayırdı ve ilgili kimi konuları da "Din ve Milliyet" başlıklı bölümde ele aldı.[54] Eğitim ve kültür alanında Parti'nin en önde gelen görevi "zengin ve mülkdar sınıflara inhisar etmiş olan maarif ve harsın içtimaileştirilip işçi halk için-

---

51 Taha Parla, *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924*, E. J. Brill, Leiden, 1985, s. 122. Bugün artık bu gibi tasarıların 1980'ler ve 1990'larda bile henüz hiçbir ana akım partisi tarafından benimsenmemiş olduğunu ekleyebiliriz.

52 Cavit Binbaşıoğlu, *Turkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 88-89.

53 *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri*, Ürün Yayınları, İstanbul, 1997, s. 221.

54 *A.g.e.*, s. 15-16 ve 24-25.

de intişarı" [zengin ve mülk sahibi sınıfların tekelinde bulunan eğitim ve kültürün toplumsallaştırılıp işçi halk arasında yayılması] idi. Parti, şûralar hükümetinin kurulmasının hemen ardından uygulamaya konulacak önlemlerden biri olarak, "erkek ve kız çocuklarına şamil olmak üzere onyedi yaşına kadar mecburi ve meccani tahsil [zorunlu ve parasız eğitim]" sağlayacağını ilan etti.[55] Parti, işçilerin yatılı okullarda "umumi ve fenni terbiyesi" [genel ve bilimsel eğitimi] için radikal önlemler alacağını ve işçilerin "mektepte yatırılıp yedirilme ve giydirilmelerini ve tahsile ait levazımı [eğitim malzemelerini] hükümet hesabına olarak temin etmek" kararında olduğunu da vurguladı.

Okula gidemeyecek derecede yaşlı işçi ve köylülere okuma yazma öğretmek, siyasi ve devrimci eğitim vermek amacıyla gece dersleri, kütüphaneler, halk okulları ve halk üniversiteleri yaygın biçimde açılacaktı. Bilimlerin ve sanatların gelişmesi, emekçi halk arasında güzel sanat zevkinin yayılması, halkçı ve devrimci öğretmenler yetiştirilmesi amacıyla üniversiteler, öğretmen okulları, müzeler, kütüphaneler, atölyeler, sergi salonları açılacak ve çoğaltılacaktı.

Kapitalist ilişkilerden kaynaklanan eski düşmanlıkları ve çatışmaları ortadan kaldırıp uluslararası barışı kurmak için, Parti, yeni kuşakların enternasyonalizm, barış ve işbirliği ruhuyla eğitilmesini ve ulusal ve dinsel önyargı ve hurafelere karşı mücadele edilmesini öngörüyordu.

Bütün dinsel kurumlar devletten ve okuldan ayrılacaktı. Sırf dini mahiyetteki eğitim ve öğretim ilgili cemaatin seçimine bağlı bir cemaat işi sayılacak ve böylece vicdan özgürlüğü mutlak surette temin edilecekti.

Bütün ulusların, dillerin ve kültürlerin eşitliği tam olarak sağlanacak ve bu amaçla her türlü ulusal, dilsel ve kültürel ayrıcalıklar ortadan kaldırılacaktı. Hükümet teşkilatında "özgür ulusların özgür birliği" temelinde federasyon usulü tercih edilecekti.

---

55 14 yaşına kadar çocukları kapsayan 8 Yıllık Temel Eğitim Kanunu'nun ancak 1997'de, yani burada belirtilen formülasyondan neredeyse 80 yıl sonra kabul edilmesiyle karşılaştırınız.

Bütün bu önlemlerin uygulanması için can alıcı bir rol oynayacak olan kurumlar okullardı. Okullar bütün halkın sosyalist eğitimini sağlayan ve sınıfsız bir toplumu fiilen gerçekleştirebilecek yeni kuşağı yetiştiren merkezler olacaktı.

Ne var ki, ne Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın muhafazakâr-liberal programı, ne Ziya Gökalp'ın liberal-solidarist programı, ne de Türkiye Komünist Partisi'nin komünist-eşitlikçi programı uygulanma olanağına kavuşamadı. Siyasal alanda zafere ulaşan Kemalistler oldu. Dolayısıyla, kültür ve eğitim alanında fiilen Kemalistlerin programı uygulandı.

Şimdi 1920'ler Türkiyesi'nde kabul edilen ve/veya uygulanan resmi eğitim programına, yani devlet otoritesinin desteğini sağlayan programa geçelim.

5. Hükümet Programlarında Eğitim

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandı ve böylece modern Türk devletini fiilen kurdu. 25 Nisan 1920'de, aynı zamanda TBMM Reisi olan Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Muvakkat İcra Encümeni [Geçici Yürütme Kurulu] oluşturuldu. 3 Mayıs 1920'de de Birinci İcra Vekilleri Heyeti göreve başladı. İcra Vekilleri Heyeti'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Maarif Vekili [Eğitim Bakanı] ise Rıza Nur Bey idi. Heyetin programı Millet Meclisi'nde 9 Mayıs 1920 tarihinde Rıza Nur tarafından okundu.[56]

Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nin Programı

Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nin programında eğitime bir paragraf ayrılmıştır. Programa göre, eğitim "bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim amil" [bir milletin yaşamı ve varlığı için en önemli etken]dir.[57] Program eğitimin amacını açık bir şekilde şöyle ortaya koyar: "Maarif işlerindeki gaye-

56 Nuran Dağlı ve Belma Aktürk (haz.), *Hükümetler ve Programları, I. Cilt 1920-1960*, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s. 1-3.

57 *A.g.e.*, s. 4.

miz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi *her manasıyla dini ve milli bir hale koymak* ve *onları cidali hayatta muvaffak kılacak*, istinatgâhlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsal bir fikir ve şuur uyandıracak bir derecei aliyeye isal eylemek" [Öğretim işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek eğitimi her manasıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları yaşam mücadelesinde muvaffak kılacak, dayanaklarını kendi özlerinde bulduracak girişim gücü ve öz güven gibi karakterler verecek, üretken bir düşünce ve bilinç uyandıracak yüksek bir düzeye eriştirmek]tir.[58]

Görüldüğü gibi, çağdaş Türk ulus devletinin ilk resmi programı her anlamda dini ve milli eğitim ile yaşam mücadelesinde başarı sağlayacak bir öğretimi birleştirme çağrısında bulunuyor. (Burada "dini ve milli" olarak tanımlanan) karakter/ruh eğitimi ile araçsal öğretimi birleştiren formülasyon hükümetin daha ilk belgesinde yer almaktadır. Program bütün okulların "en ilmi, en asri olan bu esasat" [en bilimsel, en çağdaş olan bu ilkeler] çerçevesinde yeniden tanzim edileceğini ve programlarının ıslah edileceğini belirtir.[59] Daha sonra, "*mizacı millete ve* şeraiti coğrafiye ve iklimiyemize, *ananatı tarihiye ve içtimaiyemize muvafık* ilmi ders kitapları meydana getirmek" [ulusun karakterine ve coğrafya ve iklim şartlarımıza, tarihsel ve toplumsal geleneklerimize uygun bilimsel ders kitapları meydana getirmek] gereği üzerinde durur.[60] Programda vurgulanan başka bir nokta ise, "*bizde ruhu milliyi nemalandıracak asarı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi* erbabına yazdırmak" [bizde milli ruhu geliştirecek tarihi, edebi ve toplumsal eserleri uzmanlarına yazdırmak]tır.[61] Uzmanlara milliyetçiliği geliştirici eser yazma koşulunu dayatmak, elbette ki, iktidardakilerin ihtiyacına uygun ders kitapları üretmek üzere bilim özgür-

58 A.g.e., vurgular benim.

59 A.g.e.

60 A.g.e., vurgular benim.

61 A.g.e., vurgular benim.

lüğü ile akademik yaşamın uluslararası kabul gören yöntemleri yerine sansür ve devlet güdümünü geçirmek anlamına gelir. Amaç aydınlanma değil, milliyetçi propagandanın aşılanması olur.

Program daha sonra ulusal tarihi eserlerin korunması, batının ve doğunun "ilim ve fen" eserlerinin çevrilmesi ve Türk dili sözlüğünün oluşturulması çağrısında bulunur. Çevrilecek eserlerin sadece "ilim ve fen"le sınırlandırılmış olması, dünyadaki toplumsal düşünce akımlarının, felsefenin ve edebiyatın dışarıda bırakılmış olması dikkat çekicidir. Eğitim programı, "Bugün ise ilk işimiz mekâtibi mevcudeyi hüsnü idare etmektir" [bugün ise ilk işimiz var olan okulları iyi yönetmektir] cümlesiyle sona erer.[62]

Programda belirlenen amaç, çocuklara ve gençlere milliyetçi ve dinsel değerler ile araçsal-faydacı bir bakış açısının aşılanmasıdır. Çağdaş Türk devletinin eğitim ve kültür alanında milliyetçilik, islamcılık ve kapitalizmin bir senteziyle yola çıktığı söylenebilir.

Beşinci İcra Vekilleri Heyeti'nin Programı

Fevzi Çakmak başkanlığındaki İkinci İcra Vekilleri Heyeti, yine Fevzi Çakmak başkanlığındaki Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti ile Rauf Orbay başkanlığındaki Dördüncü İcra Vekilleri Heyeti program sunmadılar. Başkanlığını Fethi Okyar'ın, Eğitim Bakanlığını İsmail Safa Özler'in yaptığı Beşinci İcra Vekilleri Heyeti 14 Ağustos 1923 tarihinde göreve başladı ve programını Millet Meclisi'ne 5 Eylül 1923 tarihinde sundu. Programın eğitime ayrılan bölümü 12 maddeden meydana geliyordu.

Birinci maddeye göre, "Maarif siyaseti terbiyei umumiye ve müşterekede vahdet ve terbiyei meslekiyede ihtisas esaslarına istinad edecektir" [Eğitim siyaseti genel ve ortak eğitimde birlik ve mesleki eğitimde uzmanlaşma ilkelerine dayanacaktır].[63] Programda genel ve ortak eğitimde birlik ilkesine değinilmesi

62 *A.g.e.*

63 *A.g.e.*, s. 15.

altı ay sonra kabul edilecek olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun [Öğretimin Birleştirilmesi Yasası] habercisiydi. Dini eğitime karşı ve laiklik yönünde yapılan hazırlıkların işaretiydi.

İkinci madde eğitim alanında üç ayrı görevden söz eder. Birincisi, çocukların terbiye ve talimi; ikincisi, halkın terbiye ve talimi; üçüncüsü, "milli güzideler"in [ulusal seçkinlerin] yetişmesi için gerekli olan düzenlemelerin yapılması.[64] Çocukların eğitim ve öğretimi okullarda yapılacaktı; halkın eğitim ve öğretimi için gece dersleri ve çırak okulları kurulacaktı; yoksul ailelerden gelen çok yetenekli öğrenciler orta ve yüksek okullarda özel olarak himaye ve yardım görecekler ve uzmanlık kazanmaları için Avrupa'daki kültür merkezlerine gönderilecek, böylece ulusal seçkinler yetiştirilecekti. Yedinci madde, ilköğretimde genel eğitimin yanı sıra pratik mesleki eğitim verilmesini de öngörüyordu. Sekizinci maddeye göre, "tahsili ibtidainin mecburiyeti tamim edilecektir" [ilk öğretimin zorunlu olduğuna ilişkin genelge yayınlanacaktır].[65]

Dokuzuncu madde, eğitim alanında cinslerin eşitliğini öngörüyor, kadınlara da erkeklerle eşit eğitim olanağı tanıyordu: "Kadınların tahsiline de erkeklerin tahsili kadar ehemmiyet verilecektir."[66]

Onuncu madde terbiye ve talimin "milli harsa ve asri medeniyete müstenid" [milli kültüre ve çağdaş uygarlığa dayalı] olmasını savunuyordu; yani, milli kültüre dayalı değerler eğitimi ile çağdaş bilim ve teknoloji öğretiminin birleştirilmesi anlayışı sürdürülmekteydi. Kolayca anlaşılabileceği gibi, bu program, Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nin programının tersine, dini eğitimden hiç söz etmemektedir. Birinci program tarafından öngörülen eğitimin üç bileşeni, yani milliyetçilik, din ve araçsal bilgi, yeni programda iki bileşene, yani milliyetçilik ve araçsal bilgiye indirgenmektedir. Ya da bir başka şekilde söyleyecek olursak, milliyetçilik, islamcılık ve kapitalizm sentezi-

64 *A.g.e.*

65 *A.g.e.*, s. 16.

66 *A.g.e.*

nin yerini milliyetçilik ve kapitalizm sentezi almaktadır.

Programın öteki maddeleri öğretmenlik mesleğinin teşvik edilmesi, okulların çoğaltılması ve nitelikçe yükseltilmesi, ders kitaplarının yazılması ve geliştirilmesi, bakanlığın örgütsel yapısının güçlendirilmesi ve her düzeyde eğitim kalitesinin arttırılması vb. üzerinde durmaktadır.

Fethi Okyar Hükümeti'nin Programı

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinden iki gün önce Fethi Okyar'ın başkanlığındaki Beşinci İcra Vekilleri Heyeti istifa etti. 29 Ekim 1923'te İsmet İnönü Cumhuriyet'in ilk hükümetini kurdu. İnönü Hükümeti Meclis'e bir program sunmadı. İsmet İnönü, "Başvekilliğe intihabı [Başbakanlığa seçilmesi] dolayısıyla" Meclis'te kısa bir konuşma yaptı, ama bu konuşmasında eğitime değinmedi. 6 Mart 1924 tarihinde iş başına gelen İkinci İnönü Hükümeti de program sunmadı. 22 Kasım 1924 tarihinde Fethi Okyar başkanlığında kurulan bir sonraki hükümet, Meclis'e sunduğu programında eğitim konularına kısa bir paragraf ayırdı.

Programda, 3 Mart 1924 tarihinde Meclis'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na değinilerek şöyle denir: "Meclisi Âlinizin yüksek kararıyla tevhidi tedrisat esaslarını kabul ederek selâmet yolunu bulmuş olan Maarifimizi aynı yolda yürütmek ve *Türk vatanına talim ve terbiyenin muhtaç olduğu intizam ve inzibat altında yeknesak terbiye ve tahsil ile mücehhez, hayat için hazırlanmış gençler yetiştirmek gayemiz olacaktır*" [Yüksek Meclisinizin yüksek kararıyla öğrenimin birleştirilmesi ilkelerini kabul ederek selâmet yolunu bulmuş olan Eğitimimizi aynı yolda yürütmek ve Türk vatanına eğitim ve öğretimin muhtaç olduğu düzen ve disiplin altında tek tip eğitim ve öğrenimle donanmış, yaşam için hazırlanmış gençler yetiştirmek amacımız olacaktır].[67] Burada Türk milli eğitim ideolojisinin öğeleri özlü bir biçimde dile getirilmiştir: 1) Tek tip eğitim ve öğretimle 2) düzen ve disiplin altında 3)

67 A.g.e., s. 29, vurgular benim.

Türk vatanına bağlı 4) ve yaşam için hazırlanmış gençler yetiştirmek. Bir başka deyişle, eğitim, araçsal bakış açısına sahip milliyetçi gençler yetiştiren otoriter bir ideolojik süreç olmalıdır.

Programda, ayrıca, öğretmen sayısındaki eksiğin giderilmesi için çalışmalar yapma ve okul programlarıyla okul teşkilatlarının istikrarını sağlama gereği üzerinde durulmaktadır.

Bir sonraki hükümet olan Üçüncü İsmet İnönü Hükümeti, 3 Mayıs 1925'te iş başına geldi. Hükümet programında, eğitime ilişkin olarak sadece şu ibare yer almaktadır: "Cumhuriyetin feyyaz ve ıslahkâr mesaisinin..., eğitimde, ...devamı" [Cumhuriyetin verimli ve reformcu çalışmasının eğitimde devamı].[68] 1 Kasım 1927 ile 27 Eylül 1930 tarihleri arasında görev yapan Dördüncü İsmet İnönü Hükümeti, programında eğitim konusuna yer ayırmamıştır.

6. 1921 ve 1924 Anayasalarında Eğitim

1921 Anayasası'nda eğitime ilişkin özel bir hüküm yoktur. Bununla birlikte, Anayasa'nın 11. maddesiyle eğitim işleri "vilayet şûraları"nın yetkisine bırakılmıştır. Sonraki süreç, yani ileri derecede merkezi ve otoriter bir devlet yönetimi anlayışının yerleşmesi sonucunu doğuran olayların gerçek gelişimi anımsandığında Anayasa'nın bu hükmü gerçekten şaşırtıcıdır. Ne var ki, Rusya'daki Ekim Devrimi'nin yaydığı komünist düşünce akımlarının etkisi ile sovyetler veya halk meclisleri örneği dikkate alındığında, 1921 Anayasası'nda bu hükme yer verilmesi anlaşılabilir. 1921 Anayasası'na göre, "Vilayet mahallî umurda manevî şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'î, adlî ve askeri umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükümetin umumî tekâlifi ile menafii birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vaz edilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti içtimaiye

68 A.g.e., s. 34.

işlerinin tanzim ve idaresi vilayet şûralarının salahiyeti dahilindedir" [Vilayet yerel işlerde tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset, dini, adli ve askeri işler, uluslararası iktisadi ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile faydaları birden çok vilayeti kapsayan konular dışında Büyük Millet Meclisince koyulacak yasalar uyarınca Vakıflar, Medreseler, Eğitim, Sağlık, İktisat, Tarım, Bayındırlık ve Sosyal Yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi vilayet şûralarının yetkisi içindedir].[69] Taha Parla'nın belirttiği gibi, bu tutum "neredeyse federalist bir yaklaşım" anlamına geliyordu.[70]

Bu demokratik yaklaşımın, ülke içinde çeşitli sınıflar ile milliyetlerin ve bunlara ait siyasal örgütlerin, uluslararası alanda da Sovyetler Birliği'nin desteğini kazanmak isteyen Mustafa Kemal ve taraftarlarınca zorunlu bir siyasal ödün sayıldığı söylenebilir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının "İcra Vekilleri Heyeti Teşkilatı Esasiye Kanunu Tasarısı"nı Meclis'e sunarken "halkı, emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtarmak"tan[71] bile söz etmeleri bu kanıyı güçlendirmektedir.

1924 Anayasası'nda eğitim konusuna ilişkin kısa bir madde yer almaktadır. Anayasa'nın 87. maddesi şöyledir: "İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi, Devlet mekteplerinde meccanidir" [İlk öğrenim bütün Türkler için zorunlu, devlet okullarında parasızdır].[72] Farkedilebileceği gibi, 1924 Anayasası'nın 88. maddesi gereğince Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün yurttaşlarına Türk denilmektedir.

---

69 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen "Teşkilatı Esasiye Kanunu" ile bu kanunun taslak metinleri için bakınız, Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992 içinde, s. 75-84.

70 Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İletişim Yayınları Cep Üniversitesi, İstanbul, 1991, s. 16.

71 *1921 Anayasası*, s. 75.

72 "Teşkilatı Esasiye Kanunu", *TBMM Kavanin Mecmuası* Devre II İçtima 1, Cilt 2, Ankara, 1942, İkinci basılış, s. 371.

7. Tevhid-i Tedrisat Kanunu

1924 yılı Mart ayında, halifeliğin kaldırılması, Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılması, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin (Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı'nın) lağvedilmesine ilişkin yasalarla birlikte Millet Meclisi tarafından kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitim alanındaki en önemli reformdu. Bu yasayla Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı bütün medreseler ve okullar Eğitim Bakanlığı'na devredildi. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle bütün bilim ve eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış oluyordu. Yasanın gerekçesine göre, bu önlemle, eğitimde amaç birliği ve denetim birliği sağlanacak ve "milletin düşünce ve duygu bakımından birliği" güven altına alınacaktı.[73]

Tevhid-i Tedrisat Kanunu çok kapsamlı sonuçlara yol açtı. Birincisi, Eğitim Bakanlığı'na devredilen 479 medrese, 1924 yılı içinde hemen kapatıldı.[74] Kapatılan bu medreselerin yerine aynı yıl 29 İmam ve Hatip Mektebi ile İstanbul Darülfünunu'nda (eski İstanbul Üniversitesi'nde) bir İlahiyat Fakültesi açıldı. 1925-1926'da İmam Hatip Mekteplerinin sayısı 20'ye düştü. 1926-1927'de ikisi dışında bu okulların hepsi kapatıldı. 1929-1930'da ise İmam ve Hatip Mekteplerinin tamamı tasfiye edildi.[75]

İkincisi, 1927 yılında din dersleri ilk ve orta okul programlarından çıkarıldı.[76] Bunun tek istisnası köy ilk okullarıydı. Köy ilk okullarında din dersinin 1940 yılına kadar haftada 1 saat verilmesine devam edildi.[77]

---

73 Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları Cep Üniversitesi, İstanbul, 1992, s. 23.

74 İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 78.

75 Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 53.

76 Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985, s. 96 ve 172; Hasan Âli Yücel, *a.g.e.*, s. 167-168.

77 İlhan Başgöz, *y.a.g.e.*, s. 79

Üçüncüsü, Arapça ve Farsça dersleri orta okul müfredatından 1929-1930 öğrenim yılı itibarıyla çıkarıldı.[78]

Dördüncüsü, uluslararası antlaşma ve anlaşmalara göre faaliyetini sürdüren azınlık okulları ile yabancı okullar Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Bu okullar da din derslerini müfredattan çıkarmak ve Türk Dili, Türk Tarihi, Türkiye Coğrafyası ve Yurt Bilgisi derslerini müfredatlarına almak zorunda bırakıldı. "Bütün azınlık ve yabancı okullara Devletin dili konuyor. Türkçe olarak tarih okutuluyor. Türk tarihi ve vatan bilgisi programlara giriyor: Türkçe coğrafyası okutuluyor."[79]

Halifeliğin kaldırılması, okulların dinsel kurumlardan ayrılması, din dersinin okul müfredatından çıkarılması, ayrıca 1928 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikle "Türkiye Devletinin dini, din-i İslamdır" maddesinin iptal edilmesi, "belki de Kemalist 'Altı Ok' içinde en devrimsel nitelik taşıyan ilke"[80] olan laikliği gerçekleştirme yolunda atılan temel adımlardı.

Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kabulü de dini zayıflatmaya yönelik bir önlem olarak düşünülmüştü. Alfabenin değiştirilmesi, öte yandan, kökleri eskiye dayanan okuma yazma bilmeme sorununu bir çırpıda çözecek sihirli çare olarak görülüyordu. Bizzat Mustafa Kemal Paşa, 9 Ağustos 1928'de verdiği demeçte büyük bir güvenle "en nihayet bir yıl, iki yıl içinde bütün Türk toplumu yeni harfleri öğrenecektir" diye ilan ediyordu.[81] Bakanlar Kurulu, 11 Kasım 1928'de "Millet Mektebi Teşkilatına Dair Talimatname"yi kabul etti. Adı geçen yönetmeliğin 4. maddesi, "Bu teşkilatın reis-i umumisi ve Millet Mektebinin Başmuallimi Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir" hükmünü getiriyordu.[82]

---

78 Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 186.

79 Hasan Âli Yücel, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, s. 118-119; Necdet Sakaoğlu, *y.a.g.e.*, s. 26-27; İlhan Başgöz, *y.a.g.e.*, s. 80-83.

80 Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, s. 218.

81 Necdet Sakaoğlu, *y.a.g.e.*, s 44.

82 *A.g.e.*, s. 46.

YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİ EĞİTİM İDEOLOJİSİNİN YERLEŞMESİ

Geçen bölümde gördüğümüz gibi, Türk milli eğitim ideolojisi, 1920'lerde oluşturulmuştu. Başlangıçta bu ideoloji, araçsal eğitimle birleştirilmiş dini ve milli eğitimi öngörüyordu. Eğitimin en önemli görevinin yeni kuşaklarda milli karakter oluşturmak olduğu daha en baştan ilan edilmişti. Yeni kuşaklar, Türk devletine tamamen sadık olacaklar, bütün öteki uluslara, "yabancı" düşünce ve akımlara karşı mücadeleye hazır bulunacaklardı. Türk milli eğitim ideolojisine göre, ulusların birbirlerine karşı sürekli ve müthiş mücadelesi dünyanın temel gerçekliği idi; çocuklarına ve gençlerine bu mücadelenin zorunluluğu bilincini aşılamayan uluslar yaşama hakkını yitirirlerdi. Bu yüzden, "kendimizin olmayan ve kendimiz için olmayan" bütün düşünce akımlarına karşı uyanık durmak ve savaşmak, eğitim politikasının temelini oluşturması gereken mutlak bir zorunluluktu.

Bu milliyetçi eğitim ideolojisi başlangıçta milliyetçilikle dini uzlaştırmaya çalıştı. Bu uzlaştırmada, kendini "eski devrin hurafeleri"ne karşı uyarı şeklinde ortaya koyan bir gerilim bulunduğu halde, din, milli karakter oluşturmada yararlı bir etken sayıldı. Ne var ki, Kemalist reformların başlamasıyla birlikte, din, siyasal yaşamdan ve eğitimden uzaklaştırıldı. Enternasyonalizmin karşısına milliyetçiliği çıkarma yaklaşımında

hiçbir değişiklik yoktu. Ancak, artık din bile, enternasyonal nitelik taşıdığı için, öz Türk olmadığı için kabul edilemez bulunuyordu. Milli karakter oluşturma işi artık çocuklara ve gençlere "öz Türk" ahlâk ve siyaset ilkelerinin aşılanması yoluyla yapılacaktı. Yönetici seçkinler ilahi bir inanç sisteminin onayını artık gerekli bulmuyorlardı.

Eklenmesi gereken bir başka nokta ise, Türk milli eğitim ideolojisinin gelişiminin ikinci aşamasında, yani olgunluk döneminde de milli karakter oluşumu ile bilgi ve yaşama faydacı bir bakış açısını birleştirmeyi öngörmeye devam etmesidir. Bu yolla, çağdaş teknolojiye kavuşmuş yekpâre bir Türk ulusu inşa edilmiş olacaktı.

Şimdi, Türk milli eğitim ideolojisinin gelişme sürecini, onun yerleşme dönemini oluşturan 1930'lar ile 1940'ların ilk yarısı boyunca izleyelim.

1. Hükümet Programları

İnönü Hükümetleri

27 Eylül 1930 ile 4 Mayıs 1931 tarihleri arasında görev yapan Beşinci İnönü Hükümeti'nin programında, özlü bir ifadeyle şöyle denilir: "Maarif siyasetimizde mesleki tahsil ve ihtisas, az masrafla çok netice arayan ameli bir mahiyet, mekteplerimizi her türlü menfi tesirattan münezzeh, ahlâk ve intizam cephelerini bilhassa ehemmiyetli tutan bir zihniyet ve yeni bir kuvvetle devam edeceğiz." [Eğitim siyasetimizde mesleki öğretim ve uzmanlaşma, az masrafla çok sonuç arayan pratik bir nitelik, okullarımızı her türlü olumsuz etkilerden uzak, ahlâk ve düzen cephelerini özellikle önemli tutan bir zihniyetle ve yeni bir güçle devam edeceğiz.][1] Bu cümle Türk milli eğitim ideolojisinin klasik formülasyonudur: Zararlı kabul edilen bütün düşünce akımlarına karşı sıkı sıkıya kapalı tutulan kurumlarda verilen otoriter bir eğitimle ulusal ahlâk ve düzeni

1 *Hükümetler ve Programları*, s. 40.

içselleştirmiş ve en ucuz yollarla teknik becerileri edinmiş yurttaşlar yetiştirmek.

4 Mayıs 1931'den 1 Mart 1935 tarihine kadar iş başında kalan ve "Kuvvetli Devlet otoritesi, kuvvetli Hükümet mefhumlarını [kavramlarını]" savunan Altıncı İsmet İnönü Hükümeti, programında bu kavramları ortaya koyarken, "anarşik cereyanlardan uzak ve vatandaşların haklarını ve hürriyetlerini temin eden bir hayat tarzı[nın] bu suretle idame olunacağı"nı vurgular.[2] Eğitim alanında, program, bir önceki hükümetin programında ortaya konan ilkeyi tekrarlar: "Maarifte gayelerimizin temini için az masrafla çok okutabilmek usullerinin tatbikinde bilhassa mesai sarfetmek kararındayız." [Eğitimde amaçlarımızı gerçekleştirmek için az masrafla çok okutabilmek yöntemlerinin uygulanmasına özellikle çaba gösterme kararındayız.][3]

1 Mart 1935'ten 1 Kasım 1937'ye kadar yönetimde kalan Yedinci İsmet İnönü Hükümeti, programında eğitime herhangi bir atıfta bulunmamıştır.[4]

Bayar Hükümetleri

1 Kasım 1937 ile 11 Kasım 1938 tarihleri arasında iş başında kalan Birinci Celâl Bayar Hükümeti, Millet Meclisi'ne hayli uzun bir program sunmuştur. Program, hükümetin bir parti hükümeti olduğunu belirterek "Bizim gibi parti hükümetlerinin kendine mahsus bir programı yoktur" diye vurgular. Açıklamaya göre, hükümetin uygulayacağı program, Şefin verdiği ana direktiflerin ışığı altında, büyük Türk milletinin arzu ve iradelerini toplayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin realist ve dinamik programıdır. Hükümetin programını "daima daha kuvvetli, daima daha refahlı, hür ve müstakil [bağımsız] Türkiye" şeklinde özetlemek mümkündür.[5]

2 *A.g.e.*, s. 45.

3 *A.g.e.*

4 *A.g.e.*, s. 49-50.

5 *A.g.e.*, s. 52.

Programa göre, büyük Türk milletinin ruhunun ve engin tarihinin sembolü olan Şef,[6] "bu memleketin en yüksek idealinin sinonimi [eş anlamlısı]" idi.[7] Atatürk tarafından yapılan, "Tüccar milletin emeği ve üretimi kıymetlendirilmek için eline ve zekâsına emniyet edilen ve bu emniyete liyakat göstermesi gereken adamdır" şeklindeki tanımı aktaran programda, "Şefin Türk tüccara hitabının ihtiva ettiği bu yüksek ideolojinin muhafaza ve inkişafına bilhassa ehemmiyet verilecektir" diye ilan edilir.[8]

Kültür ve eğitim alanında, Hükümet, "Parti programımızdaki direktiflere göre, milli kültür sistemimizin inkişafına azami önem vereceğiz" vaadinde bulunur.[9] Hükümetin kanaatine göre, "Kemalist rejimde okul, yalnız mecburi ahkâm [zorunlu hüküm] değildir; aksine, büyük milletimizin her ihtisas sahasında en büyük adamları yetiştireceği bir kurumdur ve bunu gerçekleştirecek "kabiliyet kanı damarlarımızdadır".[10]

Programa göre, ilköğretimin amacı, "vatandaşlara konuştukları *dilin kaidelerini* ve mensup oldukları *milletin tarih ve rejimini* öğretmek ve hayatta daha ileri adımları bakımından zaruri ilk bilgiyi kendilerine vermektir".[11] Bu amacın Türk dili, Türk tarihi ve Türk rejimini öğretmekten ibaret olan gayet dar bir yurttaşlık eğitimi anlayışını ortaya koyduğu açıktır. Ortaya konulan program bir siyasal öğretileme programıdır.

Hükümet ilkokulu bitiren herkesin üniversiteye yönlendirilmesine karşı olduğunu ilan eder: "İlk tahsili bitirenlerin hepsini istidad ve kabiliyetleri neden ibaret olursa olsun, üniversiteye dayanan bir mekanizma karşısında bırakmak istemiyoruz."[12]

---

6 *A.g.e.*, s. 62.

7 *A.g.e.*

8 *A.g.e.* Program, bu yüksek ideolojinin kapitalist özünü şu şekilde dile getirir: "Kemalist rejim, mülkiyet, ferdi mesai ve çalışma kıymetini ekonomik politikasının esası olarak almaktadır." *A.g.e.*

9 *A.g.e.*, s. 78.

10 *A.g.e.*, s. 79.

11 *A.g.e.* vurgular benim.

12 *A.g.e.*

Hükümete göre, böyle bir politikanın vereceği tek sonuç, "bir ihtisasa varmadan sönmüş veya yarı tahsille kalmış veyahut da bizzat ekmeğini kazanmaktan aciz sadece diplomasına dayanan bir asabi yorgunlar kafilesiyle karşılaşmak olur".[13] Hükümet, ilk okulu bitirenlerin çoğunluğunun meslek okullarına gitmesi gerektiği görüşündeydi. Mesleki eğitimin amacı, "işini bilir, yaşama hevesi kırılmamış, en yüksek teşebbüs ve hayatla mücadele kabiliyetini haiz, başarıcı, dayanıklı, müsbet, sanatkâr ve ihtisas sahibi elemanlar yetiştirmektir".[14]

"Hakiki ilim adamı" yetiştirecek şekilde "çetin ve fevkalâde disiplinli ilim müesseseleri" olması gereken üniversitelere yalnızca en yetenekli öğrenciler gidecektir.[15]

Görüldüğü gibi, eğitim sistemi üç sütun üzerinde yükselecekti: Öğrencilere Türk milliyetçiliği ile rejime itaatin aşılanacağı ilk okullar; öğrencilerin çoğunluğunun yöneltileceği ve olumlu sanatkârlar olarak yetiştirileceği meslek okulları; sadece en yetenekli öğrencilerin gidebileceği, onları fevkalâde disiplinli bir eğitim görecekleri üniversitelere hazırlayan klasik orta okullar. Bir başka deyişle, milliyetçi bir ilköğretimden sonra öğrencilerin çoğu yumuşak başlı sanatkârlar olarak yetiştirilmek üzere meslek okullarına gönderilecek, öğrencilerin küçük bir kısmı ise disiplinli bir eğitim görüp milliyetçi seçkinler olarak yetiştirilecekleri üniversitelere gidecekti.

Programdaki açıklamalardan anlaşılabileceği gibi, eğitim sistemi son derece katıdır; aydınlanmacı ve eleştirel özelliklerden bütünüyle yoksundur. Eşitliğe aykırı ilkelere dayanan hiyerarşik ve elitist bir sistemdir. Ama dahası da var. Üniversitelerde dahi akademik özgürlüğe hiçbir şekilde yer vermediği için, liberal anlamda özgürlüğe bile tahammülsüz bir sistem söz konusudur. Türk milli eğitim sistemi, bu açıdan, Mori Arinori'nin kurduğu milliyetçi Japon eğitim sisteminin bile gerisine

13 *A.g.e.*

14 *A.g.e.*

15 *A.g.e.*

düşmektedir. Anımsanacağı gibi, Mori Arinori'nin oluşturduğu eğitim sistemi aynı derecede eşitliğe aykırı ve hiyerarşik bir yapıda olduğu halde, üniversitelerin düşünce özgürlüğü ile aydınlanma değerlerinin serpilip geliştiği merkezler olmasını öngörmekteydi. Gerçekten de, tek parti rejiminin tasarladığı eğitim sistemi 1930'lar ve 1940'larda askeri hükümetlerin yönetimi altındaki Japon sistemiyle eş düzeydedir. Daha önce de değinildiği gibi, Japon askeri hükümetleri Mori Arinori'nin eşitlikten uzak hiyerarşik sistemini korumuşlar, ancak, üniversitelerdeki akademik özgürlüğe son vermişlerdi.[16]

Celâl Bayar Hükümeti'nin programı, hükümetin, "Şefin işaretleri dairesinde Doğu bölgemizde bir kültür merkezi esaslarını kurmaya başlayacağı"nı, ayrıca, Ankara Üniversitesi'ni kurma kararında olduğunu belirttikten sonra hükümetin özel önemle ele alacağı bir konu üzerinde durur: "Milli kültür bakımından büyük önemi olan ve Şefin ilim ve kültür sahasında en büyük abidelerinden biri halinde daima yükselecek bulunan tarih ve dil araştırmalarımıza ve bunlarla alakadar işlere hususi ehemmiyet vermeye devam edeceğiz."[17] Şefin en büyük anıtlarından biri olarak tanımlanan dil ve tarih araştırmaları ile, bütün uygarlıkların kaynağını Türk ulusuna bağlayan meşhur Türk Tarih Tezi ve bütün dillerin kaynağını Türk diline bağlayan Güneş-Dil Teorisi kastedilmektedir.[18] Programda değinilen bir başka konu ise, çok sayıda ve kaliteli öğretmen yetiştirme gereğidir: "İyi ve çok eğitmen, öğretmen yetiştirmeye bilhassa kıymet vereceğiz."[19]

11 Kasım 1938'den 25 Ocak 1939'a kadar kısa bir süre iş başında kalan İkinci Celâl Bayar Hükümeti, Atatürk'ün ölümünün ertesi günü Milli Şef seçilen İsmet İnönü'nün cumhur-

16 Bkz. Bölüm V'te "Militarist Japonya" başlığı altında yer alan alt bölüm.

17 *Hükümetler ve Programları*, s. 80.

18 Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi için bakınız, İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Yurt Kitap-Yayın, İkinci Basım, Ankara, 1991; Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

19 *Hükümetler ve Programları*, s. 80.

başkanlığı döneminin ilk hükümetidir. İkinci Celâl Bayar Hükümeti'nin programında eğitim konularına değinilmemiştir.[20]

Saydam Hükümetleri

25 Ocak 1939 ile 3 Nisan 1939 tarihleri arasında görev yapan Birinci Refik Saydam Hükümeti, eğitim politikasının hedefini özlü biçimde açıklar. Birinci Saydam Hükümeti'nin programına göre, "Türk çocuğunu, ahlâkı temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine, vatanına, Cumhuriyete ve inkılâba sadık yetiştirmek maarifimizin başlıca hedefidir".[21] Eğitimi, çocuklara milliyetçi devlet ideolojisini aşılamak olarak ele alan eğitim anlayışı, görüldüğü gibi çok açık bir dille vurgulanmaktadır. Değinilen bir başka konu, yukarıda adı geçen dil ve tarih tezlerinin, milliyetçiliği yerleştirmekte oynadığı önemli role ilişkindir: "Tarih ve dil inkılâbımızın milli ruhun doğuşuna ve kuvvetlenmesine verdiği hızı arttıracağız."[22]

İkinci Refik Saydam Hükümeti 3 Nisan 1939 ile 9 Temmuz 1942 tarihleri arasında iş başında kaldı. İkinci Saydam Hükümeti'nin görev dönemi, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarına denk düşer. Hükümetin programında eğitime ilişkin özel hükümler yer almaz; bunların yerine genel bir açıklamada bulunulur: "Vekâletlerin [bakanlıkların] iş programında bir değişiklik yoktur. Kabinenin programında olduğu gibi, vekâletlerin iş programlarında da Cumhuriyet Halk Partisi'nin programı esastır."[23]

Saraçoğlu Hükümetleri

Başbakan Refik Saydam'ın ölümü üzerine Şükrü Saraçoğlu yeni başbakan olarak atandı. Birinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti 9 Temmuz 1942 ile 9 Mart 1943 tarihleri arasında yönetimde bulundu. Birinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin görev

20 *A.g.e.*, s. 85-87.

21 *A.g.e.*, s. 90.

22 *A.g.e.*

23 *A.g.e.*, s. 94.

dönemi, Hitler ordularının azgın saldırılarının sürdüğü ve Türk yöneticileri tarafından nazi kuvvetlerinin Sovyetler Birliği karşısında zafer kazanacağına kesin gözüyle bakıldığı savaş yıllarına denk düşer.[24] Yönetim çevrelerinin bu değerlendirmesi, Türk milliyetçiliğindeki ırkçı damarın bizzat hükümet tarafından açıkça ve resmen dile getirilmesini kolaylaştırdı. Programda, ırkçı-milliyetçi ve yayılmacı bir tutum savunulur: "Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal [en az] o kadar vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız."[25] Programda, "büyük bir Şefin etrafında", "Türk milletinin bütün faziletlerini nefsinde toplayan İsmet İnönü'nün" etrafında birlik olma gereği vurgulanır.[26]

Programda, Türk gençliğinin bütün ideallerine kavuştuğu gururla ilan edilir: "Dünkü Türk gençleri müstakil ve hür bir vatana malik olmak, *şuurlu ve mütecanis [homojen] bir millete mensup olmak*, memleketi müspet ilimlerle idare etmek ve vatanın hayat ve servet membalarını memleketin elinde görmek istiyorlardı. Bugün bütün bu idealler birer birer tahakkuk etti."[27]

Programın bir başka iddiasına göre, Türkiye'de hiçbir zaman ayrıcalıklar ve sınıflar olmamıştır; Türkiye sınıfsız ve ay-

---

24 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 200-202.

25 *Hükümetler ve Programları*, s. 105.

26 Programda şöyle denilir: "Dünyanın her gün daha fenalaşan ve ufuklarında bir ümit ışığı belirmeyen karanlık manzarası içinde Türk milleti bütün ıstıraplarına rağmen en bahtiyar bir mevcudiyet olarak göze çarpıyor. Bu saadetin sırrı büyük bir Şefin etrafında yaratılan birliktir. Görmekte olduğumuz dünya faciaları içinde milletlerin yıkılmalarına sebep olan tefrikalar, ihtilaflar Türk milletinin bütün faziletlerini nefsinde toplayan İsmet İnönü'nün yarattığı karşılıklı güven sayesinde bu memlekette yer bulmamıştır. İnönü Türk milletine, Türk milleti de İnönü'ye çok yaraşıyor. Bugüne kadar olduğu gibi, yarın da aynı birlik ve beraberlik içinde, sıkıntılarda ve sevinçlerde birbirimize dayanarak emniyetle yürüyeceğiz. Böylece bu koruyucu birliğin idamesi Hükümetiniz için de ilk ve en büyük gayeyi teşkil edecektir." *A.g.e.*, s. 98.

27 *A.g.e.*, s. 105, vurgular benim.

rıcalıksız kaynaşmış bir kütledir: "Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı". Ülkede muhalefet partilerine izin verilmemesinin, tek parti rejiminin kurulmasının temel nedeni de budur: "Tek partili bir devlet kurmuş olmamız başlıca bu büyük hakikate dayanıyor."[28]

Böylece, daire tamamlanır. Tek bir lider, tek partili bir devlet, homojen bir ulus. En otoriter sınıf yönetimini sürdürüp bu yönetimin ayrıcalıklarından yararlanırken sınıf gerçeğinden ve sınıf ayrıcalıklarından söz edilmesini bile yasaklayıp sosyalizmi yadsımak. Lideri, devleti ve homojen ulusu yüceltmek. Bu totaliter ideoloji insana hakikaten çok tanıdık geliyor.[29]

Programda, "son yılların gayretiyle dünyadaki arkadaşların safına çıkmış olan üniversitelerimiz ve yüksek mekteplerimiz"den övgüyle söz edilir. Köy Enstitüleri de aynı övgüden payını alır: "Köy Enstitüleri köylerimizi ve köylülerimizi daha şimdiden yükseltmeye başlamıştır."[30]

İkinci Saraçoğlu Hükümeti, 9 Mart 1943 ile 7 Ağustos 1946 tarihleri arasında görev yaptı. Bu hükümet İkinci Dünya Savaşı'nda güç dengesinin kesin olarak faşist cephe aleyhine döndüğü ve nazi devletinin en seçme birliklerinin Stalingrad önlerinde teslim olduğu bir sırada iş başına geçti.[31] Böylesi bir or-

---

28 *A.g.e.*, s. 106. Program inanılmaz bir mantıkla bu anlayışın "demokratlık" ve "halkçılık" olduğunda ısrar eder: "Demokratlık Türk tarihinin derinliklerinden yuvarlanıp gelen büyük bir hakikattir. Biz halkçı idik, halkçıyız ve daima da halkçı kalacağız."

29 Bkz. Bölüm V'te "Nazi Almanyası" ve "Faşist İtalya" başlığı altında yer alan alt bölümler.

30 *Hükümetler ve Programları*, s. 105-106.

31 "Sovyet ordularının 1942 yılının Kasım ayında başlayan genel saldırısı sonucunda Stalingrad önünde bulunan Alman ordusunun 1943 yılı Ocak ayında teslim olmak zorunda kalması; Kafkaslar ve Leningrad önünde başlayan saldırının da başarılı bir biçimde sürmesi; diğer yandan Kuzey Afrika cephesinde Amerikan ve İngiliz ordularının hızlı başarıları, savaşın başından beri ilk müttefik zaferlerinin göstergeleriydi. Alman ordusu, doğu cephesinde bir miktar gerilemiş; Afrika'da ise savaşı tamamen yitirmek tehlikesi ile karşılaşmıştı." Cemil Koçak, *y.a.g.e.*, s. 259.

tamda, hükümet programı aracılığıyla İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne samimi selâmlar gönderilir.[32]

Program tek parti rejiminin insanlık ve uygarlık için örnek olduğunu vurgular: "Tuttuğumuz yollar ve kurduğumuz esaslar sayesinde Atatürk'le başlayan ve her gün biraz daha kökleşen rejimimizin insani ve medeni gayeler için örnek olacağına inanıyoruz."[33]

Hükümet, programında, eğitime ilişkin sayılar da verir. İlk, orta ve yüksek okullarda eğitim görmekte olan öğrenci sayısındaki artışlar tek tek açıklanır. Bu artışların halkta ve eğitimde son yıllarda görülen atılımların belirtisi olduğu bildirilir ve bu atılımları takviye etmek amacıyla eğitime ayrılan fonların yeni bütçede arttırıldığı vurgulanır.[34]

2. Cumhuriyet Halk Partisi Programları

İncelediğimiz dönemde başa geçen çeşitli hükümetlerin başbakanları tarafından özellikle vurgulandığı gibi, bu hükümetlerin

---

32 Başbakan Şükrü Saraçoğlu Churchill'i, bütün İngiliz devlet adamlarını över ve Türk milletvekilleri adına "Cumhuriyetçi ve Demokrat Türkiye'nin, Demokrat ve Cumhuriyetçi Amerika'ya selâmlarını, sevgilerini ve saygılarını" gönderir. Programın ilgili bölümü şöyledir: "Mister Çörçil'i Adana mülakatlarından sonra daha yakından tanıyarak daha çok sevmeye başladık. Etrafımızda, Mister Çörçil başta olmak üzere, bütün İngiliz devlet adamlarının bize uzattıkları samimi elleri görüyor ve yine bu devlet adamlarının samimi sözlerini işitiyoruz. Lordlar Kamarası dün yine bu dostluğun yeni bir tezahürüne şahit oldu. İngiliz dostlarımız emin olsunlar ki, bize uzatılan elleri samimiyetle sıkıyor, İngiltere'den gelen samimi sözleri de bizim Londra'ya gönderdiğimiz yürekten sözlerin bize akseden sedaları addediyoruz. Çünkü bizim kanaatimiza göre İngiliz-Türk dostluğu yalnız karşılıklı menfaatlerin emrettiği bir dostluk değil, iki memleketin hayatı zaruretlerinin en başında gelen bir ihtiyaçtır. Arkadaşlar, biliyorsunuz ki, İsmet İnönü'nün devlet reisliğine intihabı [seçilmesi] haberini Amerika Meclisine bildirdiler. Amerika Meclisi de bu haberi alkış tufanıyla karşıladı. Şimdi ben de bu yüksek kürsüden sizin namınıza Cumhuriyetçi ve Demokrat Türkiye'nin Demokrat ve Cumhuriyetçi Amerika'ya selamlarını, sevgilerini ve saygılarını gönderiyorum." *Hükumetler ve Programları*, s. 115-116.

33 *A.g.e.*, s. 108.

34 *A.g.e.*, s. 113-114

hiçbirinin kendine özgü programı yoktu. Gerçek ve etkili program, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programıydı. CHP programının ise, Türk ulusunun ruhu olarak tanımlanan ve mutlak lider olan Şef'in, yani önce Atatürk'ün, ardından da İnönü'nün direktifleri ışığında çizildiği dönemin hemen hemen her resmi belgesinde mutlaka belirtilirdi. Bakanlar ve başbakanlar, sadece, Şef'in kesin buyruğu altında iş gören alt liderler konumundaydı ve Şef tarafından kolayca azledilebilirlerdi.

Şimdi dönemin bütün hükümet programlarının aslını oluşturan Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına bakalım ve bu programın eğitime ilişkin hükümlerini inceleyelim.

Totaliter Karakter

11 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde kurulan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojik temeli ya da doktrini 1946 ve 1947 yıllarına kadar mutlak bir süreklilik gösterir. 1923 yılında kabul edilen program 1927, 1931, 1935, 1938, 1939 ve 1943 yıllarında yapılan parti kongrelerinde ayrıntılı biçimde işlenmiş ve teyit edilmiştir. Partinin ideolojik temeli, partinin kurucusu ve "değişmez" ve "sürekli" başkanı Mustafa Kemal'e izafeten bizzat parti tarafından Kemalizm olarak adlandırılmıştır.[35]

Tarık Zafer Tunaya'ya göre, özellikle 1927'den itibaren Cumhuriyet Halk Partisi'nin karakteri ve doktrini "tek, totaliter ve kaplayıcı"dır.[36] Parti "komünizme karşı tek silahın milliyetçilik olduğu" görüşündedir;[37] "liberal Devletin can çekiştiğine kanidir",[38] ancak, liberal devletin yerini sınıf mücadelesi yoluyla sosyalizmin sınıf devleti değil, "milli anlayış ve zihniyetle, milli zekâya inan" yoluyla "milli Devlet" alacaktır.[39] Parti, öncelikle komünizme-sosyalizme, ama aynı zamanda libe-

35 Tarık Zafer Tunaya, *y.a g.e.*, s. 568-570.

36 *A.g.e.*, s. 570.

37 *A.g.e.*, s. 571.

38 *A.g.e.*

39 *A.g.e.*

ralizme karşıt tekçi ve totaliter bir milliyetçiliği savunur; çağdaş dünya kültürünün iki büyük geleneği olan sosyalizm ve liberalizm akımlarını zararlı gören bir üçüncü yol olma iddiasındadır.

Tunaya'nın sözleriyle, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin, Atatürk'ün ölümüne kadar aldığı karakter tamamen milletle intibak etmiş, bütün milleti âzası [üyesi] sayan, kendinden başka rakip bir teşekkülün mevcudiyetini kabul etmeyen, Devletle aynı seviyede, hükümet ve idare mekanizmasıyla kaynaşmış, umdelerini [ilkelerini] anayasaya mal ve ithal etmiş tek, otoriter ve totaliter bir parti oluşudur".[40] Tunaya, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu totaliter karakterinin Atatürk'ün ölümünden sonra da Atatürk'ün Ebedi Başkan, Parti kurucusu ve Cumhuriyet kurucusu olarak tanımlanması ve İnönü'nün Değişmez Şef ilan edilmesiyle devam ettiğini belirtir.[41]

Kemalizmin hem temelinde yatan felsefesini, hem de milli eğitim ve kültür teorisi, siyaset ve ekonomi teorisi bileşenlerini ele alan Taha Parla'nın, araştırmalarından çıkardığı sonuca göre, çağdaş Türkiye'de tam bir egemen ideoloji ve hatta kamu felsefesi haline gelen ve hâlâ öyle olan Kemalizm, korporatist bir ideolojidir ve korporatizmin solidarist ve faşist alt türleri arasında bir noktada durur; dolayısıyla, kapitalizmin bir türevidir; toplum felsefesi, ekonomik görüşü ve siyaset teorisi itibarıyla anti-sosyalist ve anti-liberaldir; milliyetçi, mülkiyetçi ve elitisttir; lidere tapar ve militaristtir; kısacası, düzenleyici ilkesi tek halk/millet, tek devlet/parti, tek lider/şef olan anti-demokratik bir ideolojidir.[42]

Cumhuriyet Halk Partisi'nin "Altı Ok" olarak adlandırılan temel ilkeleri, yani cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılık ilkeleri toplu olarak ilkin,

---

40 *A.g.e.*, s. 572.

41 *A.g.e.*, s. 573 ve 574.

42 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-Cilt 3 Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, sonuç bölümü, s. 319-329.

Parti'nin 1931 yılında toplanan kongresinde kabul edilen 1931 programında yer almış ve açıklanmıştır.[43]

1931 Programı

1931 programında eğitim konuları "Milli Talim ve Terbiye" başlığını taşıyan Beşinci Kısım'da ele alınmıştır.[44]

Programa göre, Parti'nin eğitim siyasetinin temel taşı cehaletin ortadan kaldırılması ve eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. "Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek *tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam [özen] noktasıdır.* Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Türkiye Devletine *hürmet etmek ve ettirmek* hassası [özelliği] bir vazife olarak telkin olunur."[45] Eğitimin her derecesi, yani ilk, orta ve yüksek eğitim kurumlarının bütünü, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaşlar yetiştirme amacını zorunlu olarak benimseyeceklerdir. Eğitim sisteminin bütünü Türk devletine saygı gösteren ve (ayrıca) başkalarının da saygı göstermesini sağlayan milliyetçi yurttaşlar yetiştirme hedefine göre düzenlenmiştir. Eğitimin amacı, evrensel bilgi ve kültür birikimini öğrencilere tanıtmak ve bu temel üzerinde eleştirel ve evrensel zihniyetli özgür insanlar yetiştirmek değildir. Milliyetçilik eğitimin ufuklarını sınırlar ve eğitimi dar bir kalıba sokar.

Ayrıca, (özellikle) ilk ve orta öğretim sırasında yurttaşlık eğitimi vermekte ısrar eden, ancak, yüksek öğretim sırasında özgür ve eleştirel bir öğretime izin veren birçok milliyetçi eğitim programının aksine, Cumhuriyet Halk Partisi programının üniversite döneminde bile tek tip ve tekçi bir eğitim öngördüğünü de eklemeliyiz. Amaç, Türk devletine saygı gösteren, ama aynı zamanda savaşçı bir zihniyete sahip olan, yani başkalarını da Türk devletine itaat ettirmeye hazır itaatkâr yurttaşlar yetiştirmektir.

---

43 *A.g.e.*, s. 569-570. Bu ilkelerin kapsamlı bir çözümlemesi için bkz., *a.g.e.*, s. 25-51.

44 *A.g.e.*, s. 71-73.

45 *A.g.e.*, s. 71, vurgular benim.

Tabii ki, milliyetçi partinin ideolojisini devletin askerlerine dönüşecek ölçüde içselleştiren böylesine milliyetçi öğrenciler yetiştirmek yabancı düşmanlığına dayalı bir eğitimi gerektirir. Buna uygun olarak, program, şu hükmü getirir: "Terbiye her türlü hurafeden ve *yabancı fikirlerden uzak*, üstün, milli ve vatanperver olmalıdır."[46] Programda vurgulanan başka bir nokta da, milliyetçi tarih eğitimidir. "Fırkamız, vatandaşların, Türkün derin tarihini bilmesine fevkâlade ehemmiyet verir. Bu bilgi Türk'ün kabiliyet ve kudretini, nefsine itimat hislerini ve *milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir.*"[47]

Görüldüğü gibi, tek partinin onayladığı milliyetçi ideolojinin dışında kalan her düşünce akımı yabancı ve, dolayısıyla, ulusa zararlı ilan edilmektedir. Her yurttaş Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yabancı damgası vurulan düşünce akımlarına karşı koymakla yükümlüdür.

Program, öte yandan, "hurafelerden uzak" bir eğitim öngörmektedir, ki bununla dini düşüncelerin ima edildiği söylenebilir. Buna karşılık, programda dinin yerine bir başka "mukaddes cevher", yani Türk tarihinin milliyetçi yorumu konulmaktadır. Dinin, göklerin kutsallığı yerine, her türlü kutsallık iddiasını eleştiren tam laik ve bilimsel bir bakış açısı değil, milliyetçiliğin, yeni ulusal dinin kutsallığı konulur. Cehaletin ortadan kaldırılması, bu nedenle, aydınlanma anlamına veya her türlü dogmanın ortadan kaldırılması anlamına gelmez. Bir başka deyişle, rejimin tek partisi olan CHP'nin belirlediği bu sistemde eğitimin yayılması, aydınlanmanın yayılması değil, milliyetçi dogmanın yayılması anlamına gelmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin öbür eğitim ilkesi bilginin araçsallığını öngörmektedir. "Terbiye ve tedriste [eğitim ve öğretimde] takip edilen usul, bilgiyi vatandaş için maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden bir cihaz haline getirmektir."[48] Eğitim

46 *A.g.e.*, vurgular benim.

47 *A.g.e.*, s. 72, vurgular benim.

48 *A.g.e.*, s. 71.

aydınlanmayı sağlayan, bireyin her yönlü gelişimini sağlayan bir değer değil, maddi yaşamda başarı getiren pragmatik bir aygıt sayılmaktadır. Bilgi ekonomik bir aygıt olarak görülmekte, derhal maddi başarıya çevrilebilen, anında kullanılabilen ve doğrudan doğruya fayda getiren bir alet takımı olarak değerlendirilmektedir. Kolayca başarıya dönüştürülemeyen, bir başka deyişle, pazarlanamayan çıkarsız bilgi, değersiz sayılmaktadır. Bu yaklaşımda bilgi ve genel olarak eğitim piyasa mantığıyla ele alınmaktadır. Bu yaklaşımın akılcı olduğu tabii ki söylenebilir, ama bu akılcılık piyasa anlayışına uygun bir akılcılıktır. Bu yaklaşımda, bilgi değişim değeriyle ölçülür; bilgi alınıp satılacak bir mala indirgenir.

1935 Programı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 programı, 1931 programıyla esas olarak aynıdır. Ancak, dil, "dil devrimi"ne uygun olarak "öztürkçeleştirilmiştir". Programın eğitime ayrılan Beşinci Kısmı'nın başlığı daha önce "Milli Talim ve Terbiye" iken, şimdi "Ulusal Eğitim" olmuştur. Her düzeyde eğitimin görevi, bir önceki programda, "kuvvetli cumhuriyetçi, millîyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek" olarak tanımlanırken, bu tanım geliştirilerek, "kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci yurttaş yetiştirmek" şeklini almıştır. Böylece, yurttaşların zorunlu olarak taşıması gereken özellikler Parti'nin "Altı Ok"una uygun olarak genişletilmiştir.[49] Eğitimin araçsal nitelikte olmasını öngören hüküm de içinde olmak üzere, öbür hükümler 1931 programındaki hükümlerle aynıdır.

1935 programının Yedinci Kısmı'nda cins ve sınıf düşüncelerini yayma ve sınıf mücadelesi amacını taşıyan bütün cemiyetlerin (yani partilerin, örgütlerin, derneklerin, sendikaların vb.) kurulması yasaklanır. Programa göre, "Türkiye'de cins ve klas fikirlerini yayma ve klas kavgası ergesi ile cemiyet kurulmayacaktır." Aynı şekilde, enternasyonal amaç taşıyan cemi-

49 *CHP Programı*, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 16; *A.g.e.*, s. 74.

yetlerin veya merkezi yurtdışında olan cemiyetlerin şubelerinin kurulması da yasaklanır. "Arsıulusal ergelerle cemiyet yapılmayacağı gibi, kökü yurd dışında olan cemiyetler kurmak da yasak olacaktır."[50]

İşçi sınıfını ve halkları örgütsüz bırakma amacını taşıyan bu faşist hükümlere ek olarak, program, öğrenci derneklerini de cendere içine sokar. 45 yıl sonra 12 Eylül rejimine esin kaynağı olan faşist nitelikteki bu hükme göre, "Talebe cemiyetleri adını taşıyan kurumlar, hiç bir suretle siyasa ile uğraşamazlar ve hiç bir suretle bulundukları okulun, fakülte ve enstitünün yönetgesine karşı herhangi bir harekette bulunamazlar."[51]

Görüldüğü gibi, ister genel, ister kısmi olsun, her türlü muhalefet açıkça yasaklanır. Merkezi hükümete karşı genel bir muhalefet şöyle dursun, herhangi bir okul yönetimine karşı hangi suretle olursa olsun muhalefet ve protestoda bulunmak bile yasaktır. Gerçekten de, programda dile getirilen anlayış, ister marksist, ister liberal anlamda her türlü özgürlüğe taban tabana zıt, totaliter bir siyaset anlayışıdır. Enternasyonalizme ve evrenselciliğe, eşitliğe ve özgürlüğe, aydınlanmaya ve akademik özgürlüğe düşmanca yaklaşan korporatist bir milliyetçilik, halkların uluslararası topluluğuna karşıt bir varlık olduğu iddia edilen Türk ulusu için en yüce ilke ilan edilir.

1943 Programı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1943 programı, 1931 ve 1935 programlarıyla esas olarak aynıdır. Ancak, milli karakter konusunda bir değişiklik yapılmıştır. 1931 programında "seciyeyi, milli derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere *çıkarmak* büyük emeldir" ve 1935 programında "ırayı ulusal derin tarihimizin gösterdiği yüksek derecelere *çıkarmak* büyük gayedir" deniliyordu.[52] Ne var ki, 1943 programında bu konuda bir başarı havası göze çarpar. Programdan anlaşıldığı kadarıy-

50 *A.g.e.*, s. 23; Parla, *a.g.e.*, s. 93.

51 *A.g.e.*

52 Parla, *A.g.e.*, s. 71 ve 74; *CHP Programı*, s. 16, vurgu benim.

la, milli karakteri yüksek derecelere çıkarma görevi başarıyla yerine getirilmiştir. Bu yüzden, programda artık şu ifadeyi görürüz: "Milli karakteri, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecede *tutmak* ve tek bahtiyarlığı millete hizmette aramak büyük hedeftir."[53]

Milli karakteri yüceltme görevinin başarıyla yerine getirildiğini tescil eden bu hükmün devamında ulusun yüceltilmesi doruğa ulaşır; ulusa hizmet artık *tek* mutluluktur, başka mutluluk yoktur. Mutluluğu bütün insanlığa hizmette aramak, emekçi halkların birliğini savunmak, ulusu insanlık aleminin üyesi saymak ve uluslararası toplumun bir parçası olarak bireyin her yönden gelişimi gibi kavramlar milliyetçi ideolojiye yabancıdır.

Bir başka değişiklik, düşünce, karakter ve bedenin mutlak birliğine ilişkindir: "Türkiye fikirde, karakterde, bedende birbirinden ayrılmaz bir surette güdülür."[54] Düşünce birliği ve karakter birliği, bedensel birlikle tamamlanır. Türkiye tek kafa, tek karakter ve tek vücut ilan edilir; tabii ki, bu son birlik, Ebedi Şef ve ardılları tarafından güdülür.

1931 programında yer alan "Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, milli ve vatanperver olmalıdır" hükmü ile 1935 programında yer alan "Eğitim, her türlü urasadan, yad ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, ulusal ve yurtçu olmalıdır" hükmü 1943 programında şu şekli alır: "Eğitim, her türlü hurafeden uzak, *milli ideolojiye uygun, vatan, millet ve aile severlik esasına dayanmalıdır*".[55]

Vatan, millet ve aile sevgisine dayanan Almancılığa, İtalyancılığa ve Japonculuğa tıpatıp benzeyen Türkçülük ideolojisiyle karşı karşıyayız. Yabancı düşmanı, dar bir milliyetçiliğin mantığına, evrensel, enternasyonal ve enternasyonalist olan hiçbir değer ve sıfat sığmaz. Bu ideolojiye göre, eğitim, uluslararası

53 İsmail Aydın (der.), *Siyasi Parti ve Hükümet Programlarında Eğitim, Öğretim ve Öğretmenler*, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 1997, s. 107.

54 A.g.e.

55 A.g.e., vurgular benim.

kültüre ve hümanizme aykırı dar bir milliyetçiliğe hizmet etmek zorundadır.

Önceki programlarda eğitimin araçsal olmasını öngören hüküm de yeni programda değişikliğe uğrar. Eğitimin yurttaşa maddi hayatta başarı elde ettirmesini savunan eski hükmün mutlak pragmatizmi kısmen düzeltilmiştir. Yeni program, açık seçik bir biçimde olmasa da, teoriye yer verir; hem teoriye, hem pratiğe değinir: "Eğitim ve öğretimde tutulacak yol, maksadı, *nazari ve ameli [teorik ve pratik] olarak temin etmelidir.*"[56] Ancak, maksadın ne olduğu belli değildir.

Bu veriler ışığında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin eğitim programının totaliter milliyetçi karakteri ve bu karakterin 1920'lerden başlayarak 1940'ların ortalarına kadar sistemli bir süreklilik gösterdiği açık olsa gerektir.

Atatürk'ün Direktifi

Bu programın, Kemalizm ideolojisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan önderlik ilkesi uyarınca esas olarak Lider, yani Mustafa Kemal Paşa tarafından formüle edildiğini belirtmek gerekir. Anımsanacağı gibi, Lider'in temel görüş ve direktifleri bir önceki bölümde özel olarak ele alınmıştı.

Burada, Atatürk'ün 1 Kasım 1937'de Millet Meclisi'nin Beşinci Dönem üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında dile getirdiği son direktifine değineceğiz. Atatürk, bu direktifinde, o sırada Kültür Vekâleti adını taşıyan Eğitim Bakanlığı'nın temel ideolojik görevini "memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak fert ve kurumları yaratmak" olarak belirlemiştir.[57]

Milliyetçi ideoloji oluşturulmuş ve yerleştirilmişti; şimdi görev, onu gelecek kuşaklara aktarmaktı. Bu ideolojiyi sürdürme ödevi, Atatürk'e göre, esas olarak üniversitelere düşüyordu: "*İşaret ettiğim ilkeleri* Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda *daima canlı bir halde tutmak*, üniversitele-

56 *A.g.e.*, vurgular benim

57 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, I, s. 419.

rimize ve yüksek okullarımıza düşen başlıca vazifedir."[58] Bir başka deyişle, artık görev, Atatürk'ün "büyük Türk milletinin dinamik ideali" olarak tanımladığı Kemalist ideolojiyi yeniden üretmekti.[59]

3. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Programı

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Fethi Okyar tarafından 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan ve yine onun tarafından 18 Aralık 1930 tarihinde feshedilen kısa ömürlü muhafazakâr-liberal bir partiydi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programına göre, Parti, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laikti: "Serbest Cumhuriyet Fırkası, cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir." Programda eğitim konularına hiç değinilmemiştir.[60]

İddiaya göre, Serbest Cumhuriyet Fırkası bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla "majestelerinin sadık muhalefeti" olarak kurulmuştu. Ancak, totaliter ideoloji ve siyaset sisteminin mantığı, muhalefet taslayan böylesine kontrollü ve güdümlü bir siyasal örgüte bile tahammül edememiştir. Siyasette kimi zaman sahte bir muhalefet bile iktidardakiler için tehlikeli olabilir.

4. Anayasa Değişiklikleri

5 Aralık 1934 tarihinde yapılan Anayasa değişikliğiyle seçme ve seçilme hakkı kadınları da kapsayacak şekilde genişletildi. Ne var ki, bu adım, cinslerin eşitliği yönünde sembolik bir girişim olmaktan öteye geçemedi, çünkü, iki dereceli seçim sisteminin uygulanması ve temel özgürlüklerin yokluğu nedeniyle seçme ve seçilme hakkı aslında hiçbir yurttaş için mevcut değildi. Milletvekilleri gerçekte Lider tarafından seçiliyor

58 *A.g.e.*, vurgular benim.

59 *A.g.e.*

60 Tunaya, *y.a.g.e.*, s. 633-635.

veya atanıyor ve bu seçme veya atama seçmenler tarafından göstermelik biçimde onaylanıyordu. Fiilen Lider tarafından seçilen ve seçmenler tarafından onaylanan Milletvekilleri arasına artık birkaç kadın da katılacaktı.

Burada belirtilmesi gereken bir nokta da şudur. Lider tarafından seçilebilmek, milletvekili adayı olabilmek mutlaka milliyetçi olmayı ve enternasyonal her düşünce akımına karşı çıkmayı gerektiriyordu. Atatürk'ün milletvekili adaylarında aradığı nitelikleri açıkladığı buyrultuya göre, adaylar, "*Behemehal [mutlaka] milliyetperver olacak, beynelmilel her cereyana aleyhtar bulunacak*, gerek Meclis'teki hal, vaziyet, söz ve faaliyetinde ve gerek meslektaşları ile temaslarında daima bu nokta-i nazarı [bakış açısını] takip edecektir".[61]

5 Şubat 1937 tarihinde yapılan anayasa değişikliğiyle Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı oku Anayasa'ya katıldı ve Türk Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı bir devlet olarak tanımlandı.

Bu değişiklik Cumhuriyet Halk Partisi ile Türk devletinin tamamen kaynaşmasına resmen onay verilmesi ve Kemalist ideolojinin devletin resmi doktrini olarak ilan edilmesi anlamına geliyordu.

5. Eğitim Yasaları ve Yönetmelikleri

Üniversite Kanunu

Bilindiği gibi, 31.5.1933 tarihli ve 2250 sayılı Üniversite Kanunu ile İstanbul Darülfünunu kaldırılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştu.[62] Zamanın Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'e göre, Darülfünun'un kapatılma gerekçesi, Darülfünun'un her alanda inkılap geçirmekte olan yeni Türkiye'ye ayak uyduramaması ve gelişmelerin gerisinde kalmasıydı:

---

61 Atatürk, "Milletvekillerinde Aranılan Nitelikler Üzerine" 7.4.1931, Parla, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u* içinde, s. 225, vurgular benim.

62 Cavit Binbaşıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 230.

"1923'ten 1932'ye kadar geçen 9 yıl içinde, Türkiye'nin aydınları, gözlerini Darülfünuna diktiler. Her alanda inkılaplar geçiren yeni Türkiye'de Darülfünunun ülke yaşamının genel gidişine uygun bir gelişme göstermesini bekledik. Ülkede hiçbir kurum, onun kadar eleştiriye uğramadı. Ama, bütün bu eleştirilere karşın, İstanbul'da Darülfünun, Türk aydınlarının kendisinden beklediği düzenlemeye, gelişmeye ulaşamadı. Ülkede, siyasal, sosyal büyük değişmeler oldu. Darülfünun, bunlara karşı tarafsız bir gözlemci gibi kaldı. Ekonomik alanda esaslı hareketler oldu. Darülfünun, sadece yeni konuları programlarına almakla yetindi. Harf inkılabı oldu. Özdil hareketi başladı. Darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih arayışı, ulusal bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı. Darülfünunda buna bir ilgi uyandırabilmek için üç yıl kadar uğraşmak gerekti. İstanbul Darülfünunu artık durmuştu; kendi içine kapanmıştı."[63]

Bakan'ın, "dünkü İstanbul Darülfünunu ile hiçbir ilişkisi yoktur... Geleceği, kendisi ile başlayacaktır" diye tanımladığı yeni Üniversite milliyetçi olacak ve Türk inkılabının ideolojisine bağlı bulunacaktı. Dr. Reşit Galip'in sözleriyle, "Yeni Üniversitelerin en esaslı niteliği, milliliği ve inkılapçılığıdır. Milli tarih için yeni bölümler kurulmuştur. *Türk inkılabının ideolojisini Üniversite yapacaktır. O, inkılap ile aşk ve iman kürsüsü olacaktır.*"[64]

Yani, üniversiteler milliyetçi ideolojinin merkezi haline gelecek, *iman kürsüsü* olacaktır. Ama herkes tarafından kabul edileceği gibi, üniversiteler, bilimsel özgürlüğün ve aydınlanmanın merkezleri olarak geliştirilmek yerine tek bir inancın propagandasını yapan kurumlara çevrildiğinde, eğitim ve öğretim faaliyetinin bütünü ilerici ve eleştirel niteliğini yitirir. Eğitim ve öğretim koşullandırma ve baskı aleti haline gelirken üniversite de iktidar sahiplerine yumuşak başlı hizmetkârlar üreten bir fabrikaya dönüşür.

---

63 *A.g.e.*, s. 231.

64 *A.g.e.*, vurgular benim.

Üniversitenin, devletin hizmetinde milliyetçi toplumsallaştırmayı sağlayacak ideolojik bir araç olarak yeniden örgütlenmesi, Türk millî eğitimi ideolojisinin yerleşmesinde büyük bir adım olmuştur.

Köy Enstitüleri Kanunu

17 Nisan 1940 tarihinde çıkarılan 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu, köy öğretmenleri ve köylerin özellikle ihtiyaç duyduğu sağlıkçı, tarımcı gibi teknisyenler yetiştirecek okulların kurulmasını öngörüyordu. Yasanın ilk maddesinde yer alan ilgili hüküm şöyleydi: "Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere, tarım işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde Milli Eğitim Bakanlığınca köy enstitüleri açılır".[65]

Köy Enstitülerine alınacak öğrenciler köy ilkokullarını bitiren köylü çocukları arasından seçilecekti. Seçilecek çocukların "sağlıklı ve yetenekli" olması gerekiyordu. Yasanın üçüncü maddesinde yer alan ilgili hüküm çok netti: "Enstitülere tam devreli köy ilkokullarını bitirmiş sağlıklı ve istidatlı köylü çocukları seçilerek alınırlar". Enstitüde beş yıllık eğitimi tamamlayan mezunlar köylerde 20 yıl süreyle öğretmenlik yapacaklardı. Köylerde 20 yıllık *mecburi hizmeti* tamamlamaktan kaçınanlar bir daha devlet memuru olamayacaklar ve tazminat ödeyeceklerdi.

Enstitüler, köy kalkınmasının merkezi olacak ve iş okulu esasına göre çalışacak, eğitim ile üretimi birleştireceklerdi. Mezunlar hem teknisyen, hem öğretmen olacaklardı.

Kanuna göre köyün okul binasının ve öğretmen evlerinin inşaatı ve bakımı köylüler tarafından yapılacaktı. 18 ile 50 yaş arası her köylü yılda 20 gün Enstitü'nün yapım, bakım ve onarım işlerinde çalışmakla *yükümlüydü*.

Hükümetin Köy Enstitüleri'ni kurarken yakın amaç olarak belirlediği hedef okuma-yazma oranını kısa sürede yükseltmekti. Atatürk'ün 1928 yılında verdiği en geç iki yıl içinde her

65 Köy Enstitüleri için bkz. *a.g.e.*, s. 238-247 ve Necdet Sakaoğlu, *y.a.g.e.*, s. 89-98.

yurttaşın okuma-yazmayı öğreneceği sözüne rağmen, Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, 1942 yılında Köy Okulları ve Enstitülerini Teşkilatlandırma Kanunu tasarısının Millet Meclisi Genel Kurulu'nda görüşülmesi sırasında 1935 sayımına göre, Türkiye'de okuma-yazma oranının yüzde 15.6 gibi çok düşük bir düzeyde olduğunu ve bu rakamın komşu Bulgaristan'daki yüzde 93'lük yüksek okuma-yazma oranıyla karşılaştırıldığında pek zavallı kaldığını belirtmiştir.[66]

Hasan Âli Yücel'e göre, kanun gücüyle hem köylülere hem de öğrencilere getirilen ağır yükümlülükler, ülkede çok düşük olan okuma-yazma oranını hızla yükseltmek için zorunluydu: "Biz bu davayı gerçekleştirmek için hangi işi yapıyorsak ve hangi iş için hüküm istiyorsak, mutlaka onun müeyyidesini de oraya koymuşuzdur. Çünkü müeyyidesiz bir iş yapmaya imkân olmadığı kanaatındeyiz. Bunun için cezai bir takım hükümler görülecektir. Köylünün okula, öğretmene ve umumiyetle kültüre, iyi ve güzel ve faydalı şeye iştiyakı bu hükümlerin nadiren tatbik edileceğine bizi inandırıyor. Fakat öyle de olsa, biz bu hükümleri koymakta fayda mülahaza ettik. Kanunun esaslarının dayandığı temeller bunlardır." Açıklamalarına devam eden Yücel'e göre, kanunun dayandığı temel esas, "*Köylü çocuklarının köyler içinde kalması*" idi. Köylü çocuklarının köyde kalmasına çalışılacak, şehre akın etmeleri engellenecek, "köyden şehre akımın bizde başlamamasına çalışılması esası" uygulanacaktı.[67]

Köy Enstitülerinin genel siyasal ve ideolojik amaçları, Köy Enstitüleri Yönetmeliği'nde açık biçimde belirtilmiştir.

---

66 Yücel, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, s. 143. UNICEF istatistiklerine göre, Türkiye'de bugün bile ilk okul çağındaki kız çocuklarının yüzde 29'u okula *gönderilmemektedir*. Bu rakam Ürdün'de yüzde 3, Libya'da yüzde 4, Tunus'ta yüzde 5, İran'da yüzde 7, Suriye'de yüzde 9, Cezayir'de yüzde 11, Mısır'da yüzde 18, Irak'ta yüzde 26 ve Umman'da yüzde 28'dir. Türkiye'de başarılı bir eğitim seferberliği gerçekleştirildiği konusundaki bütün iddia ve övünmelere rağmen Türkiye okuma-yazma oranında hâlâ bütün komşularının gerisindedir. (Behzat Ay, "Bu Sayılamalar, Bu Sayılar", *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1997, s. 2).

67 *A.g.e.*, s. 141-142, vurgular benim.

Yönetmeliğe göre, 1) "Öğrenciler cumhuriyetçi ve *milli duyguları tam olarak* yetişeceklerdir"; Enstitülerden mezun olunca 2) "Köy öğretmenleri, *milli ülkü ve maksatları* köyde gerçekleştirmeye hizmet edeceklerdir"; ve 3) "Köy öğretmenleri, *muhtelif meslek ve zümrelerden teşekkül etmiş olan Türk Milletini bir bütün olarak sayacak*, onun kalkınmasında, ilerlemesinde kültür adamı sıfatıyla çalışacaktır".[68]

Korporatist kapitalist tek parti devletinin emrinde milliyetçi asker-öğretmenler yetiştirme amacı galiba bundan daha güzel biçimde ifade edilemezdi. Gerçekten de köy enstitülerinde milliyetçi öğretileme çok güçlüydü. Solculukla suçlanan bir öğrencinin az kalsın diğer öğrenciler tarafından linç edildiği bir olayı anlatan Düziçi Köy Enstitüsü mezunu emekli öğretmen Mahmut Mazı şu yargıda bulunuyor: "Köy Enstitüleri'nde milliyetcilik duyguları çok aşırıydı."[69]

Düziçi Köy Enstitüsü'nü ziyaret eden Hasan Âli Yücel'in okulun şeref defterine yazdıkları da Mahmut Mazı'nın gözlemiyle aynı doğrultudadır. "Sınıfta ders, atölyede demir ve tahta işi, tarlada çapalama, ahırda at, meydanda oyun, sıhhatli kız ve oğlan çocuklarının gözlerinde neşe ve *Türklük alevi*, Müdürünün ve bütün öğretmenlerinin yüzünde *vazifelerine bağlı insanların bahtiyarlığı*..."[70]

Köy Enstitüleri'nde öğrenciler, "Ziraat Marşı"nı söylerlerdi. Bu marş Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılmış ve Adnan Saygun tarafından bestelenmişti. Marş, Atatürk'ü baş çiftçi olarak tanımlıyor, "insanı insan eden, ilkin bu soy, bu toprak" ve "Türk için yine yakın dünyaya örnek olmak" iddiasında bulunuyordu:

---

68 Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşları ve Tarihçeleri*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948, s. 338-339, vurgular benim. Üçüncü maddede sınıfların varlığını kabul etmeyen ve sınıf mücadelesini reddeden korporatist ulus anlayışının açık seçik dile getirilmesi dikkat çekicidir.

69 Aktaran Necdet Sakaoğlu, *y.a.g.e.*, s. 95.

70 *A.g.e.*, s. 98, vurgular benim.

Sürer eker biçeriz, *güvenip ötesine*
Milletin her kazancı, milletin kesesine
Toplandık baş çiftçinin, Atatürk'ün sesine
Toprakla savaş için ziraat cephesine.

Biz ulusal varlığın temeliyiz, köküyüz
Biz yurdun öz sahibi, efendisi, köylüyüz.

İnsanı insan eden, ilkin bu soy bu toprak
En yeni aletlerle, en içten çalışarak
Türk için yine yakın, dünyaya örnek olmak
Kafa dinç, el nasırlı, gönül rahat, alın ak.

Biz ulusal varlığın temeliyiz, köküyüz
Biz yurdun öz sahibi, efendisi, köylüyüz.

Kuracağız öz yurtta dirliği düzenliği
Yıkıyor engelleri ulus egemenliği
Görsün köyler bolluğu rahatlığı şenliği
Bizimdir o yenilmek bilmeyen *Türk benliği*

Biz ulusal varlığın temeliyiz, köküyüz
Biz yurdun öz sahibi, efendisi, köylüyüz.[71]

Lidere inanç; ulusun organik bütünlüğü; modernleşme ve kalkınma için liderin çağrısına uyarak ziraat cephesinde toprakla savaş için toplanmak; insanı insan eden soy oluşa ve dünyaya yeniden örneklik etmeye ilişkin ırkçı-milliyetçi üstünlük iddiası: Ziraat Marşı'yla öğrencilere aşılanmak istenen değerler bunlardır. Bir başka deyişle, Marş, lider/ulus/vatan birliği, çalışma ve milliyetçi övünme temalarını işliyor. Lidere güven, askeri disiplin altında çalışarak öteki ulusları geçme iradesi ve şovenizm derecesine varan milliyetçi övünmeye ilişkin bu değerler, Atatürk'ün çeşitli özdeyişlerinde de dile getirilmiş ve bu özdeyişler Kemalizmin kalıcı sloganları haline gelmiştir:

71 Mehmet Başaran, *Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 157. Ziraat Marşı'nda köylülerin "yurdun öz sahibi, efendisi" olarak ilan edilmesine karşılık köylülerin gerçek hayatta angaryaya mahkûm edilmesi, çalışma yükümü altında bulunması üzücü bir karşıtlık oluşturuyor.

Türk, öğün, çalış, güven.
Ne mutlu Türküm diyene.
Bir Türk dünyaya bedeldir.

Köy okullarındaki öğrencilere, ayrıca, Yusuf Ziya Ortaç'ın *Bir dağ başısın ak saçın alnında bulutlar* diye başlayan ve Ebedi Şef'in ardılı ve dönemin Milli Şef'i İsmet İnönü'yü yücelten şiiri ezberlettiriliyordu.[72]

İlk Okul Yönetmelikleri ve Müfredat Programları

Cumhuriyet döneminin ilk İlk Okul Yönetmeliği (İlk Mektepler Talimatnamesi) 1929 yılında yayımlanmıştır. Yönetmeliğe göre, ilk okulların amacı "a) İlk tahsil çağında bulunan çocukların bedence ve ruhça en salim itiyatlara sahip olmalarını temin edecek bir muhit içinde en lüzumlu bilgileri ve maharetleri kazandırmaktır. b) Genç neslin mektebe ilk girdiği günden itibaren içtima-i kudret ve kabiliyetince müterakki bir *intizamla [ilerleyen bir düzen içinde] yetişerek milli cemiyet ve Türk Cumhuriyeti'ne* ruhen ve bedenen en faydalı bir tarzda *intibak etmeğe azami ehliyet kazanması esastır.*"[73]

Yönetmelikte belirlenen hedef, çocuklara disiplinli bir eğitim vermek ve böylece onları ulusal topluma uyumlu hale getirmektir. Öne çıkarılan değerler, ulusal devlete uyum ve düzendir. Aydınlanma, eleştirel bir bakış kazanma, evrensel değerleri özümlemiş bir insan olma gibi değerlere hiç değinilmez.

Cumhuriyet döneminin ilk İlk Okul Müfredat Programı (İlk Mekteplerin Müfredat Programı) 1926 yılında çıkarılmıştır. 1926 Müfredat Programı'nda ilk okulların amacı çok özlü bir şekilde dile getirilir: "İlk mektebin başlıca maksadı, genç nesli

72 "Köy okullarında bile Yusuf Ziya Ortaç'ın *Bir dağ başısın ak saçın alnında bulutlar* diye başlayan şiiri ezberlettirilecek; okuldan çıkan Anadolu çocukları başı karlı, bulutlu dağlara bakarak Şef'in büyüklüğünü tahayyul edecekler, bu şiiri söyleyerek evlerine gideceklerdi." Sakaoğlu, *y.a.g.e.*, s. 87.

73 Hasan Cicioğlu, *y.a.g.e.*, s. 81, vurgular benim.

muhitine faal bir şekilde intibak ettirmek suretiyle *iyi vatandaşlar yetiştirmektir.*"[74]

1936 yılında kabul edilen İlk Okul Müfredat Programı, 1926 Müfredat Programı'nın yerini alır. 1926 Müfredatı'nda ortaya konan iyi yurttaş yetiştirme programı 1936 yılında daha genişletilir ve ayrıntılı biçimde işlenir. 1936 Müfredat Programı'na göre ilk okulların amaçları şunlardır:

"1. İlk okula devam eden çocukları, *kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, devletçi, laik, inkılapçı yurttaşlar* olarak yetiştirmek, *Türk milletini, Kamutayı [Millet Meclisi'ni], Türk Devletini sayın tutacak ve tutturacak fikirleri bütün yurttaşlara aşılamayı* kendisine bir *vazife bilecek* talebe yetiştirmek.

"2. İlk okul talebesinin fikir ve bedence gelişmesine ehemmiyet verir, onları sağlam vücutlu, şen ve gürbüz yurttaşlar olarak yetiştirmek, *karakteri bakımından da milli derin tarihimizin gösterdiği yüksek derecelere çıkarmağa çalışmak*, talebede sosyal vazife ve mes'uliyet duygusunu uyandırmak, *onları inzibat ve nizama samimi bir anlayışla bağlamak.*

"3. İlk okulun terbiye ve tedrisinden güdülen hedeflerden biri de *bilgiyi, talebeye maddi hayatta muvaffakiyet elde ettiren bir vasıta haline getirmektir.* İlk okula devam eden her vatan çocuğuna modern iş hayatının mühim vasıtalarından istifade edebilmek için gereken bilgi ve maharetleri temin etmek ve bu bilgi ve maharetleri başkalarında da faydalı kılmak şuurunu kazandırmak."[75]

Kolayca anımsanacağı gibi, bu amaçlar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında yer alan milli eğitime ilişkin hükümlerle neredeyse aynıdır. İlk Okul Müfredat Programı'nın amaçları, Cumhuriyet Halk Partisi eğitim programında dile getirilen ilkelerin sözcüğü sözcüğüne aktarılması yoluyla belirlenmiştir.

1936 İlk Okul Müfredat Programı, ilk okulun amaçlarının yanı sıra, eğitim ve öğretim ilkelerini de saptar. Birinci ilkeyle,

---

74 *A.g.e.*, s. 80, vurgular benim.

75 *A.g.e.*, s. 81-82, vurgular benim.

ilk okulun ulusal bir kurum olduğu ilan edilir: "İlkokul, *ulusal* bir eğitim kurumudur".[76]

Lise ve Orta Okul Yönetmelikleri

1927 yılında kabul edilen Lise ve Orta Okullar Yönetmeliği (Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi), birinci maddesinde liseleri ve orta okulları tanımlar, ikinci maddesinde ise bu okulların amaçlarını belirler:

"1-Liseler, talebesini yüksek tahsile ihzar eyleyen [hazırlayan] mekteplerdir. Orta mektepler, talebesini lise sınıflarına ve orta meslek mekteplerine hazırlayan veyahut ilk mektep fevkinde [üstünde] umumi malumatla beraber mesleki bazı malumat veren mekteplerdir. Liselerde orta mektep sınıfları da bulunabilir.

"2-Orta mekteplerle liseler, talebesinin sıhhi itiyatlar alması, *bir aile uzvu, bir meslek adamı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı sıfatıyla millet hayatı içinde müsmir [verimli] faaliyette bulunmasını*, boş zamanlarını iyi istimal etmeye [kullanmaya] alışmasını, hulâsa ahlâki seviyesinin teşekkül etmesini *hedef ittihaz eder* ve mektep bu hedefi tedrisat ile telkin edeceği faaliyet tarzları, vereceği itiyatla, maharetler, alâkalar ve mefkûrelerle [ülkülerle] ve bilfiil talebeye yaşatacağı içtimai hayat ile istihsale çalışır ve müessesenin kıymeti bu hususta istihsal edeceği müspet neticelerle ölçülür."[77]

Görüldüğü gibi, öğrenci için belirlenen amaçlar aile, meslek ve yurttaşlıktır. Ufuklar ulusla sınırlıdır; öğrenci ulus çerçevesinde hareket etmeli, aile kurmalı ve bir meslek sahibi olmalıdır. Taşıyacağı sıfatlar aile üyesi olmak, meslek *adamı* [eril söyleme dikkat ediniz] olmak, yurttaş olmaktır.

Bir başka deyişle, uluslararası topluluğun, insanlığın parçası olmak tamamen gözardı edilir. Enternasyonal ve sınıfsal bağlılıklara izin yoktur. Bireyselliğin geliştirilmesi de dikkate alınmaz. İnsanları aile, meslek ve ulus kimliğiyle sınırlayan kor-

76 Binbaşıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 233, vurgular benim.

77 Cicioğlu, *y.a.g.e.*, s. 160, vurgular benim.

poratist milliyetçilik kendini çok açık biçimde gösterir.

10 Kasım 1930 tarihinde kabul edilen Lise ve Orta Okullar Yönetmeliği, 1927 Yönetmeliği'nde yer alan amaçları hiçbir değişiklik yapmadan aynen tekrarlar.[78]

1944 yılında yürürlüğe giren Lise ve Orta Okullar Yönetmeliği, bu okulların amaçlarını şöyle sıralar: "Öğrencilerin:

"a) Türkiye Cumhuriyeti'nin, *millî ahlâkı benimsemiş ve pozitif bilim anlayışını kazanmış, çalışkan, yararlı bir yurttaşı olarak yetişmesini*,

"b) Müfredatı programlarla saptanan ve yüksek öğrenimi takip için gerekli bulunan bir bilgi ve kültür seviyesine erişmesini,

"c) *Bilgilerini tatbikat alanında kullanma yollarını öğrenmesini ve ileride meslek seçmesini kolaylaştıracak surette yeteneklerinin geliştirilmesini*,

"d) İyi alışkanlıklar, maharetler kazanmasını, ruhça ve bedence sağlam olmasını *amaç sayar*."[79] Yani, 1944 Yönetmeliği de öğrencilerin araçsal-pragmatik ve meslek bilgisi edinmiş milliyetçiler olarak yetiştirilmesi hedefini açıkça vurgulamaya devam eder.

6. Bakanlık Direktif ve Açıklamaları

Bizzat Eğitim Bakanı'nın imzasıyla yayımlanan Bakanlık direktifleri, genelgeleri, tebliğleri ve açıklamaları ile Eğitim Bakanları'nın söylev ve demeçleri, eğitimin yönlendirilmesinde ve yönetiminde önemli bir etken olagelmiştir. Bu bölümde, böylesi belgeler üzerinde durulacaktır.

Esat Sagay

27 Eylül 1930 ile 19 Eylül 1932 tarihleri arasında görev yapan Eğitim Bakanı Esat Sagay, 13 Aralık 1931 tarihinde Bakanlık teşkilatına gönderdiği talimatta şu açıklamaları yapar:

---

78 *A.g.e.*

79 *A.g.e.*, s. 161, vurgular benim.

"*Türk mektebi eline teslim edilmiş olan her Türk çocuğunu Cumhuriyet rejiminin psikolojisi ve ideolojisini tamamıyla kavramış, Türk Milleti ve Türkiye Cumhuriyeti için azami derecede faideli bir Türk vatandaşı haline getirmeye mecburdur.* Muhtelif dereceli mekteplerimizde her muallim ve her mürebbi bu milli ve bizim için hayati gayeyi elde etmek için Türk çocuklarının karşısına çıktığını unutmamalıdır... Bugün mekteplerimize devam eden ve yarının Türk vatandaşını teşkil edecek olan Türk kız ve erkek çocuklarının milletimizi temyiz eden [ayırt eden] yüksek vasıfları daima tarsin edecek veçhile [pekiştirecek şekilde] yetiştirilmesi, müsbet telkinler ve menbaını bizzat memleket ve milletten alan, memleket ve millete büyük ve derin alâka, muhabbet ve merbutiyet [bağlılık] yaratan ve vatandaşı milleti, vatanı ve Türkiye Cumhuriyeti için hizmete ve fedakârlığa sevkeden fikir ve duygularla fikri, ahlâki ve milli terbiyelerinin inkişafına çalışması ve bu suretle her Türk gencinde teessüs edecek [oluşacak] kuvvetli muhakeme ve kanaat sayesinde ona, *her türlü menfi [olumsuz] tesir ve telkinlere şiddetle karşı koyacak kudret ve kabiliyet verilmesi* büyük milletimizin ve aziz Cumhuriyetimizin en kuvvetli bir emelidir. Mekteplerimiz talebeye verecekleri milli terbiye sayesinde *tarihi seciyemizle mütenasip bir kültürü kendilerine aşılamak mecburiyetindedirler.* Mektepte vereceğimiz edebi, bedii [estetik], içtimai ve iktisadi *her* terbiyenin *mihveri [ekseni] milli terbiyedir...*"[80]

Esat Sagay, 5 Eylül 1932 tarihinde gönderdiği "Sinemalar Hakkında Tamim" başlıklı genelgesinde, sinemanın ne kadar önemli bir eğitim aracı olduğunu vurguladıktan sonra, "Yalnız, terbiyevi birçok faydaları olan sinemanın iyi idare edilmediği zaman talebe üzerine pek elim tesirler bıraktığı da izaha muhtaç değildir" diye devam eder. Sagay'a göre, "Türk çocuklarını sinemanın muzır tesirlerinden korumak hepimiz için milli ve mesleki bir vazifedir". Sagay, bu ulusal ve mesle-

80 Esat Sagay, "Son Yapılan Teftiş Neticesi Hakkında Talimat", Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim* içinde s. 364-365, vurgular benim.

ki görev gereğince öğrencilerin gitmesine asla izin verilmeyecek ve okullarda hiçbir şekilde gösterilmeyecek filmleri şöyle sıralar:

"Bilhassa:

"a) Milli hisleri rencide edecek ve *milli meşkureye [ülküye] zarar verecek*,

"b) Cumhuriyet rejimi aleyhinde ve *diğer idare tarzları lehinde telkinleri havi*,

"c) *Askerlik aleyhinde fikir telkin eden* ve Milli Müdafaa hislerini zayıflatacak mahiyette olan,

"d) *Aile fikrini zayıflatacak*,

"e) Talebede ahlâki hisleri zaafa uğratacak,

"f) *Gerek müsbet gerek menfi şekilde* dini hisleri tahrik edecek,

"g) Açık saçık sahneleri ve sefahet manzaralarını havi,

"h) Cinayet ve intihar gibi vak'aları ihtiva eden,

"i) Büyük şiddet ve vahşet manzaralarını, hayvanlara karşı bile olsa zulüm levhalarını havi,

"j) *Talebede disiplin hislerini zayıflatacak*,

"Hâsılı, talebe üzerinde *her ne suretle olursa olsun menfi ve muzır tesirler yapacak* sahneleri ihtiva eden filmlere talebenin gitmesine müsamaha edilmemesi ve bu gibi filmlerin mekteplerde katiyen gösterilmemesi elzemdir."[81]

Reşit Galip

20 Eylül 1932 ile 13 Ağustos 1933 tarihleri arasında görev yapan Dr. Reşit Galip'in bakanlığı sırasında üniversitelerin ve yüksek okulların programına Türk İnkılap Tarihi dersi konmuştur. İlk okullarda derslere başlamadan önce törenle söylenen "And" da Reşit Galip döneminde uygulamaya girmiştir. And içme töreni daha sonra yönetmeliklere de girmiş ve zorunlu tutulmuştur.[82]

---

81 *A.g.e.*, s. 373-374, vurgular benim.

82 Binbaşıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 232.

Hasan Âli Yücel

28 Aralık 1938'den 5 Ağustos 1946 tarihine kadar aralıksız görev yapan Hasan Âli Yücel, tek parti döneminin (ve belki de bütün Cumhuriyet döneminin) en etkili Eğitim Bakanı olmuştur.

Hasan Âli Yücel sayısız söylev ve demecinde şeflik ilkesini vurgulamış, lidere kayıtsız şartsız itaat görüşünü halka ve öğrencilere aşılamak için her fırsatı kullanmıştır. Ona göre Lider, Türk milletinin bilinci ve iradesidir.

Hasan Âli Yücel, daha bakanlık görevine başlarken yayımladığı mesajda "İrfanımıza, kuvvetli hamlelerle yeni bir hayat veren *Atatürk'ün ve Büyük Türk Milletinin şuur ve iradesini temsil eden Milli Şefin direktiflerine uyarak Cumhuriyet Halk Partisinin kültür meselelerinde tesbit ettiği prensiplere*, hükümet programımızda yazılı esaslara *dayanarak*" görev yapacağını duyurmuştur.[83]

Yücel'e göre, "Ebedi Şef [yani, Atatürk] aynı zamanda *Türklerin ebedi başöğretmenidir*". Atatürk'ün ardılı olan İnönü ise, "Cumhuriyet devrinin *büyük yapıcı iradesi* olan Milli Şefimiz"dir ve Milli Şef'in emrinde çalışmak bir imandır: "Memleket işlerini, bütün yüksek emellerimizin yüce şahsında toplandığını görmekle bahtiyar olduğumuz Milli Şef İsmet İnönü'nün emrinde ve devrinde gerçekleştirmek ve başarmak, bizim için saadet verici bir gaye, bütün varlığımıza yayılmış bir *imandır*."[84]

19 Mayıs 1941'de Gençlik ve Spor Bayramı'nı açış konuşmasında, Yücel, şöyle der: "Hizmetlerine minnet ve muhabbetle saygı beslediğimiz Atatürkümüzün fani hayata gözlerini yumduğu andan itibaren, *idareyi ve iradeyi temiz ellerine alan* Büyük Şefimiz İnönü, tıpkı önünde ve karşısındaki şu duruşunuz gibi, *Türk Milletini bir bütün olarak her emrine hazır, her sözünü dinler buldu ve daima böyle bulacak*. Türk milletinin va-

83 Yücel, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, s. 1, vurgular benim.

84 *A.g.e.*, s. 2, 17, vurgular benim.

racağı *her iyi kararı, her türlü korunma ve yaşama kudretlerini onun yüce şahsında görüyoruz.* Ona inanıyoruz. Yurttaşlarım; Ona inanıyoruz, çünkü o da bize inanmaktadır. İnönü Şefimizdir; İnönü Başbuğumuzdur. İnönü *Türk Milletinin duyan kalbi ve düşünen başıdır.*"[85]

Yücel'in sürekli tekrarladığı gibi, Atatürk, "Büyük Kurtarıcı, *Ölümsüz* Kahraman, *Eşsiz* İnsan Atatürk"tür ve "Atatürk'ün yıllar önce yaktığı *kutsal meşale* şimdi Sevgili Şefimiz, Büyük Başbuğumuz İnönü'nün elindedir. Gözlerimiz onun gözünde, can kulağımız onun sözünde, gönüllerimiz onun özündedir. İnönü Türk Milletinin başında, İnönü Türk Milletinin önündedir. *Onun arkasından gidiyoruz, onun dediğini yapıyoruz, onun gösterdiği yoldan yürüyoruz.* O bize doğruyu söylüyor; *o bizi doğru yolda yürütüyor. ...tarihi ve milli vazifemizi onun emrinde yerine getiriyoruz...* Her Türk, Türk Milletine düşen ve düşecek ödevin bir parçasını ödemek için... *Büyük Şefinin, İnönü'nün parmağına gözünü dikmelidir.*"[86]

Hasan Âli Yücel, Türk okullarında Türk öğretmenleri tarafından verilen eğitimin kalitesini kendince kanıtlamak için Hatice Altın adlı 14-15 yaşlarında bir öğrencinin yazdığı şiiri Meclis kürsüsünden gururla okur:

Atatürk Olmasaydı, İnönü Olmasaydı

Güneşimiz doğmazdı; Atatürk olmasaydı;
Yurtta bahar olmazdı; Atatürk olmasaydı.
Çiçekler deremezdik, sevince eremezdik;
Bugünü göremezdik; Atatürk olmasaydı.

Coşamaz taşamazdık, dik yarlar aşamazdık;
Bugünü yaşamazdık; Atatürk olmasaydı.
Düşmana salamazdık; intikam alamazdık;
Egemen kalamazdık; Atatürk olmasaydı.

85 *A.g.e.*, s. 83, vurgular benim.

86 *A.g.e.*, s. 128-129, vurgular benim.

Fabrika açamazdık, geceden kaçamazdık;
Işıklar saçamazdık; Atatürk olmasaydı.
Kaybettik yazık yazık, biz onu kalbe kazdık;
Teselli bulamazdık, İnönü olmasaydı.[87]

Şiiri okuyan Yücel konuşmasına şöyle devam eder: "Türk öğretmeni, elinden geldiği kadar, hatta kudretinin üstünde, memleket evlatlarını *bu şimdi okuduğum ruhla yetiştirmek için* gayret sarfetmektedir. *Zaten bu yönde gayret sarfetmeyeni, yanlış yola sapanı gördük mü yakasına yapışıyoruz, okuldan dışarı atıyoruz.*"[88]

Liderin yüceltilmesi gerçekten de sınır tanımıyor: "Atatürk hepimizindir. Atatürk ne muayyen insanların, ne muayyen zümrelerindir. *Hatta Atatürk sade biz yaşayanların değil, şu anda doğmamış olan Türk çocuklarınındır da.*"[89] Yücel'in bu sözleri Millet Meclisi'nde bravo sesleriyle karşılanır.[90]

Yücel'in Millet Meclisi'nde Köy Enstitüleri konusunda yapılan görüşmeler sırasında dile getirdiği aynı doğrultuda bir başka açıklaması da şudur: "Atatürk olmak güçtür. Biz onları [Köy Enstitülerinde okuyan öğrencileri] *Atatürk'ün parçaları olmak üzere yetiştiriyoruz.*"[91] Yücel'in bu sözleri de Meclis tarafından alkışlarla karşılanır.

Hasan Âli Yücel, Türk milli eğitim sisteminin ideolojik çerçevesini sözünü sakınmadan açık seçik bir dille ortaya koyar: "Bu mevzuda sağ veyahut sol temayüller bizim için başkalık ifade etmemektedir. Ciheti ve cepheleri her ne olursa olsun, *Kemalizm dediğimiz ve Atatürk'e, onun koyduğu prensiplere bağladığımız inan sisteminin dışında her ne kalıyorsa bizim için zararlıdır.* Bunlar, okul içine sokulmadığı gibi, memleket içi-

87 *A.g.e.*, s. 237. Şiir Millet Meclisi kürsüsünde okunduktan sonra *İlk Öğretim* Dergisi'nde yayımlanmıştır.

88 *A.g.e.*, vurgular benim.

89 *A.g.e.*, s. 236, vurgular benim.

90 *A.g.e.*

91 *A.g.e.*, s. 274.

ne de sokmamak zaruretinde bulunduğumuz mahzurlu fikirlerdir."[92]

Hasan Âli Yücel'den bu kadar alıntı vermemin nedeni, genellikle onun izlediği politikanın ve yaptığı işlerin Kemalizmin Türkiye'de aydınlanmanın gerçekleşmesi demek olduğu görüşüne kanıt olarak gösterilmesidir. Yücel'in zaman zaman "hümanizma ruhu"ndan söz etmesi, bakanlığı sırasında "Dünya Klasikleri" başlıklı çeviriler dizisini yayımlatmış olması, Köy Enstitüleri girişiminde kilit bir rol oynaması ve ilk iki eğitim şûrasını toplaması bir efsane olmuştur.

Ne var ki, kutsal, değişmez ve gelecek kuşakları, "şu anda doğmamış olan Türk çocuklarını da" bağladığı ilan edilen bir inanç sistemine bağlılık ile aydınlanmayı bağdaştırmak çok güçtür. Aynı şekilde, tek bir kişiye mutlak itaat, "insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışı"nı "olgunlaşmamışlık" olarak, "ergin olmama durumu" olarak tanımlayan aydınlanma anlayışına aykırıdır.

Bir veya iki lideri tanrılaştırmak ve onların iradesini bir ulusun bütününe dayatmak, herkesi gözlerini devlet başkanının parmağına dikmeye teşvik etmek, aydınlanma felsefesine göre yok edilmesi gereken bağımlılık, kölelik ve olgunlaşmamışlığın açık göstergesidir.

Bir ulusun her bireyini tek bir kişinin, devlet başkanının "parçası" ilan etmek ve eğitimin amacını bir tek kişinin, devlet başkanının "parçalarını yetiştirmek" olarak belirlemek, özünde hümanist olan aydınlanma felsefesinin gerektirdiği insanlara saygı ilkesi ışığında tasavvur bile edilemez.

Bir ulusu yüceltmek ve bütün diğer ulusları düşman sayıp onlara karşı güvensizliği salık vermek, tarihi milletlerin ezeli ve ebedi savaşı olarak yorumlamak, başka halkları hizmetçi ve köle olarak görmek, aydınlanmanın enternasyonalizmi ve evrenselciliğiyle gerçekten bağdaştırılamaz.

Bir inanç sisteminin dışında kalan her düşünce ve akımı zararlı ilan etmenin, bu tek düşüncenin dışında kalan her görüş

92 A.g.e., s. 235, vurgular benim

ve akımı yasaklamanın, tek bir ideoloji dışında hiç bir düşünceyi okullara ve ülkeye sokmamanın adı çok şey olabilir ama galiba aydınlanma olamaz.[93]

Bir dogmaya mutlak bağlılığı kabul etmeyen öğretmenlerin yakasına yapışıp onları okuldan dışarı atmanın da aydınlanma filozoflarının hepsinin savunduğu akademik özgürlük ve düşünce özgürlüğü ilkesine kesin olarak ters düştüğünü galiba kimse reddetmez.

Türkiye'deki despotik eğitim anlayışı ile aydınlanma felsefesi arasındaki uyumsuzluğu; aydınlanma, hümanizm, eşitlik, özgürlük, evrenselcilik ve enternasyonalizm kavramları ile ülkemizdeki uygulamalar arasındaki karşıtlığı görmek için Kant'ı ve Rousseau'yu anımsamak yeter.[94]

93 Tek bir inanç sisteminin dışında kalan her akımı zararlı ilan eden Hasan Âli Yücel'in, "bu mevzuda sağ veyahut sol temayüller bizim için başkalık ifade etmemektedir" dediğini yukarıda görmüştük. Despotik-sağcı bir dünya görüşünü ve siyaset felsefesini ortaya koyan bu kadar açıklamasından sonra Yücel'in bu sözünün havada kaldığı tabii ki söylenebilir.

94 Bu konuda bir karşılaştırma yapmak isteyenler Bölüm III'te "Aydınlanma ve Özgürlük" başlığı altında, Bölüm IV'te "Eğitim İlkeleri" başlığı altında yer alan alt bölümlere bakabilirler.

DÖRDÜNCÜ KISIM

TÜRK MİLLİ EĞİTİM İDEOLOJİSİNİN YENİDEN ÜRETİLMESİ VE SÜREKLİLİK KAZANMASI

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİLİ DÖNEMDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEME

Alman nazizmi, İtalyan faşizmi ve Japon militarizminin yenilgisi ve anti-faşist güçlerin zaferiyle sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada meydana gelen yeni güçler dengesinde Türkiye'deki tek parti rejimi, yeni siyasal gerçekliklere uyum sağlamak üzere kendisini dönüştürmek zorunda kaldı. Bu uyum sağlama gayretinin bir parçası olarak Milli Şef İsmet İnönü'nün başkanlığındaki Kemalist rejim, 1945 yılının Temmuz ayında siyasal partilerin kurulmasına izin verdi. 1946 yılında yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı'nda parti tüzüğü değiştirilerek Değişmez Genel Başkanlık ve Şeflik kurumu ve ünvanı kaldırıldı.

Partiler Arasında Ayrımcılık

Çok partili döneme geçiş sürecinde kurulan birçok partiden biri olan Demokrat Parti 1946 seçimlerinde CHP karşısında ciddi bir rakip oldu. Celâl Bayar'ın başkanlık ettiği bu parti, "açık oy, gizli sayım" ilkesiyle yapılan seçimde Millet Meclisi'ne 61 temsilci gönderdi. 1950 yılında yapılan seçimlerde ise, seçimleri kazanarak iktidar partisi oldu ve böylece Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzatmalı yönetimine son verdi. Yasaklı Türkiye Komünist Partisi'yle bağlantılı iki solcu parti olan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi ise kuruluş-

larından çok kısa süre sonra Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti tarafından kapatıldı ve siyaset sahnesinin dışına çıkarıldı.

Görüldüğü gibi, çok partili sisteme geçiş, sol partilere izin vermeyen, buna karşılık genel başkanı tek parti döneminin eski bir bakanı ve başbakanı olan liberal-muhafazakâr kapitalist bir partinin yolunu açan sıkı sıkıya kontrollü bir süreç oldu.

Kemalist rejim eğitim alanında da değişiklikler yapma yoluna gitti. Ama, siyaset alanında olduğu gibi, eğitim alanındaki değişiklikler de sıkı sıkıya kontrollü ve ayrımcı nitelikteydi. 13.6.1946 tarihinde çıkarılan 4396 sayılı yasayla üniversitelere, yani İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'ne özerklik verildi. Ne var ki, Ankara'daki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi dışında bırakıldı, böylece bu kurumun özerklikten yararlanması engellendi. Bu ayrımcılığın nedeni, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim kadrosu içinde sol eğilimli bir grubun bulunmasıydı. Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil, Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi Berkes ve Azra Erhat gibi adlar bu grup içinde yer alıyordu. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu kişiler kısa süre içinde zulme uğradılar ve görevlerinden uzaklaştırıldılar.[1]

Demek ki, Kemalist tek parti rejimi tarafından uygulamaya koyulan çok partili sisteme geçiş politikası, siyasal ve kültürel açıdan esas olarak sınırlı ve güdümlü bir adım oldu. Yumuşak başlı "iyi" akımlar ve kişiler ödüllendirilirken, dik başlı "kötü" akımlar ve kişiler cezalandırıldı.

I. Parti Programları

Demokrat Parti

Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. "Aile ve mülkiyet esasları"nı savunan, bütün meslek örgütlerinin ve

---

1 Sakaoğlu, *y.a.g.e.*, s. 108. Grupta yer alan kişilerin adları ve öğretim kadrosundan uzaklaştırılmaları konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Günay Göksu Özdoğan, *The Case of Racism-Turanism: Turkism During Single-Party Period 1931-1944*, doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1990, s. 125-126.

dayanışma derneklerinin "her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları"nı öngören, sosyalist ve komünist "siyasi cemiyet ve partilerin kanundışı sayılmasını iste[yen]", "bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk saya[n]" ve "eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli say[an]" Demokrat Parti programının dokuz maddesi (Madde 34-42) "Milli Eğitim İşleri"ne ayrılmıştı. Programa göre, Demokrat Parti, öğretim birliğinden yanaydı: "Maarif sistemimizde, milli eğitim ve öğretim vahdeti prensibinin taraftarıyız."[2] Partiye göre, eğitimin amacı, gelecek kuşakların yalnız bilimsel ve teknik bilgiyle değil, milli ve insani bütün manevi değerlerle donatılması olmalıydı: "Umumi ve mesleki eğitim ve öğretim, yurt ihtiyaçlarını karşılayacak umumi bir plana göre tanzim edilmeli ve gelecek nesillerin yalnız ilim ve teknik bilgi ile değil, milli ve *insani* bütün manevi kıymetlerle de techizine çalışmalıdır."[3]

Bilimsel-teknik bilgiyi ulusal değerlerle birleştirmek Kemalist rejimin çoktan beri oluşturduğu ve yerleştirdiği milli eğitim ideolojisinin ta kendisiydi. Buna karşılık, *insani değerler* kavramı yeniydi; her ne kadar artık gelenekselleşmiş "milli değerler"le birleştirilerek de olsa, öğrencilere insani değerler kazandırmayı eğitimin amacı olarak belirlemek, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programlarında yer almayan bir noktaydı.

Bir ana akım partisinin eğitim programına insani değerler kavramının girmesi, bu kavramın Demokrat Parti iktidarı döneminde gerçekten uygulanıp uygulanmadığından bağımsız olarak, evrensel değerleri benimseme yolunda kavram düzeyinde atılan mütevazı, ama önemli bir adımdı.

"Bütün ilk okul öğretmenlerinin aynı ruha ve aynı seviyede bilgiye sahip olmaları esasının gözönünde tutulmasını, bunlar arasında farklı zümrelerin teşekkülüne meydan verilmemesi bakımından lüzumlu görmekteyiz" diyerek köy öğretmeni ye-

2 Tunaya, *y.a.g.e.*, s. 666. Demokrat Parti programının tam metni için bkz. *y.a.g.e.*, s. 662-673.

3 *A.g.e.*, vurgular benim.

tiştiren Köy Enstitüleri'ne karşı üstü örtülü bir muhalefeti ortaya koyan program, "Kabiliyeti ve kudreti müsait olduğu takdirde, bir ilk okul öğretmeninin öğretim derecelerini tamamlayarak, Üniversite profesörlüğüne kadar yükselmesine kanuni imkân sağlanmalıdır" görüşünü savunuyordu.

Programda üniversitelerin bilimsel ve yönetsel özerkliği ilkesine şöyle yer veriliyordu:

"Yüksek öğretim meselesinde keyfiyete [niteliğe] önem verilmesi lüzumuna kaniiz. Bütün yüksek öğretim kurullarımızın bu esasa göre takviyesini ve garptaki benzerleri seviyesine eriştirilmelerini istiyoruz.

"Üniversiteler, ilmi ve idari muhtariyete sahip olmalıdırlar."[4]

"Muhtelif derecelerdeki teknik öğretim kurullarını yurdun her tarafına yaymak yönündeki çalışmaları eğitim ve öğretim cihazımızın ekonomik kalkınmamızda da vazife alması bakımından, yerinde bul[an]" Demokrat Parti programının "Milli Eğitim İşleri"ne ayrılan son maddesi ise şöyleydi: "Doğu bölgesinde, her derece ve şubede okulları ve nihayet fakülte ve enstitüleri ile, bir kültür merkezi yaratmak lüzumuna inanıyoruz."

Din Öğretimi

Programın "Umumi Prensipler" başlıklı bölümünde "Partimiz... laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır"[5] diye ilan eden Demokrat Parti, bu görüşüne uygun olarak, din öğretimi ve din adamları yetiştirilmesi konusunda uzmanlar tarafından esaslı bir program hazırlanmasını öngörür. "Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir."[6] Demokrat Parti'ye göre, din adamı yetiştirecek kurum-

4 *A.g.e.*, s. 667.

5 *A.g.e.*, s. 663.

6 *A.g.e.*

lar, üniversite içinde yer almalı ve özerk olmalıydı. "Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil [benzer] müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar."[7]

Din öğretimine ilişkin bu ilkeler, dini tekrar okul sistemi içerisine sokmak ve böylece Kemalist rejimin 1920'lerin sonları ile 1930'larda eğitim alanında gerçekleştirdiği en önemli reformu ortadan kaldırmak amacını güdüyordu. Demokrat Parti'nin programı, Bölüm VI'da belirtildiği gibi, Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nin her manasıyla *dini* ve milli eğitim verilmesini öngören 1920 programına dönüş anlamına geliyordu.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

20 Haziran 1946 tarihinde Şefik Hüsnü Deymer'in başkanlığında kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, yakın hedeflerini, şehir ve köy emekçi halk yığınlarının iç ve dış siyasetin belirlenmesinde doğrudan doğruya söz sahibi olmalarını sağlamak; şehir ve köylerdeki emekçi halkın anayasanın tanıdığı hak, özgürlük ve dokunulmazlıklardan yararlanmasını güçleştiren ve hatta olanaksız kılan bütün yasal ve idari engelleri kaldırmak; halkın özgürce örgütlenmesi yoluyla ulusu demokratik bir bünyeye kavuşturmak ve bu temel üzerinde ulusal bağımsızlığı sağlamlaştırmak; halkı yerli ve yabancı sermayedarlarının sömürüsüne ve baskısına karşı korumak; gericiliğe ve faşizme karşı mücadele etmek; emek gücünün kamu işletmelerinde ve özel işletmelerde sendikaların sıkı denetimi altında sağlıklı iş şartları, toplu sözleşme, yüksek ücret ve sosyal sigortalar çerçevesinde korunmasını sağlamak ve emekçi halkın siyasal ve ekonomik mücadelelerine yardım yoluyla ülkede sosyalist bir topluma geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmak şeklinde belirlemişti. Uzak amacını ise, emeğin sömürülmesine son vermek, büyük üretim araçlarını ulusun ortak mülkiyetine geçirmek ve sosyalist bir demokrasi kurmak olarak tanımlamıştı:

7 *A.g.e.*, s. 663-664.

"Partinin uzak gayesi:

"Geniş halk yığınlarının gittikçe daha ziyade yoksullaşması sonucunu doğuran iş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak,

"Büyük istihsal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek,

"Bir sosyalist demokrasi içinde, bütün millet fertlerine yüksek bir geçim ve mes'ut bir hayat sağlamak."[8]

Parti, programının bir bölümünü "Eğitim ve Öğretim Meseleleri"ne ayırmıştı.

Bütün eğitim kurumlarının kapılarını, ekonomik ve toplumsal durumlarından bağımsız olarak bütün çocuklara ve gençlere açmaya birinci öncelik verdiğini ilan eden Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, bu ilkeyi yaşama geçirmek için uygulayacağı temel politikayı, işçi ve köylü çocukları ile gençlere devlet tarafından her türlü okul malzemesi, geçim imkânları ve okul kıyafeti sağlamak olarak belirtir: "Memleketin her evladını, Türkiye cemiyetinin çok muhtaç olduğu birer müstahsil vatandaş olarak yetiştirmek en acele ödevlerimizden biri olduğundan, TSEKP, her çeşit mektep, fakülte, enstitü, laboratuar vs. ilim ve teknik kurullarının kapılarını -iktisadi ve içtimai durumları ne olursa olsun- bütün yavrularımıza ve gençlerimize açık bulundurmak gerektiğini müdafaa edecektir. Parti, öğrenme çağındaki yoksul çocuklara ve gençlere, tahsillerine devam için muhtaç oldukları her türlü malzemenin (kitaplar, kırtasi levazım, mektep kıyafeti, tahsil müddetince geçim imkânları vs.) devlet tarafından tedarik edilmesi gerektiğine inanır ve bunu gerçekleştirmek için çalışmayı üzerine alır."[9]

Parti, üniversitelere tam özerklik verilmesi görüşünü savunur. Üniversitelerin özerkliği iki ilkeye dayanacaktır: Birincisi, üniversitenin öğretim kadroları tam demokratik bir anlayışın

---

8 *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Programı*, *Saçak*, sayı 45, Ekim 1987 içinde, s. 6.

9 *A.g.e.*, s. 10.

gerektirdiği şekilde, anti-demokratik gerici ve ırkçı faaliyetleriyle tanınan öğelerden arındırılacaktır. İkincisi, üniversite (ve her kademedeki bütün öğretim) kadrolarına eksiksiz düşünce ve bilimsel araştırma özgürlüğü tanınacak; ayrıca, çalışma, örgütlenme ve siyasal faaliyet hakları sağlanacaktır:

"TSEKP, üniversitenin tam bir muhtariyete kavuşması lehindeki hareketleri kuvvetle destekleyecektir. Parti, bu muhtariyetin temelde iki ana prensibe dayanması lâzım geldiği kanaatindedir.

"a) Herşeyden evvel, üniversite talim ve tedris kadrolarının geniş bir demokrat zihniyetle, öteden beri, anti-demokratik, mürteci, ırkçı faaliyet ve propagandalarıyla tanınmış unsurlardan temizlenmesi.

"b) Üniversite kadrolarına kendi ilmi faaliyet ve hareketlerinde böyle bir zihniyetle tam bir fikir ve çalışma hürriyeti sağlanması.

"Yine aynı çıkış noktasından hareket edilerek üniversite talim ve tedris kadrolarına (profesör, doçent, asistan, ilmi yardımcı) ve bu arada diğer bütün yüksek mektep, lise, orta mektep, ilk okul ve köy mektepleri hocalarıyla köy eğitmenlerine, bütün siyasi faaliyetlere katılabilmek, partilere girebilmek, buralarda faal mevkiler işgal edebilmek hakları sağlanmalıdır."[10]

Parti, "ameliye ile nazariye [pratik ve teori] arasında bir birlik ve ahenk yaratılması" ilkesi ile "öğretimde nazariyeden çok amelî, mesleki bilgilere önem verilmesi" ilkesini *birlikte* savunur:

"Parti, öğretimde nazariyeden çok amelî, mesleki bilgilere önem verilmesi, ameliye ile nazariye arasında bir birlik ve ahenk yaratılması, öğrencilerde teşebbüs ve teşkilatlı faaliyet kabiliyetlerinin geliştirilmesi görüşlerini müdafaa edecektir."[11]

Ne var ki, programda bu iki çelişik yaklaşımın nasıl bağdaştırılacağı konusunda herhangi bir açıklama yoktur.

---

10 *A.g.e.*

11 *A.g.e.*

Programın "Milli Azlıklar Meselesi" başlıklı bölümünde Parti, bütün azınlıklara her konuda tam bir eşitlik sağlanmasını ve toplu azınlıklara kendi kültürlerini özgürce geliştirme haklarının verilmesini savunur.

"TSEKP, vatandaşlar arasında hiçbir fark gözetilmemesini, milli azlıklara mensup kardeşlerimizin her hususta tam bir eşitlik dairesinde, memleketin öz evlatları muamelesi görmelerini, her hak, serbestlik ve yetkiden kayıtsız şartsız faydalanmak ve memleketin sevk ve idaresi, vazife ve mesuliyetlerine bilfiil iştirak etmek imkânlarına kavuşturulmalarını temine çalışır.

"Toplu azlıklara, kendi milli kültürlerini serbestçe geliştirme hakları tanınmalı, mahalli idarelerde ve millet meclisinde kendilerine en az nüfus tutarları nisbetinde, nisbi temsil yolu ile yer verilmelidir."[12]

Türkiye Sosyalist Partisi

14 Mayıs 1946 tarihinde Esat Adil Müstecaplıoğlu başkanlığında kurulan Türkiye Sosyalist Partisi, kendisini demokratik, sosyalist, milliyetçi, enternasyonalist ve barışçı ve laik bir parti olarak tanımlar:

"TSP'nin kuruluş ve faaliyeti şu ana prensiplere dayanır.

Madde 1-Türkiye Cumhuriyetini tam bir halk devleti haline getirmek ve halkın kayıtsız şartsız kendi kendini idare etmesine imkân verici her türlü siyasi, iktisadi ve içtimai mevzuatı tesis ve tatbik etmek. TSP bu prensiple demokrattır.

"Madde 2-Türk Milletinin refah, kültür, sağlık ve adalet seviyesini yükseltmek, vatandaşların ferdi gelişmelerini köstekleyen bütün sebepleri ve bu bakımdan mevcut her türlü iktisadi ve içtimai adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri değerlendirmek. TSP bu prensiple sosyalisttir.

"Madde 3-Millet: Tarihin seyri içinde doğan ve gelişen, ülke, dil, iktisadi hayat, kültür ve anane beraberliğidir. Bu beraberliğin siyasi ve iktisadi tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla de-

12 *A.g.e.*, s. 11.

vamını sağlamak ve başka milletler için de bu hakkı tanımak. TSP bu prensiple milliyetçidir.

"Madde 4-Milletlerin siyasi ve iktisadi bağımsızlığı, halk kitlelerinin içerden ve dışardan istismar edilmemesi, milletlerarası içtimai adaletin ve hakiki demokrasinin temelini teşkil eder.

"Bütün yer yüzü halk kitlelerinin emperyalist ve istismarcı tecavüzlere karşı kendilerini ve milletleri korumak için işbirliği etmeleri, içtimai ve kültürel birlikler kurmaları, harbin sebeplerini ortadan kaldırma yolunda her türlü vasıtadan faydalanmaları, hür, bağımsız, fakat mütesanit [dayanışmacı] milletlerden müteşekkil bir dünya nizamı kurulması için çalışmak. TSP bu prensiple beynelmilelci ve barışçıdır.

"Madde 5-Tabiat üstü bir varlığa inanmak veya inanmamak hususunda fertlerin mutlak bir vicdan hürriyetine sahip olmaları ve bu hürriyetin her türlü tezahürü karşısında devletin tam bir tarafsızlığı muhafaza etmesi laisizmin felsefi bir neticesidir. TSP bu prensiple laiktir."[13]

Türkiye Sosyalist Partisi, programının 14. maddesinde "*Vatandaşın kültür hürriyeti mutlaktır*" diye ilan eder.[14] Parti, ilk, orta, teknik ve yüksek eğitimin parasız olması ilkesini savunur ve parasız eğitim hakkından "bütün millet çocuklarının faydalanması" için gereken her türlü masrafın devletçe ödeneceğini belirtir.[15]

Parti, üniversitelerin, akademi ve enstitülerin özerkliği ilkesini savunur ve bu ilkeyi yerleştireceğini duyurur. "Partimiz, üniversitelerimizin ve ileride kurulacak akademi ve enstitülerimizin muhtariyeti prensibini müdafaa ve tesis edecektir."[16] Programa göre, aydınların büyük çoğunluğu devlet hizmetinde bulunduğu için Parti, memurların sendikalaşmasını ve siyaset alanında serbestçe örgütlenme hakkını savunur: "Münevverlerimizin büyük bir ekseriyeti devlet hizmetinde bulun-

13 *Türkiye Sosyalist Partisi Programı*, *a.g.e.* içinde, s. 12.

14 *A.g.e.*, s. 13, vurgular benim.

15 *A.g.e.*

16 *A.g.e.*

duklarından memurlarımızın fikir ve aksiyon sahalarındaki siyasi faaliyet hakkından mahrum tutulması zihniyetini asla tasvip etmeyecek ve memurların siyasi teşekküllere intisap etmelerini [katılmalarını] ve meslek sendikalarını kurmalarını kolaylaştıracaktır."[17]

"Siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel her türlü hak, hürriyet ve selâhiyet karşısında din, mezhep, ırk, dil ve cinsiyet farkı gözetilmeyecektir" diye ilan eden Türkiye Sosyalist Partisi, ilköğretimde ana dille eğitim verilmesi ilkesini savunur: "İlk tahsil ana lisanla yapılır."[18]

Parti, ayrıca, "matbaa, kitap, gazete ve kütüphane meselelerini en geniş bir demokrasi anlayışı içinde, milli kültürümüzün en verimli ve en hür birer kaynağı haline getirmek ve bu müesseselerin gelişmesini, halkçı karakterini arızalara uğratıcı engelleri yok etmek azminde" olduğunu vurguladıktan sonra basın özgürlüğünü eksiksiz bir biçimde gerçekleştireceği vaadinde bulunur. "Partimiz, matbuatın her türlü mesele ve doktrinler üzerinde ve tam bir serbestlik içinde münakaşa ve neşriyat selâhiyetini tanıyacaktır."[19]

CHP'nin 1947 Programı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Programı, bütün temel noktalarda önceki programların çizgisini sürdürmekle birlikte üslup yumuşatılmıştır. Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı yurttaşlar yetiştirmek hedefi artık "Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı esaslara bağlı yurttaş yetiştirmek" olarak dile getirilir.[20]

1943 Programı'nda yer alan "milli karakteri, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecede tutmak ve tek bahtiyarlığı millete hizmette aramak büyük hedeftir" ilkesi 1947 Programı'nda "tarihimizin ilham ettiği milli karakteri ve milli gelene-

17 *A.g.e.*, s. 15.

18 *A.g.e.*, s. 13.

19 *A.g.e.*, s. 15.

20 *CHP Programı* Tunaya içinde, *y.a.g.e.*, s. 593.

ğimize uygun bir ahlâkı her vasfın üstünde tutmak ve mutluluğu millete hizmette aramak" şeklini alır.[21]

Programa göre, CHP, "her öğretim ve eğitim kurumunda öğrencilerin şahsi teşebbüs kabiliyetlerini geliştirmek ve onları her güçlüğü yenecek derecede milliyetçi, ülkücü, azimli, işinde hesaplı, maddeci ve faydacı olmaktan uzak, intizamlı ve ailesever vatandaş olarak yetiştirmek"ten yanadır.[22] Faydacı olmaktan uzak vatandaş yetiştirmek görüşü CHP için bir yenilikti. Ama, faydacı olmamakla işinde hesaplı olmanın nasıl bağdaştırılacağı kuşkusuz tartışmaya açık bir konudur.

Programda yer alan bir başka yenilik 1946'da CHP Hükümeti tarafından yürürlüğe konulan üniversite özerkliği ilkesinin savunulmasıdır. "Muhtar rejim içinde üniversitelerimizin ve bu arada yüksek okullarımızın kendilerinden beklenen ilim ve ihtisas adamlarını yetiştirmelerine, ilim çalışmaları yolunda geliştirilmelerine devam olunacaktır."[23]

1947 Programı'nın "Milli Eğitim Politikamız" başlıklı bölümünde yer alan son hükme göre, öğretmenler siyasetle uğraşamazlar, ancak, üniversite profesör ve doçentleri siyaset yapabilirler. "Öğretmenler siyasetle iştigal edemezler. Üniversite profesör ve doçentleri bu kaydın dışındadırlar."[24]

2. Son CHP Hükümetlerinin Programları

Recep Peker Hükümeti

Recep Peker başkanlığındaki CHP Hükümeti, 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan tartışmalı seçimlerden sonra iş başına geçti. Recep Peker Hükümeti, 7 Ağustos 1946 ile 10 Eylül 1947 tarihleri arasında görev yaptı. "Meşru ve kanuni otorite ekseriye totaliter zihniyetle karıştırılarak çürütülmek isteni-

21 *A.g.e.*

22 *A.g.e*

23 *A.g.e.*, s. 594.

24 *A.g.e.*, s. 595.

yor" diye şikâyet edilen hükümet programında, "anarşizm ideolojisinin meşru otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı halde yaşatmanın bütün meşru yollarını tıkayan dağıtıcı ve parçalayıcı telkinler alıp yürüyor" uyarısı yapılır.[25]

Programın "Milli Eğitim" başlıklı bölümünde bütün CHP programlarında görmeye alıştığımız amaç tekrar edilir. "Öğretimin her kademe ve nevindeki Türk gençliğinde milli duygunun kuvvetlenmesi ve gençlerimize Türk inkılabının ana fikirlerinin benimsetilmesi, Türk Tarihi mefahirinin [iftiharlarla dolu Türk tarihinin] öğretilmesi, öğretim ve eğitim çalışmalarımızın esası olacaktır."[26]

Programda belirtildiğine göre, "köy okullarını yapmak işinde köylüyü bizzat çalıştırma sistemine devam edilecektir. Bu okulların kereste, kiremit, cam, çivi gibi para ile satın alınması gereken malzemesini devlet temin edecektir. Köylülerle vasıtaları, ekip biçme, nadas zamanlarında serbest kalacaktır."[27] Bu sözler, tek parti rejiminin köylülere reva gördüğü zulmün ne derecelere vardığını aslında itiraf etmektedir. Daha önceleri ekim, biçim ve nadas dönemlerinde bile zorunlu çalışmaya tabi tutulan köylüler nihayet bu dönemlerde serbest kalacaktır.

Program, Köy Enstitüleri'nden çıkan gençlerin bilgi ve tam bir milli duygu içinde yetişmelerine dikkat edileceğini, bu enstitülerde yetiştirilmekte bulunan köy sağlık memurlarının sayısının arttırılacağını belirtmektedir. Ne var ki, komünist avcılığının hız kazandığı dönemin anti-komünist ve anti-sovyet atmosferi, hakim sınıflar içinde CHP, DP ve CHP içinde çeşitli hizip ve gruplar şeklinde meydana gelen bölünme ile birleşince Köy Enstitüleri'nin kaderi çizilmiş oldu.

Bilindiği gibi, kimi Köy Enstitüleri'nin öğretim kadrosunda eski Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından işe alınan bir kısım sol eğilimli aydın bulunuyordu. Tek parti rejiminin assimile edip kendi saflarına kazanmak amacıyla çalıştırdığı bu

---

25 *Hükümetler ve Programları*, s. 118-119.

26 *A.g.e.*, s. 130.

27 *A.g.e.*

aydınlar bir cadı avının bahanesi oldu. En gerici ve faşist çevreler ellerine geçen bu siyasal fırsatı sonuna kadar kullandı. Ne kadar inanılmaz görünürse görünsün, Hasan Âli Yücel ve hatta Milli Şef İsmet İnönü komünistlikle suçlandı. Köy okulları ve enstitülerinin zorunlu çalıştırma rejimi altında gerçekten bunalan köylülerin tepkisi en gerici ve faşist çevrelerin işini kolaylaştırdı. Bu ortamda, yeni Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Köy Enstitüleri'ni zayıflatma ve köylülere karşı uygulanan ağır yaptırımları yumuşatma yolunda adımlar attı.

Hasan Saka Hükümetleri

Birinci Hasan Saka Hükümeti 10 Eylül 1947'den 10 Haziran 1948'e kadar işbaşında kaldı. Programa göre, hükümetin temel görevi yeni dönemde siyasi güvenliği sağlamak olacaktı. "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı'nın 19 Mayıs 1945 nutkundan ve 1946 olağanüstü parti kurultayından sonra tek dereceli seçim, birden fazla parti hayatı ile başlayan ve devlet başkanının 12 Temmuz beyannamesinde en kesin ifadesini bulan yeni iç politika devrinde hükümetinizin başlıca vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı partimizin umdelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya çalışmak olacaktır." Bu amaçla, hükümet, "kanunların yasak ettiği aşırı sağcı ve solcu tahrik ve teşkillere karşı da çok uyanık ve tedbirli olmak azmindeyiz" diye ilan ediyordu.[28]

Programda eğitim ve öğretime ilişkin tek değinme şöyleydi: "Hiç şüphe yok ki, bütün icraatında partimiz programına bağlı kalan hükümetiniz sağlık işlerinin ve milli eğitimin gelişme şartları üzerinde ehemmiyetle duracağı gibi, işçi ve çalışma hayatını nizamlama ve sosyal emniyeti sağlama meseleleri ile de çok yakından alâkadar olacaktır."[29]

İkinci Hasan Saka Hükümeti 10 Haziran 1948 ile 16 Ocak

28 *A.g.e.*, s. 138-139.

29 *A.g.e.*, s. 141.

1949 tarihleri arasında iş başında kaldı. "Anayasamızın teminat altına aldığı rejimimize zarar verecek propaganda ve tahrikâtla müessir şekilde mücadele etmek azmindeyiz" sözlerinin yer aldığı programda eğitim konularına hiç değinilmemiştir.[30]

Şemsettin Günaltay Hükümeti

Dönemin son CHP hükümeti olan Şemsettin Günaltay Hükümeti, 16 Ocak 1946 tarihinden 22 Mayıs 1950 tarihine kadar görev yaptı. CHP iktidarına son veren 14 Mayıs 1950 seçimleri bu hükümet döneminde yapıldı.

Günaltay Hükümeti, "Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz" dedikten sonra, Kemalist rejimin din öğretimi alanındaki politikasından köklü bir dönüş anlamına gelen bir politikaya yöneleceğini ilan etti. "Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari [isteğe bağlı] olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız."[31] Günaltay Hükümeti'nin programında bu kritik adım açıklandıktan hemen sonra şu ekleme yapılır: "Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Dinin siyasete ve şahsi menfaatlere alet edilmesine de müsamaha etmeyeceğiz. Bu konuda alınmasını gerekli sayacağımız tedbirleri yüksek tasvibinize sunmakta tereddüt etmeyeceğiz."[32]

Görüldüğü gibi, devletin eğitim sisteminde dini dogmaların resmen öğretilmesi şeklindeki gerici politikaya dönüş İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığında bir Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti tarafından uygulanmaya konmuştur. Hükümetin derhal yayımladığı kararnameyle, Şubat 1949'dan itibaren ilk

30 *A.g.e.*, s. 144-147.

31 *A.g.e.*, s. 150.

32 *A.g.e.*

okulların dördüncü ve beşinci sınıflarına din dersi "program dışı ve ebeveyn isteğine bağlı olarak" getirilir.[33]

3. İlk Okul ve Orta Okul Müfredat Programları

1948 tarihli İlk Okul Programı milli eğitimin amaçlarını ayrıntılı bir şekilde belirler. Programda genel amaç şöyle açıklanır: "*Millet hayatı ve geleceği için gerekli gördüğü bütün değerleri ve ülküleri yurttaşlara aşılamayı herşeyden önce ilk okullardan bekler. İlk okullar çocuklara milli kültürü aşılamak mecburiyetindedir. İçinde yetişen bütün vatandaşlara aynı ülküleri, aynı milli amaçları vermek* için, gereken bütün bilgileri, alışkanlıkları, bilgileri, hizmet arzusunu verimli şekilde kazandırmak ilk okulların önemli ödevidir."[34]

Ayrıntılara giren 1948 programı, milli eğitimin amaçlarını dört gruba ayırır. Öğrencinin toplumsal bakımdan, kişisel bakımdan, insanlık ilişkileri bakımından ve ekonomik hayat bakımından belirli değerlerle donanmış bir yurttaş olarak yetiştirilmesini ister.[35] Geleceğin yurttaşı olan çocuk, "toplumsal bakımdan, *Türk ulusunun bir evladı olmanın şerefini duyar* ve sorumluluğunu kavrar; *şerefli Türk tarihinin değerlerini korur, Türk devrimlerinin ilkelerine bağlı...*" olarak yetiştirilmelidir.[36]

Programda, uzun yıllardan beri hiç durmadan aşılanan bu milliyetçi yurttaşlık değerlerinin yanı sıra mütevazı bir yenilik de vardır. Buna göre, "*[yetiştirilecek çocuklar] yurttaşlar arasında ulusal birlik esaslarını bozmayan fikir ayrılıklarını hoş görür*".[37] Buradaki yenilik fikir ayrılıklarının hoş görülmesidir. Ancak, bu hoşgörü milliyetçi korporatist bir yorumla ele alınan ulusal birlik esaslarına dayanacaktır. Anlaşılan, ulusal birlik çok hassas bir olgudur ve sırf düşünce ayrılıklarıyla bile

33 Sakaoğlu, *y.a.g.e.*, s. 114.

34 Cicioğlu, *y.a.g.e.*, s. 82, vurgular benim.

35 Binbaşıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 281-283.

36 *A.g.e.*, s. 281, vurgular benim.

37 *A.g.e.*, s. 282, vurgular benim.

derhal bozulabilir. Görüldüğü gibi, bu formülasyon iktidarı elinde bulunduran çevrelerin otoriter ve totaliter bir yaklaşımla bütün muhalif düşünce akımlarını ezmesine imkân tanımaktadır. Söz konusu formülasyon, çoğulculuk görünümü vermekte, ancak, aslında, çoğulculuğu yok etmektedir. Önemli olmayan konularda çoğulculuk, ama totaliter milliyetçi açıdan önem taşıyan bütün konularda sımsıkı birlik: tek parti döneminin zihniyetini esas olarak muhafaza eden çok partili döneme en uygun belgi gerçekten de budur.

1948 tarihli İlk Okul Programı, 1968 yılına kadar yirmi yıl süreyle yürürlükte kalmış, böylece, Cumhuriyet döneminin en uzun süreyle yürürlükte kalan programı olmuştur.[38]

1948 tarihli İlk Okul Programı'nın öngördüğü "Milli Eğitimin Amaçları" 1949 yılında kabul edilen Orta Okul Programı'na aynen aktarılmış ve ilk okuldakine benzer şekilde "Orta Okulun Eğitim ve Öğretim İlkeleri" belirlenmiştir. Birinci ilkeye göre, "Orta okul milli bir eğitim kurumudur".[39]

4. Demokrat Parti Hükümetlerinin Programları

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimleri Demokrat Parti kazandı. Celâl Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes ise Başbakan oldu. İsmet İnönü ve CHP uzun yıllardan sonra muhalefete geçti.

Birinci Adnan Menderes Hükümeti 22 Mayıs 1950'den 9 Mart 1951'e kadar başta kaldı. Program, 14 Mayıs'ı Türk demokrasisinin zafer günü olarak ilan eder. "Dokuzuncu Büyük Millet Meclisinin milli tarihimizde alacağı yer her bakımdan çok mühim olacaktır. Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hakim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor. Dokuzuncu Büyük Millet Meclisinin azaları olan sizleri, Türk milletinin hakiki mümessillerini selamlamakla derin bir gurur

38 Cicioğlu, *y.a.g.e.*, s. 99.

39 Binbaşıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 298; Cicioğlu, *a.g.e.*, s. 161.

ve iftihar duymaktayız. Demokrat Partinin gayritabii siyasi şartlar içinde devam eden beş yıllık çetin mücadeleleri on dört Mayıs seçimleriyle en muvaffakiyetli surette sona ermiş ve artık memleketimizde normal siyasi hayat başlamıştır. Şüphe yok ki; on dört Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihi günün hatırasını yalnız partimizin değil, Türk Demokrasisinin bir zafer günü olarak yâd ediyoruz."[40]

Programda, tek parti rejimi iş hayatını kısırlaştıran ve ekonomik gelişmeyi engelleyen müdahaleci kapitalist, bürokratik ve tekelci bir devlet tipi olmakla eleştirilir. "Milli ve siyasi murakabeden [denetimden] mahrum bir idarenin çok uzun yıllar sürüp gitmesi, birçok hataların irtikâbına [işlenmesine], israflara ve ifratlara [aşırılıklara] yol açmıştır. Eski iktidarın tek parti hakimiyetinde ifadesini bulan siyasi görüş ve kanaatleri, onun iktisadi ve mali politikasına da aksetmiştir. Vatandaş yalnız devletin siyasi ve idari hükmü altında bulundurulmakla iktifa olunmak [yetinilmek] istenmemiş, onu iktisadi sahada da nüfuz altında tutmak temayülüne göre hareket edilmiştir. Böylece, zamanla müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip devletin; masrafları mütemadiyen arttırarak memleketi borçlanma yoluna sokmuş olmasını ve iş ve istihsal hayatını kısırlaştırarak iktisadi kaynaklarımızın gelişmesine engel olmuş bulunmasını tabii görmek lâzımdır."[41]

Program, yeni hükümetin eski iktidar sorumlularından hesap sormayacağını vurgular. "Seçimlere takaddüm eden zamanlarda [seçimlerden önce] Demokrat Parti adına neşrolunan seçim beyannamemizde ifade ve taahhüt olunduğu gibi, iktidar değişikliğinin memlekette maddi ve ruhi hiçbir sarsıntıya meydan vermemesi ve bilhassa bir devri sabık yaratmak gibi meşum [uğursuz] temayüllerin önlenmesi esaslarında az-

40 *Hükumetler ve Programları*, s. 154.

41 *A.g.e.*, s. 155.

mimiz katidir."[42] Böylece, programın çeşitli bölümlerine serpiştirilen bütün parlak sözlere, "kanunlarımızda, itiyatlarımızda ve telakkilerimizde tek parti devrinden arta kalan ne varsa tasfiye edeceğiz" sözüne rağmen; ülkede maddi ve ruhi sarsıntılara meydan vermemek adına, devri sabık yaratmak, yani geçmiş dönem sorumlularından hesap sormak politikası uğursuz bir eğilim olarak kınanır ve eski yönetim aklanır. Bir başka deyişle, tek parti rejimi bütün suçlarından arındırılır. Geçmişten kopuş değil, geçmişi sürdürme, sürekliliği vurgulama tercih edilir.

Soğuk Savaş Zihniyeti

Program, katıksız bir Soğuk Savaş zihniyetiyle yazılmıştır. Programa göre, hükümet, "millete mal olmuş inkılaplarımızın korunmasından" yanaydı. Millete mal olmuş inkılapların korunması için özellikle başvurulacak çare ise, ülkeyi yıkmaya çalışan aşırı sol akımları yok etmek için gerekli yasal tedbirleri almaktı. Hükümetin açıklamasına göre, aşırı sol kendini irtica ve ırkçılık maskesi altında gizliyor ve bu akımları kullanıyordu. Bugünkü koşullarda aşırı sol akımları düşünce ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde değerlendirmek asla doğru olamazdı. Çünkü aşırı solcular, "bütün hürriyetleri kan ve ateşle yok etmekten başka bir maksat gütmeyen" ajanlardı ve bu ajanları şiddetle cezalandırmak zorunluydu. Ülkeyi mizah veya siyasal eleştiri kılığı altında gizlenen aşırı sol yayınların yıkıcı etkisinden kurtarmak için başka çare yoktu, vb. vb. Programın ilgili bölümü şöyleydi:

"Biraz yukarıda millete mal olmuş inkılaplarımızın korunmasından bahsetmiştik. Bu konuda bilhassa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icap eden kanuni tedbirleri almaktır. İrticai ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla

42 *A.g.e.*, s. 162.

tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuundan mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız. Bugün aşırı sol cereyanlara mensup olanların, mücerret [soyut] bir fikir ve kanaat sahibi olmaktan ziyade yıkıcı cereyanların aletleri olduklarına şüphemiz yoktur. Fikir ve vicdan hürriyeti perdesi altında bütün hürriyetleri kan ve ateşle yok etmekten başka bir maksat gütmeyen bu ajanları adalet pençesine çarptırmak için icap eden kıstasları vuzuh [açıklık] ve katiyetle tespit etmek zaruretine inanıyoruz. Ancak bu suretledir ki, mizah veya siyasi tenkit kisvesi altında ayakta tutunmak istenilen ve hakikatte düpedüz aşırı sol cereyanların eseri olan neşriyatın [yayınların] tahribatından memleketi korumak kabil olabilecektir."[43]

Görüldüğü gibi, programa, düşünce özgürlüğüne en dar ölçülerde bile tahammül edemeyen bağnaz bir anti-komünist anlayış egemendir. En masum siyasal eleştiriler ve mizah yazıları bile yıkıcılık olarak değerlendirilmekte, sol düşünce ajanlıkla suçlanıp kökünden kazınması gereken bir bela olarak tanımlanmaktadır. Programdaki bu açıklamalar, ünlü 1951 TKP tutuklamalarının, işçilere ve aydınlara karşı girişilen ağır baskıların habercisi olmuştur. Tek parti rejiminin karanlığı yerini düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne saygılı bir aydınlığa değil, güdümlü bir çok parti rejiminin karanlığına bırakmıştır.

Programdaki açıklamalara göre, hükümetin dış politikası "ananevi [geleneksel] İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan" bir politikaydı: "...kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile ve büyük müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi, kültürel münasebetlerimizi, samimiyet ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir." Hükümetin dış politika hedefleri arasında "şarki [doğu] Akdeniz emniyetini maddi ve manevi bakımlardan korumak ve kuvvetlendirmek için bir taraftan büyük dostumuz ve müttefiklerimizin dikkat ve

43 *A.g.e.*, s. 164.

alâkalarını bu mesele üzerine çekmek, diğer taraftan da... Yakın Şark devletleriyle daha sıkı münasebetler kur[mak]" ve "Büyük dostumuz Birleşik Amerika'nın askerî sahadaki maddî ve teknik yardımlarından... daha geniş mikyasta [ölçekte] ve daha süratle istifadeler temini" bulunuyordu.[44]

Millî ve Manevî Değerler

Hükümet, eğitim alanındaki görüşünü açıklarken, günün karmaşık dünya ortamı içerisinde millî ahlâk ve maneviyatın ne kadar önemli olduğunu belirterek söze başlar. "Maddî bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, *millî ahlâkı sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevî kıymetlere yer vermeyen* bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akibetlere sürükleneceği tabiidir."[45] Hükümete göre, toplumun kötü sonuçlarla karşılaşmamasının, ulusun özgür ve bağımsız olarak yaşamasının çaresi gençliğe millî karakter ve geleneklere uygun bir millî eğitim verilmesidir. "Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi gözönünde bulundurmayan, *gençliğini millî karakterine ve ananelerine göre manevî ve insanî kıymetlerle teçhiz edemeyen* bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz."[46]

Kolayca görülebileceği gibi, millî ve manevî değerler, millî karakter, millî gelenekler, gençliği millî değerlerle donatmak vb. öylesine şiddetle vurgulanmaktadır ki, Demokrat Parti programından hükümet programına aktarılmış olan "insanî kıymetler" fiilen bütün etkisini yitirir. Tek parti rejimi altında yaklaşık 30 yıl boyunca sürdürülen milliyetçi öğretilemenin ardından milliyetçi-manevî değerlerin böylesine vurgulanması Soğuk Savaş'ın azgın anti-komünist atmosferiyle birleşince, özgürlük, eşitlik, aydınlanma ve hümanizm gibi evrensel ve enternasyonal değerler açısından kesinlikle öldürücü bir sonuç

44 *A.g.e.*, s. 164-165.

45 *A.g.e.*, s. 161, vurgular benim.

46 *A.g.e.*, vurgular benim.

ortaya çıkar. Menderes Hükümeti'nin zihniyeti, tek parti rejimi altında oluşturulan ve yerleştirilen Türk milli eğitim ideolojisinin yeniden üretilmesinden başka bir sonuç veremezdi.

İkinci Adnan Menderes Hükümeti, 9 Mart 1951 ile 17 Mayıs 1954 tarihleri arasında yönetimde kaldı. İkinci program da birinci programın şiddetli anti-komünist ve milliyetçi tutumunu neredeyse aynı sözlerle tekrarlar, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü reddeder. Adını anmadan TKP'ye değinen hükümet, Türk Ceza Kanunu'nun ünlü 141. ve 142. maddelerinin ağırlaştırılacağını açıklar: "Kökü dışarıda olan teşkilatın faaliyetini fikir hürriyeti çerçevesi içinde mütalaa etmek ve müsamaha ile karşılamak bizim için mümkün değildir. Bir çete halinde ve gizli teşkilat olarak muhayyel bir istilanın öncülüğü vazifesini görmeye yeltenenlere karşı kanuni tedbirlerimiz daima şiddetli olacaktır. Bu nevi faaliyetlerimiz, fikir hürriyeti ile asla alâkadar görmemekteyiz. Bu mücadelemizde, ilk programımızda da izah ettiğimiz gibi, birinci hedefimiz kanuni kıstaslar elde etmektir. Türk hakimine bu neviden suçları teşhis edip cezalandırabilmek imkânlarını vermek lâzımdır. Bunun için sarih tarif ve kıstaslara dayanan kanun maddelerine ihtiyaç aşikârdır. Bu ihtiyaca uyarak hükümetçe hazırlanan kanun tadilleri yüksek meclisin komisyonlarında tetkik ve müzakere halindedir."[47]

Eğitim ve öğretime ilişkin olarak da birinci programdaki görüş, eklenen bir cümle dışında aynen tekrarlanır: "Gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz." Eklenen cümle ise şudur: "Gençliğimizin 'Vatan' ideali etrafında toplanmasını hareket noktası olarak alıyoruz."[48]

Üçüncü Adnan Menderes Hükümeti, 17 Mayıs 1954'ten 9 Aralık 1955'e kadar işbaşında kaldı. Üçüncü programda hal-

47 *A.g.e.*, s. 169.

48 *A.g.e.*, s. 176.

kın ve gençliğin manevi değerlerle donatılması, ulusun özgür ve bağımsız yaşamasının güvencesi olarak tanımlanır: "Hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatını yalnız memleketin maddi kudret ve takatinde değil, aynı zamanda *halkın ve gençliğin manevi değerlerle teçhizinde* bulan iktidarımızın maarif sahasına hayati bir ehemmiyet atfetmesi elbette ki tabii idi."[49] Daha önceki Demokrat Parti hükümetlerinin programlarında yer alan "milli karaktere ve ananelere göre manevi ve *insani* kıymetlerle teçhiz etme" ifadesinin bu programda sadece "manevi değerlerle teçhiz" şekline dönüştürülmüş olması dikkat çekicidir.

Hükümet, sunduğu programda, üniversitelerin özerkliğini çiğnediği ve mahkemeleri baskı altında tuttuğu iddialarına karşı kendini savunmaya çalışır. Önce, eski yönetimin totaliter ve despotik niteliğini uzun uzadıya anımsatır:

"Bu memlekette daha yakın zamanlara kadar totaliter bir idarenin hüküm sürmüş olduğunu ve Devlet memurlarımızın büyük çoğunluğunun böyle bir idarenin gereklerine ve isteklerine göre yetiştirilmeye çalışılmış bulunduğunu hatırlamak bugünkü vaziyetin ne derecelerde memnuniyeti mucip bulunduğunu derhal kavramak için kâfi gelir sanırız.

"Bu memlekette yakın zamanlara kadar bütün unsurlarıyla bir tahakküm idaresinin hüküm sürmüş olduğunda kimse şüphe edemez. Partilerin kurulmasından evvelki devir, yani en küçük ve ehemmiyetsiz bir itiraz ve tenkidin bile vatan ihaneti sayıldığı yıllar, örfi idareler [sıkıyönetimler], fevkalade [olağanüstü] mahkemeler, vatandaşların toptan nefyi ve tağripleri [sürülmesi ve uzaklaştırılması] ve Varlık Vergisi devirleri malum. Fakat çok partili devir başladıktan sonra dahi siyasi kanaatlerinden dolayı vatandaşlara tatbik edilen zulüm ve tazyik şekillerini, hele 1946 seçimlerinin bütün vatan sathında nasıl bir siyasi zulüm ve zorbalık hadisesi şeklinde tatbik edilmiş olduğunu da henüz kimse unutmuş değildir. İşte sabık [geçmiş] idare zamanında Devlet memurumuz da o rejimin türlü

49 *A.g.e.*, s. 197, vurgular benim.

tatbikatına maalesef ve kanaati rağmına herkes gibi boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır."

Hükümet, daha sonra, eski dönemde üniversitelerin ve mahkemelerin ne durumda olduğunu özellikle belirtir.

"Fikrimizi daha açmak için devam ediyoruz:

"Bugün üniversite muhtariyetinin iktidarımız tarafından zedelendiği haykırılmakta ve mahkemelerimizin tazyik altında bulunduklarından şikayet olunmaktadır. Eski devrin şimdilik bahsetmiş olduğumuz türlü tazyik ve zulüm hadiseleri cereyan ederken, o zaman da muhtar olduğu ilan edilen üniversitelerimiz, ilmi istiklal ve muhtariyetlerinin icabı olarak nazari sahada ve talebelerini bile tenvir etmek [aydınlatmak] imkânına sahip olamamışlardır." Hükümetin iddiasına göre, kendi dönemlerinde üniversite özerkliğinin sınırları daraltılmamış, aksine genişletilmiştir. "Bugün ise, bu muhtariyetin hudutları zaman oluyor ki, günlük ve fiili politika yapmaya kadar genişletilmiş bulunuyor." Mahkemelere gelince, hükümet eski dönemde mahkemelerin hiç de bağımsız olmadığını bildirir. "Müstakil olduğu ilan olunan mahkemelerimiz ise yine o zaman zati hakka [kişi haklarına] ve adalet fikir ve duygusuna muhalif kanun ve tatbikat karşısında vicdani kanaati ne olursa olsun sadece ve tabii ve haklı olarak seyirci kalmak mecburiyetinde bulunuyordu."

Hükümet savunmasını şöyle taçlandırır: "Çünkü hürriyet bir bütündür. Bütün memleket hürriyetsizliğin çemberi içine alınmışken, sen muhtarsın veya sen müstakilsin demekle ve bir biniş [cüppe] giydirmekle ne muhtariyet ne de istiklal gerçekleştirilmiş olur."[50]

"Hepimizin göğüslerini kabartacak bugünkü mükemmel demokratik zihniyete" övgüler düzen hükümetin bu iddiasının gerçeklerle ne kadar bağdaştığını değerlendirirken, kuşkusuz, muhaliflere karşı düşmanca yaklaşımını, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü konusundaki bağnaz tutumunu hatırlamak gerekecektir.

---

50 *A.g.e.*, s. 185-186.

Dördüncü Adnan Menderes Hükümeti, 9 Aralık 1955 ile 25 Kasım 1957 tarihleri arasında görev yaptı. Hükümetin açıklamasına göre, bu program esas olarak Demokrat Parti programında ortaya konan düşünce sistemi ve ülke görüşünden kaynaklanan önceki DP hükümet programlarının aynısıdır. "Huzurunuza arz ettiğimiz bu program, ana hatları ve umumi istikameti itibarıyla, doğrudan doğruya iktidar partisi programında tebarüz eden tefekkür sisteminden ve memleket görüşünden mülhem olan eski programlarımızdan farklı değildir." Programda eğitim ve öğretim konularına hiç değinilmemiştir.[51]

Beşinci Adnan Menderes Hükümeti, 25 Kasım 1957'de işbaşına gelmiş ve bir askeri darbeyle devrildiği 27 Mayıs 1960'a kadar başta kalmıştır.

Sonuncu DP Hükümeti'nin programında da eğitim ve öğretim konularına herhangi bir değinme yer almaz.

Programda, basın özgürlüğünün ve genel olarak özgürlüklerin kötüye kullanıldığı belirtilir ve bu kötüye kullanışı önleyecek tedbirlerin hızla alınacağı vurgulanır:

"Demokrasilerde matbuat rejimlerinin haiz olduğu ehemmiyeti izahtan müstağni [açıklama gerektirmez] addederek matbuata ait mevzuat ve tatbikatta da bizzat hürriyet nizamını zedeleyecek bazı boşlukların ve eksikliklerin mevcudiyetine işaret etmek lüzumuna kaniyiz. Bunların süratle gözden geçirilerek halledilmesini ele alacağız.

"Hürriyetlerin suistimali, sanki fikir ve tenkit hürriyetini tekemmül ettirmek [yetkinleştirmek] gayesine matuf imiş gibi gösterilerek aşırı iddia ve taleplerde bulunulması ve böylece bir mesuliyetsizlik rejiminin tesisine çalışılması gibi teşebbüslerin memlekete ve rejime büyük zararlar ika edecek mahiyet taşıdığı artık aşikâr hakikatlerden olmuştur."

Bu iddiaların ardından, hükümet, daha önceki hükümetler gibi, gizli komünist faaliyetlere karşı etkili bir mücadele gereği üzerinde durur. "Esefle kaydetmek icap eder ki, ölçüsüzlüklerden faydalanarak ve meydanı boş zannederek harekete geç-

51 *A.g.e.*, s. 203-209.

miş olan ve siyaset mücadelelerinde ağırlaştırma ve zehirleme gayreti içinde çalışan ve birçok yerlerde barınmak istidadında olan gizli komünistlikle müessir bir mücadeleye girişmek, huzur ve sükûnun temininde ve manevi asayişin iadesinde ehemmiyetli bir tedbir olarak telakki edilmek icap eder."[52]

Gerçekten de, 1954 yılında Hikmet Kıvılcımlı başkanlığında kurulan sosyalist nitelikli Vatan Partisi, 1957 yılında gizli komünist faaliyet yürüterek yıkıcılık yaptığı gerekçesiyle kapatılır.

Programda, NATO'ya "en halis niyetlerimizle ve sadakatle bağlıyız" diye ilan eden hükümet, ideolojik soğuk savaşın gitgide şiddetlenmekte olduğunu belirtir. "İdeolojik soğuk harp gittikçe şiddetini arttırmakta ve her gün biraz daha tehlikeli bir hal almaktadır." Hükümet, bu açıklamanın ardından, bağlantısız ülkeleri eleştirir, bu ülkelerin güttükleri tarafsızlık politikasıyla "demir perde"nin saldırgan emellerini teşvik ettiklerini iddia eder. "Hür milletlerin dünyayı adil bir sulha kavuşturmak hususundaki gayretleri cümlesinden olmak üzere mıntakavi [bölgesel] müdafaa paktları kurmuş bulundukları malumdur. Bu suretle gruplaşmış olan hür milletler demir perde karşısında ahzi mevki etmiş [konum almış] bulunuyorlar. Bu iki büyük blokun haricinde diğer bir kısım milletler ise bitaraflar [tarafsızlar] grubu tesisine çalışmaktadırlar. Bunların bitaraflığının, isteyerek istemeyerek, tecavüz emellerini teşvik edecek bir hattı hareket takip etmekte olduğu görülüyor."[53]

DP Politikasının Pratik Sonuçları

Demokrat Parti Hükümetleri, okullarda din eğitimi konusunda son Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti'nin izinden yürüdü.

CHP tarafından Şubat 1949'da ilk okulların dördüncü ve beşinci sınıflarına program dışı ve ana babanın isteğine bağlı olarak konulan din dersi, Kasım 1950'de DP tarafından program içine alındı, ama öğrencilerin bu dersi alıp almamaları yi-

52 *A.g.e.*, s. 215.

53 *A.g.e.*, s. 219.

ne anne babaların isteğine bırakıldı.[54] 1956-1957 öğretim yılında din dersleri, yine seçmeli olarak, orta okul ve dengi okulların birinci ve ikinci sınıflarına da kondu.[55]

1930 yılında kapatılan İmam Hatip okulları 1948 yılında CHP Hükümeti tarafından 10 il merkezinde onar aylık "İmam Hatip Kursları" şeklinde tekrar açılmıştı. 1949 yılında ise yine CHP Hükümeti tarafından Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak İlahiyat Fakültesi kurulmuştu.[56]

Demokrat Parti Hükümeti, 1951 yılında 7 "İmam Hatip Okulu" açtı.[57] Adana, Ankara, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Maraş'ta açılan bu okulların ardından 1953'te Antalya, Erzurum, İzmir, Tokat, Trabzon, Çorum, Elazığ ve Yozgat'ta açılan okullarla sayı 15'i buldu. 1959-1960 öğretim yılında İmam Hatip okullarının sayısı birinci devre düzeyinde 19'a ve ikinci devre düzeyinde 16'ya ulaştı.[58] Aynı öğretim yılında İstanbul'da bir Yüksek İslam Enstitüsü kuruldu.[59]

Daha önce Bölüm VI'da açıklandığı gibi, din dersi, şehir ilk ve orta okullarından 1927 yılında, köy ilk okullarından ise 1940 yılında çıkarılmıştı. Tevhîd-i Tedrisat Kanunu uyarınca kapatılan medreselerin yerine aynı yasayla kurulan İmam Hatip Okulları 1930 yılında kapatılmıştı. Yine aynı yasayla 1924 yılında İstanbul'da Darülfünun'a bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi, İstanbul Darülfünunu'nu kaldıran ve yeni üniver-

---

54 Sakaoğlu, *y.a g.e.*, s. 114

55 *A.g.e* , s. 115.

56 Cicioğlu, *y.a.g.e.*, s. 298; Sakaoğlu, *a.g.e..*, s. 108; Zekâi Baloğlu, *Türkiye'de Eğitim*, TÜSİAD Yayını, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1990, s 9.

57 *Grafiklerle Din Eğitimi Okulları 1951-1970*, Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1970, s. 5; "13.10.1951 tarih ve 601 sayılı Milli Eğitim Bakanlığı 'Müdürler Komisyonu' kararı ile ilk önce yedi ilde birer İmam-Hatip Okulu açılmıştır. Bu okullar, ilk okula dayalı birinci devresi, dört, birinci devreye dayalı ikinci devresi üç yıl olmak üzere ve meslek kültürü yanında, aynı düzeydeki okullara denk genel kültür veren orta dereceli eğitim ve öğretim kurumları olarak yeni baştan kurulmuştur."; Cicioğlu, *A.g.e.*

58 *Grafiklerle Din Eğitimi Okulları 1951-1970*, s. 11; Baloğlu, *y.a.g.e.*, s. 136.

59 Cicioğlu, *y.a.g.e.*, s. 298.

siteyi kuran 31.5.1933 tarihli yasayla kadro cetvelinden çıkarılarak kaldırılmıştı. Yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi'nin yerine, Edebiyat Fakültesi'ne bağlı olarak İslami İlimler Enstitüsü kurulmuştu. Bu Enstitü de 1936 yılına kadar öğretim yapmış, aynı yıl "öğretim kadrosunun dağılması üzerine" kapanmıştı. Demek oluyor ki, şehir okullarında din dersi 22 yıl aradan sonra, köy okullarında 9 yıl sonra yeniden okutulmaya başlanmış; İmam Hatip Okulları kurs adıyla 18 yıl, resmen İmam Hatip Okulu olarak 21 yıl sonra tekrar açılmış; üniversite düzeyinde din öğretimi ise 13 yıl aradan sonra yeniden başlatılmış olmaktadır. Görüldüğü gibi, dinin okul sistemi içine tekrar sokulması konusunda CHP ile DP'nin sorumluluğu ortaktır; CHP'nin başlattığını DP sürdürmüştür.

DP Hükümeti, Köy Okulları ve Enstitüleri'nin inşaatı ve bakımında köylülerin zorunlu olarak çalıştırılması hükmünü 8.8.1951 tarihli ve 5828 sayılı yasayla kaldırdı. Adı geçen yasayla, "bu inşaat için köy halkına hiçbir mükellefiyet tahmil edilemez" hükmü getirildi ve köylülerin 20 gün çalışma yükümlülüğü iptal edildi. Anımsanacağı gibi, 1947 yılına kadar bütünüyle köylülerin omuzlarına yüklenen köy okullarının ve öğretmen evlerinin yapım işi 1947'de kısmen devlet yardımı sağlanarak yine köylülerin yükümlülüğünde bırakılmıştı.[60] 27 Ocak 1954 tarihinde çıkarılan 6234 sayılı yasa ile Köy Enstitüleri ilk okul öğretmeni yetiştiren klasik okullara dönüştürüldü.[61]

Demokrat Parti dönemi, eğitim alanında Kemalist tek parti rejiminin doğrudan doğruya devamı oldu. Çocukların ve gençlerin milliyetçi öğretilemesine verilen büyük önem aynen korundu. 1920'lerin sonlarında yapılan laiklik reformuyla kamusal okul sisteminden çıkarılan din eğitimi 1940'ların sonlarında CHP tarafından yeniden kamusal okul sisteminin içine alındı ve bu uygulama DP tarafından yaygınlaştırıldı.

60 *A.g.e.*, s. 66.

61 Sakaoğlu, *y.a.g.e.*, s 115.

Eğitimin araçsal niteliği de DP döneminde aynı şekilde devam ettirildi.

1946-1960 yıllarını kapsayan güdümlü bir çok partili sisteme geçiş dönemi, eğitim alanında, tek parti rejimi sırasında oluşturulan ve yerleştirilen Türk milli eğitim ideolojisinin yeniden üretilmesi ve süreklilik kazanması dönemi oldu.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ÇALKANTILI YILLAR: 1960-1980

1960 ile 1980 yılları arasındaki dönem modern Türkiye tarihinin en çalkantılı yıllarını oluşturur.

27 Mayıs 1960'daki askeri darbeyle başlayan, 12 Mart 1971'deki ara askeri darbeyle devam eden ve 12 Eylül 1980'deki askeri darbeyle sona eren bu dönem, siyaset ve kültür alanlarında demokratik ve sosyalist düşünce akımlarının yükselişi ve bu yükselişin toplumsal yaşamın her alanını etkilemesi ile ayırt edilir. Sınai işçi sınıfının sendikal ve siyasal örgütlenmesinin güçlenmesi, gençlik hareketlerinin atılımı, köylülüğün hareketlenmesi, Kürt ulusal hareketinin yeniden ortaya çıkması, kamu çalışanlarının aktifleşmesi ve kamu çalışanları hareketinin bir parçası olarak öğretmen örgütlerinin yaygın etkisi, ülkede derin bir toplumsal ve siyasal bunalıma yol açtı.

Emperyalizme bağımlı gelişmekte olan kapitalist bir ekonominin tipik özelliği olan ekonomik kutuplaşma temeli üzerinde ülkede meydana gelen toplumsal ve siyasal kutuplaşma, sosyalist ve demokratik akımların karşısına, toplumda demokratik çoğulculuğun gitgide güçlenmesinin karşısına, hakim sınıfın ve devlet aygıtı içerisindeki uzantılarının aktif desteğiyle faşist ve gerici yarı askeri güçlerin çıkarılmasıyla daha da şiddetlendi.

1960-1980 döneminde eğitim alanında meydana gelen somut gelişmelerin zeminini, işte sınıf kutuplaşmasının derinleştiği ve bunalımın pençesindeki bu toplum oluşturur.

1. Hükümet Programlarında Eğitim

Cemal Gürsel'in Askeri Hükümeti
(30.05.1960-5.01.1961)

Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında kurulan askeri hükümetin 11 Temmuz 1960'da Milli Birlik Komitesi'ne sunduğu hükümet programında, Birinci Gürsel Hükümeti, gayrı meşru bir hükümete karşı Silahlı Kuvvetler tarafından oluşturulmuş "Inkılap Hükümeti" olarak tanımlanır. "Anayasayı, insan haklarını ve Türk vatandaşlarının sahip oldukları hürriyetleri çiğneyerek, hukuk ve kanun dışı olmuş ve binaenaleyh gayrı meşru hale gelmiş olan iktidarı, iş başından uzaklaştırarak 27 Mayıs 1960 Inkılabını başaran kahraman ve aydın Silahlı Kuvvetlerimiz, idareyi ele alır almaz teşkil ettiği Inkılap Hükümeti ile derhal işe koyulmuş, bir taraftan memleketin içinde bulunduğu durumu tespit etmeye çalışırken, diğer taraftan, memleketin acil meselelerine şimdiye kadar alınan ve ilan edilen tedbirlerle çare bulmaya çalışmıştır."[1]

Hükümet'e göre, "27 Mayıs 1960 Inkılabının esas hedefi, yurdumuzda demokratik nizamı bütün icapları, bütün müesseseleriyle, maddeten ve manen mümkün olan en kısa zamanda kurmaktır" ve bu amaçla yeni bir Anayasa yapılacaktır. Bu Anayasa "Ikinci Cumhuriyetin Anayasası" olacaktır.[2] Hükümetin temel hedefi, "Ikinci Cumhuriyet ile kurulacak olan yeni Türk demokrasisinin sağlam ve hiçbir kimse veya zümrenin tasallutuna maruz kalmayacak kudret ve selâmette olmasını temin etmek"tir.[3]

---

1 Nuran Dağlı, Belma Aktürk (haz.), *Hükümetler ve Programları, II. Cilt, 1960-1980*, TBMM Basımevi, Ankara, 1988, s. 3.

2 *A.g.e.*

3 *A.g.e.*, s.12.

Hükümet, basın özgürlüğünü sağlayacağı sözünü verir: "Hür basın, kurulacak İkinci Cumhuriyetin başlıca mesnetlerinden [dayanaklarından] biridir."[4] Hükümetin verdiği bir başka söz, din özgürlüğünü eksiksiz sağlamaktır; ancak, dinin kötüye kullanılmasına karşı önlem de alınacaktır: "Vatandaşlarımızın Anayasamızla sahip oldukları din ve vicdan hürriyetlerini hiçbir engelle karşılaşmadan kullanmalarını; yani ibadetlerini tam bir hürriyet içinde yapabilmelerini sağlamak hedefimizdir. Ancak dinin ulviyetini gölgelendirecek istismardan korunması önemle göz önünde tutulacaktır."[5]

Hükümetin dış politika alanındaki açıklamasına göre ise, "Türkiye, NATO'ya ve bu camiaya mensup memleketlere bağlı olduğu kadar CENTO'ya ve CENTO memleketlerine de bağlıdır."[6]

Programa göre, milli eğitim davası Türkiye'nin en önde gelen davalarından biridir. "*Demokrasinin kökleşmesi, soysuzlaşmamasının teminatı*, özlenen iktisadi refahın tahakkuku, büyük kütlelerin, yeni yetişen nesillerin milli eğitimden en geniş ölçüde faydalanmasına bağlıdır."[7]

"Milli Eğitimi durgun halinden çıkarıp yapıcı ve başarıcı bir vasfa ulaştırmak amacı"nı taşıdığını ilan eden askeri hükümete göre, "*maarifimizi muhtaç olduğu nizam içinde* ve belli metodlarla çalışan *medeni ve milli müessese haline getirmeye matuf olmak üzere*, gerekli inceleme ve araştırmalara başlamak, *gelecek iktidarlara bu istikamette hazırlıklar bırakmak*, başlıca arzularımızdandır."[8]

5 Ocak 1961'den 20 Kasım 1961'e kadar yönetimde kalan İkinci Gürsel Hükümeti herhangi bir program sunmamıştır.[9] İkinci Gürsel Hükümeti döneminde Milli Eğitim Bakanlığı

4 *A.g.e.*

5 *A.g.e.*

6 *A.g.e.*, s. 5.

7 *A.g.e.*, s. 11, vurgular benim.

8 *A.g.e.*, vurgular benim.

9 *A.g.e.*, s. 13-14.

merkez teşkilatında yeni bir düzenlemeye gidilmiş, din okullarının eğitim sistemi içerisinde artan rolü nedeniyle "Din Eğitimi Müdürlüğü" kurulmuştur:

"Zamanla İmam Hatip Okullarının sayısının çoğalması, 7344 Sayılı Kanunla, Yüksek İslam Enstitülerinin kurulması karşısında, 10.7.1961 tarih ve 1044 sayılı muciple [onayla] Bakanlığımız merkez teşkilatı bünyesinde, adı geçen öğretim kurumlarının işlerini yürütmek üzere 'Din Eğitimi Müdürlüğü' adı altında bir Daire kurulmuştur."[10]

Birinci Koalisyon Hükümeti
(20.11.1961-25.6.1962)

15 Ekim 1961'de yapılan seçimlerden sonra Orgeneral Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi. 20 Kasım 1961'de İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulan Cumhuriyet Halk Partisi-Adalet Partisi Koalisyon Hükümeti'nin Meclis'te 27 Kasım 1961'de okunan programında, hükümet, "siyasi hayatımızda geçmiş misali olmayan yeni bir teşekkül" olarak tanımlanır: "Uzun bir ayrılık devri içinde bir araya gelmeleri ve bir dilden konuşmaları imkânsız sayılan siyasi partiler, anlaşarak bir hükümet kurabilmişlerdir."[11]

Programa göre, "Cumhuriyet hükümeti, bütün üyeleriyle, Atatürk ıslahatının ilkeleri üzerinde kararlıdır."[12]

Hükümet, eğitimin ulusal kalkınmayı sağlayacak verimli bir yatırım olduğu görüşündedir: "Milli Eğitim, sadece genç nesilleri yetiştirmenin bir vasıtası değil, aynı zamanda özellikle milli kalkınmayı hızlandıracak ve gerçekleştirecek verimli bir yatırım olarak öne alınmıştır."[13]

Programda, eğitim alanında uzun vadeli planlamanın gereği de vurgulanır. Her konuda "ehliyetli ve yeter sayıda" öğretmen

10 *Grafiklerle Din Eğitimi Okulları, 1951-1970*, s. 5.

11 Dağlı, Aktürk (haz.), *II. Cilt*, s. 16.

12 *A.g.e.*

13 *A.g.e.*, s. 23.

bulunmamasını büyük bir sorun olarak tanımlayan hükümet, teknik ve mesleki öğretimin ülke kalkınması açısından olağanüstü önem taşıdığını belirtir. "Teknik öğretim ve mesleki öğretim kalkınma mukadderatımıza sıkı sıkıya bağlıdır. Bu alana daha çok öğrenci sevkine çalışacağız."[14]

İkinci Koalisyon Hükümeti
(25.6.1962-25.12.1963)

Yine İsmet İnönü başkanlığında kurulan İkinci Koalisyon Hükümeti, Cumhuriyet Halk Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile bağımsızlardan oluşuyordu. Programa göre, Türkiye'de rejim, Atatürkçü bir demokrasi idi ve hükümet aşırı sağ ve sol akımlara karşıydı. "Türkiye'de rejim, Atatürk devrimleri üzerine kurulmuş bir demokrasi idaresidir. Anayasamızda tarifini bulan Atatürk milliyetçiliği ve laik Devlet idaresi esastır. Hükümetimiz aşırı sağcılık ve solculuk akımlarına karşı koyacaktır."[15]

İkinci Koalisyon Hükümeti, daha önceki hükümetler gibi, milli eğitimin toplumsal ve ekonomik kalkınmadaki rolünü vurgular. İlk okuldan sonra öğrenimlerine devam imkânı bulamayan çocuklar ve yetişkinler için meslek eğitimi kurumlarının çoğaltılacağını vaadeder. "Yüksek seviyede ilim ve fen adamı araştırıcılar yetiştirmek" için planlı çaba gösterileceğini belirtir.

Programda milli eğitimin amacı şöyle açıklanır: "Milli Eğitimde amacımız, her yaştaki yurttaşlarımızı eşit eğitim imkânları içinde, istidad ve kabiliyetlerine göre üstün seviyede yetiştirmek; *milletimize ve insanlığa yararlı iyi ve verimli yurttaşlar haline getirmek*; sosyal ve ekonomik kalkınma programlarının uygulanması için gereken çeşitli vasıftaki insan gücünü hazırlamaktır."[16]

---

14 *A.g.e.*

15 *A.g.e.*, s. 32

16 *A.g.e.*, s. 43, vurgular benim.

Programa göre, üniversitelerde bilim ve öğretim özgürlüğü vardır. "Üniversiteler ilim hürriyetine ve akademik teminata sahiptir."[17]

Üçüncü Koalisyon Hükümeti
(25.12.1963-20.2.1965)

İsmet İnönü başkanlığında Cumhuriyet Halk Partisi'nin bağımsızlarla birlikte oluşturduğu koalisyon hükümetinin 30 Aralık 1963'te Meclis'te okunan programında, Türk halkının Atatürkçülük dışındaki bütün doktrinleri reddettiği vurgulanır. "Son iki yılın geniş siyasal faaliyet ve propaganda serbestliği içinde Türk halkı kendisine kabul ettirilmek istenen bütün aşırı ve eskimiş doktrinleri iterek, Atatürk'ün deneyici, gerçekçi ve halkçı sosyal ve ekonomik tutumuna sarsılmaz bağlılığını ve inanışını yeniden gösterdi."[18]

Programa göre, Türkiye'de "imtiyazsız sınıfsız kütle" ülküsü gerçekleşmeye başlamıştır. "İki yıl içinde alınan ileri ve demokratik sosyal adalet tedbirleriyle çalışma hayatımız ve genel olarak sosyal hayatımız hızlı kalkınma ve sanayileşme dönemlerinde kaçınılması güç olan huzursuzluk, çatışma tehlikelerini başarı ile atlatma imkânına kavuştu. Atatürk'ün 'imtiyazsız sınıfsız kütle' ülküsünü bir hızlı ekonomik yapı değişikliği sırasında da sosyal barış içinde gerçekleştirme şartları memlekette yerleşmeye başladı."[19]

Programa göre, eğitimin amacı Atatürk ilkelerine ve Batı uygarlıklarının temel ilkelerine dayalı bir düzeni ve milli kültürel değerleri yaratıp pekiştirmektir. "Milli eğitime, Anayasamızda en güzel ifadesini bulan Atatürk ilkelerine ve Batı uygarlıklarının temel ilkelerine dayalı bir sosyal düzeni ve milli kültürel değerleri yaratacak ve geliştirecek bir hüviyet verilecektir."[20]

---

17 *A.g.e.*, s. 32.

18 *A.g.e.*, s. 54.

19 *A.g.e.*, s. 55.

20 *A.g.e.*, s. 62.

Özellikle mesleki ve teknik öğretim kurumlarını yaygınlaştırarak kalkınma planının gerektirdiği sayı ve nitelikte personel yetiştirmek, üniversite eğitimini geliştirmek, "fedakâr ve ülkücü öğretmen topluluğunu maddi ve manevi huzur imkânlarına kavuşturmak" programda öne çıkarılan diğer konulardır.[21]

Üçüncü Koalisyon Hükümeti döneminde, din okullarının gitgide artmasına uyum sağlamak gerekçesiyle Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde yeni bir düzenleme yapılarak Din Eğitimi Müdürlüğü Genel Müdürlüğe dönüştürülmüştür. "Din Eğitimi Müdürlüğü işlerinin gün geçtikçe önemli artışlar göstermesi ile bu görevin bir Müdürlük kadrosu ve mesuliyeti içinde idare edilmesinin zor duruma geldiği anlaşılmış, bir daire müdürü ile iki şube müdüründen müteşekkil 'Din Eğitimi Müdürlüğü', 29.4.1964 tarih ve 26540 sayılı mucible [onayla] 'Din Eğitimi Genel Müdürlüğü' haline getirilerek teşkilat genişletilmiştir."[22]

Dördüncü Koalisyon Hükümeti
(20.2.1965-27.10.1965)

Cumhurbaşkanlığı kontenjanından atanan "bağımsız" senatör Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulan Adalet Partisi-Yeni Türkiye Partisi-Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi-Millet Partisi Koalisyon Hükümetinin 26 Şubat 1965'te Meclis'te okunan programında milli eğitim ideolojisinin klasik formülasyonu bir kez daha tekrarlanır: "Memleketin ümit ve istikbali olan gençliği, şahsiyet sahibi ve milliyetçi bir ruh içinde yetiştirmek, onların gerek tahsil çağlarında, gerekse hayata atılış devresindeki ihtiyaçlarını karşılamak baş hedefimizdir."[23]

Hükümet, programda, gençliğin ülke kalkınması için gerekli bütün nitelikleri kazanması ve millete ve insanlığa yararlı olması için elden gelen bütün gayreti göstereceğini de belirtir.[24]

---

21 *A.g.e.*, s. 62-63.

22 *Grafiklerle Din Eğitimi Okulları, 1951-1970*, s. 5.

23 Dağlı, Aktürk (haz.), *II. Cilt*, s. 80.

24 *A.g.e.*

Çok sayıda nitelikli öğretmen yetiştirmek, mesleki ve teknik öğretimi daha etkili hale getirmek ortaya konan diğer hedeflerdir.

Birinci Adalet Partisi Hükümeti
(27.10.1965-3.11.1969)

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan seçimleri Adalet Partisi kazandı. Süleyman Demirel başkanlığında kurulan Adalet Partisi Hükümeti'nin 3 Kasım 1965 tarihinde Meclis'te okunan programında Atatürk devrimlerini korumanın hükümetin temel görevi olduğu belirtilir. "Demokratik düzenin ve Türk Devletinin temeli olan Atatürk devrimlerini her yönü ile korumayı en başta gelen bir ödev saymaktayız."[25]

Programda açıklandığına göre, "Milli eğitim politikamızın temeli; vatandaşın bir kül halinde kalkınabilmesine, *maddi ve manevi hayatını teçhiz ederek ve milli şuuru hakim kılarak* yetişmesine yardım etmektir."[26]

Programda yer alan önemli bir nokta, din eğitiminin çok daha yaygınlaşması sonucunu doğuracak bir uygulama vaadinin açıkça dile getirilmesidir. Hükümet, mesleki orta ve teknik okul mezunlarının yanı sıra İmam Hatip Okulları mezunlarına da üniversitelere girme olanağını tanıyacağını açıklar. "İmam Hatip Okulları, mesleki orta ve teknik okul mezunlarına yüksek öğretim imkânlarını açık tutarak kabiliyetlerini geliştirmelerini sağlayacağız."[27]

Hükümet, din eğitimini yaygınlaştıracağını ve din görevlilerine daha iyi olanaklar sağlayacağını ayrıntılı biçimde ilan eder. "Anayasamızın laiklik prensibini; vatandaşın dini ihtiyaçlarını baskı altında tutan, din ve vicdan hürriyetini, din eğitimini kısıtlayan bir çerçeve içerisinde mütalaa etmek mümkün değildir. Bütün medeni memleketlerde olduğu gibi, iktisadi ve kültürel alanda süratle mesafe alan memleketimiz-

25 *A.g.e.*, s. 92.

26 *A.g.e.*, s. 94.

27 *A.g.e.*, s. 95.

de de manevi inanç ihtiyacını karşılayacak şekilde din eğitimine önem vereceğiz. Modern hayatın icaplarına uygun, kültür seviyesi yüksek vatandaş kitlelerini tatmin edecek, iyi eğitim görmüş din adamlarının yetişmesine gayret edeceğiz. Gördükleri hizmetin önemi ve yetiştirilmeleri için katlanılmış fedakârlıklarla mütenasip olarak, hayat şartlarını ıslah edecek tedbirleri alacağız."[28]

İkinci Adalet Partisi Hükümeti
(3.11.1969-6.3.1970)

Yine Süleyman Demirel'in başkanlığında kurulan İkinci Adalet Partisi Hükümeti, "güçlü hükümet" ilkesini savunur. Gençliğin eğitilmesi konusunda asıl söz hakkının hükümette olması gerektiğini vurgular. "Demokratik rejimin beşiği olan en ileri Batı ülkelerinde bile memleketin geleceğini devralmak için nöbet bekleyen gençliğin yetiştirilmesi hususunda, *devlet nizamının korunmasından ve bekasından sorumlu olan Hükümetin vazife dışı bırakılmayacağı fikri her zaman olduğu gibi, bugün de değerini muhafaza etmektedir.* Siyasi iktidarların vazifesi üniversite bütçelerine tahsisat sağlamaktan ibaret değildir."[29]

Hükümet, egemen eğitim sistemine açıkça muhalefet edip eleştirel ve eşitlikçi bir eğitim verilmesini isteyen sol eğilimli öğretmenleri uyarır. "Rejimi ne olursa olsun, *hiçbir memleket*, istikbalin ümidini teşkil eden *çocuklarının, kendi devletinin dayandığı ilkelere karşı ve tek taraflı bir telkin altında yetiştirilmesine müsaade etmemektedir.*"[30] Tek taraflı milliyetçi telkinin eleştirilmesi, programa göre, tek taraflı telkin demektir.

Hükümet, üniversite özerkliği ilkesini eleştirir. Bilindiği gibi, hakim çevreler sosyal-liberal ve solcu düşüncelerin yayılmasını ve öğrenci hareketinin güçlenmesini esas olarak üniversite özerkliğine bağlıyor ve bu özerkliğin kısıtlanıp kaldırılmasını talep ediyorlardı. "Hükümet olarak biz; Anayasamızın

28 *A.g.e.*, s. 96.

29 *A.g.e.*, s. 141, vurgular benim.

30 *A.g.e.*, vurgular benim.

üniversiteleri muhtar kılma esasının onları devletin ve aynı yasanın temel ilkeleri dışına da çıkaracak bir kapsam taşıdığı manâsına alınamayacağına inanıyoruz. Üniversitelerimizi günümüzün ihtiyaçlarına uygun bir duruma getirebilmek için eğitim usûllerinde gerekli ıslahatın yapılması, öğretim kadrosunda yeni bir zihniyetin yer alması lâzımdır."[31]

Üniversite özerkliğini kuşa çevirmek isteyen Hükümet, bu amaçla, bir "Üniversiteler arası Yüksek Kurul" kurulmasının gerekli olduğunu iddia eder. 12 Eylül 1980'den sonra kurulan Yüksek Öğretim Kurulu YÖK'ün habercisi olan bu kurum, programa göre, "*eğitim, araştırma, yayın ve danışma gibi faaliyetlerde Anayasanın temel ilkeleri dışına çıkılmamasını* sağlayacaktır".[32]

Programda, ayrıca, ilk okul çağındaki bütün çocukların temel eğitimden yararlanacakları sözü verilir. "İlk okul çağındaki bütün çocuklarımızı okula kavuşturacak temel eğitim % 100 gerçekleştirilecektir."[33] Önceki bölümlerde değinildiği gibi, Türkiye'de ilköğretim 1920'lerden bu yana yasal olarak zorunluydu. Ancak, bu ilke pratikte uygulanmıyordu.

Üçüncü Adalet Partisi Hükümeti
(6.3.1970-26.3.1971)

Süleyman Demirel başkanlığında kurulan Üçüncü Adalet Partisi Hükümeti, özgürlüklerden şikâyet eder. Anayasa'nın tanıdığı özgürlüklerin, düzeni değiştirmek isteyen akımlar tarafından kötüye kullanıldığını ileri sürer. "Anayasamızın ilgili hükümleri, gerekçesi apaçık ortada iken; menşeini Anayasadan alan hak ve hürriyetleri en sivri uçlara kadar sınırsız bir şekilde açık sayan bir anlayış ve yine bu haklarla temel nizamın yıkılması gayretlerini mümkün ve hukuki gören bir tatbikat; Türk demokrasisinin güçlenmesine yardımcı olmayacaktır."[34]

---

31 *A.g.e.*, s. 142.

32 *A.g.e.*, vurgular benim.

33 *A.g.e.*, s. 143.

34 *A.g.e.*, s. 181.

Hükümete göre, milliyetine ve dinine bağlılık, Türk ulusunun vazgeçilmez bir özelliğidir. "Biz; milliyetine, dinine, din ve vicdan hürriyetine bağlı olmanın, Türk milletinin varlığında mevcut ve ayrılmaz bir unsur olduğuna inanıyoruz. Bu hakkı yasalarımızla beraber geleneklerimiz de korumakta ve yaşatmaktadır. Bu haklara müdahale teşebbüslerini, kanunlarımızla olduğu kadar felsefemizle de reddeden bir zihniyetin temsilcileriyiz."[35] Görüldüğü gibi, daha sonraları Türk-İslam Sentezi adı verilen ideoloji daha 1970 yılında hükümet programına girmiş bulunuyor.

Eğitime ilişkin olarak, eğitim sisteminin milliyetçi-araçsal hedeflere göre yönlendirilmesi gereği, her zaman olduğu gibi, yine vurgulanır. "Eğitim faaliyetlerinin, istihdam ihtiyaçlarımıza uygun insan gücünün yetiştirilmesi yanında, milli ümitlerimizin mihrakı olan Türk gençliğinin, bu ümitlere layık olacak şekilde ve milli şuurumuzu yüksek seviyede tutarak eğitilmesi; Cumhuriyet hükümetlerinin önemle takip edecekleri milli bir dava teşkil etmektedir."[36]

Birinci "Ara" Hükümet
(26.3.1971-11.12.1971)

12 Mart 1971 Askeri Muhtırası'ndan sonra Nihat Erim tarafından kurulan Birinci "Ara" Hükümet, kendisini reform hükümeti olarak tanımlar. "Türk kamuoyunun karşısına Reform Hükümeti olarak çıkıyor ve bu niteliğe uygun bir program sunuyoruz."[37]

Reform programının bir bölümü "Milli Eğitim Reformu"na ayrılır. Programa göre, "Atatürk'ün eğitimde birlik (Tevhid-i tedrisat) ilkesine aykırı bütün uygulamalara son verilecektir" ve "din işlerinin yönetimi siyasal ve kişisel çıkar hesaplarının üstünde tutulacak ve laik Devlet esaslarına göre ele alınacak-

35 *A.g.e.*

36 *A.g.e.*, s. 183.

37 *A.g.e.*, s. 200.

tır". Ayrıca, "İmam Hatip Okulları orta öğretim sistemine uyacak şekilde ıslah olunacaktır".[38]

Bu sözlerin askeri müdahaleyi haklı göstermek üzere kullanılan resmi bahaneler olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Çünkü, 12 Mart'ın "Ara" Hükümetleri pratikte İmam Hatip Okulları'nı ve genel olarak din eğitimini güçlendiren adımlar atmışlardır. Başlangıçta salt meslek okulu statüsünde olan İmam Hatip Okulları'na lise statüsü verilmesi, ileride ayrıntılı biçimde açıklanacağı gibi, 12 Mart döneminde çıkarılan Milli Eğitim Temel Kanunu ile mümkün olmuştur.

Programda yer alan bir başka hüküm, "öğrenci artışını karşılayacak sayıda ve nitelikte Atatürk ülküsüne bağlı öğretim üyesi ve öğretmen yetiştirilmesi"dir.[39]

Programa göre, "ilk ve orta öğretimde tek kitap düzeni uygulanacaktır".[40]

Zorunlu öğretim süresinin beş yıldan sekiz yıla çıkarılması konusunda girişimlerin başlatılacağı hükmü de programda yer alır. "Zorunlu öğretim süresinin ileride bütün yurda yayılmasına hazırlık olarak çok yönlü öğretim yapan ve öğrenciyi hem üst okullara, hem de çalışma hayatına hazırlayacak sekiz yıllık okulların deneme olarak kurulmaları için gerekli hazırlıklara hemen başlanacaktır."[41]

Bu dönemde, Milli Eğitim Bakanlığı, Hükümet programının ışığı altında eğitim reformunu gerçekleştirmek üzere yürüttüğü çalışmaları açıklayan bir kitapçık yayınlar. Kitapçığa göre, eğitim reformu için "On Direktif" belirlenmiştir. Birinci direktif Atatürk ilkelerinin tam olarak uygulanmasına ilişkindir. Bu direktifi "bilimsel bir yaklaşımla" ele alabilmek için "Atatürk İlkeleri Tesbit Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon Atatürk ilkelerini bilimsel yoldan belirleyecek bir "Atatürk Akademisi" kurulması için kanun tasarısı hazırlayacaktır. Bu kurumun ça-

38 *A.g.e.*, s. 203-204.

39 *A.g.e.*, s. 204.

40 *A.g.e.*

41 *A.g.e.*

lışmalarıyla, "1. Öğrenci, öğretmen ve tüm olarak *toplumumuzun belli ve saptırılmaz bir ilke etrafında toplanması*; 2. Atatürk devrim ve ilkelerinin eğitimimizin vazgeçilmez temel felsefesi olması; 3. Toplumumuzun *bunalımlardan uzak kalması* sağlanmış olacaktır."[42]

Hiçbir yüksek meclisin veya kurulun asla belli bir değişmez doktrinler bütününe bağlanma kararı alamayacağını, böyle bir kararın en yüksek iktidar organı tarafından onaylanmış bile olsa, mutlak olarak geçersiz olduğunu ve insan doğasına karşı bir suç oluşturduğunu her zaman vurgulayan aydınlanmacı filozof Kant'a ne kadar uzak düştüğümüzü bir kez daha görüyoruz. Türk milli eğitim ideolojisine göre, başta öğrenciler ve öğretmenler olmak üzere bütün toplum her derde deva değişmez bir ilke etrafında toplanacak ve böylece toplumumuz bunalımlardan da kurtulmuş olacaktır!

Toplumun bunalımlardan kurtarılmasının ilk adımı olarak sıkıyönetim ilan edilmesi, "Balyoz Harekâtı" adı verilen kontrgerilla eylemiyle binlerce muhalif işçi, öğretmen ve öğrencinin tutuklanması, kitle örgütlerinin kapatılması veya faaliyetlerinin durdurulması, bu arada öğretmenlerin kitle örgütü Türkiye Öğretmenler Sendikası TÖS ile öğrencilerin kitle örgütü Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu Dev-Genç'in yasaklanması, bu reçetenin ekonomiye ve siyasete yön veren yönetici sermaye çevrelerinin çıkarlarına ne kadar uygun olduğunu gösterir. Kitlesel olarak tutuklananlar arasında hemen hemen tümü TÖS üyesi 3600 öğretmenin bulunması, 12 Mart'ın "eğitim reformu"nun ister istemez gerici bir doğrultu izleyeceğinin işaretiydi.

İkinci "Ara" Hükümet (11.12.1971-22.5.1972)

Yine Nihat Erim'in başkanlığında kurulan İkinci "Ara" Hükümet, Birinci "Ara" Hükümet'in yaptıklarını uzun uzadıya över.

---

42 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Eğitim Reformu, Hükümet Programı Işığı Altında, 7 Nisan-31 Ağustos 1971*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971, s. 15, vurgular benim.

"12 Mart muhtırasından sonraki hükümetin ne gibi şartlar içinde kurulduğu bilinmektedir. 8,5 ay gibi kısa bir süre içinde bu Hükümet önemli hizmetler görmüştür. Kahraman Silahlı Kuvvetlerimizin uyanıklığı ve müzahereti [yardımı] ile dışarıdan idare edilen anarşi ve şiddet eylemleri geniş ölçüde önlenmiş, suçluların büyük bir kısmı yakalanarak adalete teslim edilmiştir. Milletimizin huzurunu kaçıran, demokrasimizin geleceğini tehlikeye düşüren bu eylemlerin kökünün kazınabilmesi için bunları yönetenlerin mutlaka yakalanarak adalete teslim edileceklerinden kimsenin şüphesi olmaması lâzımdır.

"Dikta heveslilerinin, Türk Milletini parçalamak isteyenlerin, demokratik hukuk devletini zorla devirmek peşinde koşan anarşistlerin ve tedhişçilerin 1961 Anayasasının getirdiği hak ve hürriyetleri kötüye kullanmalarını önleyecek Anayasa değişiklikleri bu dönemde gerçekleştirilmiştir."[43]

Programda, hükümetin öncelikle üzerinde duracağı reformlar sıralanır. Bunlar arasında, İmam Hatip Okulları'nın orta öğretime dayandırılması ve Üniversiteler Yasası'nın hazırlanması da yer alır.

Milli eğitimin amacı bir kez daha tekrarlanır:

"Her kademedeki eğitim kurumlarında okuyan öğrencilerimizin Atatürk ilkelerine uygun bir anlayış içinde yetişmeleri sağlanırken, bu öğrencilerin sol ve sağ aşırı uçlar tarafından zihinlerinin bulandırılmaması ve önyargılara saptırılmamasına üstün bir dikkat gösterilecek, ayrıca, her kademedeki öğretim kurumlarından çıkacak olan öğrencilerin ekonomik hayatımıza katkıda bulunacak şekilde üretici hale getirilmeleri için gerekli tedbirler alınacaktır."[44]

Bu hüküm, tek parti rejimi döneminde oluşturulan Türk milli eğitim ideolojisinin klasik ifadesidir: Üniversiteler dahil, eğitimin her kademesindeki öğrenciler Kemalist yurttaşlar olarak yetiştirilmelidir; Kemalizm dışındaki her ideoloji zararlıdır; Kemalizm, öğrencilerimizi kötü yollara sürüklemek iste-

43 Dağlı, Aktürk (haz.), *II. Cilt*, s. 219.

44 *A.g.e.*, s. 221-222.

yen bütün öteki ideolojilerin panzehiridir; ve Kemalizm ilkeleri doğrultusunda verilecek olan bu milliyetçi eğitim, araçsal-kalkınmacı öğretimle birleştirilmeli, böylece öğrenciler ekonomik açıdan da yararlı insanlar durumuna getirilmelidir.

Üçüncü "Ara" Hükümet
(22.5.1972-15.4.1973)

Bu kez Ferit Melen'in başkanlığında kurulan Üçüncü "Ara" Hükümet, kendisini "Atatürkçü Atılım Hükümeti" olarak tanımlar. Hükümet, önceliği komünizme karşı mücadeleye vereceğini açıklar.

"Komünizm ve her türlü bölücü ve aşırı faaliyetler öncelikle üzerinde duracağımız konular olacaktır.

"Türkiye'yi içinden yıkmak, parçalamak, demokratik rejimi ortadan kaldırmak isteyenler ve bu amaçla silahlı saldırılara girişmiş olanlara karşı bir süreden beri kahraman ordumuzun sıkıyönetiminin ve güvenlik kuvvetlerimizin açtığı mücadele çok başarılı olmuş ve suçluların büyük bir kısmı yakalanarak adalete teslim edilmiştir. Geri kalan kanun kaçakları da sıkı bir şekilde takip edilmektedir. Amaçları Türkiye'yi karanlık bir zulüm rejimine götürmek olan bu unsurların ve bunların görünen veya görünmeyen yardımcılarının fırsat buldukça meşum emellerini gerçekleştirmek üzere çeşitli yollardan faaliyetlerine devam edeceklerinden şüphe edilmemelidir. Komünizm afetinden milletimizi ve yurdumuzu korumak için güvenlik tedbirleri yanında başka tedbirlere de ihtiyaç olduğu muhakkaktır.

"Yıkıcı ve bölücü unsurların yuvalanmayı başardıkları kurum ve kuruluşları, bunların zararlı faaliyetlerinden kurtarmak lâzımdır.

"Gençlerimizin körpe dimağlarını tek taraflı propagandanın zararlı etkilerinden kurtarmak lâzımdır.

"Yurtdışındaki fedakâr ve vatansever işçilerimizi yıkıcı akımların tasallutundan korumamız lâzımdır."[45]

45 *A.g.e.*, s. 235.

Programın "Eğitim Reformu" başlıklı bölümünde öncelikle ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma için gerekli "insan gücü ihtiyacı"nı sağlama gereği üzerinde durulur. Ardından da, Türk milli eğitim sistemini yeni bir yapıya ve çalışma düzenine kavuşturacak olan "Milli Eğitim Temel Kanunu"nun çıkarılacağı açıklanır. Programa göre, bu kanunla, "Cumhuriyet hükümetlerinin bugüne kadar çıkarılmış eğitimle ilgili dağınık bütün kanunları da biraraya getirilmiş ve Türk eğitim felsefesi Türk toplumunun yapısına, çağımızın ileri bilim ve teknoloji gereklerine ve Atatürk milliyetçiliği ilkeleri üzerine oturtulmuş olacaktır."[46]

Programda, Türkiye'deki eğitimin amacı bir kez daha vurgulanır: "Bütün öğretim kademelerinde uygulanacak programlar, Atatürk ilkelerine, laik ve sosyal devlet esaslarına, hür demokratik düzene yürekten inanmış, milli bir ruh ve heyecan taşıyan vatandaşlar yetiştirilecek şekilde değiştirilecektir."[47]

Programda, ilk okulların sekiz yıla çıkarılması çalışmalarına devam edileceği belirtilir. Ayrıca, Atatürk ilkelerini bilimsel açıdan incelemek, bu alanda gerekli araştırmaları ve yayınları yapmak üzere, hazırlıkları Birinci "Ara" Hükümet döneminde yapılan bir "Atatürk Akademisi" kurulacağı ilan edilir. Bu açıklama, 1982 Anayasası'nın 134. maddesiyle kurulan "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu"nun habercisi sayılabilir.

Programda yer alan bir başka konu, "Üniversiteler Kanunu"nda gerekli değişikliklerin yapılması ve böylece gençliğin "milli birlik ve beraberlik içinde kalkınma planları hedeflerine uygun yüksek öğretim" görmesinin sağlanmasıdır.[48]

Hükümet, programını, Atatürk ilkelerinin Türkiye için yüzyıllar boyunca geçerli olacağına inandığını belirterek bitirir. Atatürk ilkelerine bağlılık, Türkiye'nin ayakta kalması ve gelişmesi için vazgeçilmez koşuldur: "Türkiye için yüzyıllar bo-

---

46 *A.g.e.*, s. 240.

47 *A.g.e.*

48 *A.g.e.*, s. 241.

yu geçerli olduğuna inandığımız Atatürk ilkelerinden sapmadan elbirliği ile çalıştığımız takdirde Türkiye Cumhuriyetinin her geçen daha güçleneceğine ve uygar milletler arasındaki şerefli yerini her zamanki gibi koruyabileceğine olan sarsılmaz inancımızı da belirtmek isteriz."[49]

Dördüncü "Ara" Hükümet
(15.4.1973-26.1.1974)

Naim Talu başkanlığında kurulan Dördüncü "Ara" Hükümet de komünizme karşı mücadele eden güçlü ve etkili bir yönetime öncelik verdiğini açıklar ve bu amaçla Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulacağını bildirir.[50]

Milli eğitim politikası açıklanırken, eğitimin ülkenin insan gücü ve teknoloji ihtiyaçlarını karşılamadaki rolü tekrarlanır ve her zaman olduğu gibi, gençliğin Atatürk inkılaplarının ruhuna uygun olarak yetiştirilmesi gereği vurgulanır. "Milli eğitim politikamız, bir yanda Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planımızın öngördüğü hedeflere göre iktisadi ve sosyal kalkınmamızın dayandığı insan gücü ve teknoloji ihtiyaçlarımıza cevap verecek, diğer yandan Cumhuriyete, insan hak ve hürriyetlerine, Türk Milliyetçiliğine, demokratik, laik sosyal hukuk devleti anlayışına sahip, Atatürk inkılaplarının koruyucusu bir gençlik yetiştirmek amacına yöneltilecektir."[51]

Hükümet, bu amaçla, Meclis'e sunulmuş bulunan "Milli Eğitim Temel Kanunu Tasarısı" ile "Üniversiteler Kanun Tasarısı"nı yasalaştırmaya çalışacağını belirtir.[52] Daha sonra ayrıca ele alınacak olan söz konusu iki önemli tasarı da bu dönemde yasalaşmıştır. İlkokullardan üniversiteye kadar bütün eğitim sistemi askeri yönetimin istediği şekilde düzenlenmiş, seçimlerden sonra gelecek sivil hükümetlerin bağlı kalacağı çerçeve oluşturulmuştur.

---

49 *A.g.e.*, s. 252.

50 *A.g.e.*, s. 255.

51 *A.g.e.*, s. 257.

52 *A.g.e.*

Birinci Ecevit Hükümeti
(26.1.1974-17.11.1974)

14 Ekim 1973 Seçimleri'nden sonra Bülent Ecevit'in başkanlığındaki Cumhuriyet Halk Partisi ile Necmettin Erbakan başkanlığındaki Milli Selâmet Partisi Koalisyon Hükümeti'nin 1 Şubat 1974 yılında Meclis'te okunan programında her iki partinin Atatürk ilkelerine bağlı olduğu ilan edilir. "Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Milli Selâmet Partisi'nin ortak gayesi kanunları herkese eşit olarak uygulayan, Atatürk ilkelerine bağlı bir Devlet idaresiyle anlayış, kardeşlik ve sosyal adalete dayanan bir toplum düzeninin kurulmasıdır."[53]

Hükümetin açıklamasına göre, "düşünce ve inanç özgürlüğü önündeki sınırlamaları kaldırma kararı" programının temel unsurları arasında yer alır.[54] Hükümetin vaadine göre, "düşünce, inanç ve ifade hürriyetlerinin ve diğer temel hak ve hürriyetlerin Anayasanın gösterdiği yönde kullanılmasına engel olan ve demokratik anlayışla bağdaşmayan hükümler, bu hürriyetlerin varoluş nedenlerine vücut veren ilkelerin ışığı altında gözden geçirilerek düşünce, inanç ve ifade hürriyetlerini sınırlayan bütün kısıntılar kanunlarımızdan çıkarılarak basın hürriyeti her yönü ile teminat altında tutulacaktır."[55]

Programın eğitim ve öğretim konularına ayrılan bölümü, kalkınma planının öngördüğü eğitilmiş insan gücü hedeflerine ulaşabilmek için orta öğretimde teknik konulara yönelmenin gerekli olduğunu bildirerek başlar. "Kalkınma planının eğitilmiş insan gücü hedeflerine ulaşabilme gayesi ile orta öğretimde özellikle teknik konulara yönelmeyi hızlandırıcı tedbirler uygulanacaktır."[56]

Hemen ardından da, Kemalist-laik CHP'nin devletçi-dinci MSP'ye verdiği bir ödün olarak görülebilecek önemli bir hük-

53 *A.g.e.*, s. 269.

54 *A.g.e.*, s. 268.

55 *A.g.e.*, s. 271.

56 *A.g.e.*, s. 282.

me geçilir: "Çocuklarımıza *töre ve geleneklerimizle milli haslet-lerimize uygun* ahlâk kaidelerinin öğretilmesi gayesi ile ilk ve orta öğretime *mecburi ahlâk dersleri* konulacaktır. Bu dersleri okutacak öğretmenlerin gerekli vasıfları taşımasına özel bir önem verilecektir."[57]

Kısa süre içinde uygulanmaya başlanan bu hüküm, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra okullara konulan zorunlu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin de habercisi oldu.

1940'ların sonunda din dersini okul sistemine tekrar sokan CHP Hükümeti gibi, 1970'lerin ortasındaki CHP Hükümeti de okullarda din dogmalarının öğretilmesini pekiştirmekten kaçınmadı. Üstelik bu kez, uygulama, bütün ilk ve orta öğretim kurumlarında bütün öğrenciler için zorunlu tutulmuştu.

Programda yer alan bir başka hükme göre, "orta öğretimdeki meslek okullarının ikinci dönem mezunlarının üniversite ve yüksek okul giriş imtihanlarına girebilmeleri sağlanacaktır".[58] Daha önceleri Adalet Partisi hükümetlerinin programlarında da yer alan, ancak gerçekleştirilemeyen bu hükümle, adı açıkça belirtilmeden de olsa, İmam Hatip Okulu mezunlarının üniversitelere girmeleri CHP tarafından da desteklenmiş olmaktadır.

Programda yer verilen başka hükümlere göre, "öğretim programları *taklitçilikten kurtarılarak* milli koşullarımıza uygun hale getirilecektir" ve "*çocuklarımızı zararlı yayınlardan koruyacak*, eğitici ve öğrenmeyi özendirici, milli ve insani duyguları güçlendirici *yeni bir yayın programı* geliştirilecektir".[59]

Egemen Türk siyasal söyleminde taklitçilik kavramının siyasal ve felsefi liberal değerleri karalamak için kullanıldığı, zararlı yayın kavramıyla marksist ve sol-eşitlikçi dünya görüşünü savunan bütün yayınların kastedildiği düşünülürse, CHP-MSP hükümet programında yer alan bu hükümlerin evrensel

57 *A.g.e.*, vurgular benim

58 *A.g.e.*

59 *A.g.e.*, s. 282-283, vurgular benim

ve enternasyonal değerlere düşmanlığı ortaya koyan dogmatik dinci-milliyetçi ilkeler anlamına geldiği açıktır.

Sadi Irmak "Ara" Hükümeti
(17.11.1974-31.3.1975)

Sadi Irmak başkanlığında kurulan, ancak, Millet Meclisi'nden güvenoyu alamayan "Ara" Hükümet, kabinede Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden dört bakan bulunduğu halde, kendisini "partiler dışı ve tarafsız" olarak tanımlar.[60]

Hükümetin açıklamasına göre, Atatürkçülük hükümetin temel ilkesidir. "Yönetimin Atatürk ilkelerine bağlı, partiler ve vatandaşlar karşısında tarafsız, yasaların uygulanmasında etkin olması temel prensibimizdir."[61]

Sadi Irmak Hükümeti de, eğitime ilişkin olarak artık gelenekselleşmiş ilkeleri tekrarlar. Buna göre, eğitim sistemi ekonomik kalkınmanın gerektirdiği yetişmiş insan gücü ihtiyacını karşılayacak ve genç kuşaklar Atatürkçü olarak yetiştirilecektir.

"Eğitim sistemimizin ve yapısının çağdaş bilim ve teknolojinin gereklerine uygun olarak geliştirilmesi, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine ve toplumumuzun yetişmiş insan gücü ihtiyacına göre yüksek öğretime, hayata ve iş alanlarına yöneltilmesi çalışmalarına devam olunacaktır. Sınai gelişmeye paralel olarak mesleki ve teknik öğretime ağırlık verilecektir.

"Genç kuşakların Atatürkçülük, Anayasamızda ifadesini bulan çağdaş uygarlık bilinç ve anlayışına sahip, üstün yetenekte insanlar olarak yetiştirilmesi için gerekli bütün tedbirler alınacaktır."[62]

Programda yer alan bir başka hükme göre, yurttaşların beden, fikir ve ruh gelişmeleri dengeli olarak sağlanacak ve sporun Atatürk ilkeleri doğrultusunda milli birlik ve bütünlüğü güçlendirecek şekilde yaygınlaştırılmasına çalışılacaktır.

---

60 *A.g.e.*, s. 295.

61 *A.g.e.*, s. 298.

62 *A.g.e.*, s. 308

"Yurttaşların beden, fikir ve ruh gelişmelerinin ve Türk sporunun aynı zamanda milli birlik ve bütünlüğü güçlendirecek şekilde yurt içinde yayılması ve yurt dışında şerefli yerini alması, beden eğitimi ve spor hizmetlerinin düzenlenip desteklenmesi önemli bir kamu görevi olmaktadır.

"Bu nedenle, gençlik ve spor sorunları Atatürk ilkeleri ve Türk Milli Eğitiminin genel amaç ve temel uygulamaları doğrultusunda ele alınacak; başta milli eğitim sistemi olmak üzere, sosyal ve ekonomik diğer ilgili kesimler ile çağımızın ve ülkemizin ihtiyaçlarına ve şartlarına uyan sistemli bir yaklaşımla bütünleştirilecektir."[63]

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti
(31.3.1975-21.6.1977)

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, Süleyman Demirel'in başkanlığında Adalet Partisi, Milli Selâmet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi tarafından kurulmuştur.

Hükümetin 6 Nisan 1975 tarihinde Millet Meclisi'nde okunan programında, hükümetin ilham kaynağının Türk milliyetçiliği olduğu, milli ve manevi değerlere bağlı olduğu ilan edilir.

"Türk Milletinin bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplayan; aziz ve büyük milletimizin, dünya milletler camiasının şerefli bir üyesi olarak, milli birlik ruhu içinde daima yüceltilmesini amaç bilen Türk Milliyetçiliği, Hükümetimizin ilham kaynağıdır.

"Milletimizi tarih boyunca ayakta tutan milli ve manevi değerlere bağlı ve saygılı olarak ve bunlardan kuvvet alarak, Türk Milletini çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak davası temel davamızdır."[64]

Hükümet, komünizme karşı kararlı bir mücadele yürüteceğini açıklar. "Hükümetimiz komünizme, her çeşit anarşiye,

63 A.g.e., s. 309.

64 A.g.e., s. 321.

Anayasa ve kanun dışı eylemlere, milli bütünlüğü zedeleyici ve Cumhuriyeti tahrip edici her türlü faaliyete karşı, devletin Anayasa düzeni içinde kendisini savunmasını ve bu çeşit tehlike ve faaliyetlerle etkili şekilde mücadele edilmesini kesin bir zaruret saymaktadır."[65]

Hükümet, eğitim ve öğretim alanlarında izleyeceği politikanın özünü uzun ve kapsamlı bir paragraf halinde açık seçik dile getirir:

"Milli eğitimde amacımız; milletimizin bütün fertlerini, Türk milletinin milli, ahlâki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; Atatürk inkılaplarına ve Türk milliyetçiliğine bağlı; insan haklarına ve milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş; büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, milletimizin geleceğine güvenle bakan, her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetini müdrik, ilim, teknik ve medeniyet yarışında insanlığa örnek olmayı hedef alan vatandaşlar olarak yetiştirmektir."[66]

Hiçbir vurguyu ve açıklamayı gerektirmeyen bu paragraf, 1980 darbesinden sonra laik Atatürkçülükle İslamcılık arasında sağlanan uzlaşmanın habercisidir. Türk-İslam Sentezi adı verilen bu milliyetçi-dinci uzlaşma, evrenselliğe ve enternasyonalizme kesinlikle karşıt bir değer sistemini, amaç ve özlemleri benimsemiş; siyasal olarak homojen, kültürel olarak milliyetçi bir gençlikten ve yurttaşlardan oluşan bir toplum yaratma amacını güder.

Hiçbir bağlayıcılığı olmayan boş sözlerin ve genel vaadlerin ardından okul sisteminde dinin etkisini arttıracak önlemler alınacağı vurgulanır. Programa göre, ilk ve orta öğretimde okutulan zorunlu ahlâk dersleri amacına uygun olarak yeniden düzenlenecek ve uygun öğretmenler tarafından okutula-

65 *A.g.e.*

66 *A.g.e.*, s. 324.

caktır. Programda, uygun öğretmenlerin kimler olduğu açıklıkla belirtilir. Bunlar, İlahiyat Fakültesi, İslami Bilimler Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü ve İmam Hatip Okulları mezunlarıdır. Aynı şekilde, din dersleri de gerekli nitelikleri taşıyan öğretmenler tarafından verilecektir.

"İlk ve orta öğretimde okutulmakta olan ahlâk dersleri, gayesine uygun ve milli ahlâk esaslarına göre düzenlenecek ve bu dersleri, öncelikle İlahiyat Fakültesi, İslami Bilimler Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü ve İmam Hatip Okulları mezunları okutacaklardır.

"Din derslerinin normal ders saatleri içinde ve gerekli vasıfları taşıyan öğretmenlerce verilmesi sağlanacaktır."[67]

Hükümet programında, eğitim ve öğretim alanında bir sansür kampanyasına girişileceğini ortaya koyan ipuçları verilir. "*Müfredat programlarının milli kültürümüze uymayan kısımları değiştirilecek*, milletimizin ilme ve insanlığa yaptığı hizmetlerin öğretilmesine önem verilecektir."[68]

Eğitim programlarına ve ders kitaplarına yönelik sansür girişiminin yanı sıra devlet tiyatrolarında ve devletin yayın programlarında da aynı şekilde sansür uygulanacağı belirtilir. "Devlet sahnelerinde ve yayınlarında Türk yazarlarının eserlerine ağırlık verilmesi ve *milli bütünlüğe ve genel ahlâka zarar verici eserlere yer verilmemesi* sağlanacaktır."[69]

Milliyetçi Cephe Hükümeti, devlet radyo ve televizyonlarının bile yıkıcı nitelikte yayınlar yaptığını öne sürer. Bunu önlemek üzere, TRT yayınları da bütün sol ve liberal öğelerden arındırılarak hizaya sokulacaktır. "TRT'nin tarafsızlığı ve Anayasanın 121. maddesindeki ilkelere sadık kalması sağlanacaktır. Yalnız haber hizmeti değil, önemli bir eğitim ve kültür hizmeti görmekle yükümlü olan TRT'nin Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü sarsıcı, Cumhuriyeti tahrip edici, milli

67 *A.g.e.*, s. 325.

68 *A.g.e.*, vurgular benim

69 *A.g.e.*, s. 326.

güvenliğe ve genel ahlâka zarar verici yayınlar yapması önlenecektir."[70]

İkinci Ecevit Hükümeti
(21.6.1977-21.7.1977)

5 Haziran 1977 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkan, ancak, çoğunluğu sağlayamayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin azınlık hükümeti Meclis'ten güvenoyu alamadı. CHP Hükümeti'nin 21 Haziran 1977 tarihinde okunan programında, Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin Türkiye'yi bir siyasal cinayetler ülkesi durumuna getirdiği ve onbinlerce gencin ve çocuğun yaratılan terör ortamında öğrenim olanağından yoksun bırakıldığı belirtilir. "Bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak Türkiye, bir kargaşalıklar, çatışmalar, siyasal cinayetler ülkesi durumuna gelmiştir. Çoğu genç ve çocuk olmak üzere, yüzlerce yurttaşımız siyasal cinayetlere kurban gitmiştir. Binlerce yurttaşımız yaralanmıştır. Onbinlerce genç ve çocuk can güvensizliği nedeniyle ya da yasal hakları çiğnenerek okullara alınmadıkları veya okullardan atıldıkları için, öğrenim olanağından yoksun bırakılmıştır."[71]

Hükümet, bu durumu düzeltmek üzere, önceliği okullarda can güvenliğini ve öğrenim özgürlüğünü sağlamaya vereceğini, okulları ve öğrenci yurtlarını siyasal çatışma ve ideolojik savaş alanları durumundan çıkaracağını açıklar:

"Eğitimde Hükümetimiz, öncelikle can güvenliğini ve öğrenim özgürlüğünü sağlayacaktır. Geride bıraktığımız ikibuçuk yıllık dönemde, yasal hakları çiğnenerek okula alınmayan veya can güvensizliği nedeniyle okula gidemeyen öğrencilere, yitirdikleri ders yılı hızlandırılmış programlarla geri kazandırılacaktır.

"Öğrenciler arasında siyasal düşüncelerine göre ayrım yapılması ve okulların, uygarca tartışma ölçüleri ötesinde; siyasal çatışma yerlerine dönüştürülmesi kesinlikle önlenecektir.

---

70 *A.g.e.*, s. 323.

71 *A.g.e.*, s. 348.

"Siyasal ve toplumsal düşünceleri ne kadar ayrı olursa olsun, gençlerimiz ve çocuklarımız arasında arkadaşlığın yerleşeceği, sevginin yeşereceği bir ortam oluşturulacaktır.

Öğrenci yurtları, birbirine düşman ve kapalı kaleler veya ideolojik savaş alanları durumundan çıkarılacaktır.

Sokaklarında çocuklar, gençler vurulmayan bir Türkiye, anaların babaların çocuklarını okula, üniversiteye, yurtlara korkusuz gönderebildikleri bir Türkiye, Hükümetimizin ilk hedefi olacaktır. Silahlara hedef olanlar kadar, genç yaşta ellerine silah verilen, yüreklerine kin ve düşmanlık zehiri akıtılan çocuklarımızı da kurtarmak, demokrasimizi ve ülkemizin geleceğini güvence altına almanın gereğidir."[72]

CHP Hükümeti'nin programında Türk milli eğitim ideolojisinin geleneksel ilkelerinin yanı sıra, eğitimin insanlıkçı ve barışçı olması, çağdaş insanlık kültürüne uyum sağlanması, yüksek öğretim kurumlarının yönetimine öğretim üyelerinin, öğrencilerin ve tüm görevlilerin katılması, gençlere siyasal hakların verilmesi gibi yenilikler de yer alır. Bu evrensel ilkelerin hükümet programına girmesi, kavramsal düzeyde, önemli bir başlangıçtır. Söz konusu ilkelere yer verilmesi, toplumda eşitlikçi ve sosyalist akımların güçlenip yaygınlaşmasının yansıması olarak değerlendirilebilir.

"İzleyeceğimiz eğitim politikası; özgürlükçü demokrasiyi güçlendirici; insanlıkçı ve barışçı; Atatürk ilkelerini ve milliyetçiliğini, Devletimizin güvencesi olarak ve çağdaş uygarlığın göstergesi olarak yeni kuşakların bilincinde yaşatıcı; milli birliği ve bağımsızlığı güçlendirici; milli kültürü, çağdaş insanlık kültürüyle uyumlu olarak geliştirici nitelikte olacaktır.

"Eğitimde olanak eşitliği, yaygınlık, süreklilik ve birlik sağlanacaktır. Özellikle dar gelirli aile çocuklarının yatılı, kredili ve burslu öğrenim olanakları genişletilecektir.

"Okur yazarlık sorununu, eğitim görmüş yurttaşların da gönüllü katkısıyla kısa sürede çözmek için gerekli çaba gösterilecektir.

---

72 *A.g.e.*, s. 371.

"İlkokul öğrencilerinin kitap gereksinmeleri Devletçe karşılanacaktır.

"Planlı gelişme gereklerine göre eğitilmiş insan gücü yetiştirilmesi, orta öğretimden başlanarak, yönlendirici ve özendirici yöntemlerle düzenlenecektir. O arada meslek öğretimi ve teknik öğretim olanakları hızla geliştirilerek köylere kadar yaygınlaştırılacaktır.

"Okullarda yaparak-yaşayarak eğitim kuralı uygulanacak, çocukların okul çağında iken kendilerini toplum yaşamına ve üretken çalışmalara hazırlamaları sağlanacaktır.

"Bütün yüksek öğretim kurumlarında öğretim özgürlüğü sağlam güvencelere kavuşturulacaktır. Bu kuruluşların yönetimine öğretim üyeleri, öğrenciler ve tüm görevliler katılacaktır.

"Üniversiteler yurdun her bölgesinde yaygınlaştırılıp geliştirilecektir. Her üniversite topluma açık, gelişmeye sürekli katkıda bulunan ve çok yönlü eğitim veren bir bütün olacaktır.

"18 yaşından başlayarak gençlere oy hakkı tanınacak, gençlerin siyasal sorumluluğa erken yaşta katılmaları sağlanacaktır."[73]

Programda, ayrıca, dinin milli birliğin sağlanmasında kutsal bir kaynak olduğu belirtilir: "Toplumumuzun ve insanlığın ortak değeri olan İslam dini, milli birliğin sağlanmasında, kalkınma çabalarımızın başarıya ulaşmasında, iç barışın oluşmasında ve kardeşlik duygularının geliştirilip pekiştirilmesinde kutsal bir kaynaktır."[74]

Görüldüğü gibi, milliyetçilikle dinciliğin kaynaştırılması, toplumsal yaşamda dine can alıcı bir rol verilmesi sadece sağcı-muhafazakâr parti ve hükümetlerle sınırlı değildir; aksine, kendisini artık "demokratik sol" olarak tanımlayan CHP ve CHP Hükümeti de aynı görüşü paylaşmaktadır.

---

73 *A.g.e.*, s. 372.

74 *A.g.e.*, s. 374.

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti
(21.7.1977-5.1.1978)

Adalet Partisi'nin öncülüğünde Milli Selâmet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nın katılımıyla kurulan İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, kendisinden önceki bütün hükümetler gibi, rejimi korumaya kararlı olduğunu belirtir. "Büyük Atatürk'ün önderliğinde Aziz Milletimizin kurduğu Türkiye Cumhuriyetini, Anayasamızdaki temel nitelikleri ile savunmaya ve her şartta korumaya kararlıyız."[75] Hükümet, Türkiye'nin uluslararası komünizmin saldırısı ile karşı karşıya olduğunu ve anayasanın sağladığı özgürlüklerin bu saldırıyı kolaylaştırdığını iddia eder. "Devletimiz uluslararası komünizmin çeşitli yönlerden gelen saldırısıyla karşı karşıyadır. Anayasanın sağladığı geniş hürriyetleri kötüye kullanarak devleti ve rejimi yıkmak, ülke ve millet bütünlüğünü parçalamak maksadıyla teşkilatlanmış bazı ideolojik mihraklar, dış kaynaklarla irtibatlı olarak hür demokratik cumhuriyet rejimi yerine bir komünist dikta rejimi kurma arzusu içindedirler."[76]

En küçük özgürlük ve muhalefet belirtisine bile tahammül edemeyen Milliyetçi Cephe, TRT'yi ağır şekilde suçlamayı sürdürür ve kurumun hizaya sokulacağını bildirir. "Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun tarafsızlığı, milli devlet radyosu ve televizyonu olması ve Anayasanın 121. maddesindeki ilkelere sadık kalması sağlanacaktır. Yalnız haber hizmeti değil, önemli bir eğitim ve kültür hizmeti görmekle mükellef olan TRT'nin ülke ve millet bütünlüğünü, Cumhuriyeti tahrip edici, milli güvenliğe ve genel ahlâka zarar verici yayınlar yapmasını önleyeceğiz. TRT yayınları milli ve manevi değerleri tahrip edici değil, takviye edici, geliştirici olacaktır."[77]

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin eğitim programı, Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin eğitim programıyla neredeyse aynıdır. Paragrafların sadece yerleri değiştirilmiştir. Bu-

75 *A.g.e.*, s. 383.

76 *A.g.e.*, s. 383.

77 *A.g.e.*, s. 388.

nunla birlikte, programda daha önceki programa göre çok daha güçlü ifadeli ve daha uzun paragraflar da vardır.

Eğitim programının birinci paragrafı şöyledir:

"Eğitimin milliliğine büyük önem veriyoruz. Milli eğitimde temel hedefimiz; milletimizin bütün fertlerini, Türk milletinin milli, manevi, ahlâki, insani, sosyal ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını ve milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş; büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, milletimizin geleceğine güvenle bakan, her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetini müdrik, ilim, teknik ve medeniyet yarışında insanlığa örnek olmayı hedef alan vatandaşlar olarak yetiştirmektir."[78]

Bu paragrafla Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin eğitim programındaki ilk paragraf arasındaki tek fark yetiştirilecek bireyin tanımı yapılırken "*...Atatürk inkılaplarına ve Türk milliyetçiliğine bağlı;*" ibaresinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin "*insan haklarına ve milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan*" şeklindeki sıfatlarının çıkarılmış olmasıdır.

Hükümet, sosyal bilimlere ilişkin ders kitaplarının yeniden yazılacağını ilan eder. "Yeni nesillere dünya görüşü aşılamakta önemli rol oynayan, bilhassa ahlâk, sosyoloji, felsefe ve psikoloji gibi derslerin kitapları evlatlarımızın milli inançlarını, manevi değerlerini tahrip edici değil, bilakis milli ve manevi değerlere bağlılığı temin edici şekilde yeniden yazılacaktır."[79] Milliyetçi Cephe'nin hedefi, milliyetçi-dinci dozu zaten olağanüstü yüksek mevcut kitaplara bile tahammül edemeyen, öğrencileri her türlü evrensel, bilimsel ve eleştirel değer ve görüşe bağnazca düşman, sorgulamayan, araştırmayan, ufuksuz insanlar olarak koşullandırmak amacıyla yazılmış sözümona ders kitaplarını dayatmaktır. Artık, öğretileme bile yetersiz bulunmakta, düpedüz beyin yıkamaya geçilmektedir.

---

78 *A.g.e.*, s. 388-389.

79 *A.g.e.*, s. 389.

Milliyetçi Cephe, gençliği totaliter devletin basit bir aleti durumuna getirecek bir eğitimden yanadır. "Devletimizi ve milletimizi büyük yapmada, milli kalkınma hamlelerimizin kaynağı ve cevheri olan gençliğimizin en yararlı şekilde yetişmesi için her türlü gayreti, dikkati esirgemeyeceğiz. Gençliğimizin yetişmesinde, yabancı ideolojik akımların ve taklitçiliğin yayılmasına müsaade etmeyeceğiz."[80] Anımsanacağı gibi, Türkiye'deki egemen siyasal söylemde "yabancı ideolojik akımlar" kavramı marksist ve sol-eşitlikçi felsefe ve siyaset akımlarını, "taklitçilik" kavramı ise liberal değerleri dile getirir.

Programda, ayrıca, İslam Enstitüleri'nin akademilere dönüştürüleceği ve buralardan mezun olacak kişilerin liselerde felsefe, ahlâk, sosyoloji ve psikoloji öğretmeni olarak görevlendirileceği belirtilir. "İslam Enstitüleri akademi haline getirilecek, ilmi araştırma güçleri artırılacak, adet ve öğrenci sayıları çoğaltılacaktır. Akademi mezunlarının liselerde felsefe, ahlâk, sosyoloji ve psikoloji öğretmeni olarak görev yapmaları sağlanacaktır."[81] Yani, felsefe, ahlâk, sosyoloji ve psikoloji dersleri sadece dinsel dogmaları benimsemiş kişilerin eline teslim edilecektir.

Milliyetçi Cephe, araştırma ve bilimden dine dönüş programını bir manevi bilimler üniversitesi kurma önerisiyle taçlandırır. "En yüksek seviyede alim yetiştirmek üzere bir 'Manevi İlimler Üniversitesi'nin kurulmasına önem verilecektir." Bilim, bilgin ve üniversite kavramıyla alay eden bu manevi kurumun yanı sıra, "Türk ilim, dil ve sanat akademileri kurulacaktır".[82]

Görüldüğü gibi, *bilim* bile millileştirilmekte ve ruhanileştirilmektedir. Bu anlayışa göre, Türkiye'de bilimin mutlaka Türk ve İslam olması, ama asla evrensel ve enternasyonal olmaması gerekmektedir.

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, rejimin korunması ve kalkınmanın sağlanmasında dine büyük bir rol yükler. "Mille-

---

80 *A.g.e.*

81 *A.g.e.*

82 *A.g.e.*, s. 390.

timizin manevi ve maddi kalkınmasında, birlik ve bütünlüğümüzün sağlanmasında güçlü ve tükenmez bir kaynak olan dinimizin ulvi prensiplerinden yararlanmak kararındayız."[83] Hükümet, İmam Hatip lisesi mezunlarının üniversitelerin istedikleri bölümüne girebilmeleri için gereken düzenlemeleri yapacağını vaadeder. "İmam Hatip lisesi ve diğer meslek lisesi mezunlarının, üniversite ve yüksek okullara giriş imtihanlarında, diğer lise mezunları ile aynı şarta tabi tutacağız." Ayrıca, İmam Hatip mezunlarının, yani biçimsel olarak bile yüksek öğrenim görmemiş kişilerin ilk okullara din ve ahlâk öğretmeni olarak atanacağını ilan eder. "İmam Hatip lisesi mezunlarının ilk okullarda din ve ahlâk dersleri hocası olarak görev yapmalarını sağlayacağız."[84]

Üçüncü Ecevit Hükümeti
(5.1.1978-12.11.1979)

Üçüncü Ecevit Hükümeti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin öbür partilerden ayrılan "bağımsız" milletvekillerinin desteğiyle kurduğu hükümettir. Faşist terör eylemlerinin yoğunlaştığı bir ortamda kurulan Üçüncü Ecevit Hükümeti, "totaliter bir baskı ve terör rejimini kurmaya yönelen ve yurttaşların özgürlük ve huzur içerisinde korkusuz yaşama haklarını, can güvenliğini, kanun hakimiyetini ortadan kaldırmaya çalışan her çeşit Anayasa dışı faaliyetlere karşı demokrasiyi ve Cumhuriyeti korumak ve savunmak" için çalışacağını vaadeder. Yurttaşlara tek tip düşüncenin dayatılmasına karşı olduğunu ilan eder. "Demokrasiye ve insan tabiatına aykırı usullerle herkesi aynı düşünce kalıbına veya aynı sloganlara hapsetmeye kalkışmadan, düşünce ayrılıkları içinde milli birliği sağlamak ve sağlamlaştırmak gereğine inanıyoruz. Bunun için başta gelen şart, düşünce tartışmasının düşmanlığa veya silahlı çatışmaya dönüşmeden yapılabilmesidir."[85] Özellikle güvenlik ve

83 *A.g.e.*, s. 386.

84 *A.g.e.*, s. 390.

85 *A.g.e.*, s. 413.

istihbarat örgütleri içerisindeki faşist kadrolaşmayı ve silahlı ülkücü çetelerin eylemlerini önlemeye çalışacağını bildirir:

"Hiçbir gerekçeyle hiçbir kimseye devlet denetimi ve sorumluluğu dışında kamu görevi yapma, zor kullanma, güvenlik sağlama, kendi kendine hak alma yetkisi ve olanağı tanınmayacaktır.

"Devletin haber alma ve değerlendirme örgütüne demokratik hukuk devletinin ve açık toplumun gereği olan nitelik kazandırılacaktır. Bu örgüt, siyasete dolaylı da olsa karıştırılmayacak, propaganda ve yönlendirme çalışmaları yapmayacaktır.

"Yasalara olduğu kadar demokratik hukuk devletinin temel kurallarına da aykırı olarak yapılan atamalar veya kayırmalar, kamu görevlileri arasındaki, o arada güvenlik kuvvetleri personeli arasındaki ilişkileri de, halkın devlet yönetimine güven ve saygısını da sarsıcı ölçülere varmıştır. Hükümetimiz bu uygulamalara derhal son vermek kararındadır."[86]

Üçüncü Ecevit Hükümeti'nin eğitim programında bir önceki Ecevit Hükümeti'nin programında da yer alan, okullarda can güvenliğinin ve öğrenim özgürlüğünün sağlanması, okullarda ve öğrenci yurtlarında siyasal ve ideolojik çatışmaların önlenmesi gibi maddeler yer alır. Ayrıca, 1920'den bu yana bütün hükümet programlarında yer alan eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, eğitim kurumlarının sayısının artırılması ve niteliğinin geliştirilmesi, bir türlü çözülemeyen okur-yazarlık sorununun çözülmesi, okulların bina ve araç-gereç eksikliklerinin giderilmesi, özellikle ekonomik kalkınma için nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanması, meslek eğitimine ve teknik eğitime daha fazla önem verilmesi, üniversitelerin sayıca artırılması, öğretmenlerin karşılaştığı problemlerin çözülmesi vb. beylik maddeler bir kez daha sıralanır.

Programda, özellikle Milliyetçi Cephe hükümetleri dönemlerinde okutulmaya başlanan yeni ders kitaplarına tepki gösterilir ve bunların kaldırılacağı sözü verilir. "Son yıllarda yaygınlaşan çağdışı ve ulusal birliği sarsıcı ders kitapları kaldırılacak-

86 A.g.e., s. 415.

tır."[87] Ne var ki, CHP bu yöndeki ilk adımların Milli Selâmet Partisi ile koalisyon kurduğu dönemde bizzat kendisi tarafından atılmış olduğunu unutmuş görünüyor. Aslına bakarsanız, CHP Hükümeti çağdışı ders kitaplarını kaldıracağı sözünü verdikten sadece üç paragraf sonra şöyle bir hedefi ortaya koymaktan hâlâ kaçınmaz:

"İmam Hatip Liselerinin müfredat, eğitim eksiklikleri giderilecektir. İmam Hatip Liselerini bitirenlerin yüksek öğrenim olanakları sağlanacaktır. Yüksek İslam Enstitüleri Akademiye dönüştürülerek bilimsel nitelikleri güçlendirilecektir."[88] Açıkça görülebileceği gibi, Kemalist-laik-ilerici CHP, milliyetçi-faşist-dinci Milliyetçi Cephe'yle aynı telden çalıyor. Bilimden dine dönüş programına ortak oluyor ve dinci eğitimin derinleştirilmesini "bilimsel niteliğin güçlendirilmesi" olarak tanımlıyor.

Bir önceki Ecevit Hükümeti programında yer alan "Bütün yüksek öğretim kurumlarında öğretim özgürlüğü sağlam güvencelere kavuşturulacaktır. Bu kuruluşların yönetimine öğretim üyeleri, öğrenciler ve tüm görevliler katılacaktır" maddesi, bu kez çok daha yuvarlak bir ifadeyle "Bütün yüksek öğrenim kurumlarında demokratik yönetimle birlikte öğrenim ve öğretim özgürlüğü sağlam güvencelere kavuşturulacaktır" şekline dönüşür.[89] Yüksek öğrenim kuruluşlarının yönetimine öğretim üyelerinin, öğrencilerin ve bütün görevlilerin katılmasını öngören açık seçik hükümden vazgeçilir.

Programda geleneksel faydacı eğitim anlayışı bir kez daha tekrarlandıktan sonra eğitimin temel amaçları ortaya konur. İkinci Ecevit Hükümeti'nin programında, "İzleyeceğimiz eğitim politikası; özgürlükçü demokrasiyi güçlendirici; *insanlıkçı ve barışçı*; Atatürk ilkelerini ve milliyetçiliğini, Devletimizin güvencesi olarak ve çağdaş uygarlığın göstergesi olarak yeni kuşakların bilincinde yaşatıcı; milli birliği ve bağımsızlığı güç-

87 *A.g.e.*, s. 436.

88 *A.g.e.*

89 *A.g.e.*

lendirici; milli kültürü, çağdaş insanlık kültürüyle *uyumlu* olarak geliştirici nitelikte olacaktır" şeklinde yer alan temel amaçlar maddesi Üçüncü Ecevit Hükümeti programında değişikliğe uğrayarak şöyle dile getirilir:

"Anayasamızda yer alan birleştirici, çağdaş milliyetçilik bilincine erişmiş, Atatürk ilkelerini ve demokratik anlayışı benimsemiş, *ailesine, vatanına, Türk Ulusuna* ve insanlığa karşı görevlerini ve sorumluluklarını bilen, *milli ve manevi değerlere bağlı*, düşünce ayrılıklarına rağmen barış ve özgürlük içinde yaşayabilen kuşaklar yetiştirmek, insan haklarına dayalı hür demokratik rejimi, milli birliğimizi ve bağımsızlığımızı güçlendirmek; *köklü ve zengin* kültürümüzü çağdaş insanlık kültürüyle *birlikte* geliştirmek; *Türk Ulusunu çağın uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmak*, *milli* eğitimimizin temel amaçlarıdır."[90] Yani, eğitim politikasından insanlıkçı ve barışçı olma hedefi çıkarılmış; aileye, vatana ve ulusa karşı görev ve sorumluluk eklenmiş; milli ve manevi değerlere bağlılık koşulu getirilmiş; Türk ulusunu çağın uygarlık düzeyine değil de, bu düzeyin *üstüne* çıkarmak hedefi benimsenmiş; çağdaş insanlık kültürüyle uyumlu olarak geliştirilecek milli kültür, köklü ve zengin sıfatlarıyla pekiştirilip insanlık kültürüyle uyumlu değil de birlikte geliştirilecek bir niteliğe kavuşturulmuş; eğitim milli eğitime dönüştürülmüştür.

Kısacası, evrensel değerlere rüşvet-i kelâm bir yana bırakılırsa, CHP hükümetinin bu eğitim programı ile faşist-dinci-muhafazakâr Milliyetçi Cephe programları arasında esaslı hiçbir fark yoktur. Her iki taraf da öğrencilere aşılanması gereken temel değerler konusunda görüş birliği içindedir.

Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükümeti (12.11.1979-12.9.1980)

14 Ekim 1979 ara seçimlerinden başarısız çıkan Üçüncü Ecevit Hükümeti 16 Ekim 1979 tarihinde istifa etti. Milli Selâmet Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi'nin desteğiyle Adalet

90 *A.g.e.*, s. 435, vurgular benim.

Partisi tarafından azınlık hükümeti kuruldu. Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak adlandırılan AP Azınlık Hükümeti, programına, "Kasım 1979'da, Türkiye'nin genel durumunu tasvir eden tablonun ana hatları"nı kendince vererek başlar. Yaklaşık 10 aydır 19 ilde uygulanan sıkı yönetime rağmen can güvenliğinin sağlanamadığını; ülkenin çeşitli köşelerinde ve büyük şehirler etrafında meydana getirilen "kurtarılmış bölgeler"in ortadan kaldırılamadığını; "anarşi mihrakları"nın devletten, belediyelerden, kooperatiflerden maaş aldığını; polis teşkilatının ikiye bölündüğünü; birçok parti, dernek, sendika ve meslek kuruluşunun yıkıcılık ve bölücülük yaptığını; güvenlik ve istihbarat görevlilerinin "rejime ve Devlete sadakat ile" çalışmaktan korkar duruma getirildiklerini; "Devletin Radyo ve Televizyonu"nun "rejim ve Devlet aleyhtarlığının aleti" haline getirildiğini belirtir ve "Türkiye'de eğitim millilik temelinden kaydırılmış haldedir" diye iddia eder.

"Kanun ve nizam"ın ne pahasına olursa olsun sağlanacağını, "huzur ve sükûnun tesis edileceği"ni sık sık tekrarlayan hükümet, "Devletin güvenliği mutlaka sağlanacaktır", "yıpranmış veya yıpratılmak istenmiş müesseseler zinde ve itibarlı hale getirilecektir" diye ilan eder. Bu amaçla devlet güvenlik mahkemelerinin kurulacağını, olağanüstü haller kanununun çıkarılacağını, sendika ve dernekler kanunlarında değişiklik yapılacağını, yıkıcı ve bölücü bütün kuruluşların kapatılacağını, toplantı ve gösteri hakkının kısıtlanacağını, ceza ve usûl kanunlarında toplu suç ve sorumluluk esasını getiren değişikliklerin yapılacağını, sıkıyönetimin sürdürüleceğini, sıkıyönetime, valilere, ve polise yeni yetkiler tanınacağını, yürütmenin güçlendirileceğini, idari yargı yetkisinin kısıtlanacağını, TRT'nin "Devleti kötüleyen, milletimizin milli ve mukaddes hislerini alaya alan, tek yönlü şartlandırmalara, ideolojik propagandalara itibar eden, anarşiyi metheden, dilimizi bozan, yalan ve yanlışlıklarla dolu programlar yayınlamasının önlenmesi" için gereken herşeyin yapılacağını açıklar.

Sanki 1920'den bu yana eğitim milli olmamış ve cumhuriyet tarihi boyunca art arda gelen her hükümet tarafından daha da

millileştirilmemiş gibi, programın eğitimle ilgili bölümü şu cümleyle başlar: "Devletimizin tüm unsurlarının başında gelen eğitimin *yeniden millilik vasfına* kavuşturulması zaruretine inanıyoruz."[91]

Programda, totaliter-despotik eğitim sistemine karşı her türlü muhalefetin ortadan kaldırılacağı ve muhalif akımların yıllar süren mücadeleyle sistemde açtığı gediklerin kapatılacağı açıkça ilan edilir. "Eğitimimiz, beynelmilelci ve Marksist tesirlerden kurtarılacak, idarede, mevzuatta, ders programları ve kitaplarında, kültürel faaliyet ve neşriyatta, eğitimin milliliği temel ilke olarak korunacak ve itibar görecektir."[92] Okul yönetimleri, eğitime ilişkin yasa ve yönetmelikler, ders programları ve kitaplar her türlü kültürel etkinlik ve yayın tek ses-tek nefes olacaktır.

Öğretmenler öğrencilere düşünmeyi, araştırmayı, sorgulamayı öğreten özgür bireyler değil, rejimin sadık kulları olacaktır. "Öğretmenlerimiz, Cumhuriyet okullarında, Türk çocuklarını milliyetçi bir ruh ve düşünce ile yetiştirecekler, onların gönüllerine ve zihinlerine, Devlete, millete, aileye, milli ve manevi değerlerimize, milletimizin geleceğine sadakat ve sahiplik şuurunu yerleştireceklerdir."[93]

Sadece ilkokullar, orta okullar ve liseler değil, üniversiteler ve yüksek okullar da rejimin ideolojisini aşılayan tek tip kurumlar olacak, öğrencilerini devlete ve "milli hayat felsefemize sadık bir şekilde yetiştirmekle mükellef olacaklar, bunun için bütün tedbirleri alacaklardır".[94]

Hükümet, Türk ulusunun yabancı uygarlıklara özlem duymadığını, kendi gelenek ve göreneklerine bağlı olduğunu öne sürer ve gençliğin de aynı doğrultuya sahip çıkacağına inandığını belirtir: "Yabancı medeniyetlerin hasreti içinde olmayan Türk milleti, kendi tarihine, medeniyetine, kültürüne, kendi âdet ve geleneklerine sahiptir... Milli ve manevi değerlerimize

91 *A.g.e.*, s. 466, vurgular benim.

92 *A.g.e.*

93 *A.g.e.*

94 *A.g.e.*

gönülden bağlı Türk gençlerinin, Devletimize ve onun bütünlüğüne, milletimize, onun birlik ve beraberliğine sahiplik şuuru şüphe götürmez."[95]

Bu programın, sol muhalefete ve ister sosyalist, ister demokratik, ister liberal, bütün evrensel değerlere karşı savaş ilan etmekten başka bir anlama geldiği söylenebilir mi? Burada, eğitim, öğretim ve kültür alanında her türlü aydınlanma gayretinin kökü kazınması gereken "zararlı unsur" olarak değerlendirildiği açıktır. 12 Eylül 1980 darbesinin koşulları olgunlaşıyor, darbeden sonra eğitim alanında yapılacaklar artık resmen programa bağlanıyordu.

2. 1961 Anayasası ve Temel Mevzuat

1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra ağırlıklı olarak mesleki temsil ilkesine göre oluşturulmuş Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanan ve Milli Birlik Komitesi tarafından onaylanan 1961 Anayasası yarı resmi Atatürkçü/Kemalist bir ideolojiye ve ılımlı otoriter bir devlet felsefesine sahipti. 1961 Anayasası'nın başlangıç bölümü Türk milliyetçiliğini, Atatürk ilkelerine bağlılığı, milli birlik ve dayanışmayı, toplumsal huzuru ve refahı vurgular.

"Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak ve; 'Yurtta sulh, cihanda sulh' ilkesinin, milli mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak; insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kıla-

95 *A.g.e.*

cak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için..."[96]

1961 Anayasası, devlet-yurttaş ilişkisini sosyal-liberal sosyal devlet anlayışı ile ılımlı solidarist korporatist anlayışı birleştiren bir yaklaşımla düzenler. Anayasanın 2. maddesine göre, "Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir".[97] 10. maddesine göre, "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar."[98] 48. maddeye göre ise, "Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir".[99]

1961 Anayasası'nda eğitim ve öğretime ilişkin çeşitli hükümler vardır. "Öğrenimin Sağlanması" başlıklı 50. maddeye göre, "Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindendir. İlköğrenim kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburidir ve Devletin okullarında parasızdır. Devlet, maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar."[100] "Bilim ve Sanat Hürriyeti" başlığını taşıyan 21. maddeye göre, "Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir. Eğitim ve öğretim, Devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir." Ayrıca, "çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz".[101] 120. maddeye göre,

---

96 *Anayasa*, Yasa Yayınları, İstanbul, 1976, s. 15.

97 *A.g.e.*, s. 17.

98 *A.g.e.*, s. 18-19.

99 *A.g.e.*, s. 32

100 *A.g.e.*, s. 32-33.

101 *A.g.e.*, s. 22

"Üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir. Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılamazlar. Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler".[102]

Anayasanın "Vicdan ve Din Hürriyeti" başlığını taşıyan 19. maddesine göre, "Herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlâka aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz. Din eğitimi ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır."[103] "Düşünce Hürriyeti" başlıklı 20. maddeye göre, "Herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlerini, söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir. Kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz."[104]

Eğitim ve öğretimi kapsayan bütün bu maddelerden kolayca anlaşılabileceği gibi, 1961 Anayasası, düşünce özgürlüğüne herhangi bir sınırlama getirmez; eğitim ve öğretim, araştırma ve yayın yapma konusunda özgürlükçü bir yaklaşımı benimser; eğitim ve öğretimi (kuşkusuz, Türk milliyetçiliğini ve Atatürk ilkelerini benimseyen) devletin gözetim ve denetimine bağlar, ancak, herhangi bir resmi ya da yarı resmi milli eğitim ideolojisini özel olarak dayatmaz. Din eğitimi ve öğrenimi konusunda da herhangi bir zorunluluk getirmez, bunu kişilerin kendi isteğine ve çocukların yasal temsilcilerinin isteğine bırakır. Ayrıca, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim kurumlarının açılamayacağına hükmeder. Üniversitelerin bilim-

102 *A.g.e.*, s. 62-63; Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, s. 94-95.

103 *Anayasa*, s. 21-22.

104 *A.g.e.*, s. 22.

sel ve idari özerkliğe sahip olduğunu, üniversite organlarının ve öğretim elemanlarının görevden uzaklaştırılamayacağını açıkça belirtir. Kısacası, 1961 Anayasası'nın eğitim ve öğretime ilişkin yaklaşımı özgürlükçü ve laiktir.

Ne var ki, 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra Anayasada yapılan değişiklikle, üniversitelerin "bilimsel ve idari özerklik" hakkı kaldırılır. Üniversiteler, artık, "devletin gözetimi ve denetimi altında" kendi organları eliyle yönetilir. Üstelik, üniversite organları ve öğretim elemanları üniversite dışı yürütme organları tarafından artık görevden alınabilirler. "Öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilememesi halinde, Bakanlar Kurulu, ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine el koyar" hükmü getirilir.[105] Böylece, üniversitenin yürütme organına bağlı, akademik özgürlükten yoksun bir devlet dairesine dönüşmesi yolunda köklü bir adım atılır.

Milli Eğitim Temel Kanunu

14.6.1973 tarihinde çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, Türk milli eğitim ideolojisinin ve sisteminin eksenidir. Bu yasa, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Ulusu Hükümeti tarafından 16.6.1983 tarihinde çıkarılan 2842 sayılı yasayla kimi değişikliklere uğratılmış olarak hâlâ yürürlüktedir.

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 2. maddesi, "Türk milli eğitiminin genel amaçları"nı belirler. Madde şöyledir:

"Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

"1. Atatürk inkılaplarına ve Anayasanın başlangıcında ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlâki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan milli, demokratik, laik, sosyal

105 *A.g.e.*, s. 62-63.

bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

"2. Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

"3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

"Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır."[106]

1983 yılında yapılan değişiklikle maddenin birinci bendindeki "Atatürk inkılaplarına ve Anayasanın başlangıcında ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı" ibaresi yerine "Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı" ibaresi getirilir.[107]

Yasanın 10. maddesi şöyledir:

"*Eğitim sistemimizin her derece ve türü ile ilgili ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve her türlü eğitim faaliyetlerinde* Atatürk inkılapları ve Anayasanın başlangıcında ifadesini bulmuş olan Türk milliyetçiliği temel olarak alınır. *Milli ahlâk ve milli kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli* ile

106 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası 24 Haziran-4 Temmuz 1974*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, s. 68-69; T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Milli Eğitim Temel Kanunu*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1995, s. 2-3

107 *Milli Eğitim Temel Kanunu*, s. 2.

evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine önem verilir.

"Milli birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin, eğitimin her kademesinde, özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir; çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleşmesine çalışılır ve bu maksatla Milli Eğitim Bakanlığınca gereken tedbirler alınır."[108]

1983 yılında yapılan değişiklikle, "Atatürk inkılapları ve Anayasanın başlangıcında ifadesini bulmuş olan Türk milliyetçiliği temel olarak alınır" ibaresi yerine "Atatürk inkılap ve ilkeleri ve Anayasa'da ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınır" ibaresi; "Milli ahlâk ve milli kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ile evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine önem verilir" ibaresi yerine "Milli ahlâk ve milli kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ile evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine önem verilir" ibaresi; "bu maksatla Milli Eğitim Bakanlığınca gereken tedbirler alınır" ibaresi yerine "bu maksatla Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile işbirliği yapılarak Milli Eğitim Bakanlığınca gereken tedbirler alınır" ibaresi getirilmiştir.[109]

Maddede açıkça vurgulandığı gibi, milliyetçi yurttaş yetiştirmeyi öngören program, sadece ilk ve orta okulları değil, üniversiteleri de kapsar. Eğitim sisteminin her derece ve türü tek tip eğitim verecektir.

Yasanın 11. maddesi "Demokrasi Eğitimi" başlığını taşır. Buna göre, "Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır; *ancak, eğitim kurumlarında Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine ay-*

---

108 *Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası*, s. 70; *Milli Eğitim Temel Kanunu*, s. 5-6; vurgular benim.

109 *Milli Eğitim Temel Kanunu*, s. 5-6.

kırı siyasi ve ideolojik telkinler yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasi olay ve tartışmalara karışılmasına hiçbir şekilde meydana verilmez."[110]

1983'te yapılan değişiklikle "Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliği" ibaresi yerine "Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliği" ibaresi getirilir.[111]

Görüldüğü gibi, madde başlığı "Demokrasi Eğitimi" olduğu halde, milliyetçilik tek doğru olarak aşılanır ve üstelik, bu konularda hiçbir siyasal ve felsefi tartışmaya bile izin verilmez. Üniversiteler dahil, hiçbir eğitim kurumunda siyasal ve ideolojik akımlar özgür biçimde tartışılamaz ve öğretilemez, milliyetçilik ise hiç sorgulanamaz. Düşüncelerin açıklanmasına, tartışılmasına, irdelenmesine müsaade etmeyen ve tek bir ideolojiyi mutlak doğru olarak benimseten bir eğitimi demokrasi eğitimi olarak adlandırmak bize özgü bir buluş sayılabilir.

12. madde şöyledir:

"Türk millî eğitiminde laiklik esastır. Din eğitimi ve öğrenimi ancak kişilerin kendi isteği ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlı olarak verilir. Bu istek kayıt esnasında veliler tarafından okul idaresine yazılı olarak bildirilir."[112]

1983 yılında yapılan köklü değişiklikle madde şu şekli alır:

"Türk millî eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilkokul ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır."[113]

Görüldüğü gibi, 1983 yılında yapılan değişiklikle, o güne kadar ilk okulların 4. ve 5., orta okulların 1. ve 2., liselerin 1. ve 2. sınıflarında isteğe bağlı olarak okutulan din dersi, laiklik ilkesine tamamen aykırı olarak zorunlu hale getirilir. "Laiklik esastır" hükmü ise içi tamamen boşaltıldığı halde, usulen korunur. Yani, dini, eğitim sisteminin dışına çıkaran Kemalist la-

---

110 *Dokuzuncu Millî Eğitim Şûrası*, s. 70-71; *Millî Eğitim Temel Kanunu*, s. 6, vurgular benim.

111 *Millî Eğitim Temel Kanunu*, s. 6.

112 *Dokuzuncu Millî Eğitim Şûrası*, s. 71; *Millî Eğitim Temel Kanunu*, s. 6.

113 *Millî Eğitim Temel Kanunu*, s. 6.

ikliğe bir yandan rüşvet-i kelâm verilirken, öte yandan din dogmalarının öğretilmesi resmen zorunlu tutulur. Böylece, Türkçülüğün ve İslamcılığın, milliyetçiliğin ve dinciliğin sentezi yapılarak 1920 yılına, yani Kemalist reformların *öncesine* dönülür.

Yasanın 32. maddesi "İmam Hatip Liseleri" başlığını taşır. Bu madde, o güne kadar sadece meslek okulu statüsünde olan ve lise mezunu sayılabilmek için fark derslerini vererek ayrıca sınava girmesi gereken meslek okulu mezunları yetiştiren İmam Hatip Okulları'nı lise statüsüne ve mezunlarını da lise mezunu statüsüne yükseltir.

Maddenin metni şöyledir: "İmam Hatip Liseleri, imamlık, hatiplik ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığınca açılan orta öğretim sistemi içinde, *hem mesleğe, hem yüksek öğrenime* hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır."[114]

Yasanın yüksek öğretime geçişi düzenleyen 31. maddesi şöyledir:

"Ortaöğretimin yüksek öğretime veya hem mesleğe hem de yüksek öğretime hazırlayan programlarını bitiren öğrencilere, *yetiştirildikleri yönde* üniversitelere, akademilere ve yüksek okullara girmek için aday olma hakkı tanınır.

"Hangi fakülte, akademi ve yüksek okullara hangi programları bitirenlerin nasıl girecekleri ilgili kurumlarca kararlaştırılır. Giriş şartlarının tespitinde ve uygulamada Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili kurumlar arasında işbirliği yapılır.

"Giriş, ya yalnızca diplomadaki derecelere ve notlara göre, ya merkezi musabaka imtihanları sistemiyle, ya da her kurum tarafından münferit olarak düzenlenebilir."[115]

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 1973 yılında getirdiği düzenlemeye göre, İmam Hatip Liseleri mezunları İlahiyat Fa-

---

114 *A.g.e.*, s. 15, vurgular benim.

115 *Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası*, s. 94; *Milli Eğitim Temel Kanunu*, s. 15, vurgular benim.

kültesi gibi "yetiştirildikleri yönde" eğitim veren fakültelere girebileceklerdi. İlk mezunlarını 1976 yılında veren İmam Hatip Liseleri'nin bu yeni statüsü 1983'e kadar sürer. 16.6.1983 tarihinde Ulusu Hükümeti'nin yaptığı değişiklikle yasasının 31. maddesi şu şekli alır:

"Lise veya dengi okulları bitirenler yüksek öğretim kurumlarına girmek için aday olmaya hak kazanır.

"Hangi yüksek öğretim kurumlarına, hangi programları bitirenlerin nasıl girecekleri, giriş şartları, Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği yapılarak Yüksek Öğretim Kurulu tarafından tespit edilir".[116]

Bu yeni düzenlemeyle İmam Hatip Lisesi mezunlarına, sadece İlahiyat Fakülteleri'ne değil, her daldaki fakülte ve bölümlere girme hakkı verilmiş oldu. Yani, 12 Mart 1971 askeri yönetimi İmam Hatip Okulları'nı lise statüsüne yükseltirken, 12 Eylül 1980 askeri yönetimi İmam Hatip Lisesi mezunlarının Harp Okulu dışında üniversitenin her dalına girmesine izin verdi. Böylece, başta İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere, kamu yönetim kurumlarına din eğitimi almış kimselerin doluşması sağlanmış oldu. Şeriatçı valiler, kaymakamlar, emniyet müdürleri, profesörler kadrosu böyle ortaya çıktı.

Yasanın "Her yerde eğitim" başlıklı 17. maddesi şöyledir:

"Milli eğitimin amaçları yalnız resmi ve özel eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda evde, çevrede, işyerlerinde, her yerde ve her fırsatta gerçekleştirilmeye çalışılır.

"Resmi, özel ve gönüllü her kuruluşun eğitimle ilgili faaliyetleri, Milli Eğitim amaçlarına uygunluğu bakımından Milli Eğitim Bakanlığının denetimine tabidir."[117]

Kısacası, sadece okullarda değil, aynı zamanda evde, fabrikalarda, atölyelerde, dairelerde, bürolarda, tarlalarda, mahallelerde, yani, her yerde ve her fırsatta aşılanacak bir ideoloji ve uygulanacak bir sistem söz konusudur. Üstelik, özel ve gönül-

116 *Milli Eğitim Temel Kanunu*, s. 15.

117 *A.g.e.*, s. 8.

lü her kuruluşun eğitimle ilgili her türlü faaliyeti de devletin denetimi altında olacaktır. Görüldüğü gibi, eğitim konusunda "herşey devlet içindedir ve hiçbir şey devletin dışında değildir". Totaliter zihniyeti bu kadar açık seçik biçimde ortaya koyan bu maddenin herhangi bir yoruma galiba ihtiyacı yoktur.

Sonuç olarak, Milli Eğitim Temel Kanunu, resmi bir milli eğitim ve öğretim ideolojisini bütün öğeleriyle ortaya koyar. Eğitim ve öğretimde en küçük özgürlüğe ve aykırılığa yer bırakılmaz. Herşey kaskatı bir çerçeve içine oturtulur. Yasanın 1973 yılındaki özgün metninde, İmam Hatipler konusunda geriye doğru büyük bir adım atıldığı halde, klasik okul sisteminde zorunlu din dersi henüz dayatılmaz. 1983 yılında ise, hem İmam Hatipler konusunda çok daha köklü bir gerici uygulama başlatılarak İmam Hatipliler genel üniversite sistemine kabul edilir, hem de klasik okul sisteminde bütün öğrencilere din dersi dayatılır. Despotik milliyetçi eğitim ideolojisinin, despotik milliyetçi-dinci eğitim ideolojisine dönüşmesi süreci tamamlanır. İlginç olan nokta, milliyetçilik, milliyetçi dinciliğe dönüşürken, bu dönüşümü tezgâhlayanların özgün yasa metnindeki "Türk milliyetçiliği" ibaresini "Atatürk milliyetçiliği" ibaresiyle değiştirmeleridir.

Üniversiteler Kanunu

20.6.1973 tarihinde çıkarılan 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 1. maddesi, bütün üniversitelerin bu kanuna tabi olmasını öngörür. 2. madde, üniversiteleri "özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip yüksek bilim, araştırma, öğretim ve yayım birlikleri" olarak tanımlar. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra, 1961 Anayasası'nda yapılan değişikliğe uygun olarak yasada "bilimsel ve idari" özerklik ibaresi yoktur. Özerklikten usulen söz edilmiştir. Zaten yasanın ilgili maddeleriyle, Yüksek Öğretim Kurulu ve Üniversite Denetleme Kurulu gibi, üniversiteyi Yürütme'ye bağlayan organlar getirilir. Yasanın 3. maddesi üniversitenin görevlerini belirler:

"Üniversitelerin görevleri şunlardır:

a) Çeşitli kademelerde bilimsel öğretim yapmak;

b) Öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, *milli tarih şuuruna sahip, vatanına, örf ve âdetlerine bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar* ve yüksek öğrenime dayanan mesleklerde türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi, *sağlam karakterli vatandaşlar* olarak yetiştirmek;

c) Çağdaş bilim ve teknoloji gerekleri ve Devlet Kalkınma Planının hedefleri doğrultusunda, kendi insangücü ve maddi kaynaklarını en rasyonel, etkili, verimli ve ekonomik şekilde kullanmak;

ç) Memleketi ilgilendirenler başta olmak üzere, bütün bilimsel ve teknik sorunları çözmek için bilimleri genişletip derinleştirecek inceleme ve araştırmalarda bulunmak, bu çalışmalarda ilgili milli bilim ve araştırma kurumları ile yabancı veya uluslararası benzer kurumlarla işbirliği yapmak;

d) Memleketin türlü yönden ilerleme ve gelişmesini ilgilendiren bütün sorunları Hükümetle ve kurumlarla da elbirliği etmek suretiyle öğretim ve araştırma konusu yaparak sonuçlarını toplumun faydalanmasına sunmak ve Hükümetçe Milli Eğitim Bakanının aracılığı ile istenecek inceleme ve araştırmaları sonuçlandırarak düşüncelerini bildirmek;

e) Araştırma ve incelemelerin sonuçlarını gösteren, bilim ve tekniğin ilerlemesini sağlayan her türlü yayınları yapmak;

f) Türk toplumunun genel seviyesini yükseltici ve kamuoyunu aydınlatıcı bilim verilerini sözle ve yazı ile halka yaymak."[118]

Görüldüğü gibi, üniversitelere bilimsel öğretim, araştırma ve kalkınma planları doğrultusunda işgücü geliştirme görevlerinin yanı sıra, özellikle "b" bendi ile, *gelenek ve göreneklere bağlı milliyetçi aydınlar* yetiştirme görevi verilir.

Yasanın ikinci bölümünde, Üniversitelerarası Kurul'un yanı sıra, devlet denetimini ve gözetimini sağlayan üniversiterüstü kuruluşlar ele alınır. Yasanın 4., 5. ve 6. maddeleri Yüksek Öğretim Kurulu'na, 7. ve 8. maddeleri Üniversite Denetleme Kurulu'na ilişkindir.

---

118 *Üniversiteler Kanunu*, Kanun No 1750, Kabul Tarihi: 20.6.1973, basım tarihi ve yeri belirtilmemiştir, s. 1-2, vurgular benim.

5. maddeye göre, "Yüksek Öğretim Kurulu, *Milli Eğitim Bakanının başkanlığında*, her üniversitenin yetkili organınca profesörler arasından 2 yıl için seçilecek birer temsilci *ile kuruldaki üniversite temsilcileri sayısı kadar aynı süre ile Milli Eğitim Bakanının teklifi üzerine Bakanlar kurulunca atanacak üyelerden* kurulur."[119]

7. maddeye göre, "Üniversite Denetleme Kurulu, üniversiteler üzerinde *Devletin gözetim ve denetimini sağlamak üzere Başbakanlığa bağlı* olarak çalışan bir kuruluştur. Kurul; *Başbakanın başkanlığında, Milli Eğitim Bakanı, Adalet Bakanı*, bu kanuna tabi üniversitelerin rektörlük yapmış öğretim üyeleri arasından kur'a ile üç yıl süre için seçilmiş üç üye, *Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı, Milli Güvenlik Kurulunun* dekanlık yapmış öğretim üyeleri arasından üç yıl süre için *seçeceği bir üyeden* kurulur."[120]

Üniversiteleri Yürütme'ye sıkı sıkıya bağlayan ve üniversite özerkliğini ortadan kaldıran bu yasada, özerkliğin tek bir kalıntısı vardır. Yasanın 13. maddesine göre, "Rektör, her üniversitenin bütün öğretim üyelerinin bir arada yapacakları toplantıda, üç yıl için üniversitenin aylıklı profesörleri arasından, salt çoğunlukla seçilir".[121] Yasanın 16. maddesine göre, "Dekan, fakülte kurulu tarafından fakültenin aylıklı profesörleri arasından üç yıl için salt çoğunlukla seçilir."[122] Yani, öğretim üyeleri, rektör ve dekan seçme hakkını henüz yitirmemişlerdir.

Görüldüğü gibi, 12 Eylül 1980 darbesinin getireceği çok daha totaliter üniversite düzeninin esasları 1973'ün Üniversiteler Kanunu ile ortaya çıkmıştır. Ama, akademik özgürlüğün son kırıntılarının da ortadan kaldırılması, öğretim üyelerinin rektör ve dekan seçme hakkından da yoksun bırakılması için 4.11.1981 tarihli Yüksek Öğretim Kanunu'nu beklemek gerekecektir.

---

119 *Üniversiteler Kanunu*, s. 2, vurgular benim.

120 *A.g.e.*, s. 3, vurgular benim.

121 *A.g.e.*, s. 6.

122 *A.g.e.*, s. 8.

3. 1960-1980 Dönemi Parti Programları

Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu döneme ait programının son kısmı "Milli Eğitim Meseleleri"ne ayrılmıştır. Programa göre, CHP'nin amacı, ulusu uygar bir topluma yaraşan bilim ve kültür seviyesine çıkartmaktır. "Partimiz, milletimizi yüksek bir insan topluluğuna yaraşan bilim ve kültür seviyesine ulaştıracak, her vatandaşa istidad ve kabiliyeti nispetinde yetişme ve ilerleme imkânı verecek bütün tedbirlerin devletçe alınmasını zaruri görür."[123]

CHP'ye göre, eğitim ve öğretimde temel ilke, öğrencilere vatan ve millet sevgisini, Atatürk devrimlerine bağlılığı ve demokrasi ilkelerini benimsetmektir. "Eğitimde esas, vatan ve millet sevgisi, devrimlere bağlılık ve demokrasi terbiyesidir."[124]

Yıllar süren iktidarında herkese ilk okul eğitimi sağlayacağı sözünü sayısız kez veren CHP, hâlâ bu hedefe ulaşılamadığını itiraf eder. "Devlet, bütün vatandaşlara ilköğretim imkânlarını sağlamakla ödevlidir. İlköğretim ihtiyacı en kısa zamanda tamamıyla karşılanmalıdır."[125]

Programda yer alan bir başka ilke, orta öğretimin yaygınlaştırılması ve liselerin güçlendirilmesidir. "Orta öğretimi, yurtta yaymak ve memleket aydınlarının yetişeceği temel müessese olan liselerimizi kuvvetlendirmek ve her bakımdan geliştirmek milli eğitimin esas vazifelerindendir."[126]

Ülke kalkınması için meslek eğitiminin yaygınlaştırılacağı sözü tekrarlanır. "Vatandaşlara meslek öğretim ve eğitimi verecek ve memleketin imarına ve teknik kalkınmasına yardım edecek okul ve müesseselere önem verilmelidir."[127]

---

123 Ferruh Bozbeyli (der.), *Parti Programları Birinci Kitap, Birinci Cilt*, Ak Yayınları, İstanbul, 1970, s. 71.

124 *A.g.e.*

125 *A.g.e.*

126 *A.g.e.*

127 *A.g.e.*

Cumhuriyet Halk Partisi, programında üniversitelerin idari ve bilimsel özerkliğe sahip olması gerektiğini savunur. "Üniversitelerin idarede ve ilmi çalışmada tam muhtariyeti esastır. Devletin mali yardımı bu muhtariyete halel vermemelidir."[128]

Programda yer alan ilginç bir hükümle bir öğrenci bankasının kurulması öngörülür. "Yüksek tahsil talebesinin çalışma imkânlarının sağlanması için Üniversite siteleri tesisi ve yüksek tahsil yolunda inkişaf edecek ve bu memlekete faydalı olarak yetişecek olan Türk gençliğine kolaylık sağlamak üzere behemehal [mutlaka] bir talebe bankasının kurulmasını isteriz."[129]

Programda, ayrıca, güzel sanatları ve milli kütüphaneleri geliştirmeyi, tarihi eserleri korumayı, şehitliklerin onarımını, turizmi canlandırmayı ve öğretim kurumlarını yurdun her tarafına yaymayı öngören kısa maddeler yer alır.

Adalet Partisi

1960'ların ortalarından 1980 yılına kadar Türkiye'de hakim sınıfın esas partisi olan muhafazakâr Adalet Partisi, kapitalizmi açık ifadelerle savunur. "Aile, miras ve özel mülkiyet düzenine dayanan siyasi, içtimai ve iktisadi rejimin, her alanda hürriyet idealini gerçekleştirmede, milli kabiliyet ve gayreti seferber ederek, halkın refah ve saadetini arttırmada en tesirli ve mükemmel bir sistem olduğuna inanıyoruz."[130]

Adalet Partisi, sınıf mücadelesini benimseyen sosyalist ve komünist akımlara karşı olduğunu, "vatandaşı vatandaşa düşman etmeye ve memleketin bütünlüğünü parçalamaya çalışan; cemiyetin çeşitli kanatlarını ve tabakalarını birbiri aleyhine çevirmeye gayret eden... aşırı cereyanlarla" mücadeleyi ilke edindiğini vurgular.[131]

---

128 *A.g.e.*

129 *A.g.e.*

130 *A.g.e.*, s. 4.

131 *A.g.e.*, s. 6.

Adalet Partisi, Türk milliyetçiliğine bağlı olduğunu ilan eder ve milliyetçiliğin "Büyük Milletimizin bütünlüğünü ve beraberliğini sağlamak" için zorunlu olduğunu belirtir. Programa göre, "milli, tarihi ve manevi değerlere saygı göstermek, yeni nesilleri milli tarih şuuru içinde yetiştirmek" bu ilkenin ayrılmaz öğeleridir.[132]

Adalet Partisi, laiklik anlayışını açıklarken, dine bağlı olduğunu vurgular. "Laikliği, din aleyhtarlığı, dine saygısızlık veya dinsizlik şeklinde anlamıyoruz. Devletin laik olması, vatandaşların dinleri ile alâkalarını kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve ibadet şekillerini icrada serbest olmalıdır."[133]

Adalet Partisi programının "Milli Eğitim politikamız" başlıklı bölümü, milli eğitimin önemine ilişkin standart, genel sözlerle başlar. Hemen ardından da, bilim zihniyetini benimsemiş kişilikli yurttaşları ve ekonomik kalkınmayı sağlayacak nitelikli işgücünü yetiştirme gereği üzerinde durulur. "Milli Eğitim politikamızda ilmi zihniyeti benimsemiş, hür düşünceli şahsiyet sahibi vatandaşların yetiştirilmesi yanında, mesleki alanda bilgili ve hünerli, Türkiye'nin iktisadi kalkınmasında kendisinden beklenen hizmetleri görebilecek seviye ve kalitede, üstün vasıflı vatandaşların eğitilmesine de önem vereceğiz."[134]

Bilimsel-kalkınmacı eğitimi vurgulayan bu ilkenin devamında "manevi ilimler" öğretimine, gelenek ve göreneklere yer verilir. "Milli Eğitimde müsbet ilimler yanında, sosyal ve *manevi ilimlerin* öğretimine de önem verilmesi gerektiğine inanıyoruz. Milli tarihimizde önemli yer tutan, *milli benliğimizin teşekkülünde rolü büyük olan*, tarihi, kültürel mirasın ve *milli geleneklerimizin*, güzel sanatların, milli folklorun ihmal edilmemesini isteriz."[135]

---

132 *A.g.e.*, s. 6-7.

133 *A.g.e.*, s. 6.

134 *A.g.e.*, s. 25.

135 *A.g.e.*, s. 25-26, vurgular benim.

Program, hızlı bir kültürel ve sosyal gelişme sürecinden geçen ülkede gençliğin, okul içinde ve dışında, beden, ruh ve karakter yapısı bakımından sağlıklı biçimde yetiştirilmesi gereği üzerinde durur. "Süratli bir kültürel ve sosyal gelişme vetiresi içinde yetişen Türk gençliğinin, beden, ruh ve karakter yapısı bakımından, hem okul içi hem de okul dışı yetişme imkânlarına özel ehemmiyet vermek gerektiğine kaniyiz."[136] Bu amaçla, Adalet Partisi, devletin yardımıyla, izcilik, gençlik kulüpleri ve dernekleri, fikir kulüpleri, öğrenci dernekleri, milli folklor ekipleri, kamp yerleri ve gençlik yurtları kurulmasını ister.

Adalet Partisi, "Müstehlik [tüketici] eğitimden yatırımcı öğretime geçiş" başlıklı maddede, eğitimin her alanında demokratik ilkeler ile hızlı ekonomik kalkınma ihtiyaçlarını birleştireceğini açıklar. AP, bu politikaya "yatırımcı öğretim" adını verir. "İlk, orta ve mesleki eğitimle, üniversite ve yüksek okul seviyesindeki eğitim faaliyetlerimizi, hem demokratik toplum hayatının icapları, hem de süratli iktisadi kalkınma ihtiyaçlarımızın zaruretleri ile, ahenkli ve koordine yürütmek gerektiğine inanıyoruz. Bu sebeple çeşitli eğitim kademeleri için elde mevcut kaynakların en zaruri ve hayati ihtiyaçlara göre ayarlanmasını, müstehlik eğitimden yatırımcı öğretime geçilmesini zaruri ve faydalı görmekteyiz."[137]

Programın "Yüksek öğretimde cihazlanma" başlıklı maddesinde üniversitelerin Batı ülkeleri düzeyine yükseltilmesi için bilimsel ve teknolojik araştırmaların, özgün düşünce ve buluşların teşvik edilmesi, kütüphane ve laboratuvarların geliştirilmesi, öğretim üyesi sayısının arttırılması istenir.[138]

Adalet Partisi, yetişkin eğitimi veya halk eğitimi çalışmalarını milliyetçi bir ruh ve anlayışla ele alacağını ilan eder. "Halk eğitimi çalışmalarını milliyetçi bir ruh ve anlayışla, köy kalkınmamızı sağlayacak bir istikamette geliştirmeyi zaruri gör-

136 *A.g.e.*, s. 26.

137 *A.g.e.*, s. 27.

138 *A.g.e.*

mekteyiz."[139] AP'ye göre, okul eğitimi ile okul dışı toplumsal kültürel faaliyetler ve kurumlar ayrılmaz bir bütünün parçalarıdır. Eğitim, toplumsal yaşamın bütün alanlarını kapsayan ve bütün yaşam boyunca devam eden bir süreçtir. "Eğitimin yalnız okul çağında değil, bütün hayat boyu devam eden bir faaliyet olduğunu hatırlayarak, kütüphane, müze, tiyatro vs. gibi diğer eğitim, kültür ve sanat faaliyetleriyle beraber mütalâa edilmeyen bir eğitim politikasının eksik kalacağına kaniyiz. Okulla, onun dışında kalan diğer kültür ve eğitim müesseselerinin birbirini tamamlayacak şekilde faaliyet göstermeleri gerektiğine inanıyoruz."[140]

Adalet Partisi, ülkenin hızla modernleşebilmesi için eğitim sisteminin Batı düşüncesinin özünü kavrayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunur. "Türkiye'nin modernleşme çabalarının bizi arzu ettiğimiz hedeflere süratle ulaştırabilmesi için, Batı kültürü, medeniyeti ve zihniyetinin derinliklerine nüfuz edecek şekilde eğitim sistemimizin yeniden düzenlenmesi gerektiğine kaniyiz." Bu amaçla, kültür, teknik ve güzel sanatlar alanında Batı ile bağlar daha da sıkılaştırılmalı ve eğitimde işbirliği yapılmalıdır. "Bunun için Batı Âlemi ve hür dünya ile kültür, teknik ve güzel sanatlar alanında, bağlarımızın daha sıklaştırılmasını, eğitimdeki işbirliğinin arttırılmasını zaruri saymaktayız."[141]

Adalet Partisi'ne göre, "Vasıflı ve *ülkücü* öğretmen"ler milli eğitim sisteminin bel kemiğidir. "Her kademedeki eğitim ve öğretim müesseselerinde öğretmenliğin cazip bir meslek halinde tutulmasını; meslek itibarının sarsılmamasını; hayat şartlarının tatminkâr bir seviyede olmasını temin etmek üzere maddi ve manevi alanda acilen tedbir alınması gerektiğine inanmaktayız. Vasıflı, ülkücü öğretmen yetiştirilmesinin eğitim meselelerinin başında geldiğine kaniyiz."[142] Programda yer

---

139 *A.g.e.*, s. 28.

140 *A.g.e.*

141 *A.g.e.*

142 *A.g.e.*, s. 29.

alan bu tanımı değerlendirirken, Türk siyasal yaşamında "ülkücü" kavramının ırkçı-faşist Milliyetçi Hareket Partisi'nin taraftarlarını ifade etmek için kullanıldığını ve Adalet Partisi'nin de Milliyetçi Hareket Partisi'yle yakın işbirliği yaptığını, bu işbirliğinin Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde resmen koalisyon ortaklığına dönüştüğünü dikkate almak gerekir.

Sonuç olarak, Adalet Partisi'nin ortaya koyduğu eğitim programının gelenekçilik ve milliyetçilik ile Batıcı modernizmin bir karışımı olduğu ve AP'nin bir elini Milliyetçi Hareket Partisi'nin *ülkücülüğüne* uzatmış olduğu söylenebilir.

Yeni Türkiye Partisi

1960'lı yılların ilk yarısında siyasal yaşamın önde gelen partilerinden biri olan ve 1960'ların ikinci yarısında gücünü Adalet Partisi'ne kaptıran liberal-muhafazakâr Yeni Türkiye Partisi, ekonomik düzeni bozmadan toplumsal uyumu gözeten kapitalist bir sistemi savunur. "İktisadi düzen ve ahengi bozmadan, ferdi teşebbüs ve mülkiyet sistemine dayanan içtimai bünye içinde güven ve istikrarı sarsmadan içtimai ahenk ve muvazenenin gerçekleştirilmesini istiyoruz."[143]

Yeni Türkiye Partisi, temel özgürlüklere saygılı, demokratik bir anayasa düzeninden yana olduğunu ilan eder. "Hür cemiyet düzeninin ayrılmaz unsurları olarak, yaşama ve çalışma hürriyeti, ırk, cinsiyet, kültür ve sınıf farkları tanımayan siyasi ve içtimai eşitliği, fertlerin düşünme, söz, yazma, toplanma ve seyahat etme hürriyetlerini, eşit eğitim imkânları ve sosyal güvenlik haklarını garanti eden bir Anayasa düzenini demokratik hayatın temel taşlarından sayarız."[144]

YTP, Atatürk ilkelerine sadık olduğunu, Türkiye'nin ileri dünya ve Batı uygarlığı içindeki yerinin bu ilkelerin günün koşullarına göre geliştirilmesine bağlı olduğunu belirtir. "İleri insanlık topluluğunun ve batı uygarlığının hakiki ve faydalı bir üyesi olarak, Türk milletinin modern dünyadaki yerinin,

143 *A.g.e.*, s. 376.

144 *A.g.e.*, s. 375-376.

ancak Atatürk devrimlerine sadık kalarak ve onların yerleşmesi ve gerçekleşmesine çalışarak temin edilebileceğine inanıyoruz. Parti programımızın esasını, Atatürk devrimlerinin bugün içinde bulunduğumuz şartlar ve ihtiyaçlara göre yorumlanması, işlenmesi ve daha da geliştirilmesi şeklinde vasıflandırmak mümkündür."[145]

Modernleşme ve Batılılaşmanın "yalnız şekil bakımından değil, ruh ve muhteva bakımından da temelli değişmelerle mümkün olacağına" inandığını bildiren YTP, "Milletimizi Batı uygarlığına yetişme çabasından alıkoyacak gerici, müteredditve köstekleyici tesirlerden uzak tutmak" gerektiğini savunur.[146]

Yeni Türkiye Partisi, laikliğin özgür düşünceyi, özgürce araştırma ve tartışmayı, ulusal iradenin belirlenmesinde despotik baskıları reddetmeyi, akılcı tartışma ve ikna yöntemini gerektirdiğini, demokrasiyle iç içe olduğunu vurgular.

"Cumhuriyetimizin laiklik prensibine dayanmasını, temelini ilim ve serbest düşünceden alan, milli iradenin tecellisinde her türlü maddi ve manevi baskıyı reddeden, ancak tartışma ve ikna yoluyla milli hedeflerine erişebileceğine inanan batılı ve demokratik bir hayat tarzının tabii neticesi sayarız.

"Partimizin bilim metodunu, serbest araştırma ve tartışmayı millet olarak yolumuzu bulma ve aydınlatmada en önemli vasıta sayması, devrimlerimizin his ve inançtan çok, akıl, batının bilim ve düşünce sistemine yönelme prensibinin tabii bir neticesidir."[147]

Yeni Türkiye Partisi'ne göre, eğitim, çocukları ve gençleri yaşama hazırlayan bir süreçten ibaret değildir, bizzat yaşamdır, yaşam boyu süren öğrenme işlemidir. "Partimiz eğitimi hayata hazırlama ile beraber bizzat yaşayış, bütün hayat boyunca devam eden bir öğrenme ameliyesi neticesi olan bir gelişme ve geliştirme olarak anlar."[148]

---

145 *A.g.e.*, s. 376.

146 *A.g.e.*, s. 377.

147 *A.g.e.*, s. 376-377.

148 *A.g.e.*, s 389.

YTP, eğitim ile demokrasinin birbirinden ayrılamayacağını vurgular. Eğitimi demokrasinin gelişmesi için ilk koşul ve ana güvence olarak görür. "[Partimiz] demokrasi ile eğitimi birbirinden ayrı telakki etmez; demokrasiyi bir eğitim prensibi, ölçüsü ve politikası olarak düşünür ve eğitimi demokrasinin gelişmesi için ilk şart sayar. Vatandaşa, demokratik eğitim için gereken bilgi, davranış ve alışkanlık kazandırmak suretiyle Cumhuriyet müesseselerinin temelleşeceğine ve demokrasinin bir yaşayış halinde gerçekleşeceğine inanır. Eğitimi, demokratik varlığımızın temeli olarak bütün diğer teminatlardan önce ve onların üstünde *ana teminat* olarak telakki eder."[149]

YTP, milli eğitimin kalkınmayı kolaylaştırıcı teknik becerilerin yanı sıra ulusal geleneklere saygı, hoşgörü, anlayış, işbirliği ve dayanışma, sevgi ve saygı gibi toplumsal yetileri geliştirme amacına yönelmesi gerektiğini savunur. "Milli eğitimin amacı; vatandaşa, ihtiyaç, alâka ve kapasitesi nispetinde gelişmesi için eşit imkânlar vermek, içinde bulunduğu tabii, sosyal ve ekonomik muhitin özelliğiyle ihtiyaçlarını karşılamak ve vatandaşın demokratik bir cemiyet mensupları arasında bulunması gereken milli ananelere hürmet, tolerans, anlayış, kavrayış, işbirliği, karşılıklı yardım ve tesanüt, sevgi ve hürmet gibi sosyal melekelerini geliştirmektir."[150]

YTP, eğitim sürecinde kullanılacak bütün yöntemlerin mutlaka demokratik ve bilimsel nitelikte olması gerektiğini, bilimsel araştırma ve tartışmadan asla vazgeçilemeyeceğini savunur. "Bu hedeflere ulaşabilmek için kullanılacak metodların demokratik ve bilimsel olmalarını zaruri görür ve bu sebepten ilmi araştırma ile tartışmayı bütün eğitim faaliyetlerinde lüzumlu telakki eder."[151]

YTP, mesleki ve teknik öğretimi emekçi sınıflardan gelen çocukların kaderi sayan elitist anlayışa karşı çıkar ve meslek eğitimine gidecek çocukların en azından ilk ve orta okul öğreti-

149 *A.g.e.*

150 *A.g.e.*

151 *A.g.e.*, s. 389-390.

mini tamamlamış olmalarını ister. "Mesleki ve teknik öğretimi çocuğun maddi zaruretler neticesinde intisap edeceği [katılacağı] bir saha değil, çocuğun istidadı ve toplumun ihtiyacı esas tutularak geliştirilmesi gereken bir saha olduğuna ve bu sahaya intisap edecek çocuklarda ilk ve orta okulu bitirmiş olma şartı aranması lüzumuna inanmaktayız."[152]

YTP, orta öğretimi çocuğun yeteneklerinin ayırdına varacağı ve geliştireceği, yaşamsal bilgiler edineceği, topluma ve öbür bireylere karşı hak ve ödevlerini öğreneceği bir dönem sayar. Bu dönemde çocuk, yüksek öğrenime de hazırlanır. Yüksek öğretim ise teorik ve pratik araştırmaların yapıldığı, bilim ve düşünce alanında canlı ve yaratıcı bir zeminin bulunduğu bir ortamdır. "Yüksek öğretimde yüksek hüner isteyen bilgilerin ve tekniğin öğretilmesi, nazarî ve tatbiki sahada araştırmalara hız verilmesi, ilim ve fikir sahasında canlı ve yaratıcı bir zeminin hazırlanması için gereken bütün imkânlar hazırlanacaktır."[153]

Demokrasinin özgür düşünceye ve tartışmaya dayandığı görüşünde olan YTP, en yoğun düşünsel etkinlik odağı olan üniversitelerin tam özerkliğini savunur. Özgür üniversitenin olmadığı yerde demokrasinin de olmayacağını vurgular. "Hür düşünce ve serbest tartışma rejimi olan demokrasi, en kesif fikri faaliyet mihrakı olan üniversitelerin her türlü müdahalenin dışında kalmasını, en kutsal prensiplerinden sayar. Üniversite muhtariyetini her cephesi ile sağlayan esaslar Anayasa'da yer almalıdır."[154]

Haber alma ve siyasal propaganda alanında büyük bir etkiye sahip olan devlet radyo ve televizyonunun özerk ve tarafsız bir kamu kurumu olmasını demokrasinin koşulu sayan YTP'nin eğitim programında, okul müfredatlarının akılcı esaslara dayanması, eğitim ve öğretim araçlarının ucuzlatılıp bollaştırıl-

152 *A.g.e.*, s. 390.

153 *A.g.e.*

154 *A.g.e.*, s. 392.

ması, araştırma laboratuvarlarının ve kütüphanelerin zenginleştirilmesi gibi ilkeler de yer alır.[155]

Görüldüğü gibi, Yeni Türkiye Partisi'nin eğitim programı, tartışmasız ve sorgulamasız bir milliyetçi öğretileme temelinde araçsal eğitim verilmesini öngören egemen milli eğitim ideolojisinin yaklaşımından çok farklı, akılcı ve özgürlükçü bir anlayışın ifadesidir. Despotik bir devlet ideolojisinin aşılanmasını öngören dar anlayışın aksine, özgür düşünme, araştırma ve tartışma temelinde yürütülen makul bir demokratik yaklaşım gösterir.

Birlik Partisi

Alevi kesimlere seslenen Birlik Partisi, ağır sanayiinin, ana harp sanayiinin, büyük enerji santrallerinin, büyük bayındırlık işlerinin, madenlerin, petrolün, kamu ulaşım ve iletişim işlerinin, ticaretin, bankacılığın ve sigortacılığın devletleştirildiği, öbür alanların özel sektöre bırakıldığı karma ekonomiden yana olduğunu ilan eder. Laikliği kesin olarak uygulayacağını, laiklik ilkesini çiğneyenler hakkında cezai yaptırımlara başvurulacağını açıklayan BP, "Türkçü ve Atatürkçü" olduğunu vurgular.[156]

Birlik Partisi'nin eğitim programı Köy Enstitüleri'nin canlandırılacağını, bütün yurttaşların en kısa zamanda okur-yazar haline getirileceğini, öğretmensiz ve eğitmensiz köy bırakılmayacağını duyurur. Birlik Partisi, eğitim politikasının temelini şöyle açıklar: "Yabancı temayüllerden uzak, Türk âdet ve ananelerine uygun, milli bir eğitim ve öğretim politikası güdülecek, okullarda gençler laik, devrimci, reformcu, halkçı, Türkçü, Atatürkçü ve dinamik bir zihniyetle yetiştirilecektir."[157]

Birlik Partisi, dini eğitim ve öğretim alanında, devletin benimsediği ortodoks İslam inancı olan Sünniliğin egemenliğini üstü kapalı biçimde eleştirir ve "Vatandaş inanç grupları ara-

155 *A.g.e.*, s. 390-392.

156 *A.g.e.*, s. 45.

157 *A.g.e.*, s. 46.

sındaki eşitlik ve dengeyi sağlamak ve baskıyı önlemek" çağrısında bulunur. Birlik Partisi, bu alanda eşitlik ve dengeyi sağlamak amacıyla şu önlemlerin alınacağını açıklar:

"1) Dini eğitim ve öğretim sırasında öğrencilere laiklik, devrimcilik, reformculuk ve ilericilik, birlik ve beraberlik, hoşgörürlük (tolerans) şuuru aşılanacaktır.

"2) Dini öğretim sahasında ayrıcılık ve bölücülüğe kesin olarak son verilecektir.

"3) Dini öğretim Türkçe yapılacaktır.

"4) Dini öğretim ve eğitim belli bir din ve mezhebin tekeli altına sokulamayacaktır.

"5) Dini eğitim ve öğretim yapılan okullar ve enstitüler ıslah edilecek ve günümüzün ihtiyaçlarına cevap verebilecek bilgilerle mücehhez din adamları yetiştiren müesseseler haline getirilecektir."[158]

Programda, ayrıca, mesleki ve teknik öğretime önem verilmesi, köy öğretmenlerinin geçim sıkıntısından kurtarılması, öğrenci yurtları açılması, yoksul öğrencilerden harç alınmaması, burs verilmesi, spora ve "öğretici sinemacılığa ve tiyatroculuğa" önem verilmesi gibi hükümler yer alır.[159]

Görüldüğü gibi, Birlik Partisi'nin eğitim programı, toplumsal ve siyasal yaşamda Sünniliğin gitgide etkisini arttırmasına karşı Alevi kesimin tepkisini esas olarak Kemalist eğitim programı çerçevesinde dile getiren bir programdır.

Güven Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi'nin "ortanın solu" ve "demokratik sol" çizgisini benimsemesinden sonra partiden ayrılan kadrolar tarafından 12 Mayıs 1967 tarihinde kurulan ve sonradan Cumhuriyetçi Güven Partisi adını alan muhafazakâr Kemalist Güven Partisi, komünizmi, sosyalizmi ve liberalizmi açıkça reddeder ve Atatürk milliyetçiliğini şaşmaz bir rehber olarak benimser.

---

158 *A.g.e.*, s. 47-48.

159 *A.g.e.*, s. 47.

"[Partimiz], Toplayıcı, birleştirici, yüceltici Atatürk milliyetçiliğini, kalkınmamızı sağlayacak ilham kaynağı ve şaşmaz rehber sayar...

"Partimiz, toplumun temel inançlarını, demokratik rejimi, kanun hakimiyetini, dini inançları, mülkiyeti, şeref ve itibarları yıkmak isteyen komünistlere veya çeşitli maskeler altında aynı gayreti sarfedenlere ve laik Cumhuriyet esaslarını tanımayanlara karşı, Anayasa düzenini, bu düzenin ve Türk toplumunun dayandığı manevi değerleri ve inançları azimle savunacaktır.

"Büyük Atatürk, Türk Milleti'ni çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırma çabasında, memleketimizin şartlarına uygun olmayan sosyalizmi de, liberalizmi de açıkça reddetmiş ve yurt gerçeklerinin, akıl ve bilim yoluyla değerlendirilmesini esas tutan doğru yolu göstermiştir. Yolumuz Atatürk'ün gösterdiği yoldur."[160]

Mülkiyet, milliyetçilik ve dini inanç bayraktarlığı yapan, sınıf mücadelesini reddeden, "Türk toplumunu teşkil eden köylü, çiftçi, esnaf, sanatkâr, işçi, sanayici, tüccar, serbest meslek mensubu, memur gibi her çeşit meslek ve zümrelerin aynı milli toplumun birer unsuru olarak sosyal adalet esasları içinde ahenkli bir tarzda işbirliği yapmalarını; bunlar arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların Millet yararını herşeyin üstünde tutarak uzlaştırılmasını ve bağdaştırılmasını öngören"[161] korporatist-kapitalist Güven Partisi, eğitim politikasında izleyeceği temel amacı, "Türk Milletinin bütün fertlerini 'kaderde, kıvançta, tasada ortak bölünmez bir bütün halinde, milli şuur etrafında' toplamaktır" şeklinde açıklar.[162]

Güven Partisi'nin programına göre, Türk gençleri milliyetçi yurttaşlar olarak yetiştirilecektir. "Eğitim politikamız, Türk gençlerini sosyal adalet anlayışına sahip, milliyetçi, vatansever yurttaşlar olarak yetiştirme gayesine göre düzenlenecek-

160 *A.g.e.*, s. 75-76.

161 *A.g.e.*, s. 80.

162 *A.g.e.*, s. 133.

tir."[163] Eğitim programının öbür ayağı, ekonomik kalkınmayı sağlamak için yetişmiş işgücü sağlamaktır. Bu amaçla mesleki ve teknik öğretim geliştirilecektir. "Kalkınmanın gerektirdiği yetişmiş insan gücünün sağlanması için, mesleki ve teknik öğretime birinci derecede önem verilmesi gerektiği kanısındayız."[164] Güven Partisi, ayrıca, din eğitimi veren okulların geliştirilmesini öngörür. "Milli Eğitim Bakanlığına bağlı İmam Hatip Okulları ve Yüksek İslam Enstitüleri amaçlarına uygun olarak geliştirilecektir."[165]

Siyasal yaşamda askeri çevrelerin temsilcisi rolünü üstlenen ve bu kimliğiyle özellikle 12 Mart hükümetlerinde etkili olan Güven Partisi'nin, programında, İmam Hatip Okulları'na ve Yüksek İslam Enstitüleri'nin geliştirileceği hükmüne yer vermesi, hakim çevrelerin, devletin ideolojik desteği olarak dini daha güçlü biçimde seferber etme niyetini ortaya koyar; devletin ideolojik destekleri olarak Kemalizm ile İslamcılık arasında uzlaşma ve yakınlaşma sağlama planının yeni bir aşamaya ulaştığını gösteren bir işaret sayılabilir.

Milliyetçi Hareket Partisi

Eski adı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olan faşist Milliyetçi Hareket Partisi, eğitim alanındaki temel amacını şöyle açıklar: "Türkiye'nin nesiller boyu yaşamakta olduğu kültür ve medeniyet değişimi hareketinin buhranlarından süratle ve sıhhatle çıkarılması, milli varlık ve kültürün cihana hâkim medeni seviye üstünde yaşatılması, korunması, geliştirilmesi temel amaçtır."[166]

MHP'ye göre, bu temel amacı gerçekleştirmek için bir milli eğitim ideolojisine ihtiyaç vardır. Milli eğitimin, "kişinin hayatı boyunca, beşikten mezara kadar, millet hayatının her safhasında" devam edeceği görüşünü savunan MHP, benimsediği

163 *A.g.e.*, s. 134.

164 *A.g.e.*, s. 135.

165 *A.g.e.*, s. 136.

166 *A.g.e.*, s. 193.

milli eğitim ideolojisine şu tanımı getirir: "Milli eğitim ideolojisi, Türk Milletinin ifadesini Anayasada bulan ülküleri ve bu ülkülerden mülhem prensiplerdir."[167]

MHP, milliyetçi ideolojiyi benimsemiş ve kalkınmayı sağlayacak bilgilerle donatılmış sağlıklı işgücünün yetiştirilmesine yönelik eğitim politikasını programda döne döne açıklar:

"Biz, milli eğitim hizmetinde birbirinden ayrılmaz üç temel amaç görürüz:

"a. Milli kültür ve benliğin korunması, nesilden nesile geliştirilerek, ulaştırılması.

b. Halkın milli, modern ekonomik hayat tarzına, mesleki, medeni fonksiyonlarına hazırlanması.

c. Yurttaşın fikri, fiziki eğitim ve gelişmesinin sağlanması."[168]

Üstü bir ölçüde örtülü de olsa, teknik olarak apaçık faşist korporatist ulusal canlanış söylemine başvuran MHP, faşizm projesini devasa bir eğitim ve öğretim görevi olarak tanımlar. "*Milletin yeniden teşkilatlandırılması, bütün milletin yeni bir hayat tarzına hazırlanması*, kişilerin toplumun yeni aşama düzeninde uğraşacakları ekonomik, sosyal, kültürel hizmet ve görevlere göre yetiştirilmesi, her meslekten milyonlarca teknisyen, sanatkâr, mühendis, doktor, öğretmen, kalifiye işçi, usta yetiştirilmesini gerektiren devasa bir eğitim ve öğretim görevidir."[169]

MHP, Hitler nazizminin "Kulturkampf" [kültür savaşı] politikasına uygun bir yönelimle öğretmenlerin ve eğitimcilerin bir "medeniyet ve kültür seferberlik ve savaşı" için hazırlanması ve yeniden eğitilmesi gerektiğini vurgular. Öğretmenler faşizmin askerleri olacaklardır. "Milli eğitim ve kültür hizmeti görevlilerini girişilecek medeniyet ve kültür seferberlik ve savaşının gereklerine nicelik ve nitelik yönünden hazırlamak önde gelen ödevimizdir. Yetiştiricinin yetiştirilmesindeki nok-

167 *A.g.e.*, s. 194.

168 *A.g.e.*

169 *A.g.e.*, s. 196, vurgular benim.

sanlık, kusur ve ihmallere son vereceğiz. Öğretici kadroların yeniden eğitilmesini sağlayacağız."[170]

MHP'ye göre, milli eğitim planlı olacak ve bu plan milli kalkınma planının ayrılmaz bir parçasını oluşturacaktır. Bir "Türk Akademisi" kurulacaktır. Türk Akademisi, üniversite, yüksek okul ve öteki bilim kurumlarıyla birlikte "ilmi düşünce ve çalışmanın millet ve devlet hayatına hâkim kılınmasında görevli" olacaktır. Halk eğitimi seferberliği yapılacak, "halk eğitimine, meslek birlikleri, şirketler, büyük işyerleri, fabrikalar, kamu kurumları, sendikalar plana uygun olarak iştirak ettirilecektir".[171]

MHP, spor ve beden eğitimini sadece çocuk ve gençlerin değil, bütün Türkiye halkının fizik ve ruh sağlığı için zorunlu sayar. Halkın sporlara toplu katılımı sağlanacak, tarihi sporlar canlandırılacak, "milli oyunlar" öğretilecektir.[172]

Sinema ve tiyatro "millet okulu" olacak, televizyon "millet ve milli kültürün hizmetine" girecektir.[173] "Türk milli felsefesinin ülküsü olan Devlet", ayrıca, "100 milyonluk Türkiye ülküsünü gerçekleştirmek" için gereken önlemleri alacaktır.[174]

"Atatürkçülük, evrensel bir manâ ve tesir taşıyan Türk milli kurtuluş hareketinin özel adıdır. Yaşayan ve gelişen bir hayat görüşü, hizmet felsefesi ve vazife ülküsüdür"[175] diye ilan eden MHP, dini öğretim veren kurumların geliştirilmesinden yanadır. "Dini öğretim kurumlarının ihtiyaca uygun seviye ve nitelikte hizmet görmesi sağlanacaktır. Dini öğretim ve ilim kurumları mezunlarının statüleri ve topluma hizmet şekilleri 'milli kalkınmada maddi ve manevi değerleri ayrılmaz' gören bir düşünüş içinde düzenlenecektir. Din adamlarının çağdaş bilimle mücehhez olarak yetişmeleri temin edilecektir."[176]

---

170 *A.g.e.*

171 *A.g.e.*, s. 196-197, 200.

172 *A.g.e.*, s. 201.

173 *A.g.e.*, s. 202.

174 *A.g.e.*, s. 191.

175 *A.g.e.*, s. 180.

176 *A.g.e.*, s. 203.

Bu amaçla, İlahiyat Fakültesi güçlendirilecek, Yüksek İslam Enstitüsü İslam Akademisi'ne dönüştürülecek, bu iki kurumun "üniversite bütünü ve bünyesi içinde ahenkli bir yer alması" sağlanacaktır. İmam Hatip Okulları'ndan mezun olanların üniversitelere serbestçe girmesi sağlanacak ve İmam Hatip mezunlarına öğretmen statüsü verilecektir. İlk ve orta öğretimde din derslerinin "ehliyetli" öğretmenler tarafından verilmesi sağlanacaktır. Yani, din dersleri ilahi dogmalara inanan dinci kadrolar tarafından verilecektir.[177]

MHP programının Milli Savunma ve Silahlı Kuvvetler konusunu ele alan hemen sonraki bölümünde incelememiz açısından önem taşıyan iki nokta yer alır. Birincisi, ordu büyük bir halk okulu olarak tanımlanır. "Silahlı Kuvvetler büyük bir halk mektebi olma ruh ve niteliğini muhafaza ederek geliştirilecektir."[178] İkincisi, faşizmin ruhuna uygun bir politikayla, Milliyetçi Hareket Partisi iktidarında sivil ve asker kadrolar arasındaki düşünce ve psikoloji ayrımlarının giderileceği ve her iki kesimin ulusal kadrolar kavramı çerçevesinde kaynaştırılacağı ilan edilir. "Devlet idare kadrosu içerisindeki ciheti askeriye, ciheti mülkiye düşünce ve psikolojisi kaldırılacak, ciheti milliye kavramında sivil ve asker kadrolar kaynaştırılacaktır."[179]

Milli Nizam Partisi

Milli Selâmet Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nin önceli olan devletçi-dinci Milli Nizam Partisi, aile, mülkiyet, miras ve özel teşebbüsten yana olduğunu açıkça ilan eder. "Partimiz, aile nizamını cemiyetin temeli sayar; mülkiyetin, mirasın, özel teşebbüsün hak olduğuna inanır."[180] Hem sosyalist ve komünist felsefenin, hem materyalist-kapitalist görüşlerin karşısında olduğunu belirten Milli Nizam Partisi'ne göre, partinin temel

177 *A.g.e.*

178 *A.g.e.*, s. 204.

179 *A.g.e.*

180 *A.g.e.*, s. 401.

iktisadi felsefesi, "Milletimizin asırlarca dayandığı manevi ve milli değerlerden mülhem olup helâl kazancın teşvikçisi, mülkiyet hakkına hürmetkâr olmak esaslarını ihtiva eder."[181]

Maneviyatçı-kapitalist Milli Nizam Partisi'ne göre, eğitim kalkınması en önemli davadır. Ulusun bilim ve uygarlık yarışında öne geçmesi, ancak eğitim kalkınmasıyla mümkündür. Bu nedenle, "insanlık camiasında her bakımdan örnek millet seviyesine erişinceye kadar maarif sahasında bir kültür milli mücadele hareketinin başarılması icap ettiğine kaniyiz."[182] Bütün dünyaya örnek bir ulus olmak için uygulanacak "maarif politikamızın ana hedefi, yeni nesillere, milletimizin fıtratında mevcut yüksek ahlâk ve fazilet gibi hasletlerin bir hayat düsturu olarak intikal ettirilmesidir".[183]

MNP, eğitimin her derecesinde ders programlarının bu ana hedefe uygun olarak düzenleneceğini belirtir. "Bu gaye, ana okullarından başlayarak yüksek tahsile varıncaya kadar maarifin her kademesinde ders programlarının tanziminde ehemmiyetle gözönünde bulundurulacaktır."[184] Yeni kuşakları, "milli ahlâka, aile nizamına ve aile disiplinine bağlı, milli mefkûremize, kültürümüze ve tarih şuurumuza sahip" insanlar olarak yetiştireceğini ilan eden MNP, "yurdumuzun resmi ve gayri resmi bütün müesseselerini bu gayeye uygun olarak yeniden tanzim etmek kararında" olduğunu açıklar.[185]

MNP, marksist ve liberal düşünce akımlarının yayılmasını zararlı ve yıkıcı bir süreç olarak değerlendirir. Bu akımların gelişmesi ile ekonomik süreçler arasında bağlantı kuran görüşleri şiddetle eleştirir ve geçmiş iktidarları gayri milli bir eğitim politikası uygulayarak bu akımların ortaya çıkmasına neden olmakla suçlar. MNP'ye göre, "memleketimizde Marksizmin, kozmopolitliğin ve çeşitli yabancı ideolojilerin yayılma

---

181 *A.g.e.*, s. 414.

182 *A.g.e.*, s. 405, vurgular benim.

183 *A.g.e.*

184 *A.g.e.*, s. 406.

185 *A.g.e.*

istidadı taşımasının sebebi iktisadi olmaktan ziyade ideolojiktir. Ve uzun yıllar devam ettirilen yanlış politikanın neticesidir". İddiaya göre, "zararlı cereyanların son senelerde inkişaf etmesi, gerek geçmiş ve gerek yeni iktidarların milli eğitim politikasının tabii ve elim bir neticesidir"; çünkü "müfredat programlarının tanziminde gayri milli bir yol takip edilmiş, zihinler ve kalpler mefkûresiz bırakılmaya çalışılmıştır".[186]

Milli Nizam Partisi, başta marksizm olmak üzere, "yabancı" damgasını vurduğu bütün düşünce akımlarına karşı topyekün savaş ilan eder. Düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne tamamen aykırı biçimde marksistleri düşünce ve siyaset hayatından temizleyeceğini, üniversitelerde, okullarda, mecliste, devlet dairelerinde, medyada asla çalıştırmayacağını ilan eder. Milli Nizam Partisi'nin beğenmediği düşünce sahipleri ticaret bile yapamayacaktır! MNP'nin öngördüğü politika uzun bir liste oluşturur:

"Meclise ve bilumum devlet teşkilatına sınıf tefriki yapan aşırı solcuların ve kökü dışarıda olan ve milli mefkûremizle bağdaşmayan cereyanlara mensup olanların girmesine mani, daha katı hükümler getirilmesi...

"Bu hürriyetin [basın hürriyetinin] ahlâk ve aile nizamını bozmak ve zararlı cereyanlara destek olmak maksadlarıyla suistimalini önleyecek... tedbirlerin alınması...

"Kökü dışarıda kozmopolit ve marksist yıkıcı fikir cereyanlarının ve bunların doğurduğu mütefessih ahlâkın cemiyetimize sirayet etmemesini temin ve bu türlü tesirlerden tamamen arınmamız için Milli Eğitim Politikası ve kadrosu yeniden tanzim edilecektir. Milli varlığımıza, demokratik rejime ve insan hak ve hürriyetlerine düşman ideolojilerin gizli ve aşikâr militanlarından fikir hayatımızın süratle temizlenmesi şarttır...

"Milli Eğitim üzerindeki tesiri, belki de Milli Eğitim Bakanlığının ve ailenin tesirinden çok fazla olan muasır neşir ve telkin vasıtalarının başı boş bırakılması makul ve mantıki bir politika değildir...

---

186 *A.g.e.*, s. 400.

"Kökü dışarıda olan yabancı ideolojilere gizli, aşikâr hizmet maksadıyla yapılan ticari faaliyetlere mani tedbirler getireceğiz."[187]

Muhalefete bırakın özgürlüğü, yaşama hakkı bile tanımayan bu politikanın faşist totaliter bir zihniyetin göstergesi olduğu, dinci MNP'nin öngördüğü düzenin her türlü muhalefeti yok edip ülkeyi mezar sessizliğine mahkum edecek gerici bir diktatörlükten ibaret olduğu açıktır.

Milli Nizam Partisi, liberal ve Kemalist politikaları Batı taklitçiliğiyle suçlar. "Milletimizi ilim ve teknik yolunda tarihi şahsiyetiyle mütenasip önder durumuna getirecek" bir politika izleyeceğini, ders programlarını buna göre düzenleyeceğini ilan eder. "Milletimizin kuracağı yeni dünya medeniyetinin, yenilmez maddi üstünlüğünü sağlayacağına inanıyoruz. Bu imanla milletimize telkin edilmeye çalışılan sathi batı özenti ve taklitçiliğine tamamen muarız bulunuyoruz. Maarif politikamızı bu ana hedeflere tevcih ve ders ve müfredat programlarını buna göre tanzim edeceğiz."[188]

Milli Nizam Partisi, yarının ana babası olacak çocukların ve özellikle kızların geleneksel işbölümüne göre eğitilmesini ve geleneksel aile düzeninin yeniden üretimini öngören bir eğitimden yanadır. "Partimiz, yarının ebeveyni olacak çocuklarımızın gerekli terbiyevi bilgilerle teçhizini ve bilhassa geleceğin annesi, ev hanımı kızlarımıza ev ekonomisi ve çocukların bedeni, ruhi, ahlâki, dini terbiyesi ile ilgili bilgilerin verilmesini zaruri görür."[189]

MNP, Diyanet İşleri Genel Müdürlüğü'nü güçlendirecek bir politika izleyeceğini açıklar. Programda, Diyanet İşleri'ne 5 madde ayrılmıştır. Programa göre, Diyanet İşleri Teşkilatı, geleneksel görevlerinin yanı sıra, "teknik kalkınma hareketinin hızlanmasında halkın teşebbüs, kabiliyet ve kudretini arttıra-

187 *A.g.e.*, s. 404, 406, 407, 421.

188 *A.g.e.*, s. 408.

189 *A.g.e.*

cak, ruhları dinamizme kavuşturacak teşvik edici bir unsur" görevini de üstlenecektir.[190]

MNP, en önemli hedef olarak dünya çapında bir askeri güce erişmeyi gösterir. "Maddi ve manevi kalkınmamızın müşterek gayelerinden en mühimi dünya çapında bir askeri güce erişmektir."[191] Ardından da, ordunun kahramanlığı ve savaş yeteneği övülür. "Harp sanatında ve kahramanlıkta kudretini bugüne kadar cihan tarihine tescil ettirmiş olan Ordumuzun değişen muasır şartlar içerisinde üstün mevkiini devam ettirmek esas gayemizdir."[192] Bu amaçla ağır harp sanayinin kurulması, nükleer silah üretilmesi, ordunun vurucu gücünün arttırılması önerilir. MNP'ye göre, ordu, büyük bir fikri ve manevi kalkınma okuludur ve askeri eğitime ayrılan olanaklar geliştirilmelidir. "Partimiz orduyu aynı zamanda memleketin fikri ve manevi kalkınmasını sağlayacak büyük bir okul olarak kabul eder. Askere milli tarih, hamasi kültür aşılanması, askerin sanat ve hüner sahibi olması için askeri eğitimin daha geniş imkânlara kavuşturulmasında fayda görüyoruz. Bunu temin gayesiyle Milli Eğitim Bakanlığı ile Milli Savunma Bakanlığı'nın iş ve güç birliği yapmasını ve askerliğini yapmakta olan kültürlü kimselerden geniş ölçüde istifade edilmesini lüzumlu görüyoruz."[193]

MNP'nin önerdiği militarist politika ile muhalefete yaşama hakkı bile tanımayan totaliter zihniyeti arasında mükemmel bir uyum olduğu söylenebilir.

Milli Selâmet Partisi

12 Mart rejimi sırasında kapatılan Milli Nizam Partisi'nin yerine kurulan Milli Selâmet Partisi'nin programı, öncelinin programından daha yumuşak dilli ve ihtiyatlıdır. Programa göre, Milli Selâmet Partisi'nin "ana gayesi, milletimizin ma-

190 *A.g.e.*, s. 409.

191 *A.g.e.*

192 *A.g.e.*, s. 409-410.

193 *A.g.e.*, s. 410-411.

nevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selâmete erişmesidir".[194]

Milli Selâmet Partisi'ne göre, manevi kalkınmayı sağlamak için milletin milli şuur ve gayeler etrafında toplanmış bölünmez bir bütün teşkil etmesi, insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması, devlet-millet beraberliğinin sağlanması, "ahlâk ve fazilete dayalı bir cemiyet nizamı zaruretini kabul eden *maneviyatçı ve ahlâkçı görüşün esas alınması*" gereklidir.[195]

Manevi kalkınmanın sağlanması, "milletimizin muasır medeniyetin *her bakımdan üstüne* çıkabilmesi ve örnek bir medeniyet kurabilmesi" anlamına gelir.[196] Bunun için de, "Büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, mazisine bağlı, anane ve örflerini hürmet ve saygıyla muhafaza eden, her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetini müdrik, hergün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmiyle şahlanan bir şuurla hareket edilmesi" gerekir.[197]

Dine dönüş programını savunan ve bu temelde Kemalizmi Batı taklitçiliğiyle suçlayan Milli Selâmet Partisi, iş mülkiyet sorununa gelince, kapitalist bir yaklaşımı benimsemekten kaçınmaz ve maddi kalkınma için "meşru kazanç ve faaliyetleri teşvik etmek, mülkiyet hakkına hürmetkâr olmak temel prensiplerimizdendir" diye ilan eder.[198]

Milli Selâmet Partisi'nin açıklamasına göre, eğitimdeki temel ilkesi, "yeni nesillerin herşeyden önce, edep, ahlâk ve fazilet numunesi olarak yetiştirilmesidir".[199] Eğitim ve öğretimde benimsediği ilke, teknik-araçsal bilgiyi öne çıkarmak, teorik bilgiyi faydasız ve köksüz ilan ederek bir kenara itmek-

194 *Milli Selâmet Partisi Program ve Tüzük*, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1973, s. 5.

195 *A.g.e.*, vurgular benim.

196 *A.g.e.*, s. 5-6, vurgular benim.

197 *A.g.e.*, s. 6.

198 *A.g.e.*

199 *A.g.e.*, s. 15.

tir. "Öğretim ve eğitimde prensibimiz, faydasız ve köksüz nazari bilgi yerine uygulama kabiliyeti olan ilme dayalı bir maarif politikasıdır."[200]

Din eğitiminin geliştirilmesi, din görevlilerinin gelir ve statülerinin yükseltilmesine ilişkin maddelerin ardından, programda, milli savunma konuları ele alınır. Milli Selâmet Partisi, bütün okullarda askeri eğitim ve öğretim verilmesinden yana olduğunu ilan eder. "Askeri eğitim ve öğretimin bütün okullara teşmili ve fiili askerlik görevi başlayıncaya kadar bu sahada gençlerin hazırlanmasının temini lüzumludur."[201] Askeri eğitim ve öğretimin milli eğitim kadar önemli olduğunu belirten MSP, genel eğitim ile ordu eğitim faaliyetlerinin koordine edilmesini savunur: "Yaygın eğitim politikasının, vazgeçilmez unsuru olan ordu eğitim faaliyetleri ile koordine bir şekilde yürütülmesinden yurt savunması ve yurt kalkınması için büyük faydalar olacağı inancı içerisindeyiz."[202] Her türlü fedakârlığa katlanılarak ağır harp sanayinin kurulması, "kahraman ordumuzun en modern silahlarla teçhizi, vurucu gücünün arttırılması", ordunun gerilla yöntemiyle çarpışan güçlere karşı gereken bilgi, deneyim ve hareket stratejisine sahip olarak yetiştirilmesi, programda yer alan öbür maddelerdir.[203]

Türkiye İşçi Partisi (Birinci TİP)

Türkiye İşçi Partisi (Birinci TİP), modern Türkiye tarihinde parlamentoya temsilci gönderen tek sosyalist partidir (1965-1969 ve 1969-1971). Türkiye İşçi Partisi, 12 Mart 1971 rejimi tarafından kapatılmıştır. Partinin kapatılması, özellikle son İşçi Partisi Kurultayı'nda Kürt halkının varlığını ve ana dilinde eğitim görme hakkı da içinde olmak üzere haklarını tanıma kararı alınması nedeniyle devleti yöneten çevrelerin partiyi ağır biçimde cezalandırma isteğine bağlanır.

---

200 *A.g.e.*

201 *A.g.e.*, s. 17.

202 *A.g.e.*, s. 16.

203 *A.g.e.*

TİP, kendisini işçi sınıfının kanun yolundan iktidara yürüyen partisi olarak tanımlar: "Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun tarihi, bilime dayanan demokratik öncülüğü etrafında toplanmış, onunla kader birliğinin bilinç ve mutluluğuna varmış toplumcu aydınlarla ırgatların, topraksız ve az topraklı köylülerin, zanaatkârların, küçük esnafın, aylıklı ve ücretlilerin, dar gelirli serbest meslek sahiplerinin, kısacası, emeğiyle yaşayan bütün yurttaşların kanun yolundan iktidara yürüyen partisidir."[204]

Programa göre, Türkiye İşçi Partisi'nin amacı, "İnsanın insan tarafından sömürülmesi sistemine son verip Türkiye'yi, halkın artık yurt işlerinde gerçekten söz ve karar sahibi olan ve kardeşçe dayanışarak, işbirliği ederek, hürriyet ve eşitlik içinde, her bakımdan insanca, dopdolu yaşayan, medeniyeti ve kültürü ileri, tam bağımsız, insanlığın hizmetinde, barışçı, tam demokratik bir ülke haline getirmektir.[205] Türkiye İşçi Partisi, bu amaca erişmek için Türkiye'nin kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna girmesi gerektiği görüşündedir. "Türkiye için kurtuluş, kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna girmektir. Kapitalist olmayan kalkınma yolu, emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı planlı bir devletçilik olarak tanımlanabilir. Böyle bir düzende kamu sektörü esastır ve ekonomiye hakim olacak kadar geniştir. Özel sektör plan çerçevesi içinde kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışır ve gelişir."[206] TİP, kapitalist olmayan kalkınma yoluna girmek için emekçilerin iktidarına gerek olduğu görüşündedir. "Kapitalist olmayan kalkınma yolu, emekçilerin iktidarını gerektirir. Yani, çözüm yolu herşeyden önce politiktir."[207]

Türkiye İşçi Partisi, amacını gerçekleştirmek için, Kurtuluş Savaşı sırasında, "halktan esinlenen ölümsüz Atatürk'ün önderliğinde halkla omuz omuza Cumhuriyet Türkiyesi'nin te-

---

204 *Parti Programları*, s. 242.

205 *A.g.e.*, s. 285-286.

206 *A.g.e.*, s. 283.

207 *A.g.e.*

mellerini atan" ilerici aydınları ve Atatürkçü gençliği saflarına çağırır.[208]

Türkiye İşçi Partisi, akılcı bir eğitimin gereğini vurgular. "Eğitimin amacı, sadece bilgili kişiler değil, aynı zamanda olayları objektif ve akılcı ölçülerle değerlendirebilen kişiler yetiştirmektir."[209] Türkiye İşçi Partisi'ne göre, "eğitim ile kişiye görüş bağımsızlığı, sosyal dayanışma anlayışı ve tam bir yurttaş olabilmek için gerekli yetkinlik kazandırılmalıdır."[210]

Türkiye İşçi Partisi, eğitim alanındaki büyük eşitsizlikleri eleştirir, laikliği, üniversite özerkliğini, bilim özgürlüğünü, eşitlikçiliği, parasız eğitimi savunur, genel eğitimin yanı sıra teknik ve mesleki eğitimin geliştirilmesini ister. Ayrıca, Köy Enstitüleri'ni, köyde eğitim meselesini çözmek için "memleket gerçeklerine en uygun ve yüzde yüz milli bir çözüm yolu" olarak niteleyip Köy Enstitüleri'nin yeniden açılmasını ister. Köy Enstitüleri'ne öğretmen yetiştirmek amacıyla bir Yüksek Köy Enstitüsü kuracağını ilan eder.[211]

Türkiye İşçi Partisi, halkın eğitilmesi için Halk Akademileri açılacağını bildirir. Programa göre, bu akademiler orta öğrenim ile yüksek öğrenimi birleştirecek ve sadece 5 yıla sığdıracaktır. "Orta öğrenim ile yüksek öğrenimi kapsayan ve bu öğrenimi beş yıla sığdıran Halk Akademileri açılacaktır."[212] Beş yıla sığdırılmış bir orta ve yüksek öğrenimin insanın her yönlü gelişimini amaçlayan eşitlikçi ve özgürlükçü köklü bir aydınlanma anlamına gelemeyeceği, halkı ister istemez aydınların gerisinde tutan sığ bir uygulama olacağı söylenebilir.

Bir bütün olarak bakıldığında, Türkiye İşçi Partisi programının Kemalizmin sol bir yorumu ile sosyalizmi ve kalkınmacılığı harmanlayan bir anlayışın ürünü olduğu sonucuna varılabilir.

---

208 *A.g.e.*, s. 264-265.

209 *A.g.e.*, s. 344.

210 *A.g.e.*

211 *A.g.e.*, s. 346.

212 *A.g.e.*

Türkiye İşçi Partisi (İkinci TİP)

12 Mart döneminde ağır hapis cezalarına çarptırılan TİP yöneticilerinin bir kısmı tarafından 1974 affından sonra, 1975'te Behice Boran başkanlığında yeniden kurulan Türkiye İşçi Partisi (İkinci TİP), programında, kendisini "kapitalizmden sosyalizme geçişi ve sosyalizmin gerçekleşmesini sağlayacak tarihsel toplum gücü olan işçi sınıfının partisi" olarak tanımlar.[213] Türkiye'nin güncel ve ivedi sorununu, "politik alanda ülkenin demokratikleşmesi" olarak belirleyen Türkiye İşçi Partisi, bu uğurda vereceği mücadeleyi somutlaştıran çeşitli hükümlere yer verir. Programda, eğitim ve öğretim konularına sadece iki paragraf ayrılır. Buna göre, Türkiye İşçi Partisi:

"Eğitim, kültür ve sanat faaliyetlerinin bütün halkın faydalanmasını sağlayacak program ve planlar yapılarak yeniden düzenlenmesini; eğitimin ülkenin ekonomik ve sosyal durumu ile birlikte düşünülerek ele alınmasını, herkese yeteneklerinin oluşturulması, geliştirilmesi imkânlarının tanınmasını; kitle haberleşme araçları, özellikle radyo ve televizyonun bu yönde görev görür hale getirilmesini;

"Gençlerin toplumun ekonomik ve politik hayatında daha aktif olarak yer almalarını sağlayacak tedbirlerin alınmasını; çırakların ve diğer çalışan gençlerin eğitimlerini tamamlamalarının sağlanmasını; öğrenci gençlerin, eğitimin her kademesinin yeniden düzenlenmesi ile demokratik ve fırsat eşitliğini gerçekten sağlayıcı bir öğrenime kavuşturulmalarını; öncelikle de bütün gençlere yarınlarından güven duyuracak, onlara iş bulma ve çalışma imkânlarını sağlayacak temel imkânların yaratılmasını öngörür."[214]

Sosyalist Devrim Partisi

Birinci Türkiye İşçi Partisi'nin eski genel başkanlarından Mehmet Ali Aybar ve arkadaşları tarafından 1975'te ilkin Sosya-

213 *Türkiye İşçi Partisi Program ve Tüzüğü*, Türkiye İşçi Partisi Yayınları, Ankara, 1979, s. 45.

214 *A.g.e.*, s. 52-53.

list Parti adıyla kurulan Sosyalist Devrim Partisi, programında eğitim ve öğretim sorunlarına sadece bir paragrafla değinir. Çağdaş eğitimin yaygınlaştırılması, emekçi çocuklarının eğitilmesi ve uzun vadede "kol ve kafa emeği arasındaki çelişkinin ortadan kalkması" gibi hedeflere kısaca yer veren ilgili paragraf şöyledir:

"Ekonomik kalkınma ve ilerlemenin, bilimsel ve teknolojik ilerlemeye sıkı sıkı bağlı bulunduğu bilinmektedir. Böylece, çağdaş eğitimin tabanda yaygın hale getirilmesi, bir de bu nedenle zorunlu oluyor. (İş-eğitim) sisteminin yurt çapında uygulanması ile emekçiler, emekçi çocukları da yeteneklerini sonuna kadar geliştirme olanağına kavuşacaklardır. Ve giderek kol ve kafa emeği arasındaki çelişki ortadan kalkmaya başlayacaktır. Bilimin, felsefenin, sanat ve edebiyatın, beden eğitimi ve sporun, emekçi yığınların yabancısı olmadığı, gönüllerince yararlandıkları nesneler haline gelmesi, kültürümüze taze bir kan, kökten gelen bir canlılık kazandıracaktır. Halkın yaratıcılığının, bilim, sanat, edebiyat, düşün alanlarında da yeni örnekleriyle karşılaşılacaktır."[215]

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi

1974'te Ahmet Kaçmaz başkanlığında kurulan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, eğitim politikasının dört esastan oluştuğunu açıklar:

"Ülkemizde okuma yazma bilmeyen yurttaşımız kalmayacak.

"Eğitimin her kademesinde teknolojik gelişime yardımcı olabilecek programlama yapılacak.

"Halkımızın toplum bilimiyle donanmasını ve tüm emekçilerimizin ülke sorunlarında bilinçli olarak ağırlıklarını duyurabilmelerini sağlayacak eğitim gerçekleştirilecek.

"Kültürün elit bir kesimden çıkarılarak geniş halk yığınlarına maledilmesi sağlanacak."[216]

---

215 *Sosyalist Devrim Partisi Programı*, Ankara, 1975, s. 60-61.

216 *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi TSİP Program ve Tüzük*, TSİP Yayınları, İstanbul, 1974, s. 73.

Bu dört ilkeye dayanan politikanın gerçekleşmesi için eğitim ve kültür seferberliği başlatılacağı, ülkenin her tarafında Halk Ocakları açılacağı, büyük işyerlerinde eğitim programları uygulanacağı; eğitimin tamamen parasız olacağı ve orta okul eğitiminin zorunlu tutulacağı, teknik eğitim ve meslek okullarının yaygınlaştırılacağı; işçi ve köylüler için Halk Üniversiteleri ve Liseleri kurulacağı; üniversite özerkliğinin sağlanacağı; bilimi baskı altında tutan bütün engellerin kaldırılacağı açıklanır.[217]

Öte yandan, TSİP, gençliğin halkla tam bütünleşmesini sağlamak için seferber edileceğini, fabrikalardan uzak köylere kadar yayılarak hem üretime katılmasının, hem de halkın örgütlenmesi ve eğitilmesinde etkin rol oynamasının sağlanacağını duyurur. TSİP'e göre, öğrenci gençliğin üretime katılmasıyla, öğrencilerin "kitaplara gömülmüş, üretimden kopmuş unsurlar olmaları" önlenecektir.[218]

TSİP'in 1976'da kabul edilen yeni programında, eğitime ve kültüre sadece iki cümleyle değinilir: "Eğitim, kültür, sanat, spor, sosyalist toplumun kuruculuğuna ve güçlendirilmesine aktif olarak katılacak kollektif insanın yetişmesine hizmet edecek şekilde sosyalleştirilecektir. Kültürlerin gelişmesini önleyen engeller bütünüyle kaldırılacak ve hızla gelişip serpilmeleri için, halkın iktidarı tüm imkânları seferber edecektir."[219]

Türkiye Emekçi Partisi

1975 yılında Mihri Belli başkanlığında kurulan Türkiye Emekçi Partisi, eğitim ve öğretim sorunlarını, programın "Ulusal Devrimci Kültür için" başlıklı bölümünde ele alır. "Gerici, faşist ve kozmopolit ideoloji ve kültüre karşı amansızca mücadele" yoluyla ulusal devrimci kültürün egemen duruma getirileceğini ilan eden Türkiye Emekçi Partisi, eğitim politikasının temel ilkesini, "Eğitimin bir azınlığın imtiyazı olmaktan çıkarılması" olarak belirler.

---

217 *A.g.e.*

218 *A.g.e.*, s. 66-67.

219 *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi TSİP Programı ve Tüzük*, fotokopi, 1976, s. 20.

Türkiye Emekçi Partisi'nin açıklamasına göre, bu amaçla, bütün yurttaşlara parasız eğitim sağlanacak; sekiz yıllık parasız zorunlu eğitim uygulanacak; yerli, yabancı, özel yüksek ve ilk ve orta okullar, liseler ve yüksek okullar millileştirilecektir.[220]

Türkiye Emekçi Partisi, eğitimin planlı kalkınma ihtiyaçlarının uygun biçimde örgütlenmesini, aydınların ve emekçilerin kaynaştırılmasını, fabrikada, tarlada, laboratuvarda çalışarak öğrenme ilkesinin uygulanmasını ve Köy Enstitüleri'nin "bugünün ihtiyaçlarına karşılık verebilecek biçimde" yeniden kurulmasını öngörür.[221]

Türkiye Emekçi Partisi, "açık ya da gizli, bütün irtica yuvalarının temizlenmesi"ni savunur. Bu hükmün hemen ardından, "*Halkın ihtiyacına karşılık verecek din adamı yetiştirmek* amacıyla din okullarının yeniden ilerici bir anlayışla örgütlendirilmesi" öngörülür.[222] Bir sosyalist parti programında halkın ihtiyacına karşılık verecek din adamı yetiştirmekten söz edilmesi ilginç olsa gerektir. Böyle bir hükmü, dini, halkın insanca ihtiyaçlarından *yoksun bırakılmasından* güç alan manevi bir bağımlılık olarak değerlendiren, kapitalist sömürüyü kaldırıp dünyevi acılara son vererek bu bağımlılığa son vereceğini ilan eden materyalist dünya görüşüyle bağdaştırmak güçtür. Bu madde, dinsel akımların güçlenmesine karşı teorik-ideolojik alanda yeterince hazırlığı bulunmayan en karşıt partilerin bile dinsel düşünceden ne ölçüde etkilenebileceğini gösteren bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Programda yer alan temel bir hüküm, "anadili Türkçe olmayan okul çağındaki T.C. vatandaşlarına Milli Eğitim Bakanlığı yönetiminde anadil ve kültür eğitiminin sağlanması"dır.

Programda, ayrıca, medyanın "işbirlikçi kapitalistlerin ve mütegallibenin propaganda silahı" olmaktan çıkarılarak gerçek basın özgürlüğünün sağlanması, bu amaçla basın ilan ve

220 *İsmail Aydın (der)*, s. 153.

221 *A.g.e.*

222 *A.g.e.*, vurgular benim.

reklam dağıtımının millileştirilmesi ve böylece büyük kapitalistlerin ilan ve reklam dağıtımı yoluyla medyayı denetim altına alabilmeleri durumuna son verilmesi istenir.[223]

Türkiye İşçi Köylü Partisi

1978 yılında Doğu Perinçek'in başkanlığında kurulan Türkiye İşçi Köylü Partisi, Sosyalist Parti'nin ve bugünkü İşçi Partisi'nin öncelidir. Kemalizm ile Maoizmi birleştiren milliyetçi bir platformu savunan Türkiye İşçi Köylü Partisi'nin programında eğitim ve öğretime ilişkin tek hüküm "parasız eğitim" üzerinedir. Programın eğitim ve kültür sorunlarına değinen bölümleri şu iki paragraftan ibarettir:

"Sosyal güvenlik, parasız eğitim, parasız sağlık hizmeti gerçekleştirilecek, kadınlar üzerindeki her türlü baskıya son verilecektir. Devlet, evliliği ve çocukları koruyacaktır.

"Halkı baskı altına alan emperyalist, revizyonist ve feodal kültür bütün temelleri ile tasfiye edilecek, işçi sınıfının devrimci kültürü, sanatı ve edebiyatı geliştirilecektir."[224]

Vatan Partisi

Hikmet Kıvılcımlı'nın izleyicileri tarafından 1975'te yeniden kurulan Vatan Partisi'nin programı 1954 yılındaki programının aynısıdır. Programda, öğretim, eğitim ve bilim kurumlarına "hakikat arayan ve insan yaratan" aygıtlar tanımı getirilir. Öğretim, eğitim ve bilim kurumlarının tam bağımsızlığa kavuşturulacağı belirtilir. Bütün eğitmen, öğretmen ve profesörlerin kendi kültür sendikalarında kişiliklerini ve menfaatlerini korumasını öngören programda, hükümetin öğretim kollarını, öğretmen vasıflarını ve okul bütçesini belirleyen bir çerçeve yasası çıkarmak ve bu yasanın uygulanmasını denetlemek dışında öğreticilerin yaşamına, bağımsızlığına ve faaliyetlerine hiç bir şekilde karışamayacağı ilan edilir.[225]

---

223 *A.g.e.*, s. 154.

224 *TİKP Programı*, fotokopi, 1980, s. 145.

225 *Vatan Partisi Programı*, fotokopi, 1975, s. 26.

Vatan Partisi, ilk okul, orta okul, teknik okul ve yüksek öğrenimi kapsayan öğretim sisteminin iktisadi ve sınai kalkınma ihtiyaçlarına göre planlanacağını bildirir.[226]

Vatan Partisi, öğretimin demokratlaştırılacağını, ezberciliğe değil, yaratıcı zekâyı işletme ilkesine dayanacağını, halk üniversiteleri kurulacağını, "bindirilmiş kültür ekipleri" ve "kültür erleri" oluşturularak aydınların ve öğrencilerin köylere gönderileceğini, bu yolla hem işsiz aydınlara yararlı iş ve ülkü sağlanacağını, hem de köylülerin "üretim bilgisi, hürriyet eğitimi, hayat aşkı ve siyaset bilinci"ne kavuşturulacağını açıklar.[227]

226 *A.g.e.*, s. 27.

227 *A.g.e.*, s. 56.

ONUNCU BÖLÜM

1980 DARBESİNDEN GÜNÜMÜZE

12 Eylül 1980 tarihinde Orgeneral Kenan Evren başkanlığındaki askeri cunta, yönetimi ele aldı ve toplumsal muhalefete savaş ilan etti. Bütün yurtta sıkıyönetim ilan edildi. Siyasal partiler, işçi sendikaları, dernekler ve kitle örgütleri kapatıldı. Birçok gazete ve derginin yayını durduruldu. On binlerce insan tutuklandı ve yargılandı. Bu arada, öğretmen ve öğrenci dernekleri de yasaklandı. Binlerce öğretmen işten atıldı. Tüm Eğitim ve Öğretim Emekçileri Birleşme ve Dayanışma Derneği TÖB-DER illegal faaliyette bulunduğu gerekçesiyle kapatıldı ve yöneticileri cezalandırıldı.

12 Eylül rejimi, devlete ve ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki hiyerarşik egemenlik ilişkilerine sadık köle ruhlu yurttaşlardan oluşan bir toplum yaratmak üzere toplumun bütününü yeniden düzenledi.

1980 darbesi yoluyla toplumun gerici ve karşı devrimci doğrultuda yeniden örgütlenmesi öylesine kalıcı oldu ki, darbenin üzerinden neredeyse 20 yıl geçtiği halde, toplumsal ilişkilerimizi düzenleyen temel yasaların hepsi, Anayasa da içinde olmak üzere, hâlâ cuntanın damgasını taşıyor.

12 Eylül rejimi, eğitim ve kültür alanlarına büyük önem verdi ve köklü adımlar attı. Bu yüzden, eğitime ilişkin her inceleme, 12 Eylül'ün politikasını ister istemez ele almak zorundadır.

1. 1982 Anayasası ve Temel Mevzuat

1982 Anayasası

Darbeden sonra cuntanın oluşturduğu "Danışma Meclisi" tarafından yapılan ve cunta tarafından onaylanan 1982 Anayasası, Kemalizmi/Atatürkçülüğü devletin, bütün siyasal partilerin ve milli eğitimin uymak zorunda olduğu tek, resmi ideoloji olarak ilan etti.

1961 Anayasası'nda yarı-resmi bir ideoloji konumunda olan Atatürkçülük ve Türk milliyetçiliğiyle ilgili hükümler çok daha güçlü bir ifadeye kavuşturularak genişletildi ve pekiştirildi. 1982 Anayasası'nda bütünüyle şovenist bir içerik verilen Türk milliyetçiliği ile kutsal devlet anlayışı Atatürk milliyetçiliği ve Atatürk ilkeleri olarak adlandırıldı.

Öte yandan, ilk bakışta şaşırtıcı görünen, ancak darbenin nedenleri hatırlandığında anlaşılabilecek bir tutumla, 1982'nin darbe Anayasası klasik laik Kemalizm çizgisinden saptı. Daha doğrusu, siyasal, sosyal ve kültürel-eğitsel alanlarda Kemalist laiklik ile daha farklı, kendine özgü bir "İslami laiklik" anlayışını birleştirdi. Anayasa'nın 24. ve 42. maddeleri, bu yeni çizginin çelişik öğelerini göz önüne serer:[1]

1. "Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır." (Madde 24)

2. "Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz." (Madde 42)

Kısacası, 1982 Anayasası, cemaatçi-hiyerarşik İslamı, otoriter devletçi Kemalizme yardım etmesi ve destek vermesi için göreve çağırır. Amaç, öğrencileri ve gençliği, sosyalizmin her renginden gerçek siyasal ve kültürel liberalizme kadar uzanan

---

1 1982 *T.C. Anayasası*, Alkın Kitapçılık Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 14, 23.

bütün "zararlı ideoloji ve düşünce akımları"ndan korumaktır. Öğrenciler ve gençler bütün öteki ideolojilere düşman olarak yetiştirileceklerdir: "Devlet, istiklal ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müsbet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetişme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alır" (Madde 58).[2] Böylece, çoğulculuğun ve demokratik gelişmenin her biçimine karşı mutlak ulusal birliğin sağlanması istenir. Kemalizm ile İslamcılığı birleştirmeye dayanan bu politikaya Türk-İslam Sentezi adı verildi.

1982 Anayasası'yla Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilen görev bu açıdan çok açıklayıcıdır: "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, *laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek*, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir."[3]

Öte yandan, Anayasa'nın 42. maddesiyle anadillerde eğitim ilkesi yasaklanır. "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez."[4] Üstelik, 26. maddenin getirdiği yasaklamayla, "düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz."[5]

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nda tanınan eğitim ve öğretim özgürlüğünün içini boşaltır ve yok eder. 42. maddeye göre, "eğitim ve öğretim hürriyeti, *Anayasaya sadakat borcunu* ortadan kaldırmaz".[6] Yurttaşların bütün temel özgürlüklerini yok eden belge yine de bütün yurttaşlardan sadakat ister: Tek bir resmi ideolojiye bağlılık zorunludur, borçtur; bu devlet ideolojisinin serbestçe incelenmesi, tartışılması ve eleştirilmesi yasaktır.

---

2 *A.g.e.*, s. 30.

3 *A.g.e.*, s. 75, vurgular benim.

4 *A.g.e.*, s. 23

5 *A.g.e.*, s. 15.

6 *A.g.e.*, s. 23, vurgular benim.

Görüldüğü gibi, 1982 Anayasası'yla getirilen ideolojik-hukuki parametrelerin bilinmesi, Türkiye'deki resmi milli eğitim ideolojisinin, süreklilik kazandığı dönemde büründüğü somut biçimi anlamak açısından zorunlu olduğu kadar, ülkedeki toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamın çeşitli yönlerini kavramak açısından da gereklidir.

Ne var ki, söz konusu parametrelerin birdenbire ortaya çıkmadığı, uzun bir süreç boyunca adım adım geliştiği akıldan çıkarılmamalıdır. Bu parametrelerin en önemli noktaları, 1980 darbesinden en azından on yıl önce, fiilen 12 Eylül'ün provası sayılabilecek 12 Mart 1971 Muhtırası döneminde formüle edilmişti. Milli Eğitim Temel Kanunu ile Üniversiteler Kanunu, bu parametreleri esas olarak zaten yerleştirmişti. Milli Eğitim Temel Kanunu'nda 1980 darbesinden sonra yapılan değişiklikleri daha önce ele almıştık. Şimdi, Üniversiteler Kanunu yerine çıkarılan Yükseköğretim Kanunu'nu inceleyelim.

Yükseköğretim Kanunu

4.11.1981 tarihinde çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 4. maddesi, yüksek öğrenimin amacını belirler.

"Yükseköğretimin amacı:

"a. Öğrencilerini;

"(1) ATATÜRK inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı [Atatürk sözcükleri yasa metninde büyük harfle yazılmıştır].

"(2) Türk milletinin milli, ahlâki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan,

"(3) Toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutan, aile, ülke ve millet sevgisi ile dolu,

"(4) Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren

"(5) Hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı,

"(6) Beden, zihin, ruh, ahlâk ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş,

"(7) İlgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek, aynı zamanda kendi geçim ve mutluluğunu sağlayacak bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip, vatandaşlar olarak yetiştirmek

"b. Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olarak, refah ve mutluluğunu arttırmak amacıyla; ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunacak ve hızlandıracak programlar uygulayarak, çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı ve seçkin bir ortağı haline gelmesini sağlamak,

"c. Yükseköğretim kurumları olarak yüksek düzeyde bilimsel çalışma ve araştırma yapmak, bilgi ve teknoloji üretmek, bilim verilerini yaymak, ulusal alanda gelişme ve kalkınmaya destek olmak, yurt içi ve yurt dışı kurumlarla işbirliği yapmak suretiyle bilim dünyasının seçkin bir üyesi haline gelmek, evrensel ve çağdaş gelişmeye katkıda bulunmaktır."[7]

Göstermelik olarak yer verilen "geniş bir dünya görüşü" gibi kavramlar bir yana bırakılırsa, amacın öğrencilere tek bir ideolojiyi aşılamak olduğu, üniversitelere evrensel üniversite kavramına ters bir amaç yüklendiği açıktır. Amacın bu olduğu, yüksek öğretimin ana ilkelerini belirleyen 5. maddeye bakıldığında daha da belirginlik kazanır.

"Yükseköğretim aşağıdaki 'Ana İlkeler' doğrultusunda planlanır, programlanır ve düzenlenir:

"a. Öğrencilere, ATATÜRK inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı hizmet bilincinin kazandırılması sağlanır.

"b. Milli Kültürümüz, örf ve âdetlerimize bağlı, kendimize has şekil ve özellikleri ile evrensel kültür içinde korunarak geliştirilir ve öğrencilere, milli birlik ve beraberliği kuvvetlendirici ruh ve irade gücü kazandırılır...

"ı. Yükseköğretim kurumlarında, eğitim-öğretim süresince, ATATÜRK ilkeleri ve inkılap tarihi, Türk dili, yabancı dil zorunlu derslerdendir..."[8]

---

7 "Yükseköğretim Kanunu", *T.C. Resmi Gazete*, no 17506, 6 Kasım 1981, s. 2-3.

8 *A.g.e.*, s. 3-4.

Yasanın 6., 7., 8., 9., 11. maddeleri Yükseköğretim Kurulu, Yükseköğretim Denetleme Kurulu ve Üniversitelerarası Kurul gibi üst kuruluşları ele alır.

6. maddeye göre, Yükseköğretim Kurulu, "tüm yükseköğretimi düzenleyen ve yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerine yön veren" bir kuruluştur. Yükseköğretim Kurulu, "*Devlet Başkanı* tarafından, tercihan rektörlük yapmış kişiler arasından seçilen sekiz, *Bakanlar Kurulunca* üniversiteler dışından, temayüz etmiş üst düzeydeki devlet hizmetlileri veya emeklileri arasından seçilen altı, *Genelkurmay Başkanlığınca* kendi bünyesinden seçilen bir, *Milli Eğitim Bakanlığınca* kendi bünyesinden seçilen iki üye ile Üniversitelerarası Kurulca, Kurul üyeleri dışından ve en az yirmibeş yıl öğretim üyeliği yapmış kişiler arasından seçilen sekiz öğretim üyesinden oluşur".[9]

8. maddeye göre, Yükseköğretim Denetleme Kurulu, "Yükseköğretim Kurulu adına, üniversiteleri, bağlı birimlerini, öğretim elemanlarını ve bunların faaliyetlerini gözetim ve denetim altında bulunduran, Yükseköğretim kuruluna bağlı bir kuruluştur". Yükseköğretim Denetleme Kurulu, "*Yükseköğretim Kurulu* tarafından önerilecek beş profesör üyeden, *Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay* tarafından gösterilecek üçer aday arasından, Yükseköğretim Kurulu tarafından seçilip önerilecek birer üyeden, *Genelkurmay Başkanlığı* ve *Milli Eğitim Bakanlığınca* seçilecek birer üyeden oluşur".[10]

11. maddeye göre, Üniversitelerarası Kurul, "üniversite rektörleri, *Genelkurmay Başkanlığının Silahlı Kuvvetlerden dört yıl için seçeceği bir profesör* ile her üniversite senatosunun o üniversiteden dört yıl için seçeceği bir profesörden oluşur".[11]

İlk bakışta anlaşılabileceği gibi, üniversite sistemi, artık her yönden Yürütme'ye bağımlı bir duruma getirilir, bir devlet dairesine dönüştürülür. Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından oluşturulan Yükseköğretim

9 *A.g.e.*, s. 4, vurgular benim.

10 *A.g.e.*, s. 6, vurgular benim.

11 *A.g.e.*, s. 7, vurgular benim.

Kurulu ya da kısa adıyla YÖK, aşırı hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Silahlı Kuvvetler, üniversitelerin bütün faaliyetlerine yön veren kurumlar içerisinde temsil edilir. YÖK'ün emir-komuta mekanizması içerisinde her üst, astı karşısında neredeyse kadir-i mutlak bir konumdadır. YÖK, devletin üst yönetimine, rektör YÖK'e, dekan rektöre ve YÖK'e, öğretim elemanları dekana ve rektöre tamamen bağımlıdır. Üniversite elemanlarının yöneticilerini seçme hakkı ellerinden alınır. Rektörler Cumhurbaşkanı tarafından, dekanlar YÖK tarafından seçilir ve atanır. Böylece, üniversite özerkliğini ve akademik özgürlüğü yok etme yolunda 12 Mart'ın eksik bıraktığı tek nokta 12 Eylül tarafından tamamlanır.

Sonuç olarak, üniversiteler, ilk ve orta öğretimde uzun yıllardır uygulanan otoriter-baskıcı ideolojik ve örgütsel parametrelere bağımlı duruma getirilir; üniversite ilkokul ve ortaokul düzeyine indirilir. Eğitim ve öğretim sistemi, milliyetçi ve dinci değerlere dayalı despotik bir anlayış çerçevesinde tepeden tırnağa tektipleştirilir ve bütünleştirilir.

2. Hükümet Programları

Askeri Hükümet
(20.9.1980-13.12.1983)

Beş kişilik Milli Güvenlik Konseyi tarafından atanan Oramiral Bülent Ulusu başkanlığındaki askeri hükümet, programında, 12 Eylül öncesi dönemde devlet otoritesinin zedelendiğini, devletin varlığının bile tehlikeye düştüğünü, Atatürk ilkelerinin bir tarafa bırakıldığını, yeni kuşakların "Atatürk milliyetçiliğinden, milli şuur ve ülkülerden habersiz kalarak, yabancı ideolojilerin etkisine terkedil[diğini]" iddia eder.[12] Özgürlüklerin, tarafsızlığın, hukukun, özerkliğin, bilimselliğin, siyasetin "Türkiye'nin bünyesine uymadığı"nı, bütün bunların Türk

12 Nuran Dağlı, Belma Aktürk (haz.), *Hükümetler ve Programları, III. Cilt*, TBMM Basımevi, Ankara, s. 3-4.

devletini düşmanlar karşısında savunmasız bıraktığını öne sürer. "Özellikle 1961 Anayasası ile başlayan son yirmi yıllık dönemde meydana gelen olaylarda, Devlet organlarının dayandırıldığı ve Türkiye'nin bünyesine uymadığı bugün iyice anlaşılmış olan bazı temel yöntemlerin rolü büyüktür. Sınırları belirsiz bir özgürlük anlayışı, Devlete karşı dahi kullanılabilen bir tarafsızlık iddiası, hukuk devleti ileri sürülerek yürütme organının işlemez duruma getirilişi, devlet içinde devlet olmaya yönelik bir özerklik görüşü ve bilimsellik kisvesi altında siyaset yapılması, hep bu bünyeye yabancı nitelikler ve devlet yapısının kuruluşundaki hatalardan kaynaklanmıştır."[13]

Ulusu Hükümeti, bu anlayışına uygun olarak eğitim ve öğretim politikasını şöyle belirler:

"Milli eğitim ve öğretimde, Atatürk Milliyetçiliğini yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirler en kısa zamanda alınacaktır. Bütün öğretim kurumlarındaki öğrencilerin amacı, Atatürk Milliyetçiliği ve ilkeleri ile pekişmiş milli unsur, bilgi ve becerileri kazanmak olmalıdır. Yarının teminatı olan evlatlarımızın Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmasına izin vermeyeceğiz."[14]

Türk bayrağına ve İstiklal Marşına saygı göstermenin yurtseverliğin gereği olduğu belirtildikten sonra, programda, eğitim sisteminin rejim açısından can alıcı öneme sahip olduğu vurgulanır:

"Birlik ve bütünlüğümüzün temelini teşkil eden milli eğitimin düzenlenmesi gereğini ülkemizin ve ulusumuzun en önde gelen ihtiyacı ve ana hedefi olarak görüyoruz."[15]

Hemen ardından da, eğitim ve öğretimin temel amacı ortaya konur:

"Bu sebeple, ülkesi ve milletiyle devletin geleceğini hazırlama görevini üstlenen eğitim kurumlarında ve kuruluşlarında

---

13 *A.g.e.*, s. 5.

14 *A.g.e.*, s. 18.

15 *A.g.e.*

Atatürk ilke ve devrimlerine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlâki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına saygılı olan; milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren yurttaşlar yetiştirmek başlıca hedeflerimizden biri olacaktır."[16]

Programda, bütün geçmiş hükümetler gibi, ülke kalkınması için işgücü yetiştirme teması üzerinde durulur, mesleki ve teknik öğretime ağırlık verileceği bir kez daha ilan edilir. Daha sonra, öğretmenlerin, okul yönetimlerinin ve derneklerin mutlaka politika dışında tutulacağı vurgulanır: "Öğretmenler ve yöneticiler politikadan tümüyle arındırılacak ve derneklerin amaç ve faaliyetleri ne olursa olsun kesinlikle politika dışında tutulmaları için her türlü yasal ve idari düzenlemeler yapılacaktır."[17] Muhalif öğrencilerin yurtlardan atılacağı açıklanır: "Öğrenci yurtları, her türlü aşırı cereyanlardan arınmış olarak, vatanın bütünlüğüne inanmış, memleketini ve milletini seven gençlerimizin hizmetine tahsis edilecektir."[18]

Hükümet, "Atatürkçü ve aydın din adamları" yetiştirmek için her türlü gayreti göstereceğini belirttikten sonra, açık açık, "Yurt dışındaki Türk çocuklarının *milli ve dini eğitim* görmesi sağlanacaktır" diye devam eder.[19]

Programda, Milli Eğitim Temel Kanunu ile Üniversiteler Kanunu'nun yeniden düzenleneceği açıklanır. Ayrıca, dil politikasının gözden geçirilerek Türkçe'nin zenginleştirilmesi yolunda çalışma yapılacağı bildirilir.

---

16 *A.g.e.*

17 *A.g.e.*, s. 19.

18 *A.g.e.*

19 *A.g.e.*, vurgular benim.

Birinci Özal Hükümeti
(13.12.1983-21.12.1987)

Üç yıl süren askeri rejimin ardından (1980-1983) iktidara 6 Kasım 1983 seçimlerini kazanan Anavatan Partisi geçti. Askeri rejimin başbakan yardımcısı Turgut Özal başkanlığında kurulan Anavatan Partisi Hükümeti, programında askeri hükümete göre daha yumuşak bir dil kullanır.

Anavatan Partisi Hükümeti, kendisini "milliyetçi ve muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümet" olarak tanımlar.[20] Anımsanacağı gibi, bu politika Anavatan Partisi bünyesinde "dört eğilimi birleştirme" ve böylece ulusal birliği sağlama politikası olarak adlandırılmıştı. Programa göre, hükümetin milliyetçilik anlayışı, "Atatürk'ün milliyetçilik konusundaki görüşlerine bağlı Türk Milliyetçiliği"; muhafazakârlık anlayışı, "milli, manevi ve ahlâki değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf, âdet ve geleneklerimize bağlılık"; sosyal adaletçilik anlayışı, "sadece belirli ideolojilerin, peşin hükümlü, kalıplaşmış formüllerin inhisarında" olmayan "pratik ve gerçekçi" bir sosyal adaletçilik; serbest rekabetçi piyasa anlayışı, "müdahale ve tahditlerin asgariye indiril[mesi]" anlamına geliyordu.[21]

Özal Hükümeti, "maddi ve manevi gelişmeyi birlikte sağlamanın zaruretine" inandığını, bu yüzden ilk ve orta okullarda dini eğitim ve öğretim yapılmasından yana olduğunu açıklar. Hükümetin iddiasına göre, "yüksek ahlâk sahibi, dengeli bir nesil yetiştirilebilmesi" ancak böyle sağlanabilirdi.[22]

Hükümet, eğitimin temel amacını şöyle açıklar: "Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın ve gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, milli ve ahlâki değerlerimizi benimsemiş, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medeni

---

20 *A.g.e.*, s. 30.

21 *A.g.e.*, s. 30-32.

22 *A.g.e.*, s. 34.

birer insan olarak yetişmelerini milli eğitimin esası sayarız."[23]

Programda eğitim ve öğretime ilişkin diğer maddeler artık ezberlediğimiz beylik laflardan ibarettir.

İkinci Özal Hükümeti
(21.12.1987-9.11.1989)

29 Kasım 1987 genel seçimlerini yeniden Anavatan Partisi kazandı. Yine Turgut Özal'ın başkanlığında kurulan İkinci Anavatan Partisi Hükümeti, eğitimin temel amacına ilişkin olarak önceki hükümetin programında yer alan paragrafı aynen tekrarlar.[24]

Programda, Özal'ın "politikaya teknokratik yaklaşımı"na uygun olarak, eğitimde televizyon, bilgisayar, yüksek teknoloji ürünü, modern araç-gereçlerin kullanımı vurgulanır. Gerisi yine beylik laflardan ibarettir.

Akbulut Hükümeti
(9.11.1989-23.6.1991)

Turgut Özal 31 Ekim 1989'da cumhurbaşkanı oldu. Anavatan Partisi'nin başkanlığını ve başbakanlığı Yıldırım Akbulut'a bıraktı. Ne var ki, cumhurbaşkanının tarafsız ve partisiz olmasını öngören anayasa hükmüne rağmen Anavatan Partisi'ni bütünüyle kendi kontrolü altında tutmaya devam etti.

Yıldırım Akbulut Hükümeti'nin eğitim programı İkinci Özal Hükümeti'nin eğitim programının neredeyse sözcüğü sözcüğüne tekrarıdır.[25]

Birinci Yılmaz Hükümeti
(23.6.1991-20.11.1991)

Mesut Yılmaz başkanlığında kurulan Dördüncü Anavatan Partisi Hükümeti, programda, beylik lafları art arda sıralar.

---

23 *A.g.e.*, s. 54.

24 *A.g.e.*, s. 96.

25 *Başbakan Yıldırım Akbulut'un TBMM'de Yaptığı Konuşmalar*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1990, s. 26-27.

Sekiz yıllık Anavatan Partisi iktidarında, eğitimin "Milli Eğitim Temel Kanunu doğrultusunda" geliştirilmesi için önemli çalışmalar yapıldığını belirtir. Buna kanıt olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na ayrılan bütçenin arttırıldığını gösterir. Eğitim ve öğretim kurumlarının millî kültürü daha yoğun biçimde aşılayacağını ilan eder. "Milli kimlik, kişilik, ahlâkî karakter ve yüksek irade gücü kazandıran millî kültürümüzü, her derece ve türdeki örgün, yaygın, sürekli ve hayat boyu eğitim kurumlarında ve uygulamalarında daha yoğun bir şekilde vermeye ve benimsetmeye çalışacağız."[26]

Hükümet, düzeni eleştiren muhalif öğretmen ve profesörleri uyarır; 1982 Anayasası'nın hükmünü hatırlatarak "eğitim ve öğretim hürriyetinin Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmayacağı" inancında olduğunu bildirir.[27]

Birinci Yılmaz Hükümeti, İslam dinini milli birlik ve bütünlüğün harcı ilan ederek dini öğretime daha da önem verileceğini vurgular. "Milli birlik ve bütünlüğümüzün harcı olan, yüce duygularla olgunlaşmamızın, yüksek ahlâklı toplum meydana getirmemizin kaynağı olan yüce dinimizin ehil öğretmenlerle öğretilmesi ana amacımızdır. Bu amaçla dini öğretime daha da önem verilecektir."[28]

Programda, 1970'lerden beri hükümet programlarında yer alan zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması hükmü tekrarlanır. "Zorunlu eğitimin 2000 yılına kadar sekiz yıl; 2000 yılından sonrası için de 10 yıl olmasını sağlayacak kanuni düzenleme yapılacaktır."[29]

---

26 *Hükümet Programı, Başbakan A. Mesut Yılmaz, 30 Haziran 1991*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991, s. 26.

27 A.g.e., s. 28.

28 A.g.e., s. 29

29 A.g.e., s. 27.

Doğru Yol Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti Koalisyon Hükümeti
(20.11.1991-25.6.1993)

20 Ekim 1991 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Doğru Yol Partisi, Sosyaldemokrat Halkçı Parti ile koalisyon hükümeti oluşturdu. Doğru Yol Partisi lideri Süleyman Demirel başkanlığında kurulan DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin programına göre, "çağdaş, laik, etkin ve yaygın bir eğitim sistemi oluşturulacak ve yürürlüğe konacaktır".[30]

Hükümet, devletin her yurttaşa parasız eğitim sağlayacağını ve zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılacağını vaadeder. "Doğumundan başlayarak her Türk yurttaşının öğrenim ve eğitimi devletin yükümlülüğünde olacak ve parasız eğitim esas kılınacaktır. Zorunlu eğitim en az 8 yıl olacaktır."[31]

Hükümete göre, eğitimin temel amacı, evrensel ve özgür düşünceli insanlar yetiştirmektir. "Laik, evrensel, cumhuriyetçi, milli kültürü geliştirici, yaratıcı, özgür düşünceye dayalı bir eğitim politikası esastır. Kişilik sahibi, nitelikli insan yetiştirmek amaçtır."[32] Eğitim ve öğretimde amacın evrensel ölçülere göre belirlenmesi vaadi, hükümet programı düzeyinde kuşkusuz önemli bir yeniliktir. Ne var ki, hâlâ uygulanmayı beklemektedir.

Bir başka önemli yenilik, ders programlarının ve ders kitaplarının evrensel ölçülere göre yeniden belirlenmesidir. "Öğretim programları ve ders kitapları evrensel ölçülere, demokratik özgürlükçü anlayışa uygun olarak yeniden düzenlenecek, gençlerimize araştırmacı, yaratıcı ve bağımsız bir kişilik kazandırma amacı ön plana çıkarılacaktır."[33] Bu vaat de, ne yazık ki, kâğıt üzerinde kalmıştır.

Aynı doğrultuda bir başka yenilik, akademik özgürlüğü bo-

30 *Hükümet Programı*, 25 *Kasım 1991*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1991, s. 45.

31 *A.g.e.*

32 *A.g.e.*

33 *A.g.e.*

ğan YÖK'ün kaldırılması ve üniversitelere özerklik sağlanması sözüdür. "Hükümetimiz köklü bir üniversite reformunu gerçekleştirecektir. Üniversitelere bilimsel ve yönetsel özerklik tanınacak; YÖK sistemi kaldırılarak yükseköğretim kurumlarının kendi içlerinden seçtikleri organlar eliyle yönetilmesi sağlanacaktır. Böylece Hükümetimiz özgür, özerk, mali olanakları en iyi aşamaya getirilmiş üniversiteyi Türkiye'ye kazandıracaktır."[34] Bu söz de hâlâ uygulanmayı bekliyor.

Üniversitelere ilişkin şu aydınlanmacı formülasyon kulağa gerçekten hoş geliyor: "Üniversite, tüm görüş ve düşüncelerin ifadesini bulduğu bir bilim mabedi olacaktır."[35] Ne var ki, DYP-SHP Hükümeti, bu vaadini de unutmuştur.

Hükümetin bir başka önemli vaadi, anadillere özgürlük tanınması ve kültürel serbestliğe saygı gösterilmesidir. "Herkesin kendi anadilini, kültürünü, tarihini, folklorünü, dini inançlarını araştırması, koruması ve geliştirmesi temel insan hak ve özgürlüğü kapsamı içindedir. Bu haklar yasalar çerçevesinde sağlanacaktır."[36]

Görüldüğü gibi, DYP-SHP hükümeti, program düzeyinde geleneksel milli eğitim ideolojisinden epeyce farklı bir politika önermiştir. Ancak, bu önerilerin hiçbiri uygulamaya yansımamış, kâğıt üzerinde bırakılmıştır.

Çiller Hükümetleri
(25.6.1993-6.3.1996)

Turgut Özal'ın ölümünden sonra DYP genel başkanı Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçildi. Demirel'in yerine DYP genel başkanlığına getirilen Tansu Çiller, art arda üç hükümet kurdu.

Tansu Çiller başkanlığındaki DYP-SHP (sonradan CHP) hükümet programı, eğitime ilişkin olarak birinci DYP-SHP hükümet programında yer alan amaç maddesini aynen tekrarlar. "Laik, evrensel, cumhuriyetçi, milli kültürü geliştirici, yaratıcı,

34 *A.g.e.*, s. 46.

35 *A.g.e.*

36 *A.g.e.*, s. 11.

özgür düşünceye dayalı bir eğitim politikası esastır. Kişilik sahibi, nitelikli insan yetiştirmek amaçtır."[37]

Programda önceki hükümetin YÖK sisteminin kaldırılmasını öngören, ama uygulanmayan açık sözü, yerini çok daha yuvarlak bir ifadeye bırakır. "Üniversitelere bilimsel ve yönetsel özerklik tanınması çabaları da ayrıca devam edecektir."[38] Eğitim programının geriye kalan bölümü beylik laflardan ibarettir.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin Cumhuriyet Halk Partisi çatısı altında birleşmesinin ardından DYP ile CHP arasında koalisyonu sürdürme konusunda anlaşma sağlanamayınca 5 Ekim 1995 tarihinde DYP Azınlık Hükümeti kuruldu. Tansu Çiller başkanlığındaki DYP Azınlık Hükümeti Meclis'ten güvenoyu alamadı. İkinci Çiller Hükümeti'nin programında önceki DYP-SHP (CHP) hükümetleri döneminde açılan okulların dökümü verilir. "Eğitim sektöründe, toplam 30.234 ilk okul ve orta okul dersliği yapılmıştır. Ayrıca, genel lise ve çeşitli meslek lisesi olarak toplam 456 okul hizmete açılmıştır. 22'si devlet üniversitesi, 2'si yüksek teknoloji enstitüsü, 4'ü vakıf üniversitesi olmak üzere, toplam 28 yeni üniversite kurulmuştur."[39] Programda eğitime ilişkin başka bir açıklama yoktur.[40]

Erken seçimlerin 24 Aralık 1995 tarihinde yapılması şartıyla DYP-CHP arasında oluşturulan Üçüncü Çiller Hükümeti'nin programında eğitim ve öğretim konusundaki tek açıklama, kamu görevlileri sendikaları kanun tasarısı ile üniversite öğretim üyelerinin ve öğrencilerin siyasete katılmalarını sağlayacak kanun tasarısının seçimlerden önce görüşüleceğine ilişkindir.[41]

---

37 *50. Hükümet Programı, TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Cilt 37, Yasama Yılı 2, 119. Birleşim, 30.6.1993, s. 390.

38 *A.g.e.*, s. 391.

39 *51. Hükümet Programı, TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Cilt 94, Yasama Yılı 5, 5. Birleşim, 10.10.1995, s. 395.

40 *A.g.e.*, s. 393-410.

41 *52. Hükümet Programı, TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Cilt 95, Yasama Yılı 5, 19. Birleşim, 31.10.1995, s. 432.

Bilindiği gibi, kamu emekçileri grevli, toplu sözleşmeli sendika hakkı için uzun süredir mücadele ediyorlardı. Kamu emekçileri sendikaları arasında en yaygın örgütlenmeye sahip kuruluş ise öğretmenlerin ve eğitimcilerin sendikası Eğitim-Sen'di. Başta öğretmenler olmak üzere kamu emekçilerinin mücadelesi hâlâ sürüyor.

İkinci Yılmaz Hükümeti
(6.3.1996-28.6.1996)

24 Aralık 1995 seçimlerinden sonra Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi arasında Mesut Yılmaz başkanlığında kurulan kısa ömürlü hükümetin programında, eğitimin, "Atatürk İlke ve İnkılaplarına, milli, manevi ve ahlâki değerlere bağlı" bilgili ve becerikli insan yetiştireceği bir kez daha tekrarlanır.[42]

Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılacağı sözünü veren Hükümet, öğrencilerin çeşitli alanlara yönlendirilmesi sistemine ilköğretimin ikinci kademesinde başlanacağını belirtir. "Öğrencilerin ilgi ve kabiliyetlerine göre çeşitli meslek alanlarında eğitim görebilmeleri için ilköğretimin ikinci kademesinde başlamak ve ortaöğretimde yoğunlaştırmak üzere, yönlendirme sistemine işlerlik kazandırılacaktır."[43]

Her zaman olduğu gibi, orta öğretimde mesleki eğitime ağırlık verileceği ilan edilir: "Orta öğretim programları yüksek öğretime, mesleki teknik eğitime ve hayata yönlendirecek biçimde yeniden düzenlenecek, bu bağlamda ülkemizin ihtiyaç duyduğu ara insan gücünü yetiştirmek için istihdama yönelik meslek kazandırıcı ve mesleki gelişmeyi sağlayıcı çıraklık ve mesleki teknik eğitime önem, öncelik ve ağırlık verilecektir."[44]

YÖK'ün kaldırılmasından vaat düzeyinde bile vazgeçilir. "Yüksek öğretim yeniden düzenlenecektir. YÖK sadece koor-

---

42 *53'üncü Hükümet Programı, 7 Mart 1996*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1996, s. 18.

43 *A.g.e.*

44 *A.g.e*

dinasyonun sağlanmasından sorumlu bir yapıya kavuşturulacaktır."[45]

ANAP-DYP Hükümeti, kamu üniversiteleri anlayışından uzaklaşma ve üniversiteleri doğrudan doğruya özel sektörün yönetimine bırakma yolunda bir adım daha atar ve vakıf üniversitelerine ek olarak özel üniversitelerin de kurulacağını açıklar: "Özel üniversitelerin kurulması için gerekli yasal düzenlemeye gidilecektir."[46]

Erbakan Hükümeti
(28.6.1996-30.6.1997)

İslamcı Refah Partisi'nin Doğru Yol Partisi ile kurduğu koalisyon hükümetinin programı kendinden önceki hükümetlerin standart programlarından hiçbir açıdan farklı değildir. Atatürk ilkelerine, milli ve manevi değerlere bağlılık Necmettin Erbakan Hükümeti'nin de parolasıdır:

"Türkiye Cumhuriyetinin, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olması, Atatürk ilkeleri, Koalisyon Hükümetinin vazgeçilmez ortak uzlaşma zeminini teşkil edecektir. Bu zemin üzerinde, milli ve manevi değerlere bağlı olmayı, din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyeti ve düşünce hürriyetinin, demokrasimizin vazgeçilmez unsurları olduğunu, Hükümetimiz, temel bir kabul olarak ortaya koymuştur."[47]

Eğitim programına bakıldığında benzerlik çok daha çarpıcı biçimde ortaya çıkar. Erbakan Hükümeti, eğitimde temel hedefini şöyle açıklar: "Eğitimde *milli, manevi ve ahlâki değerlerimizi benimsemiş*, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı saygılı ve hoşgörülü, *laik, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı*, bilgi çağının gereklerini yerine getirebilecek bilgi ve becerilerle donanmış insanlar yetiştirmek temel amacımızdır."[48] Bu araştır-

45 *A.g.e.*

46 *A.g.e.*, s. 19.

47 *54. Hükümet Programı, TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 20, Cilt 7, Yasama Yılı 1, 70. Birleşim, 3.7.1996, s. 525.

48 *A.g.e.*, s. 534, vurgular benim.

ma boyunca görmüş olduğumuz gibi, sözü edilen temel amaç, bütün Türk hükümetlerinin standart eğitim programıdır!

Zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması, öğrencilerin ilköğretimin ikinci kademesinde çeşitli alanlara yönlendirilmesi, YÖK'ün sadece koordinasyon sağlayacak bir yapıya kavuşturulması, vakıf üniversitelerinin teşvik edilmesi, ayrıca özel üniversitelerin kurulması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması, mesleki-teknik eğitime "önem, öncelik ve ağırlık verilmesi", Erbakan Hükümeti'nin de hedef ve vaadidir.[49]

Üçüncü Yılmaz Hükümeti
(30.6.1997-11.1.1999)

Erbakan Hükümeti, Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997'de kabul ettiği "irticaya karşı mücadele" kararlarıyla başlayan sürecin bir sonucu olarak istifa etmek zorunda kaldı. Refah Partisi-Doğru Yol Partisi Hükümeti yerine Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokratik Türkiye Partisi arasında Mesut Yılmaz başkanlığındaki koalisyon hükümeti kuruldu.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin desteğiyle sekiz yıllık zorunlu temel eğitim kanununu nihayet çıkaran ANAP-DSP-DTP Koalisyon Hükümeti, eğitime ilişkin temel amacını şöyle açıklar:

"Eğitimin tüm kademelerinde, Atatürk ilke ve inkılaplarını özümsemiş, milli, manevi ve ahlâki değerlerimizi benimsemiş, bilimsel düşünceye yatkın, bilgi çağının gereklerini yerine getirebilecek bilgi ve becerilerle donanmış insanlar yetiştirmek temel amaç olacaktır."[50]

Lütfen Yılmaz Hükümeti'nin temel amacı ile Erbakan Hükümeti'nin temel amacını karşılaştırınız. Her iki programın da tamamen aynı olduğunu göreceksiniz! Siyasal aktörler arasında böylesine temel bir zihniyet, yaklaşım ve politika birliği varken, günlük ve yüzeysel politik ayrılık ve çekişmelerin ne

---

49 *A.g.e.*

50 *55. Hükümet Programı, 7 Temmuz 1997*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1997, s. 26-27.

anlama geldiğini ciddiyetle düşünmenin vakti herhalde gelmiştir.

Görünüşte birbirinin karşıtı ve alternatifi olan iki hükümeti (aslına bakarsanız bütün hükümetleri) birleştiren temelin Türk milli eğitim ideolojisi olduğunu galiba artık güvenle söyleyebiliriz.

Önemli bir nokta daha. Yılmaz Hükümeti'nin açıklamasına göre, "ilköğretim ve orta öğretim kurumlarında zorunlu din kültürü ve ahlâk öğretimine devam edilecektir".[51]

3. Parti Programları

Anavatan Partisi

1983 yılında kurulan Anavatan Partisi programının giriş bölümünde, 12 Eylül 1980 darbesi, "dış mihrakların, siyasi ve ideolojik ihtirasların sebep olduğu bölücülük, terör ve anarşi sonucu büyük bir tehlikeye sürüklenmiş" olan Türkiye'yi kurtarmak üzere Silahlı Kuvvetler'in "son çare olarak" yaptığı müdahale olarak tanımlanır.[52]

Programın "Genel Esaslar" başlıklı bölümünde Anavatan Partisi'nin "Milliyetçiliği, milli ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden, Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder Atatürk'ün ilke ve inkılabları istikametinde muasır medeniyet seviyesine erişmeyi hedef alan, ...iktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul eden, geleceğimizin teminatı olan gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine bağlı, milli ve ahlâki değerlerimizi benimsemiş, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medeni bir insan olarak yetişmelerini milli eğitimin esası sayan" bir siyasi parti olduğu belirtilir.[53]

---

51 *A.g.e.*, s. 27.

52 *Anavatan Partisi Programı*, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 1983, s. 10.

53 *A.g.e.*, s. 12-13.

Programın 21. maddesi "Eğitim ve Öğretim" başlığını taşır. Anavatan Partisi, eğitim ve öğretimin temel amacını şöyle açıklar: "Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın ve gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine, Atatürk ilke ve inkılablarına bağlı, milli ve ahlâki değerlerimizi benimsemiş, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi ve müsamaha besleyen medeni birer insan olarak yetişmelerini milli eğitimin esası sayarız."[54]

Bu temel amacın ardından, bireyin ve toplumun maddi ve manevi kalkınmasında eğitim ve öğretimin rolü, fırsat eşitliği, eğitim ve öğretimin devletin başlıca görevleri arasında olduğu, ilköğretimin zorunluluğu, mesleki ve teknik eğitimin geliştirilmesi gereği, üniversitelerde "müsbet ilimler, sosyal ve manevi ilimler ile birlikte teorik ve uygulamalı araştırma ve geliştirme faaliyetlerine önem verilmesi", halkın eğitiminde radyo ve televizyondan yararlanılması üzerinde durulur.[55]

Programın "Gençlik" başlıklı 26. maddesinde eğitimin temel amacı bir kez daha tekrarlanır: "Gençliğimizi bilgili, vatan ve milletin birlik ve bütünlüğünü müdrik, örf ve ananelerimize saygılı, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen, Atatürk ilke ve inkılablarına bağlı medeni bir insan olarak yetiştirmeliyiz."[56]

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)

12 Eylül cuntasının gözde partilerinden biri olarak 1983'te kurulan, ancak, 6 Kasım 1983 seçimlerinde başarılı olamayınca bir süre sonra dağılan Milliyetçi Demokrasi Partisi, devletin öğrencileri kendi anlayışına göre yoğurma hakkına sahip olduğunu, eğitim politikasının yeterince milliyetçi bir şekilde düzenlenememesi nedeniyle toplumda huzursuzluk, inançsızlık ve kavga yaratıldığını, bu nedenle eğitimde milliyetçilik dozunun daha da arttırılması gerektiğini öne sürer:

---

54 *A.g.e.*, s. 30.

55 *A.g.e.*, s. 30-32.

56 *A.g.e.*, s. 35.

"Her devlet çocuğunu ve gencini kendi felsefesine göre yetiştirmek ister. Bu husus, bir devletin hem en tabii hakkı, hem de başlıca görevidir. Türk toplumunu huzursuzluğa, inançsızlığa, sonunda iç kavgaya sürükleyen başlıca amilin; eğitim ve kültür politikamızın milli şekilde ve milliyetçi anlayışla, Türk Cumhuriyetinin yüce menfaatleri ve Türk Milletinin ihtiyaç ve arzuları istikametinde düzenlenememiş olduğu görüşündeyiz."[57]

MDP, öğrencilerin devlet ve millet kavramlarının üstünlüğüne inanmış Atatürkçü yurttaşlar olarak yetiştirilmesini ister. "Türk çocuğu ve genci; Devlet ve Millet mefhumlarının üstünlüğüne, Atatürk İnkılap ve ilkelerinin çağdaş medeniyet çizgisine erişmemiz için tek yol olduğuna, Türk Kültür Milliyetçiliğine, ahlâki ve manevi değerlere, ferdi yetenek ve teşebbüsünü kaybetmeksizin toplumculuğa inandırılarak yetiştirilmelidir. Türk ana ve babasının arzusu, çocuğuna böyle bir eğitim verilmesi istikametindedir."[58]

MDP'ye göre, öğretim, "gence, gerçek bilgi ve meslek kazandırarak, onu kendi alanında faydalı kılacak şekilde" düzenlenecektir.[59]

Programda yer alan bir başka maddeye göre, "Türk dilinin zenginleştirilmesinde ve Türk Tarihinin araştırılmasında Atatürk'ün direktifleri takip edilecektir".[60]

Doğru Yol Partisi

1983'te kurulan Doğru Yol Partisi, 1960'lar ve 1970'ler boyunca hakim sınıfın ana partisi olan Adalet Partisi'nin ardılıdır. Doğru Yol Partisi'nin programına göre, eğitim "Türkiye'nin bir numaralı meselesi"dir.[61]

---

57 *Milliyetçi Demokrasi Partisi Programı*, Şişli İlçe Başkanlığı Yayını, İstanbul, 1983, s. 8.

58 *A.g.e.*, s. 9.

59 *A.g.e.*

60 *A.g.e.*, s. 10.

61 *Doğru Yol Partisi Tüzük ve Programı*, Ankara, 1983, s. 96.

Doğru Yol Partisi'nin eğitim programı, doğru düşünen, kişilikli, sağlıklı kararlar veren, ekonomik faaliyetlere katılabilmek için bilgi veya beceri edinmiş onurlu insan yetiştirmenin önemini belirterek başlar. Daha sonra, "beyinleri yıkayan" tek taraflı telkin ve saplantılara imkân vermeyen bir eğitim sisteminin uygulanacağı açıklanır. Doğru Yol Partisi'nin programına göre, "hür demokratik Cumhuriyetin insanı, komünizmi de, faşizmi de tanıyan, demokratik hürriyetlerle mukayesesini yapabilen ve neticede kararını verebilecek fikri seviyeye sahip olmalıdır".[62] Bu nedenle, eğitim, "sebeplerden neticeye gitmeyi bilen, muhakeme kabiliyeti gelişmiş, düşünen ve ona göre tercih yapabilen insanı yetiştirmelidir".[63]

Doğru Yol Partisi'nin düşüncesine göre, "Millet şuuru ve müşterek milli ideal eğitim yolu ile her vatandaşa intikal ettirilmelidir".[64]

Programda, yurttaşlık eğitimi; ekonomik kalkınma için insan gücü eğitimi; kişiyi iş sahibi yapmayan, bir meslek, sanat veya beceri kazandırmayan, sadece teorik bilgi veren eğitimin boşuna olduğu; milliyetçi, laik, hürriyetçi, medeniyetçi ve ilerici fikirlerin eğitim yolu ile Türk yurttaşına aktarılmasının devletin görevi olduğu bir kez daha vurgulanır.

Okulsuz köy bırakılmaması, halk eğitimi çalışmalarının "milliyetçi bir anlayışla" yürütülmesi; üniversite özerkliğinin "devlete karşı bağımsızlık veya onun denetimine tabi olmama" anlamına gelmediği tekrarlanır.[65]

Görüldüğü gibi, Doğru Yol Partisi, sadece eşitlikçi-sosyalist ve liberal-demokratik felsefeler tarafından değil, DYP yöneticilerinin Türk milliyetçiliğinin babası olarak övgüyle söz ettikleri Ziya Gökalp tarafından da öngörüldüğü şekilde devlet denetiminden bağımsız bir kültür ve eğitim yaşamını tasavvur bile edememektedir.

---

62 *A.g.e.*

63 *A.g.e.*

64 *A.g.e.*

65 *A.g.e.*, s. 98.

DYP programının "Milli, Manevi Değerler" başlığını taşıyan bir sonraki bölümünde, "aynı milli ve manevi değerlere bağlılık", "ortak bir kültürü paylaşma", "ortak inanışlarımız" vb. bir kez daha vurgulanır.[66]

Demokratik Sol Parti

Cumhuriyet Halk Partisi'nin eski genel başkanı Bülent Ecevit'in 1985'te kurulan yeni partisi Demokratik Sol Parti'nin süslü bir dille yazılmış yuvarlak ifadelerle dolu uzun programında eğitim ve öğretim sorunları, "Eğitim, Kültür, Sanat ve Spor" başlıklı bölümde ele alınır.

DSP, eğitim alanında "demokratik solun özgürlükçü, eşitlikçi ve demokratik kurallarına göre düzenlemeler yapılacaktır" diye ilan eder.[67] Programda, eğitimin amacı şöyle açıklanır: "Eğitimde kişiliğin, özgür düşünceliliğin, demokratik davranışın ve katılımın, araştırmacılığın, yaratıcılığın, yapıcılığın ve üretkenliğin, çocukluktan başlayarak gelişmesi özendirilecektir."[68]

Öğrenciyle öğretmen arasında diyalog; çağdaş eğitim yöntemleri uygulanması; üniversite özerkliği, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin yönetime ve program düzenlemesine katılması; parasız eğitim; alan ve ders seçme özgürlüğü; eğitimin kalkınma için insan gücü yetiştirme ilkesine göre planlanması; özürlülerin, emeklilerin ve yaşlıların eğitimine özen gösterilmesi; başta sendikalar ve kooperatifler olmak üzere, çalışan halk kesimleri tarafından oluşturulan toplumsal örgütlerin eğitim faaliyetlerine yönlendirilmesi; kültür alanında özerk kurumlaşma olanaklarının genişletilmesi, DSP'nin benimsediği öbür ilkeler olarak sıralanır.[69]

Demokratik Sol Parti, yürürlükteki gerici ve despotik eğitim programına karşı çıkacağını ilan eder: "Yeni yetişen kuşakları

66 *A.g.e.*, s. 100.

67 *DSP Program*, Sistem Ofset Matbaası, Ankara, 1985, s. 138

68 *A.g.e.*

69 *A.g.e.*, s. 138-141

ve genel olarak toplumu çağdışı veya demokrasiye ters düşen kültür koşullandırmaları altına sokma girişimlerini etkisiz bırakmaya özen gösterilecektir."[70]

Refah Partisi

Laikliğe aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle kısa bir süre önce, 1998'in Ocak ayında kapatılan Refah Partisi, milli eğitim politikasının ülke kalkınmasının ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesini öngörür. "Milli eğitim politikamızın, yurt kalkınmasına ve bu kalkınmanın doğurduğu ihtiyaçlara cevap verecek şekilde; bütün kalkınma planları ve bu konulardaki yurt ve dünyada meydana gelen yeni gelişmeler göz önünde tutularak planlanması ve bu planlama neticesinde eğitim müesseselerinin yeniden şekillendirilmesi gerektiğine inanıyoruz."[71]

Programa göre, eğitim planlaması, aynı zamanda, "ferdin manevi eğitim ve gelişmesine ait şartları hazırlama hedeflerine göre tanzim edilecektir".[72]

Refah Partisi, maddi ve manevi kalkınmanın, uygarlık ve teknoloji alanında örnek bir düzeye erişmenin ancak eğitim yoluyla sağlanabileceğini belirtir. Refah Partisi'nin anlayışına göre, bu nedenle, "bu gelişmeyi bugüne kadar gereği gibi sağlayamamış olan nazari, yurt ve dünya gerçeklerinden kopmuş ve uzak kalmış, faydasız, zaman kaybına sebebiyet veren uygulamalar tespit edilmeli ve değiştirilmelidir".[73] Bu açıklamadan da anlaşılabileceği gibi, Refah Partisi'nin gözünde teori kavramı, ayağı yere basmayan, gerçeklerden kopuk, faydasız bilgi anlamına gelir.

Refah Partisi, gençliğin anarşik olaylara kaymaması için yıkıcı ideolojik akımlara karşı düşünsel bir bağışıklığa kavuşturulması gerektiğini iddia eder. Bunun ön koşulu ise gençliğin

---

70 *A.g.e.*, s. 141.

71 *Refah Partisi Programı*, fotokopi, Ankara, 1986, s. 20.

72 *A.g.e.*

73 *A.g.e.*, s. 21.

milli ve manevi değerlerle takviye edilmesidir. "Gençliğimizin eskiden olduğu gibi, kısmen de olsa, anarşik olaylara kaymamaları için yıkıcı ideolojik cereyanlara karşı bir fikri muafiyete kavuşturulması, bu maksatla anarşinin evvelemirde fikir planında yok edilmesi maksadıyla dünya şartları göz önünde tutularak bilinçlendirilmesi ve milli ve manevi değerlerimizle takviye edilmesi gereğine inanıyoruz."[74]

Refah Partisi, manevi eğitimden düpedüz din eğitimini anladığını açık seçik belirtir: "Din eğitimi manevi gelişmemizin temeli olduğu gibi, yeni nesillerin, hizmetinde bulunacağı asil milletimizin manevi hasletleriyle de yakından tanışmasına ve yapacağı hizmetlerde başarılı olmasına yardımcı olacaktır."[75] Ardından da, beklenebileceği gibi, din eğitiminin yaygınlaştırılacağı ilan edilir.

Refah Partisi, programının girişinde, tıpkı öbür ana akım partileri gibi, Atatürk milliyetçiliğine bağlı olduğunu ve parti programının Atatürk ilkeleri doğrultusunda hazırlandığını duyurur:

"Bu Program: Anayasa ve Siyasal Partiler Kanununda yer alan, *Atatürk ilkeleri doğrultusunda*;

"Tarih boyunca bağımsız yaşamış Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkesinin bölünmezliğini, Cumhuriyet ve Demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamak amacıyla,

"Türkiye Cumhuriyetinin *herşeyden önce Atatürk Milliyetçiliğine bağlı*, yani bütün fertlerinin kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, diğer bir deyişle milli dayanışma ve adalet anlayışı içerisinde yaşayan bir toplum olduğu görüşüyle,

---

74 *A.g.e.*, s. 22.

75 *A.g.e.*, s. 23.

"Türk Devletinin bağımsızlığına önem veren, temel insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğü prensibini benimsemiş, kanun karşısında din, dil, ırk, renk ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesi eşit sayan, toplum huzuruna ağırlık veren *bir inançla hazırlanmıştır.*"[76]

Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP)

Her ikisi de 1983 yılında kurulan Halkçı Parti (HP) ile Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) 1985 yılında Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) adı altında birleşti. 2 Kasım 1985 günü yapılan Birinci Olağanüstü Kurultay'da kabul edilen SHP programına göre, "SHP, yurdun her yöresinde tüm çocukların ve gençlerin eşit olanaklar içinde olduğu, bilime dayalı, düşündüren, bilinçlendiren, laik ve demokratik bir eğitim öngörür".[77]

SHP, eğitim politikasının "kalkınma politikasıyla birlikte bir bütün olarak ele alınması" görüşündedir. Bu amaçla, "mesleki ve teknik eğitimin, eğitim sistemi içinde göreli ağırlığının önemli ölçüde arttırılması"nı savunur.[78]

SHP, "özerk üniversite"den yana olduğunu belirtir ve üniversite eğitiminin, "dar meslek bilgilerine hapsolmayan, dünyaya hoşgörüyle bakabilen, özgür düşünebilen, dünyadaki sanat ve kültür gelişmelerinden haberli kişiler yetiştirmesi" gerektiğini bildirir.[79]

Programda, SHP'nin "düşün ve sanat yapıtlarına yönelik her türlü ön denetim ve yasaklamaya karşı" olduğu açıklanır.[80]

Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni programı eğitim alanındaki amacını şöyle açıklar: "CHP'nin eğitimde hedefi, Atatürk'ün

---

76 *A.g.e.*, s. 5-6.

77 *Sosyaldemokrat Halkçı Parti Program*ı. Ankara, 1985, s. 50.

78 *A.g.e.*, s. 50-51.

79 *A.g.e.*, s. 51-52.

80 *A.g.e.*, s. 53.

öngördüğü gibi, 'fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür' genç nesil oluşturmaktır".[81]

Programa göre, Cumhuriyet Halk Partisi, çağdaş bir eğitim düzeni kuracaktır. Bu eğitim düzeni demokratik, laik, insan haklarına duyarlı, evrensel değerleri kucaklayan bir nitelikte olacaktır.[82]

Cumhuriyet Halk Partisi, bütün çocuklara parasız eğitim sağlanması çağrısında bulunur ve eğitimi "sadece varlıklıların ve seçkinlerin yararlanabileceği bir hak olmaktan" çıkaracağını ilan eder.[83] Ayrıca, kız çocuklarının okullaşma oranlarındaki düşüklüğü giderecek önlemler alacağı sözünü verir. CHP, programında, engellilere özel eğitim sağlayacağını da vaad eder.

CHP, değişik kültürlere özgürlük tanınmasından yana olduğunu çok belirsiz bir dille ima eder. "Kültürel mozaiğimizin zenginliğini oluşturan özelliklerin eğitim sürecimize yeterince yansıtılmasına özen gösterilecektir."[84]

CHP'nin bir başka vaadi, okullarda din eğitiminin sadece isteğe bağlı hale getirilmesi konusundadır. "CHP, eğitim sisteminde din eğitiminin sadece 'isteğe bağlı' hale getirilmesini, din derslerinin düzenlenmesinde farklı inanç ve duyarlılıkların varlığının da gözetilmesini öngörmektedir."[85] Buna karşılık, programa göre, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri yeniden düzenlenerek korunacak, böylece "çağdaş, nitelikli din görevlisi" yetiştirilecektir.[86]

CHP, YÖK sistemini kaldıracağını, üniversitelere bilimsel ve yönetsel özerklik tanıyacağını, öğretim elemanlarının, personelin ve öğrencilerin yönetime katılmalarını sağlayacağını

---

81 İsmail Aydın (ed.), s. 110.

82 *A.g.e.*

83 *A.g.e.*, s. 111.

84 *A.g.e.*, s. 112.

85 *A.g.e.*, s. 114.

86 *A.g.e.*

açıklar. Ayrıca, öğretmenlere sendikalaşma ve grevli toplu sözleşme haklarını tanıyacağını belirtir.[87]

Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)

Art arda kapatılan Halkın Emek Partisi HEP ile Demokrasi Partisi DEP'in yerine kurulan Halkın Demokrasi Partisi HADEP, Kürt ulusal hareketinin yasal temsilcisi olarak değerlendirilir.

Halkın Demokrasi Partisi, eğitim ve öğretim programında şunları öngörür: "Eğitimin demokratikleştirilmesi, ırkçı, şoven anlayış ve unsurlardan arındırılması, eğitimde bölgeler ve sınıflararası eşitsizliklerin giderilmesi, bütçeden eğitime ayrılan payın büyük oranda arttırılması; eğitimin düzenlenmesinde, yürütülmesinde yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin söz sahibi olması sağlanacaktır. Sisteme uygun tek tip insan yaratma amacına yönelik eğitim anlayışı terkedilecektir. Özgürce düşünebilen kişilikli insan yaratabilme eğitimin amacı olacaktır. Çağdaş, demokratik, özgür ve özerk bir üniversite yaratılarak bilimin hizmetine verilecek ve yetişkin insan ihtiyacının karşılanması hedeflenecektir."[88]

Programda, devletin ve toplumun laik ve demokratik esaslara uygun olarak yeniden yapılandırılacağı, din ve devlet işlerinin birbirinden gerçek anlamda ayrılacağı açıklanır.[89]

Halkın Demokrasi Partisi'nin programına göre, "eşitlik temelinde barışçıl ve demokratik yöntemlerle Kürt sorununa adil bir çözüm getirmek", özgür ve demokratik bir topluma kavuşmanın önkoşuludur.[90]

HADEP'in açıklamasına göre, "dil, kültür ve eğitim alanında bugüne kadar süren ağır baskıları, assimilasyon çarkının ya-

87 *A.g.e.*, s. 114-115

88 *Halkın Demokrasi Partisi HADEP Program 1995*, Metinler Matbaacılık, İstanbul, 1995, s. 11.

89 *A.g.e.*

90 *A.g.e.*, s. 8.

rattığı çorak ortamı ve büyük eşitsizliği gidermek için özel çabalar gösterilecektir".[91]

Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP)

Türkiye Komünist Partisi ile Türkiye İşçi Partisi'nin Gorbaçov'un "yeni düşünce" çizgisi temelinde birleşmesi ile oluşan Türkiye Birleşik Komünist Partisi, kuruluşundan kısa bir süre sonra kapatıldı.

TBKP, eğitim ve kültüre ilişkin görüşlerini programın "Demokratik Bir Kültür ve Eğitim Politikası İçin" başlıklı bölümünde açıklar. Buna göre, "kültür alanında yaratılan tahribatın önlenmesi ve ulusal kültürümüzün demokratizm, hümanizm, yurtseverlik ve akılcılık yönünde zenginleştirilmesi gereklidir."[92]

TBKP'ye göre, ülkenin köklü bir kültürel yenilenmeye ihtiyacı vardır. "Kültürel yenilenme, Türk ve Kürt ulusal kültürel değerleri, Anadolu uygarlıklarının mirası, İslam kültürünün insancıl öğeleri, halkımızın çağdaşlaşma mücadelesinde yarattığı tüm değerlerin evrensel çağdaş kültür ile karşılıklı etkileşimi ile gerçekleşecektir."[93]

TBKP'nin öngördüğü eğitim sistemi, "insana, düşünceye ve yaratıcılığa değer veren, barıştan yana, demokratik, laik, bilimsel teknik-devrim gereklerine uygun" bir eğitim sistemidir. TBKP, özerk, demokratik üniversiteyi gerçekleştireceğini, eğitimde fırsat eşitliği sağlayacağını, gençlere ilişkin politika yapma yasağını kaldıracağını, özellikle yüksek öğrenim gençliğinin söz ve katılım hakkını sağlayacağını ilan eder.[94]

Burada ilginç olan nokta, TBKP'nin, daha önceki TKP programlarında parasız olması öngörülen eğitimin "ucuzlatılması"ndan söz etmesi; üniversite özerkliğini savunurken, YÖK

---

91 *A.g.e.*

92 *Türkiye Birleşik Komünist Partisi Program ve Tüzük*, MÜ-KA Matbaası, İstanbul, 1990, s. 17.

93 *A.g.e.*, s. 17-18.

94 *A.g.e.*, s. 17-19.

sisteminin kaldırılacağını açıkça bildirmemesi; eğitimin laik olacağını belirtirken, zorunlu din dersinin kaldırılacağından söz etmemesidir.[95]

TBKP, ayrıca, Anayasada Kürtlerin varlığının tanınmasını, Kürt dili ve kültürü üzerindeki yasakların kalkmasını, Kürt sorununun özgürce tartışılmasını ister.[96]

Sosyalist Birlik Partisi (SBP)

Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin kapatılacağının anlaşılmasından sonra 15 Ocak 1991 tarihinde kurulan Sosyalist Birlik Partisi, programında, Türkiye'deki eğitim düzeninin, "eğitimi kendi çıkarları doğrultusunda halkımıza biçim verme aracı olarak gören hakim sınıflar iktidarlarınca" işlemez hale getirildiğini belirtir. Sosyalist Birlik Partisi, mevcut eğitim düzeni yerine, "çağdaş temellere dayalı, kalite düzeyi yüksek, akılcı ve özgürlükçü bir eğitim anlayışı ve pratiğini hayata geçirmeyi en önde gelen hedefleri arasında görür".[97]

Sosyalist Birlik Partisi, eğitim politikasının amacını şöyle saptar: "Her kademede eğitimin içeriği, kendi adına düşünen, yaratıcı, bilimsel araştırmaya yatkın, dünyaya açık, geniş temel kültürel ve bilimsel anlayışla donanmış, evrensel insanlık değerlerini özümsemiş, sorunlara çoğulcu anlayışla yaklaşan, çevre ve doğa bilincine sahip özgür yurttaşlar yetiştirmeye yönelik olmalıdır."[98]

SBP, bu amaca erişmek için sekiz yıllık zorunlu ilköğretimden başlayarak parasız orta ve yüksek öğretim imkânının herkese sağlanmasını; eğitimin yurt çapında örgütlenmesi ve yönetiminin yerel yönetimlere bırakılmasını; Kürtlerin anadillerinde eğitim görmelerini; YÖK'ün bütün uygulamalarıyla kaldırılmasını, üniversitelere tam ve gerçek özerklik tanınmasını;

---

95 *A.g.e.*, s. 17-18.

96 *A.g.e.*, s. 16.

97 *Sosyalist Birlik Partisi Tüzük ve Program*, Özyılmaz Matbaası, İstanbul, 1991, s. 23-24.

98 *A.g.e.*, s. 24.

"milliyet, din ya da herhangi bir başka kökene dayalı tek bir kültürü hakim kılma yönünde eğilim ve uygulamalara, kültürün politik yönlendirme ve baskı aracı haline getirilmesine her bakımdan karşı" çıkmayı; devletin din işlerinden elini tamamen çekmesini, din eğitiminin cemaatlerin özerk girişimine ve sorumluluğuna bırakılmasını öngörür.[99]

Sosyalist Birlik Partisi'nin de kapatılacağı belli olunca, Birleşik Sosyalist Parti (BSP) kuruldu. Birleşik Sosyalist Parti'yi oluşturan kadrolar, 21 Ocak 1996'da Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin (ÖDP'nin) kuruluşuna katıldılar ve o partide yer aldılar.

Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP)

Özgürlük ve Dayanışma Partisi, eğitim ve öğretim sorunlarına programın "Gençlere Söz ve Yönetim Hakkı!" başlıklı bölümünde yer verir.

Gençlerin ve çocukların "öğrenim görme, yeteneklerini diledikleri gibi geliştirme ve diledikleri mesleği seçme" özgürlüğünün savunan ÖDP, herkese parasız, özgürlükçü ve demokratik bir eğitim sağlanmasını; öğrencilerin okul yönetimine katılmasını; anadilde eğitim hakkını; çalışan gençlerin genel ve mesleki eğitimi için özel düzenlemeler yapılmasını öngörür.[100]

ÖDP, farklı kültürlerin barış içinde birlikte yaşamasını ve azınlık kültürlerin korunmasını benimsediğini açıklar.[101]

Eğitim ve öğretime ilişkin bir başka hüküm, devlet okullarından din dersinin kaldırılmasına ilişkindir. Özgürlük ve Dayanışma Partisi'ne göre, "devlet okullarından din eğitimi dersleri kaldırılmalıdır. 8 yıllık laik bir temel eğitimin yanısıra, laik ve bilimsel eğitim kamuya ait bütün öğrenim kurumlarında zorunlu kılınmalıdır. Din eğitimi ve öğretimi ... mezhep, cemaat ve kişilerin kendilerine bırakılmalıdır".[102]

---

99 *A.g.e.*, s. 24-26.

100 *Özgürlük ve Dayanışma Partisi Program Tüzük*, Can Ofset, İstanbul, 1996, s. 31-32.

101 *A.g.e.*, s. 33.

102 *A.g.e.*, s. 18.

Sosyalist İktidar Partisi (SİP)

Kapatılan Sosyalist Türkiye Partisi'nin ardılı olan Sosyalist İktidar Partisi, programında, temel amacını, "bir toplumsal sistem olarak sosyalizmin kuruluşu" olarak ilan eder.[103]

Parti, programın "Yeni insanın yaratılması" başlıklı bölümünde eğitim ve öğretime ilişkin yaklaşımını şöyle ortaya koyar: "Parti, bireylerin kendilerini toplumsal olarak ifade edebilmeleri, kollektif bilince sahip, insanların ve bütün ulusların eşitliği ve kardeşliğine inan kişiler olarak yetişmeleri için eğitim, kitle iletişimi, siyasal ve kültürel yaşam, sağlık, spor etkinlikleri gibi alanları ayrı ayrı değil, bir bütün olarak değerlendirir."[104]

Sosyalist İktidar Partisi'nin açıklamasına göre, sosyalist iktidar altında eğitim ve öğretim alanında uygulanacak politikanın anahatları şöyledir:

"a) Eğitim, bütün aşamalarında parasız olarak ve toplumun çıkarlarına uygun olarak yeniden örgütlenir.

"b) Herkesin istediği alanda öğrenim görebilmesi, toplumun gereksinimleri de gözetilerek, sağlanır.

"c) Eğitim politikalarında öğrenim kurumlarının bütün öğeleri söz sahibidir. Öğretmenler, eğitim kurumlarındaki hizmet işçileri ve öğrenciler, ayrı ve birleşik örgütlenmelerle eğitim politikalarına katılırlar."[105]

Hiç bir dile ayrıcalık tanınamayacağını ilan eden Sosyalist İktidar Partisi, ayrıca, okul programlarından din dersinin kaldırılacağını dolaylı bir ifadeyle belirtir. "Eğitim kurumlarında 'din', toplumsal bilimlerin bir araştırma konusu olarak gündeme gelir."[106]

---

103 *Sosyalizm Programı (Taslak)*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1992, s. 32; *STP Programı*, Aydınlar Matbaacılık, İstanbul, 1992, s. 20.

104 *Sosyalizm Programı (Taslak)*, s. 46; *STP Programı*, s. 28.

105 *A.g.e.*

106 *Sosyalizm Programı (Taslak)*, s. 48; *STP Programı*, s. 30.

Emeğin Partisi (EMEP)

Kapatılan Emek Partisi'nin ardılı olarak kurulan Emeğin Partisi, eğitim ve öğrenim politikasını "Eğitim, spor ve çevre" başlığı altında ele alır.

EMEP programına göre, "eğitim çağındaki bütün insanların, ülkenin sosyal ve ekonomik koşullarına uygun olarak, parasız, eşit olanaklarda, demokratik ve özgür bir eğitim görmesi sağlanacaktır".[107]

EMEP'in açıklamasına göre, "sermaye egemenliğinin dayanaklarından biri ve parçası olan eğitim sistemine son verilecektir".[108]

EMEP, okul katkı paylarının ve harçlarının kaldırılacağını, öğrenim ve eğitim kurumlarındaki özelleştirmenin durdurulacağını, çocuklara ve gençlere fırsat eşitliği tanınacağını ilan eder.

EMEP'in vaadine göre, ilk, orta ve yüksek öğretimde demokratik, bilimsel ve parasız eğitim gerçekleştirilecektir. YÖK ve ÖSS benzeri kurum ve uygulamalar kaldırılacak, özerk demokratik üniversite düzeni kurulacaktır. Ayrıca, öğrencilerin hak isteme, örgütlenme ve siyasete katılma özgürlüğü eksiksiz olarak sağlanacaktır.[109]

İşçi Partisi (İP)

İşçi Partisi, programında, "özgür ve açık düşünceli, emekçi halka bağlı kuşakların yetişmesi için" çalışacağını ilan eder. İşçi Partisi'nin vaadine göre, "demokratik halk iktidarı, yaratıcılığı söndüren, emir kulları yetiştiren, ortaçağ düşüncesini canlandıran ve çocuklarımızı kurt sütüyle besleyerek arkadaşına çelme atmayı kışkırtan bugünkü eğitim sisteminin yerine toplumsal, ekonomik ve kültürel devrimin ihtiyaçlarına cevap veren, laik, bilimsel, demokratik bir eğitim gerçekleştirir".[110]

---

107 *Emeğin Partisi Program ve Tüzüğü*, Ankara, 1996, s. 40.

108 *A.g.e.*

109 *A.g.e.*

110 *İşçi Partisi Tüzük-Program*, İşçi Partisi Yayınları, Ankara, s. 43.

İşçi Partisi'nin açıklamasına göre, öğrenim parasız olacak, 8 yıllık temel eğitim zorunlu kılınacaktır. Üniversitelerin bilimsel ve yönetsel özerkliği sağlanacak, gençlik, derneklerde örgütlenme, kültürel ve siyasal faaliyet özgürlüğüne sahip olacaktır. Öğrenciler, üniversite yönetimine ve "pratik üretim çalışmasına" katılacaktır.[111]

Son olarak, emekçi kitlelerin mesleki ve kültürel eğitimini sağlamak üzere, "emekçi üniversiteleri ve meslek okulları" kurulacaktır.[112]

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP)

12 Eylül 1980 darbesinin siyasi partilere getirdiği yasak kalktıktan sonra yeniden açılan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 1993 programında eğitim politikasının temel amacını şöyle açıklar: "Eğitimde tüm yurttaşların, insan, doğa ve vatan sevgisiyle yetiştirilmeleri, köklü bir enternasyonallik ruhuyla şekillenmeleri, yaratıcı, yönlendirici ve kendi kişiliğine güvenen birer insan olabilmeleri esas amaç olacaktır."[113]

TSİP'e göre, eğitim parasız olacak, 8 yıllık temel eğitim zorunlu tutulacak ve herkese anadilinde eğitim hakkı sağlanacaktır. Politeknik eğitim ilkesinin uygulanacağını ilan eden TSİP, çalışan nüfusun eğitimi için "akşam okulları ve üniversiteleri" kuracağını belirtir.[114]

Demokratik, laik, çağdaş eğitimden yana olduğunu açıklayan TSİP, bu amaçla, üniversitelerin özerk hale getirilmesini, din derslerinin eğitim programından çıkarılmasını, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin siyasete katılabilmesini, üniversite seçme sınavının kaldırılarak herkese yüksek öğrenim hakkı tanınmasını, harçların kaldırılmasını, öğrenci kredilerinin yükseltilmesini, öğrenci yurtlarının parasız olmasını, öğrenci-

111 *A.g.e.*, s. 43-44.

112 *A.g.e.*, s. 44.

113 İsmail Aydın (ed.), s. 161.

114 *A.g.e.*

lere ve çalışanlara üniversite yönetiminde söz hakkı verilmesini savunur.[115]

Demokrasi ve Barış Partisi (DBP)

Demokrasi ve Barış Partisi, kendisini "özgürlük, barış, demokrasi ve değişimi savunan; temel insan haklarını esas alan bir sol kitle partisi" olarak tanımlar ve "Kürt sorununun adil, barışçıl çözümünü, devletin demokratikleşmesini ve ekonominin halk yığınlarından yana yeniden yapılandırılmasını" hedeflediğini ilan eder.[116]

DBP, eğitim ve öğretim politikasının amacını şöyle açıklar: "Eğitim, ırkçı, şoven ve şiddete dayalı öğelerden arındırılacak, demokratikleştirilecektir. Özgür düşünen, kişilikli ve yaratıcı insan yetiştirmek eğitim amacı olmalıdır."[117]

Demokrasi ve Barış Partisi, üniversitelerin akademik özgürlüğe sahip özerk kurumlar haline getirileceğini savunur. "Üniversite, bugünkü resmi, dogmatik ideolojinin baskısından kurtarılacak; demokratik ve özerk bir yapıya kavuşturulacak; bilimsel ilkeler çerçevesinde özgürce çalışması sağlanacaktır."[118]

Laikliğin ve inanç özgürlüğünün birbiriyle çelişmediğini, aksine, birbirini tamamladığını savunan DBP, zorunlu din derslerine karşı olduğunu açıklar. "Türkiye'nin laik bir ülke olması için, okullardaki zorunlu din dersleri kaldırılacak[tır]."[119]

Demokratik Kitle Partisi (DKP)

Şerafettin Elçi başkanlığında kurulan, Kürtleri özel mülkiyete ve kapitalizme saygılı liberal-muhafazakâr bir çizgide toparlamaya çalışan Demokratik Kitle Partisi, Türkiye'nin okul-

115 *A.g.e.*, s. 161-162.

116 *Demokrasi ve Barış Partisi Program ve Tüzük*, 1996, s. 25.

117 *A.g.e.*, s. 20.

118 *A.g.e.*, s. 20-21.

119 *A.g.e.*, s. 16.

laşma oranları, eğitim-öğretim, araştırma ve geliştirme alanlarında dünya standartlarının çok altında olduğunu, hatta gelişmekte olan ülkelerin gerisinde kaldığını belirtir.

Bu durumu değiştirmek üzere, bağımsız ve özgür düşünme yeteneğinden yoksun, statükocu sisteme bağlı, tek tip adam yetiştirme amacına yönelik eğitim anlayışının terkedilmesi gerektiğini savunan DKP, eğitim anlayışı değiştirilmeden temel eğitimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılmasının ülkeye fayda sağlamayacağı görüşündedir. "İlköğretimde sadece 5 yıldan 8 yıla çıkararak ilk ve orta okulların şeklen birleştirilmesinin sağlanması, eğitim ve öğretim alanında Türkiye'ye hiçbir şey katmamaktadır."[120]

DKP, eğitimde yeni demokratik değişim politikasını uygulayacağını ilan eder. Bu politika, "tek-tip ve standart adam üretme düzeninden, yaratıcı insanlar yetiştirmeye dönük, çoğulcu ve rekabetçi düzene geçişi öngörecektir".[121]

DKP, ayrıca, YÖK'ün kaldırılacağını, üniversitenin idari, mali ve bilimsel özerkliğe kavuşturulacağını; din derslerinin zorunlu ders olmaktan çıkarılacağını; meslek okullarına ağırlık verileceğini; eğitime ayrılan kaynakların çoğaltılacağını bildirir.[122]

Liberal Parti

Serbest rekabetin her sorunu en ideal biçimde çözeceğini, bu nedenle devletin küçültülmesini, her alanda özelleştirmeye gidilmesini savunan Liberal Parti, eğitimin bütünüyle özel kuruluşlara bırakılmasını ister. Liberal Parti'ye göre, "eğitim kurumları kendi müfredatını öğrencileri ve ebeveyn ile birlikte kendileri yapacaklardır".[123]

Liberal Parti, 8 yıl olarak öngördüğü zorunlu eğitim süresince, "fakir ve aciz öğrencilere, yetenekleri göz önüne alına-

120 İsmail Aydın (ed.), s. 122.

121 *A.g.e.*, s. 123.

122 *A.g.e.*, s. 122-123.

123 *A.g.e.*, s. 134.

rak" burs verilmesine imkân hazırlayacak düzenlemeler yapacağını açıklar.[124]

Liberal Parti, resmi dil Türkçe kalmak koşuluyla, herkesin dilediği dilde eğitim görmesinden yana olduğunu ilan eder. "Bugün Kürtçe TV, Kürtçe radyo kurulmasına; Kürtçe eğitim veren okulların açılmasına izin vermemek ne demektir? Bu vatandaşlarımızın hak ve özgürlüklerini kısıtlamak demektir. Liberal parti olarak biz diyoruz ki, 'resmi dil' Türkçe olmak kaydıyla, T.C. vatandaşları diledikleri her dilde konuşma, yazma, eğitim görme ve iletişim kurma özgürlüğüne sahiptir."[125]

Barış Partisi (BP)

Kendisini liberal sol bir parti olarak tanımlayan Barış Partisi, eğitim politikasının temel amacını şöyle açıklar: "Amacımız, akılcı, bilimsel düşünen; Cumhuriyetin çağdaş değerlerine bağlı, laik, hak ve sorumluluklarının bilincinde olan; üreten, modern becerilerle donatılmış; sanatsal duyarlılığı ve yaratıcılığı uyarılmış; demokrasiden taviz vermeyen; ahlâklı bireyler yetiştirmektir."[126]

Barış Partisi, eğitimin esas olarak yerel yönetimlere devredilmesini; velilerin, öğretmenlerin, idarecilerin eğitim politikalarının oluşturulmasına katılmasını; özel sektörün eğitim alanına girmesinin teşvik edilmesini öngörür.[127]

Bütün yurttaşlara 8 yıllık zorunlu ve parasız eğitim sağlanacağını belirten Barış Partisi, zorunlu din eğitiminin kaldırılacağını, bir "din kültürü ve tarihi" dersinin seçimlik ders olarak okutulacağını açıklar.[128]

Barış Partisi, mesleki-teknik eğitime öncelikle ağırlık verileceğini, meslek-teknik ve fen liseleri yanında "sosyal bilim liseleri"nin kurulacağını, YÖK'ün Anayasa metninden çıkarılarak

124 *A.g.e.*

125 *A.g.e.*

126 *A.g.e.*, s. 119.

127 *A.g.e.*, s. 119-120.

128 *A.g.e.*, s. 120.

üniversitelere bilimsel, yönetsel ve mali özerklik sağlanacağını ilan eder.

Ayrıca, eğitim programlarının "farklı etnik ve kültür kümelerinin birbirlerine yaklaşma ve [birbirlerini] tanımaları"nı sağlayacak yönde yeniden gözden geçirileceğini vurgular.[129]

Yeni Demokrasi Hareketi (YDH)

22 Aralık 1994 tarihinde eski TÜSİAD başkanı Cem Boyner tarafından kurulan ve kısa süre sonra etkinliği sona eren liberal Yeni Demokrasi Hareketi, eğitimin "özgürlükçü, becerikli, yeniliklere açık ve özgüvenli insanların yetişeceği biçimde düzenlenmesinden yanadır".[130]

Yeni Demokrasi Hareketi, kamunun her yurttaşa 8 yıllık temel eğitim sağlayacağını, meslek eğitiminin yaygınlaştırılacağını, yüksek öğrenimin paralı olacağını, maddi gücü yetersiz öğrencilere burs verileceğini, özel üniversitelerin açılmasının teşvik edileceğini, YÖK'ün kaldırılacağını, eğitim ve araştırmaya milli gelirden ayrılan payın OECD ortalamasına eriştirileceğini ilan eder.[131]

YDH, "kimlikler sorunu"nun Türkiye'nin bütünlüğü çerçevesinde tartışma, diyalog ve uzlaşma yoluyla çözüleceğine inandığını, bu sorunun çözümünde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Paris Şartı gibi anlaşmalara titizlikle uyacağını belirtir.[132] Bununla birlikte, programda anadillerde eğitim sağlanması ve zorunlu din dersinin kaldırılması gibi siyasal ve felsefi liberalizmin vazgeçilmez ilkelerine yer verilmez.

Demokrat Türkiye Partisi (DTP)

Tansu Çiller başkanlığındaki Doğru Yol Partisi'nden kopan kadrolar tarafından 1997 başında kurulan Demokrat Türkiye Partisi, programında "çağdaş, demokratik ve milli bir eğitim

---

129 *A.g.e.*, s. 120-121.

130 *Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı*, Zin Matbaacılık, 1994, s. 58.

131 *A.g.e.*

132 *A.g.e.*, s. 53.

politikası çerçevesinde eğitimin her kademesinde değişimi gerçekleştirece[ğini]" ilan eder.[133]

Demokrat Türkiye Partisi, eğitimin amacını şöyle açıklar: "Öğrencilerimiz eğitim süreçlerinin sonunda kendi ayakları üzerinde durabilmeli, ülkeye ve demokratik rejime bağlı birer vatandaş olmayı öğrenmelidirler."[134]

Demokrat Türkiye Partisi'ne göre, izlenecek milli eğitim politikasının öncelikleri şunlardır:

İlk ve orta öğretimde ezberci ve yaratıcılığı yokeden anlayış yerine, düşünmeyi ve araştırmayı ön plana alan bir öğretim sistemine geçmek; temel eğitimi sekiz yıla çıkarmak; mesleki ve teknik eğitime özel önem vermek; üniversitelerin bilgi üretmesini sağlamak; üniversite-sanayi işbirliğini desteklemek ve teşvik etmek; üniversitelerin özerkliğini geliştirmek ve YÖK'ü siyasi müdahalelere kapalı bir koordinasyon kuruluna dönüştürmek.[135]

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

Milliyetçi Hareket Partisi'nin ardılı olarak kurulan, daha sonra yeniden MHP adını alan Milliyetçi Çalışma Partisi'nin 27 Kasım 1988 tarihinde yapılan 2. Olağan Büyük Kongresi'nde kabul edilen programda, Türk milli eğitim politikasının iki temel hedefe yönelmesi gerektiği öne sürülür:

"i. Milli kültürüne inanan, geleneklerine, tarihine, kısacası milletinin bütün değerlerine bağlı, milletini yüceltmeyi ülkü olarak benimsemiş, şahsiyetli milliyetçi, ülkücü Müslüman-Türk aydınlar yetiştirmek.

"ii. Atıldığı mesleğin temel bilgi, hüner ve metodlarını öğrenmiş, bilgili, akıllı, teknik eğitimini en üst seviyede gerçekleştirmiş, üretici, ilimci ve becerikli aydınlar yetiştirmek."[136]

Bu amaçlara ulaşmak için tarih, coğrafya, dil ve edebiyat,

133 *Demokrat Türkiye Partisi Programı*, Ankara, 1997, s. 47.

134 *A.g.e.*

135 *A.g.e.*, s. 47-49.

136 *Milliyetçi Çalışma Partisi Programı*, Ankara, 1988, s. 23-24.

din, ahlâk, sosyoloji ve felsefe gibi sosyal kültür derslerinin "mutlaka milliyetçi bir müfredata kavuşturulması", ayrıca, "öğretmenlerin özel olarak seçilmesi ve bu seçimde Türk milliyetçiliğine inanmış olmanın kesin bir ölçü olarak kullanılması" öngörülür.[137]

Milliyetçi Hareket Partisi, hümanist ve enternasyonalist kültür anlayışının, "kültür, propaganda ve ekonomi harbi, fikir sistemlerinin ve ideolojilerin harbi" olarak "bütün şiddetiyle devam etmekte" olan "milletler mücadelesi"nde düşmanın işine yarayacağını öne sürerek reddeder: "Milli şuuru ve milli menfaatlere bağlılığı dondurucu, mücerret bir insanlık parolasıyla kültürel ve ekonomik istismara yol açıcı, tavizci, nemelâzımcı, beynelmilelci ve bağımlı hümanist kültür anlayışını reddederiz."[138]

MHP'ye göre, gençlik, Türk milliyetçiliğine aykırı bütün ideolojilerin düşmanı olacak şekilde yetiştirilmelidir. "Gençliğin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetişme-gelişmelerini sağlamak devletin sürekli görevi olmalıdır".[139]

MHP, savunduğu milliyetçiliğin yayılmacı ve emperyalist nitelikte olduğunu gizleme gereği duymaz. "*Komşu ülkelerin* toprak bütünlüklerine ve bağımsızlıklarına saygı duyarak *Türk unsurları ile ilgilenmeyi büyük Atatürk'ün 'Nerede Türk varsa orası Misak-ı Milliye dahildir' buyruğunun ışığında düşünürüz... Talebi olmayan toplumlara taleplerin yöneleceğinin farkındayız.*"[140] Yayılmacı ve emperyalist politikasını Atatürk'e ait olduğunu iddia ettiği bir söze dayandıran MHP, kültür ve eğitim politikasının yayılmacılığa hizmet edeceğini açıkça ilan eder. "Demek ki, kültür ve eğitim politikamız Türk dış politikasının ve istihbaratının da ayrılmaz bir parçası olacaktır."[141]

137 *A.g.e.*, s. 24, 26.

138 *A.g.e.*, s. 30.

139 *A.g.e.*, s. 34.

140 *A.g.e.*, s. 92, vurgular benim.

141 *A.g.e.*, s. 94.

Büyük Birlik Partisi (BBP)

Milliyetçi Hareket Partisi'nden ayrılan bir grup tarafından kurulan Büyük Birlik Partisi, aynı yayılmacı ve emperyalist politikayı savunur ve eğitimi bu politikanın bir aleti olarak görür. "Eğitim sistemimiz ülke gerçeklerine uygun biçimde *21. asrı Türk ve İslam asrı kılacak* nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi hususunda düzenlenecektir."[142]

BBP, eğitimdeki amacını şöyle özetler: "Eğitim anlayışımız, milli ve manevi değerlere sahip, çağın ilim ve teknolojisiyle mücehhez, hür düşünceli, üretken, ahlâklı ve yenilikçi nesiller yetiştirmektir."[143]

BBP, din eğitimini ana okulundan üniversiteye kadar her yerde zorunlu hale getireceğini duyurur. "Din eğitimi kişinin seçme hürriyetini sınırlamayan bir müfredat içinde bütün eğitim kurumlarında mecburidir."[144] Her yerde ve herkese zorunlu olan, yani kişinin seçme özgürlüğünü açıkça ortadan kaldıran bir din eğitiminin özgürlüğü sınırlamayan bir müfredat içinde verileceğini öne sürmek, Büyük Birlik Partisi'nin demagojiyi insan zekâsına hakaret düzeyine çıkardığının göstergesi sayılabilir.

Yeniden Doğuş Partisi (YDP)

Eski ANAP'lı Milli Eğitim Bakanı Hasan Celal Güzel başkanlığında 1992 yılında kurulan Yeniden Doğuş Partisi, amacını, "21. asrın başlarında ABD, Almanya, Japonya gibi dünya politikasına yön veren 'Büyük Türkiye'"yi kurmak, "21. asrı Türk Asrı yapmak" olarak belirler.[145]

YDP'ye göre, eğitimin temel hedefi, "milli, manevi, ahlâki ve estetik değerlere sahip, çağın ilim ve teknolojisi ile mücehhez, sağlıklı, inançlı, idealist, güleryüzlü, hoşgörülü, sevgi dolu, dürüst, yenilikçi ve hür düşünceli nesiller yetiştirmektir".[146]

---

142 *Büyük Birlik Partisi Program*, Ankara, 1993, s. 28 vurgular benim.

143 *A.g.e.*, s. 27.

144 *A.g.e.*, s. 6.

145 *Yeniden Doğuş Partisi Programı*, Doğuş Yayınları, 1992, s. 3-4.

146 *A.g.e.*, s. 26.

YDP, eğitimin kalkınmanın temel unsuru olduğunu, "geleceğin Büyük Türkiyesi" için gerekli sayı ve kalitede insan gücü yetiştirmesi gerektiğini, okul öncesi eğitimden yüksek öğretime kadar eğitimin bütün kademelerinin özel sektöre açılacağını, devletin ağırlıklı olarak temel eğitim ve mesleki-teknik eğitim alanında faaliyet göstereceğini, genel liselerin öncelikle öğretmenlere kiralanarak özelleştirileceğini, eğitimin finansmanının "zorunlu halk katılımı" modeliyle sağlanacağını, eğitim bütçesinin arttırılacağını, YÖK'ün kaldırılacağını, temel ve orta öğretimde "Türkçe, Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Milli Kültür derslerine ağırlık" verileceğini, "Türk İlimler Akademisi"nin kurulacağını vb. açıklar.[147]

147 *A.g.e.*, s. 26-28.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİMİN BUGÜNKÜ DURUMU

Bu bölümde, Türkiye'deki milli eğitimin bugünkü durumu üzerinde duracağız. İlkin, okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarından sorumlu Milli Eğitim Bakanlığı'nın görevlerine değineceğiz. Ardından da, okul öncesi eğitim kurumlarından başlayarak ilk ve orta öğretim kurumlarında uygulanan müfredat programlarını inceleyecek ve öğrencilere sınıflarda milliyetçi-dinci değerleri aşılamanın yöntemleri konusunda öğretmenlerin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından nasıl yönlendirildiğini göreceğiz.

Bölümde, milli eğitim ideolojisinin öğrencilere aktarılmasını kolaylaştırmak üzere okul yaşamının genel olarak nasıl düzenlendiğini de göreceğiz. Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ders kitaplarına ilişkin buyruklarını da tarayacağız.

Araştırmamız sonucunda mikro düzeyde, yani sınıflarda ve okullarda neler yapıldığını, sınıf ve okul yaşamının nasıl olduğunu görme olanağına kavuşacak ve devletin değer ve normlarının öğrencilere nasıl aşılandığı konusunda düşünce sahibi olacağız.

Eğitim tablosunun bütününü görmek üzere, okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarının ardından üniversite sistemine bakacağız. Üniversitelerde neler olduğunu, eğitim ve öğretim sisteminin nasıl işlediğini anlamak için Milli Güvenlik

Kurulu (MGK) tarafından Yükseköğretim Kurulu'na (YÖK'e) ve üniversitelere gönderilen bir buyruğu irdeleyeceğiz. Bilindiği gibi, Milli Güvenlik Kurulu, yasal düzeyde olmasa da, fiilen devletin en yüksek karar organıdır. Milli Güvenlik Kurulu'nun üyeleri; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı ve Dışişleri Bakanı ile Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'dır.

Son olarak, orduda askerlere Atatürkçülüğün nasıl öğretildiğini de göreceğiz.

1. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Görevleri

30.4.1992 tarihinde kabul edilen 3797 sayılı "Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun"a göre, Milli Eğitim Bakanlığı'nın görevleri şunlardır:

"a) Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin milli, ahlâki, manevi, tarihi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş vatandaş olarak yetiştirmek üzere, Bakanlığa bağlı her kademedeki öğretim kurumlarının öğretmen ve öğrencilerine ait bütün eğitim ve öğretim hizmetlerini planlamak, programlamak, yürütmek, takip ve denetim altında bulundurmak,

"b) Okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve her çeşit örgün ve yaygın eğitim kurumlarını açmak ve yükseköğretim dışında kalan öğretim kurumlarının diğer bakanlık kurum ve kuruluşlarınca açılmasına izin vermek,

"c) Türk vatandaşlarının yurt dışında yapılacak eğitim ve öğretimi ile ilgili hizmetleri düzenlemek ve yürütmek,

"d) Diğer bakanlık, kurum ve kuruluşlarca açılan ve yükseköğretim dışında kalan örgün ve yaygın eğitim kurumlarının

denklik derecelerini belirlemek, program ve yönetmeliklerini birlikte hazırlamak ve onaylamak,

"e) Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı ortaöğretim kurumlarının program, yönetmelik ve öğrenim denklik derecelerinin belirlenmesi konularında işbirliğinde bulunmak,

"f) Yükseköğretimin milli eğitim politikası bütünlüğü içinde yürütülmesini sağlamak için, Yükseköğretim Kanunu ile Bakanlığa verilmiş olan görev ve sorumlulukları yerine getirmek,

"g) Okullardaki beden eğitimi, spor ve izcilik eğitimi ile ilgili hizmetleri yürütmek,

"h) Yükseköğrenim gençliğinin barınma, beslenme ihtiyaçlarını ve maddi yönden desteklenmelerini sağlamak."[1]

Yasaya göre, Bakanlık merkez teşkilatı; Bakanlık makamı, Talim ve Terbiye Kurulu, anahizmet birimleri, danışma ve denetim birimleri ile yardımcı birimlerden oluşur.[2] Yasanın 5. maddesine göre, "Bakan, Bakanlık hizmetlerini mevzuata, hükümetin genel siyasetiyle *milli güvenlik siyasetine*, kalkınma planlarına ve yıllık programlara uygun olarak yürütmekle ve Bakanlığın faaliyet alanına giren konularda diğer bakanlıklarla ve kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyonu sağlamakla görevlidir".[3]

Şimdi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın milli güvenlik siyasetine uygun olarak eğitim ve öğretim işlerini nasıl programladığına bakalım.

2. Okul Öncesi Eğitim

Okul Öncesi Eğitimin Amaçları

Okul öncesi eğitim programı, kreş (0-3 yaş), ana okulu (4-5 yaş) ve ana sınıfı (6 yaş) eğitimini kapsar. Programda, okul öncesi eğitimin amaçları şöyle açıklanır:

---

1 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1995, s. 2.

2 *A.g.e.*, s. 3.

3 *A.g.e.*, vurgular benim.

"Okul öncesi eğitimin amaçları Milli Eğitimin genel amaç ve temel ilkelerine uygun olarak;

"1. Çocukların bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal yönden gelişmelerini, temel alışkanlıklar kazanmalarını sağlamak.

"2. *Her fırsattan faydalanarak çocukların milli, manevi*, ahlâki, kültürel ve insani *değerlere bağlılığının gelişmesine yardımcı olmak.*

"3. *Atatürk, millet, vatan ve bayrak sevgisini kazandırmak.*

"4. Çocukların sorumluluk yüklenmelerini, dürüst, saygılı, nazik ve düzenli olmalarını sağlamak.

"5. Çocuğun benlik kavramını geliştirmesine, kendini ifade etmesine, bağımsızlığını kazanmasına ve özdenetimini sağlamasına imkân tanımak."[4]

Okul öncesi eğitimin ilkelerinden biri ise şöyledir: "Çocuklarda Atatürk, vatan, millet, bayrak, aile ve insan sevgisi ile ilgili duygular uyandırılmalı ve manevi değerlere bağlılıkları sağlanmalıdır."[5]

Hedefler ve Hedef Davranışlar

Program, 37-60 ay grubundaki çocukların, yani 4-5 yaşındaki çocukların eğitiminde gözetilecek hedefleri ve kazandırılacak hedef davranışları belirler. "*Sosyal becerilerin* gelişimi"[6] ile ilgili 6 hedef (no. 16-21) vardır ve bunlardan üçü Atatürk'e ilişkindir. Programa göre, 4-5 yaş çocuklarının sosyal becerileri şöyle geliştirilir:

> "Hedef-16: Atatürk'ü tanıyabilme.
> Hedef Davranışlar:
>
> 1. Atatürk'ün resmini sınıfta gösterme.
> 2. Atatürk'ün belli başlı kişilik özelliklerini söyleme (vatanseverliği, iyi kalpliliği, insan ve millet sevgisi).

4 Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitimi Genel Müdürlüğü, *Okul Öncesi Eğitim Programları: Kreş, Anaokulu, Ana Sınıfı*, Milli Eğitim Eğitim Basımevi, İstanbul, 1994, s. 17, vurgular benim.

5 *A.g.e.*, s. 21.

6 *A.g.e.*, s. 138, vurgular benim.

3. Atatürk'ün hayatı ile ilgili belli başlı özellikleri söyleme (doğum yeri, anne ve babası, askerlik hayatı, Atatürk'le ilgili anılar).
4. Atatürk'ün Türk toplumu için yaptığı işleri söyleme (Harf Devrimi, Kılık ve Kıyafet Devrimi vb).

Hedef-17: Atatürk'ün Türk toplumu için önemini kavrayabilme.

Hedef Davranışlar:

1. Atatürk'ün fikirlerini aile bireylerine ve arkadaşlarına söyleme (insan sevgisi, yurt sevgisi, millet sevgisi, insan hak ve hürriyetleri vb.)
2. Atatürk'ün yapuklarını aile bireylerine ve arkadaşlarına söyleme (Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetin İlanı, Harf Devrimi, Kılık ve Kıyafet Devrimi vb.)
3. Atatürk'ün diğer insanlardan üstün özelliklerini söyleme (vatanseverliği, iyi kalpliliği, insan ve millet sevgisi vb.).

Hedef-18: Atatürk'le ilgili etkinliklere katılmaktan zevk duyabilme.

1. Atatürk'le ilgili etkinliklerin planlanmasına ilişkin önerilerde bulunma.
2. Atatürk'le ilgili etkinliklerin hazırlanmasında sorumluluk alma.
3. Atatürk'le ilgili etkinlikleri yürütme.

Hedef-21: Türk toplumu ve diğer toplumların yaşama biçimlerini tanıyabilme.

Hedef Davranışlar:

1. Türk toplumunun aile, akraba ve komşuluk ilişkileriyle ilgili özelliklerine örnek verme.
2. Türk toplumunun belli başlı geleneklerini söyleme.
3. Karşılaştığı değişik kültürlerin belli başlı özelliklerini söyleme.

4. Türk toplumunda ve diğer toplumlarda farklı barınma yerlerini gösterilenler arasından seçme.
5. Türk toplumunda insanların değişik yaşama özelliklerini söyleme.
6. Türk toplumu ve diğer toplumlara özgü giysileri gösterilenler arasından seçme.
7. Türk toplumuna ait özel günlerin özelliklerini söyleme."[7]

Konular

Program, ana okulunda işlenebilecek konuları da belirler. Konulardan biri "Atatürk ve Atatürkçülük"tür.[8] Bu başlık altında öğretmenlerin işleyeceği yönler şöyle açıklanır:

"A. Atatürk'ün Hayatı
B. Atatürk'ün Kişisel Özellikleri
1. Vatanseverliği,
2. İyi kalpliliği,
3. İnsan ve millet sevgisi."[9]

"Toplumsal Yaşam" konusu işlenirken, öğretmenlerin öğrencilere "Türk kültüründe yaşam" başlığı altında "dini ve milli bayramlar"ı öğretmeleri tavsiye edilir ve bu bayramların listesi verilir.

"1. Dini Bayramlar:
-Ramazan (şeker) Bayramı
-Kurban Bayramı
2. Milli Bayramlar:
-29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ve Önemi
-23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ve Önemi
-19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı ve Önemi."[10]

---

7 *A.g.e.*, s. 138-140.

8 *A.g.e.*, s. 145.

9 *A.g.e.*

10 *A.g.e.*, s. 147.

Yukarıda belirtilen bütün hedefler, hedef davranışlar ve konular 61-72 ay grubundaki, yani 6 yaşındaki çocukların eğitimi için de tekrarlanır.[11]

4-5 ve 6 yaş grubundaki çocuklara Atatürkçülük ile milli ve dini değerleri öğrettikten sonra artık ilköğretime geçebiliriz.

3. İlköğretim Yönetmeliği

İlköğretimin Amaçları

Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nin 5. maddesi, ilköğretimin amaçlarını belirler.

Yönetmeliğe göre:

> "İlköğretim kurumlarının amaçları, Türk Milli Eğitiminin genel amaç ve temel ilkeleri doğrultusunda;
>
> "a) Öğrencileri ilgi, istidat ve kabiliyetleri istikametinde yetiştirerek hayata ve üst öğrenime hazırlamak,
>
> b) Öğrenciye, Atatürk ilkelerine ve inkılaplarına, T.C. Anayasası'na ve demokrasinin ilkelerine uygun olarak haklarını kullanabilme, görevlerini yapabilme ve sorumluluklarını yüklenebilme bilincini kazandırmak,
>
> c) Öğrencinin milli kültür değerlerini tanımasını, takdir etmesini, çevrede benimsemesini ve kazanmasını sağlamak,
>
> ç) Öğrenciyi toplum içindeki rollerini yapan, başkaları ile iyi ilişkiler kuran, işbirliği içinde çalışabilen, çevresine uyum sağlayabilen iyi ve mutlu bir vatandaş olarak yetiştirmek,
>
> d) Bulundukları çevrede milli kültürün benimsenmesine ve yayılmasına yardımcı olmak,
>
> ..."[12]

---

11 *A.g.e.*, s. 190-192, 198, 201.

12 Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 6-7.

Öğrenci Andı

İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nin 10. maddesi "Öğrenci Andı" başlığı taşır.

Bu maddeye göre, "İlköğretim kurumlarının ilk beş sınıfında her gün derslere başlamadan önce bahçede veya dershanelerde öğrenciler tarafından aşağıdaki 'Öğrenci andı' söylenir:

> 'Türküm, doğruyum, çalışkanım.
> İlkem, küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümden çok sevmektir.
> Ülküm yükselmek, ileri gitmektir.
> Ey Büyük Atatürk! Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe durmadan yürüyeceğime and içerim.
> Varlığım, Türk varlığına armağan olsun.
> Ne mutlu Türküm Diyene!'"[13]

İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde bir süre önce yapılan değişiklikle, daha önce sadece ilk 5 sınıfta söylenen öğrenci andının, 1-8 arası bütün sınıflarda söylenmesi kararlaştırıldı. Andın söylenmesini üç yıl daha uzatan bu değişiklik, Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997 kararlarının ruhuna uygun bir adım olarak değerlendiriliyor.[14]

Sınıfta

Yönetmeliğin "Dershane Araçları" başlığını taşıyan 123. maddesi, her sınıfta Atatürk portresi, Türk bayrağı, İstiklâl Marşı, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi, Türkiye haritası ve 1-5. sınıflarda bunlara ek olarak Öğrenci Andı bulunacağını ve bunların aşağıdaki düzene göre yerleştirileceğini hükme bağlar:

"Her yazı tahtasının üst kısmına Atatürk'ün portresi, onun üstüne ay yıldız sağa bakacak şekilde Türk Bayrağı, Atatürk'ün Portresinin duruşuna göre sağına İstiklâl Marşı, solu-

---

13 *A.g.e.*, s. 9.

14 "MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği Yeniden Düzenleniyor", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1997, s. 3.

na Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi asılır. Dershanelerde ayrıca Türkiye siyasi haritası, 1-5nci sınıflarda bunlara ek olarak Öğrenci Andı... bulundurulur."[15]

Atatürk Köşesi

Yönetmeliğin 126. maddesi, her okulda "Atatürk Köşesi" düzenlenmesini öngörür: "Okulun dershaneler dışında elverişli bir yeri Atatürk köşesi olarak düzenlenir. Atatürk köşesi temiz, tertipli ve Atatürk'ün yaptıklarını, inkılaplarını belirtecek ve anlamlı bir kompozisyon oluşturacak şekilde olmalı ve zamanla geliştirilmelidir."[16]

Yönetmeliğin 127. maddesi, okul koridorlarında nelerin bulundurulacağını bildirir:

"Okul koridorlarında Talim ve Terbiye Kurulunca tavsiye edilmiş Türk büyüklerine ait resimler ile Türk tarih ve kültürüne ait levhalar ve haritalar, eğitici ve sanat değeri olan resimler, saat ve takvim ile okul gazetesi bulundurulur."[17]

4. Ders Kitapları Yönetmeliği

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 55. maddesine göre, "ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulacak kitaplar Milli Eğitim Bakanlığınca tespit edilir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenmeyen hiçbir kitap ve eğitim aracı okullarda kullanılamaz. Resmi kurum ve kuruluşların dışındaki kişi veya kuruluşlarca hazırlanan kitap ve eğitim araçlarından, Milli Eğitim Bakanlığınca tavsiye edilmeyen öğrencilere aldırılamaz".[18]

29 Mayıs 1993 tarihinde yürürlüğe giren yeni Ders Kitapları Yönetmeliği de, Milli Eğitim Temel Kanunu'nun bu hükmünü tekrarlar. Yönetmeliğe göre, Milli Eğitim Bakanlığı'nın resmi yayın organı *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*'nde yayım-

15 *İlköğretim Kurumları Yönetmeliği*, s. 41.

16 *A.g.e.*, s. 42.

17 *A.g.e.*

18 *Milli Eğitim Temel Kanunu*, s. 26.

lanmayan hiçbir eser ders kitabı olarak öğrencilere aldırılamayacaktır.[19]

Dayatılan Kurallar

Ders Kitapları Yönetmeliği'ne göre,

a) ilköğretim 1-3. sınıflara ait kitapların üçüncü sayfasında İstiklâl Marşı'nın ilk iki kıtası, sonraki sayfalarda Atatürk resmi ve öğrenci andı bulunacaktır.

b) ilköğretim 4-8. sınıflar ile orta öğretim kurumlarına ait kitaplarda İstiklâl Marşı'nın on kıtası ile Atatürk'ün Gençliğe Hitabı yer alacaktır.

c) tarih, coğrafya, sosyal bilgiler ve edebiyat kitaplarında hem Türkiye haritası, hem de "Türk dünyası haritası" bulunacaktır.

d) *bütün* ders kitaplarının son sayfalarında Türkiye haritası ile Öğretmen Marşı yer alacaktır.[20]

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bütün ders kitaplarında yer alması zorunlu tutulan "Öğretmen Marşı" İsmail Hikmet Ertaylan tarafından yazılmıştır. "Öğretmen Marşı", yeryüzünde Türk'e denk hiçbir soy olmadığını ve olamayacağını ilan eder. Marşın ilk kıtası şöyledir:

> Alnımızda bilgilerden bir çelenk,
> Nura doğru can atan Türk genciyiz.
> Yeryüzünde yoktur, olmaz Türk'e denk;
> Korku bilmez soyumuz.

5. İlk Okul Müfredat Programı

Milli Kültür Nasıl Aşılanır

İlk Okul Müfredat Programı, Türk milli eğitiminin amaçları ile ilköğretim amaçlarını gerçekleştirmek için göz önünde bulundurulacak eğitim ve öğretim ilkelerini belirler. Öncelikle

19 "Ders Kitapları Makyajlanıyor", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1993, s. 3.

20 *A.g.e.*

ilk okulun milli bir kurum olduğu ve çocuklara milli kültürü aşılamak mecburiyetinde bulunduğu vurgulanır:

"İlk okul milli bir eğitim kurumudur. Çocukların, milli varlığın birer uzvu olduğu, ileride hangi mesleğe girerlerse girsinler, milli ödevlerini başaracak, milli ülküleri gerçekleştirecek birer Türk yurttaşı olarak yetiştirilmeleri gerektiği hatırdan çıkarılmamalıdır. Bunun için;

"a) İlk okul, çocuklara milli kültürü aşılamak mecburiyetindedir. İçinde yetişen bütün yurttaşlara aynı milli ülküleri, aynı milli amaçları vermek için gereken bütün bilgileri, alışkanlıkları, ilgileri, hizmet arzusunu verimli bir şekilde kazandırmak ilk okulun önemli ödevidir. Millet, hayatı ve geleceği için gerekli gördüğü bütün değerleri ve ülküleri yurttaşlara aşılamayı her şeyden önce ilk okuldan bekler."[21]

Daha sonra, milli kültürü öğrencilere hangi yol ve yöntemlerle aşılayacakları konusunda öğretmenlere tavsiyelerde bulunulur. Programa göre, her ders milli hedeflere ulaştıracak birer araçtır. Bu konuda Sosyal Bilgiler, Türkçe, Fen Bilgisi, Resim-İş, Beden Eğitimi, Müzik, Hayat Bilgisi öğretmenlerine verilen öğütler gerçekten açıklayıcıdır:

"b) Okulda her derse, *milli hedeflere ulaştıracak birer vasıta* olarak bakılmalıdır. Sosyal Bilgiler, Türkçe, Fen Bilgisi, Resim-İş, Beden Eğitimi, Müzik, Hayat Bilgisi derslerini verirken öğretmenin en çok dikkat edeceği nokta, Türk milletine, Türk yurduna ve milli meselelere ait bilgiler üzerinde durmak, öğrencilerin bu bilgileri elde etmelerine yardım etmek, bu bilgileri arttırmak için onlarda devamlı ilgi uyandırmak ve bu suretle öğrencilerde yurt ve millete sevgi, bağlılık ve hizmet aşkı aşılamak, memleket meselerine karşı kendilerinde ilgi ve hassasiyet uyandırmaktır. Meselâ, Sosyal Bilgiler dersinde *öğretmenin görevi birtakım bilgileri sadece öğretmekten ibaret değil*, tarihin eski zamanlarından beri Türk milletinin bağımsız yaşadığını, *başka milletlere kültürünü yayarak onlara*

21 *İlkokul Programı*, derleyen Fatma Kocaoluk ve Şükrü Kocaoluk, Kocaoluk Yayınevi, İstanbul, Tarsus, Adana, 1990, s. 31.

hayatın her yönünde güzel örnekler verdiğini, onlara daha mesut ve daha rahat yaşama yolları öğrettiğini, Türk milletinin dünyanın dört tarafında kurduğu yüksek uygarlık hayatını vücuda getirmek için ne kadar fedakârlıklara göğüs gerdiğini canlı örnekleri ile göstermektir. Özellikle öğretmen, Atatürk'ün İmparatorluk devrinde, İstiklal Savaşı sırasında, Türkiye'de Cumhuriyet kurulduğu günden beri yaptığı büyük işleri anlatarak bunları İmparatorluğun son devrindeki işlerle canlı bir şekilde öğrenciye mukayese ettirecek; bu suretle öğrenci, büyük önderin idaresi ve kılavuzluğu altında Türk milletinin ne kadar önemli ve geniş adımlar attığını, başka milletler arasında kudretinin, itibarının ne kadar yükseldiğini öğrenecek; bir taraftan da milletimizin hem kendi refah ve saadeti, hem de insanlık için yapacağı daha pek çok önemli işler bulunduğunu kavrayacak, *Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kendisine verdiği ödevlerin anlamını, büyüklüğünü ve genişliğini* daha iyi takdir edecektir.

"Yine bu derste öğrencilere, *yalnız milli kurumları tanıtmakla yetinilmemeli*, bunların anlamını ve önemini de kavratarak *bu kurumlara karşı kendilerinde bağlılık ve saygı uyandırılmalıdır*. Öğretmen çocuklara, *kuru kuruya haklarını ve ödevlerini öğretmekle kalmayarak*, bu hakları elde etmek için yüzyıllardan beri milletimizin yaptığı fedakârlığı anlatmalı, *bu haklardan mahrum olan milletlerin acıklı durumunu kavratmalıdır*. Buna karşılık her yurttaşın, *yurttaşlık ödevlerini istendiği gibi yapmasının ne kadar önemli ve zaruri olduğunu*, ödevini yapmayanın hak istemeye hakkı olamayacağını, Türk yurttaşının milli ödevleri uğrunda en yüksek fedakârlığı yapmasının tabii bulunduğunu telkin etmelidir.

"Türkçe dersleri, *büyük adamlar, tarihi şahsiyetler, milli hayatın çeşitli yönleri* ile ilgili çeşitli konularda yazılmış değerli yazıları öğrencilere okutarak bunlar üzerinde onları düşündürmeye, *milli ve estetik heyecan* vermeye, onların görüş, seziş ve duyuş ufuklarını genişletmeye hizmet etmelidir. *Milli konular üzerinde* öğrenciye gördüklerini, düşündüklerini ve duyduklarını yazdırmak suretiyle bir yandan bu konuları öğrenci-

nin *kafasında ve kalbinde* yaşatmalı, bir yandan da öğrenciye Türk dili inkılabının anlamını kavratmalıdır.

"*Aritmetik dersinde öğretmen, öğrencilere sadece sayı kavramını kazandırmakla, aritmetik işlemlerini doğru yaptırmakla ve aritmetik problemlerini doğru çözdürmekle ödevini yapmış olamaz.* Aritmetik dersi, milli etkinliklerle ilgili hesaplar yapmak, Cumhuriyet Hükümetinin ve milli kurumların Cumhuriyet devrinde elde ettikleri randımanların hesaplarını yaptırmak ve bu hesaplar üzerinde çocukları düşündüren, kısacası *milli meselelerin sayı yönü* ile öğrencileri ilgilendiren canlı bir vasıtadır.

"c) İlkokulda, *her dersle milli hayat arasında* ilgi sağlanmasına ve milli hayata bağlanmasına geniş ölçüde dikkat edilmelidir. Mesela, Türkiye Cumhuriyetinin ilânı yıldönümüne tesadüf eden haftada bütün derslerde öğrencinin dikkati bu önemli olay üzerine çekilmeli; Hayat Bilgisi derslerinde çocuklara yaptırılacak incelemelerde Cumhuriyet konusu mihver olarak alınmalı ve Sosyal Bilgiler derslerinde Cumhuriyetin ilânı, Atatürk'ün hayatı, Türk inkılâbı konularına öğrencilerin dikkati çekilmeli; okuma derslerinde Cumhuriyet, Atatürk ve Türk demokrasisi ile ilgili yazılar okutulmalı, o hafta inşat konusu olarak gene bu çeşit eserler seçilmeli, yazma derslerinde temel konu gene Cumhuriyet Bayramı olmalı; Resim-İş derslerinde okulu ve dershaneleri donatmak için gereken şeyler hazırlanmalı, Aritmetik dersinde Cumhuriyet devrinde türlü alanlarda elde edilen randımanın hesapları ve grafikleri yapılmalı, *bütün derslerin mihveri* Cumhuriyet konusu olmalıdır. Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, okulun bulunduğu şehrin kurtuluş bayramı, Tutum ve Kızılay Haftaları, memleketimizde demiryolunun bir şehre ilk defa varması, bir limanın tamamlanması, önemli bir fabrika kurulması, bir kurumun açılması gibi milli hayatta beliren herhangi bir önemli olay, *öğrenimin milli karakterini* sağlamada canlı bir vasıta olmalıdır."[22]

22 A.g.c., s. 31-33, vurgular benim.

Hayat Bilgisi

Bu öneriler ışığında daha ilk okulun en başında, Altı Yaş Grubu Programı'nda vurgulanan genel ilke şudur: "Bütün faaliyetlerde milli, manevi ve ahlâki duyguların kazandırılmasına özen gösterilmelidir."[23] Bu ilkeye uygun olarak, Hayat Bilgisi dersinin 13 amaçtan oluşan genel amaçları arasında şunlara yer verilir:

> "5. Bayramlarımıza dair olumlu tavır ve tutum geliştirme.
> 6. Milli ve Dini Bayramların önemini bilme.
> 7. Atatürk'ü tanıyabilme.
> 8. Atatürk'ün Türk Milleti için yaptıklarını bilme.
> 9. Atatürk'ü sevme ve sayma.
> 10. Türk olmaktan gurur duyma.
> 11. Milli ve manevi değerlere karşı olumlu bir tutum geliştirebilme."[24]

Aynı şekilde, Hayat Bilgisi dersinin programı, her sınıfta, "Atatürkçü düşüncede özellik taşıyan önemli yaklaşımlar"ın işlenmesini ve "Atatürk'ün kişisel özellikleri ile çeşitli yönleri"nin tanıtılmasını öngörür. Bu bağlamda, 3. sınıfta, Atatürkçü düşüncenin bir parçası olarak "mülkiyet hakkı" üzerinde durulmasını ve Atatürk'ün aşağıda sıralanan kişisel özelliklerinin anlatılmasını ister:

> "1. Ölçülü davranışı.
> 2. *Yersiz acıma gücünü kontrol.*
> 3. Mantıklılığı.
> 4. Gurura ve ümitsizliğe yer vermemesi."[25]

---

23 *A.g.e.*, s. 72.

24 *A.g.e.*, s. 73.

25 *A.g.e.*, s. 145, vurgular benim.

Sosyal Bilgiler

İlk okul 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler dersi programı, vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden dersin amaçlarını sıralarken aşağıdaki amaçlara da yer verir:

"a) Ailesine, milletine, vatanına, Atatürk inkılap ve ilkelerine bağlı, çalışkan, araştırıcı, inceleyici, fedakâr ve fazilet sahibi iyi bir vatandaş, mükemmel bir insan olarak yetişirler,

b) Şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlatları olduklarını anlar; milletin geleceğine olan güvenlerini arttırır ve Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakter kazanırlar,

c) Her yönde görev ve sorumluluk alabilecek hale gelir, aile bütünlüğüne bağlılık kazanır, ailenin refah ve mutluluğu için sorumluluk ve görev duygularını geliştirirler.

ç) Topluluk halinde yaşamanın bir zaruret olduğunu, millet kavramını ve Türk Milletinin karakterini kavrar; Türk milletine, bayrağına, Türk askerine ve Türk Ordusuna karşı sevgi, saygı ve güven duygularını kuvvetlendirirler,

d) Millet ve yurt işlerini her şeyin üstünde tutar, milletine ve yurduna karşı canla başla hizmet etmeyi alışkanlık ve ilke haline getirirler,

e) Türk inkılabının anlamını, ayrı ayrı yönlerden önemini, Türkiyenin refah ve mutluluğuna yaptığı ve ülkenin geleceğine yapacağı etkiyi kavrar; Türk inkılabının değerlerine bağlı ve bunları her zaman korumaya hazır, fedakâr birer Türk evladı olarak yetişirler,

f) Kanun kavramını benimser; kanuna ve devlet otoritesine uyma duygusunu ve alışkanlığını kazanırlar."[26]

26 *A.g.e.*, s. 157-158.

Amaçlara ilişkin Açıklamalar bölümünde öğretmenden şunlar istenir: "Sosyal Bilgiler dersinin vatandaşlıkla ilgili konuları işlenirken sadece ilgi uyandırmak ve bilgi vermekle yetinilmemeli, öğrenciler, verilen bilgileri uygulayabilme ve duyguca gelişme, güçlenme imkânına kavuşturulmalıdır... Öğretmen, çocukları daha okulda iken milli ödevlerini bir yandan öğrenmeye, bir yandan da yapmaya alıştırmalıdır. Biz, okul hayatında iken çocukları milli problemlere karşı ne kadar ilgilendirir, kendilerine düşen milli ödevleri yapmaya onları ne kadar alıştırırsak, hayata atıldıkları zaman milli işlere karşı ilgilenmelerini, milli ödevlerine karşı canla başla sarılmalarını da o kadar sağlamış oluruz... Sosyal Bilgilerde öğrencilerin, milletimize karşı güven ve takdir duygularını kuvvetlendirmek için gereken gayret harcanmalı ve Atatürk'ün 'Türk, öğün, çalış, güven' ve 'Ne mutlu Türküm diyene!' sözleri bu çalışmaların temeli olmalıdır."[27]

Sosyal Bilgiler dersinin "Demokratik Hayat ve Anayasamız" başlıklı ünitesi, devlet ile yurttaşlar arasındaki ilişkileri inceler ve bu arada "askerlik görevinin kutsallığı, Türk Milletinin doğuştan asker olma vasfı" üzerinde durur.[28]

Fen-Türkçe-Matematik

Fen Bilgisi dersinin programı, Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün öğretilmesine de yer verir. Atatürk'ün "ileri görüşlülüğü, çok cepheliliği ve rehberliği"[29] gibi kişisel özellikleri ile Atatürkçü düşüncede "akılcılık ve bilime verilen önem"i ele alır.[30]

Türkçe dersinin programı da, öğrencileri, "insanlık âleminin en büyük fazilet örneği"[31] olarak tanımlanan Atatürk'e ilişkin bilgilerle donatmaya çalışır. Türkçe dersinin programı, ayrıca, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu "tehdit" üzerinde

27 *A.g.e.*, s. 159.

28 *A.g.e.*, s. 175.

29 *A.g.e.*, s. 187.

30 *A.g.e.*, s. 199.

31 *A.g.e.*, s. 214.

durur. Bu tehdidi, Türkiye'nin "jeopolitik önemi"ne ve dolayısıyla "çeşitli ideolojilerin tarihsel amaçları ve güncel çıkar hesaplarının kesiştiği bir odak noktasını oluşturması"na bağlar. Bu tehdide karşı, "Atatürk ilkelerine sahip çıkmak ve devamlılığını sağlamak" gereğini vurgular.[32]

Matematik dersinin programı da Atatürkçülüğü öğretmeyi ihmal etmez ve Atatürk'ün doğum tarihiyle, anne ve babasıyla, okul hayatıyla, askerlik hayatıyla, siyaset hayatıyla, eserleriyle vb. ilgili alıştırma ve problemlerin çözülmesini öngörür.[33]

Programa göre, 4. sınıfta kümeler öğretildikten sonra, Atatürkçü düşüncede özellik taşıyan önemli yaklaşımlar şöyle ele alınacaktır:

> "a) Millî tarih-millî ahlâk-millî eğitim-millî kültür
> b) Türk tarihinin zenginliği
> c) Türk milletinin tarihteki yeri (Konu ile ilgili okuma parçasına yer verilecektir)."[34]

Yüzölçüm işlemleri öğretildikten sonra ise "Tehdit" konusu şöyle ele alınacaktır:

> "-Tehdidi meydana getiren sebepler,
> -Türkiye'nin jeopolitik önemi,
> -Avrupa ve Asya arasında köprü teşkil etmesi,
> -Karadeniz ve Akdeniz arasındaki su yollarına egemen olması,
> -(Konu ile ilgili alıştırma ve problemlere yer verilecektir)."[35]

5. sınıfta bölme işlemleri öğretildikten sonra, "Atatürk'ün kişisel özellikleri ve çeşitli yönleri" çerçevesinde "inkılapçılı-

---

32 *A.g.e.*, s. 225.

33 *A.g.e.*, s. 390, 413, 426, 432, 494, 524-525, 592, 621.

34 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *5+3=8 İlköğretim Matematik Dersi Programı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, s. 216.

35 *A.g.e.*, s. 235.

ğı" ele alınacak ve "konuyla ilgili alıştırma yaptırılacak, problemler çözdürülecek"tir.[36] Hacim işlemleri öğretildikten sonra "Atatürkçü düşünce" şöyle işlenecektir:

"1. İnsan hak ve hürriyetleri ile sorumlulukları
a) Vatandaşlık görevleri
(1) Seçme ve seçilme
(2) Vergi verme
(3) Askerlik yapma
2. Akılcılık ve Bilime verilen önem
a) Bilimin insan hayatındaki yeri ve önemi
b) "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" Prensibi (Konu ile ilgili problem çözülecek)."[37]

Resim-İş

Resim-İş dersinin programında, her sınıfta "Atatürk'ün kişisel özellikleri, çeşitli yönleri ve Atatürkçü düşüncede özellik taşıyan önemli yaklaşımlar"a yer verilmesi gerektiği belirtilir. Programa göre, bu yönler ve yaklaşımlar, "öğrencilerin yaş seviyelerine göre, amaçları gerçekleştirecek güncel konularla desteklenip zenginleştirilmeli, davranışlar güncel konularla bağlantı kurularak verilmelidir".[38]

6. İlköğretim İkinci Kademe Müfredat Programı

Milli Coğrafya

6. ve 7. sınıf Milli Coğrafya programının temel amaçları arasında, öğrencilere, "Türkiye'nin dünya üzerinde işgal ettiği yer ve mevkiinin önemini kavratmak, onlarda ülkemiz kalkınma-

---

36 *A.g.e.*, s. 294.

37 A.g.e., s. 304.

38 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *İlköğretim Kurumları Resim-İş Dersi Öğretim Programı*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1992, s. 15.

sında severek sorumluluk alma duygusunu geliştirmek" ve "Türklerin yaşadığı diğer ülke ve bölgelerin coğrafyalarını öğretmek, Türklerin geniş bir alana dağılmış büyük bir millet olduğunu göstermek" yer alır.[39]

Programda, konular işlenirken öğretmenlerin ağırlık vereceği kimi noktalar şöyle açıklanır:

"a. Türkiye'nin Dünyadaki yeri ve önemi konusunda yurdumuzun bugünkü sınırlarının Atatürk'ün önderliğinde yapılan milli mücadele sonunda çizilmiş olduğuna ve coğrafi konumu itibarıyla stratejik önemine değinilmeli; ayrıca Türkiye'nin komşu olduğu ortadoğu ülkeleri arasında gerek ekonomik, gerek kültürel alandaki üstünlüğünün Atatürk İnkılabının bir sonucu olduğu belirtilmelidir.

"b. Karadeniz bölgesi konusunda, Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı ile İstiklâl Savaşının başlamış olduğu vurgulanmalı; Havza ve Amasya tamimlerinin kapsam ve sonuçlarına değinilmeli; Kastamonu'dan bahsederken de şapka ve dolayısıyla kılık kıyafet değişikliklerinden söz edilmelidir.

"c. Marmara bölgesi konusunda, boğazların önemine ve Lozan antlaşmasının bu konudaki sonuçları ile daha sonra boğazlara yeni bir statü getiren Montreux Sözleşmesine de yer verilmelidir.

"d. Ege bölgesi işlenirken İstiklâl Harbinde, bu bölgede yapılan savaşlar ile sonuçlarından bahsedilmelidir.

"e. Orta Anadolu bölgesi konusunda Sivas Kongresi ve önemi, Atatürk'ün Ankara'ya gelişi, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Millet Meclisinin açılışı ve Ankara'nın başkent oluşunun coğrafi sebepleri üzerinde durulmalıdır.

"f. Akdeniz bölgesi konusunda Atatürk'ün Hatay'a verdiği önem ve Hatay'ın Anavatana katılmasına temas edilmelidir.

"g. Doğu ve Güney Doğu Anadolu konularında, Erzurum Kongresi ile bu kongrede alınan kararların önem ve sonuçlarına yer verilmeli; ayrıca, bölgeler incelenirken bu bölge halkı-

39 *Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, sayı 2195, 9 Eylül 1985, s. 361.

nın Milli Mücadele sırasındaki kahramanlıkları (Gaziantep ve Kahramanmaraş örnekleriyle) açıklanmalıdır.

"k. Asya ve Afrika ülkeleri konularında, bu kıtalardaki bağımsızlık savaşı veren; Fas, Tunus, Libya, Irak, Pakistan gibi devletlerin Atatürk'ün yolunu takibettikleri, Atatürk ve Türk İnkılaplarından faydalandıkları, böylece, Atatürk'ün yalnız Türklerin önderi olmayıp dünya devletlerine de örnek bir lider olduğu belirtilmelidir."[40]

Programın "Dünyamız ve Yeryüzündeki Türkler" başlıklı bölümünde "Türklerin yaşadığı belli başlı ülkeler ve yerler" verilir. Programa göre, bu ülkeler ve yerler şunlardır:

"Asya'da Türklerin yaşadığı belli başlı ülkeler ve yerler:

a. Yakutistan,
b. Batı Türkistan,
c. Doğu Türkistan,
d. Afganistan,
e. Azerbaycan,
f. İran,
g. Irak,
h. Suriye,
ı. Kıbrıs.

Avrupa'da Türklerin yaşadığı belli başlı ülkeler:

a. Yunanistan,
b. Bulgaristan,
c. Romanya,
d. Yugoslavya."

Bu ülkeler işlenirken, dikkat edilecek yön ise şudur:

"Bu bölümde yer alan ülkelerin coğrafyası değil, sadece Türklerin bulunduğu yerin coğrafyası, Türkler, Türklerin yerleşmeleri, beşeri ve ekonomik durumları, Türk nüfusunun diğer nüfusa oranı, bu ülkelerin Türkiye ile ilişkileri, Türkiye'de yaşayan azınlıklarla diğer ülkelerdeki Türklerin mukayesesi

40 *A.g.e.*, s. 361-362.

üzerinde durulacak; ayrıca, dünyanın diğer yerlerindeki Türklerden de kısaca bahsedilecektir."[41]

Milli Tarih

6. ve 7. sınıf Milli Tarih programının amacı, öğrencilere, "1. Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetleri, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki büyük payını öğretip kavratmak, onların milli duygularını daha şuurlu ve köklü kılmak; 2. Türk milletinin zekâ ve kabiliyetini, çalışkanlığını, ilim ve sanatseverliğini, estetik zevkini, insanlık duygusunun yüceliğini benimsetmek ve bu üstün özelliklerin davranış haline gelmesini sağlamak; ... 7. Toplumu yönlendiren Atatürk ve diğer Türk büyüklerinin sadece milli değil, evrensel yönlerini de kavratmak ve takdir ettirmek; ... 9. ...milli, manevi ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmaktır."[42]

Programa göre, dersin işlenişinde üzerinde özellikle durulacak kimi yönler şunlardır: "1. Tarih öğretiminin, Türk Milli Eğitimin amaçlarını gerçekleştirmedeki yeri ve önemi gerçek anlamda kavratılacak, tarih kültürünün, fen ve toplum bilimleriyle uğraşanlara da ışık tutarak onların düşünce ufuklarını genişleteceği açıklanacak; Atatürk'ün bu gerçekleri bilen bir kişi olarak tarih öğretimine, özellikle Türk tarihine verdiği önem belirtilecektir. ... 9. Öğrencilere Türk devletinin devamlılığı gerçeği vurgulanacak; Cumhurbaşkanlığı forsunun anlamı, yeri geldiğinde açıklanacaktır. ... 15. Öğrencilere, yurttaşlık ödevleri kavratılacak, yurt ve cumhuriyet sevgisi, kanun ve nizam duygusu telkin edilecektir. 16. Yurdumuzun jeopolitik konumunun Türk ve dünya tarihi açısından önemi belirtilecektir. ... 18. Kendi tarihimizdeki ünlü devlet adamları, kahramanlar, ıslahatçılar veya başka kavim ve milletlerin 'Büyük' ünvanını almış krallar ve imparatorları ile Atatürk'ün kişiliği;

41 *A.g.e.*, s. 362.

42 *A.g.e.*, sayı 2190, 17 Haziran 1985, s. 201.

onların bıraktığı eserlerle, inkılabımızın yenilikleri karşılaştırılacak, bu karşılaştırma yapılırken kişiler ve kurumlar bulundukları zamana göre değerlendirilecek, Atatürk'ün 20. asırdaki üstün kişiliği vurgulanacak ve İnkılabının eşsizliği belirtilecektir. ... 21. Tarihimizde gurur duyduğumuz kahramanlıklar anlatılırken, yerine göre, En Büyük Kahraman Atatürk ile ilişki kurulacaktır."[43]

Vatandaşlık Bilgileri

8. sınıf Vatandaşlık Bilgileri dersinin programında, "insanın sınırsız bir hürriyete sahip olmadığı... konusunda öğrencileri bilgili ve bilinçli kılmak", "hürriyetçi demokrasi rejimimizin diğer rejimlerden, özellikle totaliter rejimlerden farklarını, üstünlüklerini kavratmak ve öğrencilere bu değerleri her zaman korumaya hazır, fedakâr birer Türk evladı olmaları gerektiği fikir ve inancını vermek", "devlet otoritesine saygı duygusu uyandırmak" gibi amaçlar sıralanır. Program, dersin bilgilendirici değil, koşullandırıcı bir nitelik taşıdığını açıkça belirtir: "Vatandaşlık Bilgileri dersi, yukarıda belirtilen amaçlardan da anlaşılacağı gibi, bilgi kazandırıcı bir ders olmaktan çok, öğrencilere belli düşünce ve davranışları kazandırmayı amaçlayan bir derstir."[44]

Dersin "Demokrasi" başlıklı 5. bölümünde, "rejimimize ve varlığımıza yönelen tehditler"in şu başlıklarla inceleneceği belirtilir:

"1. Tehdidi Meydana Getiren Sebepler
   a. Türkiye'nin Jeopolitik Önemi
   b. Güçlü Türkiye'nin Arzulanmayışı
2. Anarşi ve Terör
3. Global Tehdit
4. Güncel Tehdit
   a. İç Tehdit
   b. Dış Tehdit."[45]

---

43 *A.g.e.*, s. 202.

44 *A.g.e.*, sayı 2193, 29 Temmuz 1985, s. 288.

45 *A.g.e.*, s. 289-290.

7. İlk Okuldan Liseye: Tipik Örnek

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin programı, din kültürü ve ahlâk öğretiminin genel amacını şöyle belirler: "İlköğretim ve ortaöğretimde öğrenciye, Türk Milli Eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk'ün laiklik ilkesine uygun din, İslam Dini ve Ahlâk Bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece *Atatürkçülüğün, Milli Birlik ve Beraberliğin, insan sevgisinin dini ve ahlâki yönden pekiştirilmesini sağlamak*, iyi ahlâklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir."[46]

Program, bu genel amaca ulaşmak için uyulması gereken genel ilkeleri de açıklar. Açıklamaya göre, programın hazırlanmasında, "okullarımızın bazı sınıflarında az sayıda da olsa Musevilik, Hıristiyanlık ve diğer dinlere mensup öğrencilerin bulunabileceği hususu da dikkate alınmış", ancak İslam dinine ağırlık verilmiştir: "Bu programda % 99'u Müslüman olan ülkemizde İslam Dinine ait bilgilere daha fazla yer verilmiş olması, hem öğrencilerin bu konudaki ihtiyaçlarının karşılanması bakımından, hem de tarihimizi, edebiyatımızı, musikimizi ve diğer sanat varlıklarımızı tanıtmak, benimsetmek, sevdirmek ve kısaca *onları milli kültürümüzün bir üyesi yapmak açısından* büyük önem taşımaktadır."[47]

Programda, uyulacak ilkeler şöyle sıralanır:

"1. Devletimizin laiklik ilkesi daima gözönünde bulundurulacak, bu ilke her zaman titizlikle korunacaktır. Hiçbir zaman vicdan ve düşünce özgürlüğü zedelenmeyecektir. Kimse dini uygulamalara zorlanmayacaktır.

"2. Mutlaka dini aynı olan milletlerle her zaman iyi ilişkiler içinde bulunulmayacağı, buna rağmen dini ayrı olan milletlerle de iyi niyet ve dostluk ilişkileri içinde bulunulabileceği zihniyeti kazandırılacaktır.

---

46 *İlkokul Programı*, s. 625, vurgular benim.

47 *A.g.e.*, s. 625, vurgular benim.

"3. İyi vatandaş yetiştirmek ve öğrencilerin ileride toplumumuza daha rahat uyum sağlamalarına yardımcı olmak için milli ahlâkımızla ilgili konuların öğretiminde din ayrımı gözetilmeyecektir.

"4. Azınlık okulların dışındaki okullarımızda öğrenim gören T.C. uyruklu Hıristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilere Kelime-i Şahadet, Kelime-i Tevhid, Besmele, Amentü, Âyet, Sure ve Namaz duaları ezberletilmeyecek; Namaz, Oruç, Zekât ve Hacca ait uygulamaya yönelik bilgiler öğretilmeyecektir. Dolayısıyla söz konusu öğrenciler aynı konularda ölçme ve değerlendirme açısından sorumlu tutulmayacaklardır.

"5. Dini bilgiler yanında milli birlik ve beraberliği kazandırıcı, sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendirici vatan, millet, bayrak, sancak, şehit, gazi gibi millî değerler kazandırıcı yüce kavramların öğrencilerin zihinlerinde yer etmesine özen gösterilecektir.

"6. Örf, âdet ve geleneklerimizle milli değerlerimiz daima gözönünde tutulacak ve *dinin milleti oluşturan önemli unsurlardan biri olduğu benimsetilecektir.*

"7. *Ders konuları daima Atatürk ilkeleriyle bütünleştirilecektir.*

"16. *İbadetin* insan tabiatına uygun ve *gerekli olduğu duygusu* öğrencilere kavratılacaktır.

"17. Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili konular işlenirken daima O'nun örnek ve üstün şahsiyeti esas olarak ele alınacak, bunu belgeleyen olaylardan örnekler verilecektir.

"19. Konular yeri geldikçe Âyet ve hadislere dayalı olarak ele alınacaktır.

"21. Müslümanlığın hurafeden uzak, akılcı ve çağdaş bir din olduğu çeşitli örneklerle kavratılacaktır."[48]

Görüldüğü gibi, din kültürü ve ahlâk bilgisi öğretiminin genel ilkeleri laikliğe, düşünce ve vicdan özgürlüğüne açıkça aykırı olduğu gibi kendi içinde de çelişiktir. Zorunlu din dersinin laiklikle asla bağdaşamayacağı bir yana bırakılsa bile; derste dinin milleti oluşturan önemli bir unsur olduğunun benimsetil-

48 *A.g.e.*, s. 625-626, vurgular benim.

mesi; ateistlere, Alevilere, Hıristiyanlara, Musevilere ve başka dinlere mensup öğrencilere Sünni İslam inancının dayatılması laikliğe aykırıdır.[49] Yani, laiklik ilkesinin korunacağı söylenirken laiklik ilkesi ayaklar altına alınmaktadır. Hiç kimsenin dini uygulamalara zorlanmayacağı söylenirken, Hıristiyan ve Museviler dışındaki bütün öğrencilere kelime-i şahadet, kelime-i tevhid, besmele, amentü âyet ve sureleri, namaz duaları ezberletilmekte, nasıl namaz kılınacağı öğretilmektedir.

Hıristiyan ve Musevi öğrencilerin İslam dini eğitimine tabi tutulmasının uluslararası alanda doğurduğu büyük tepkilerden bunalan Dışişleri Bakanlığı'nın önerisi üzerine 29.1.1987 tarihinde alınan kararla yukarıda belirtilen 4. ilke değiştirilmiş, *yalnızca* T.C. uyruklu Hıristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerden isteyenlerin, bu dinlerden birine mensubiyetlerini belgelendirmeleri kaydıyla", *yalnızca* İslam *ibadetine* ilişkin konuların derste işlenmesi sırasında "sınıfta bulunmayabilecekleri hususu" karara bağlanmıştır. Bu düzenlemede de ateistler, Aleviler ve öteki dinlere inananlar dikkate alınmamıştır.[50]

4. ve 5. sınıflarda din ve ahlâk öğretiminin amacı şöyle açıklanır:

"1. Allah'ı ve Peygamberi tanımak ve sevmek.

---

49 Hasan Âli Yücel'in 2 Mart 1942'de söyledikleriyle karşılaştırınız: "Cumhuriyet Maarifinin laik oluşu Türk Milleti'nin mezhep telakkileri bakımından çok mühimdir ve idarecilerimizin gayet iyi bilmeye mecbur oldukları bir mevzudur. Bizim çocukluğumuzda resmi mekteplerde okunan din dersleri ehli sünnet velcemaat esaslarına dayanırdı. Hanefi mezhebinin fıkıh kaidelerini bize okuturlardı. İtikadda ise mezhebimiz İmamı Matüridi'nin mezhebi idi. Türkiye'nin siyasi hudutları içerisinde İmamı Matüridi'ye inanmayan dört, beş milyon insan vardı. Devletin resmi tedrisatı içerisinde ve nüfusumuzun üçte birine yakın bir kütlenin kabul etmediği şeyleri telkine ne hakkımız vardı? Artık bugün bu inanış, niçin bir ayrılık vesilesi olsun? Bu itibarla Tevhidi Tedrisat Kanunu bir cihetten, tek bir elde terbiye ve kültür işini toplama prensibini koyarken, öbür taraftan da, bizim cemiyetimizin teşekkülü itibariyle, mezhep yönünden ehemmiyetli bir davayı da halletmiş bulunuyordu." Yücel, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, s. 120-121.

50 *İlkokul Programı*, s. 628-629.

2. İslam Dininin inanç, ibadet ve ahlâk esaslarını bilmek.

3. Namazda okunan sure ve duaları ezberlemek ve bunların anlamlarını bilmek.

4. Kendi iç dünyasında, içinde yaşadığı aile ve toplumda, inanç ve ibadet yönünden de dengeli ve uyumlu bir kişilik kazanmak.

5. Temizlik, iyilik, doğruluk fikirlerinin, insanları sevmenin, anaya, babaya, büyüklere saygı, küçüklere şefkat göstermenin, zayıflara, muhtaçlara yardım etmenin, çalışkanlığın İslam Dininin emir ve esaslarından olduğunu kavramak.

6. Her türlü ibadet ve dış temizlik gibi güzel ahlâkın da insan için vazgeçilmez bir unsur olduğu gerçeğini benimsemek.

7. Vatan, millet ve Atatürk sevgisini pekiştirmek."[51]

Görüldüğü gibi, düzeni sosyalist ve demokratik muhalefete karşı korumak üzere İslamı Atatürkçülükle birleştirmeye karar veren 12 Eylül yönetiminin dayattığı ve hâlâ zorunlu olarak okutulan bu derste ahlâk ve hatta en basit toplumsal yaşam kuralları dünyevi-laik esaslara değil, göksel-dinsel temellere dayandırılıyor.[52]

4. sınıf Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders programında işlenen konular şunlardır:[53]

---

51 *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, sayı 2109, 29 Mart 1982, s. 156.

52 Oysa Cumhuriyet yönetimi laiklik ilkesinin gereği olarak, ahlâkı dinsel temellerden arındırmış olmakla övünüyordu. Örneğin Hasan Âli Yücel 1942'de şöyle diyordu: "Tevhidi Tedrisat Kanunu terbiye müessesesi olarak dini vasfı olan medreseleri yok ettiğine göre ve Cumhuriyet Devleti esasen din ile devleti ayırmış; dini sırf fertlerin vicdanlarına, duygularına bırakmış olduğu için Cumhuriyet, çocukların terbiyesinde bilginin ahlâk ve ahlâkın bilgi kadar dini kaynaklardan ayrılmış olarak verilmesini temin etmiştir. Bu itibarla Cumhuriyet okullarında devlet eliyle din tedrisatı yapılmaz. Telkin ettiğimiz ahlâk, dini kıymetlerle müeyyidelendirilmez. Bizim için ahlâkî prensip cemiyettir. Her hareket cemiyete, yani millete faydalı veya muzur olması bakımından kıymet alır." Yücel, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, s. 120.

53 *İlkokul Programı*, s. 629-630.

Ünite I: Allah ve Allah İnancı
Ünite II: Peygamberimiz ve Din
Ünite III: İbadet
Ünite IV: İslamın Şartlarına Toplu Bakış
Ünite V: Namaz
Ünite VI: Oruç
Ünite VII: Zekât
Ünite VIII: Hac
Ünite IX: Ailemiz, Evimiz ve Çevremiz.

5. sınıf programında işlenen konular ise şunlardır:[54]

Ünite I: Allah'a İnanmak
Ünite II: Meleklere İnanmak
Ünite III: Kitaplara İnanmak
Ünite IV: Peygamberlere İnanmak
Ünite V: Ahiret Gününe İnanmak
Ünite VI: Kadere İnanmak
Ünite VII: Atatürk'ün Dinimiz ve Laiklik ile İlgili Görüşleri
Ünite VIII: Ahlâki Görevlerimiz
Ünite IX: Temizlik ve Doğruluk
Ünite X: Vatan Sevgisi

Ünite I'de "Allah'a İnanmak" konusu şu başlıklar altında işlenir:[55]

1. Allah vardır.
2. Allah birdir ve benzeri yoktur.
3. Herşeyi yaratan Allah'tır.
4. Her şey O'na muhtaçtır.
5. Herkes O'na sığınır.
6. Allah'a inancın verdiği mutluluk.
7. Allah'a karşı görevlerimiz.
8. Ünite süresince Asr suresi ve anlamı.

54 A.g.e., s. 631-632.

55 A.g.e., s. 631.

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinde, ayrıca, "Tehdit" başlığı altında şu konu işlenir:

"Anarşi ve terörle mücadelede kişilere düşen görevler
a) Türk Devletine, Türk toplumuna, Türk milli değer ve kültürüne bağlı olmak,
b) Vatan ve bayrak sevgisiyle dolu olmak."[56]

6., 7. ve 8. sınıflarda dersin amaçlarına, "Müslümanlığın en son ve en gelişmiş din olduğunu bilmek", "vatan savunmasında ve milli konularda Türklerin tarih boyunca geliştirip olgunlaştırdığı hamaset duygusunu benimsemek", "milli benliğimize ve dinimizin ana kaynaklarına dayalı din ve millet şuurunu kavramak" gibi maddeler eklenir.[57] Böylece "din ve millet şuuru" kazandırılan öğrenciler Lise aşamasına gelince bir adım daha atarlar ve "bunu Atatürkçülükle bütünleştirmek" yolunda eğitilirler.[58] Ve bu aşamada, sözü edilen bütünleştirme sürecinin gereği midir, bilinmez, ama, öğrencilere yaratılış teorisi benimsetilir. "İslam ve Evren" başlığı altında şu konular işlenir:

1. Evrenin yaratılışı.
2. a. Allah'ın yaratma sıfatı, b. Kuran'a göre dünyamız.
3. İnsanın yaratılışı.
   a. İnsan nasıl yaratıldı?
   b. Üstün varlık: İnsan
   c. İnsan ve toplum.[59]

Bu içerikteki bir dersin laiklikle, düşünce ve vicdan özgürlüğüyle, bilimle ve akılcılıkla uzaktan yakından bir ilgisinin olmadığını inkâr etmek galiba imkânsızdır. Ne var ki, irticaya karşı savaş ve çağdaşlıktan-laiklikten bu kadar çok söz edilen günümüzde bile bütün öğrencilerin beyinleri bu dogmalarla

56 *A.g.e.*, s. 633.

57 *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, sayı 2109, 29 Mart 1982, s. 157.

58 *A.g.e.*, s. 160.

59 *A.g.e.*, s. 161.

yıkanıyor. Üstelik, faşist Mussolini İtalyası'ndan daha geri bir uygulamayla öğrenciler bu dogmalardan sınava girmek ve not almak zorunda bırakılıyorlar.[60]

Herhangi bir yanlış anlamaya yer vermemek için, bütün bunların irtica partisinin seçim bildirgesinde öneriler veya vaatler olarak değil, resmi *genel* eğitim müfredatında Atatürkçü "laik ve çağdaş" devletin doğrudan denetimi ve gözetimi altında uygulanan eğitim politikasının bir parçası olarak yer aldığını bir kez daha vurgulayalım.

8. Ortaöğretim Müfredat Programı

Milli Güvenlik Bilgisi

Lise 3. sınıf Milli Güvenlik Bilgisi programında belirtildiğine göre, "çağımızın ve yurdumuzun içinde bulunduğu gerçekler, Millî Güvenlik Bilgisi öğretim programının uzak geleceği de kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Bu sebeple dersin amacı, yarınlarımızın koruyucu ve kollayıcısı, geleceğimizin teminatı, Atatürk'ün İstiklâl ve Cumhuriyetimizi emanet ettiği Türk gençliğini; a. Atatürk İlkelerine inançla bağlı, b. Yurt gerçeklerine bilinçli bir şekilde erişmiş, c. Millî Güvenlik şuuru ile yurt savunmasına hazır, d. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma ve geçme çabalarına katkıda bulunmaya hazır ve yeterli, e. Laik ve demokratik cumhuriyetin bekçisi, f. Milli amaca dönük, milliyetçi ve vatansever olarak yetiştirmektir."[61]

Dersin amaçları arasında, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni tanıtmak, sevdirmek; her Türk gencinin yurt savunmasında aktif görev alacağını, bu görevin kaçınılmaz ve savsaklanamaz bir yükümlülük olduğunu açıklamak yer alır. Programa göre, dersin "Milli Hedef-Milli Güç" başlıklı bölümü şöyle işlenecektir:

---

60 Bölüm V'te "Faşist İtalya" başlığı altında yer alan "Din Dersleri" adlı alt bölümle karşılaştırınız.

61 *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, sayı 2237, 29 Haziran 1987, s. 243.

"Bu bölümde, Atatürk'ün gençliğe hitabesi ile kurtuluş savaşı değerlendirilerek Milli Hedefin tanımı, bağımsızlık, millet olmak ve vatandaşlık sorumlulukları ile Milli Hedefe yönelebilecek iç ve dış tehditler üzerinde durulacak, milli gücün tanımı, unsurları ve moral, Türk Askeri gücü, Türk polis gücü ile Milli Hedefin sağlanmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin yeri ve önemi belirtilecektir."[62]

"Harp" başlıklı bölümde ise "harbin yalnız askerlerin değil, millet-ordu ikilisinin kutsal bir görevi olduğu üzerinde durulacaktır".[63]

Sosyoloji

Lise 3. sınıf Sosyoloji programındaki açıklamalara göre, öğretmen, "öğrencilerin... milli birlik etrafında kenetlenmelerini sağlamalıdır"; "Atatürk'ün Türk gençliğine moral veren çağdaş seviyenin üstüne çıkma öğüdünün, imkânsız bir hedef olmadığını, fert ve cemiyet, madde ve mânâ, hukuk ve ahlâk unsurları arasında dengeli bir ahenk kurarak gelişmeye imkân hazırlayan ve geçmişte güçlü medeniyetler kurmamıza zemin sağlamış olan kültürel değer hükümlerimiz yardımı ile kısa zamanda ulaşılması mümkün bir hedef olduğunu öğrencilere telkin etmelidir"; "Dil, Kültür ve Ülkü birliğinin sosyal gelişmenin temeli olduğunu telkin etmelidir"; "Sosyolojinin modern bir ilim olması dolayısıyla katı doktrinlere, oturmamış kavramlara ve yanlış yorumlara elverişle olmadığını, aksi tutumun ilmi değil, menfi propaganda olacağını öğrencilere açıklamalıdır".[64]

Felsefe

Lise 3. sınıf Felsefe dersi programına göre, dersin amaçları, "1. Öğrencilere farklı bilgi dallarının varlığını göstererek, onlarda ilmi düşünce yolu ile yaratıcı, yapıcı, verimli ve hoşgörü-

62 *A.g.e.*

63 *A.g.e.*

64 *A.g.e.*, sayı 2206, 10 Mart 1986, s. 70-71.

lü, kısacası Atatürkçü bir zihniyet geliştirmek; 2. Öğrencileri, Türk ve Türk-İslam aleminin de içinde bulunduğu insanlığın kültür ve medeniyet gelişmeleri konularında şuurlandırmak; ...6. Milli kültürümüzü, öteki kültürler arasında değerlendirerek öğrencilerin Milli Eğitim Temel Kanunu'nun amaç ve ilkelerine uygun nitelikte birer vatandaş olarak yetişmelerini sağlamaktır."[65]

İnkılap Tarihi

Orta Öğretim Kurumları "Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi" Müfredat Programı ile Yüksek Okullar "Türk İnkılap Tarihi" Müfredat Programı ortaktır. Programda en önde gelen amaç, "Atatürkçülüğü benimseterek Atatürk'ün Dünya görüşünü ve düşüncelerini kavratmak" olarak konulur. Programa göre, "'Türkiye Cumhuriyeti Tarihi' ve 'Türk İnkılap Tarihi' derslerinde temel, Atatürk ve Türk İnkılabı olacaktır. Türk Milli Eğitiminin amaçlarının gerçekleştirilmesinde büyük yeri ve önemi olan bu dersin konuları işlenirken; öğrencilere, süratle değişerek karmaşık hale gelen yurt ve dünya sorunları karşısında, ihtiyaç duyulan gerekli bilgi ve anlayışın, olumlu davranışların kazandırılması ve geliştirilmesinde, başlıca kaynağın bütünüyle Atatürkçülük olduğu kavratılacaktır".[66]

Programda verilen açıklamaya göre, Atatürk'ün özel nitelik ve yetenekleri ayrıntılı olarak işlenecek, "O'nun her zaman sevgi ile anılacak ve bağlanılacak ölümsüz bir lider olduğu vurgulanacaktır".[67]

Türk Dili ve Edebiyatı

Lise 1., 2. ve 3. sınıf Edebiyat dersinin programına göre, "Edebiyat, dilbilgisi ve kompozisyon öğretim ve eğitiminin temel amacı, Anayasamız ve Milli Eğitim Kanunu'ndaki hükümler doğrultusunda, milli ve manevi değerlerine sahip, hoşgörü-

65 A.g.c., sayı 2195, 9 Eylül 1985, s. 359.

66 A.g.e., sayı 2087, 25 Mayıs 1981, s. 205.

67 A.g.c.

lü, yurt ve dünya meseleleri karşısında düşünce üretebilen, eleştiri yapabilen vatandaşlar yetiştirmektir".[68] Ne var ki, bu temel amaçta yer alan "hoşgörülü, yurt ve dünya meseleleri karşısında düşünce üretebilen, eleştiri yapabilen vatandaşlar yetiştirmek" hedefinin sadece göstermelik olarak konulduğu, tek amacın milli ve manevi değerlere bağlı yurttaş yetiştirmek olduğu, programa ilişkin "Açıklamalar" bölümündeki hükümlerle kesinlik kazanır. 21. maddeye göre, dünya edebiyatından seçilecek metinler, "milli kültürümüzle çelişmeyen eserlerden alınır". 22. maddeye göre ise, "seçilen metinler yoluyla milli kültürümüz, örf ve âdetlerimiz ve milli menfaatlerimiz benimsetilir".[69]

Spor Dersi

Beden Eğitimi ve Spor Lisesi basketbol, futbol, voleybol, atletizm, güreş, hentbol ve yüzme derslerinin öğretim programında, ilgili her dersin "genel amaçları" açıklanırken ilk amaç olarak hep şu maddeye yer verilir: "Atatürk'ün ve düşünürlerin beden eğitimi ve spor konusunda söyledikleri sözleri açıklayabilme".[70]

Turizm

Ticaret Liseleri Turizm dersinin programında şu açıklamalar göze çarpar: "9. İnsanları turistik hareketlere yönelten sebepler konusu işlenirken, Atatürk'ün Milli Kültürle ilgili görüşleri üzerinde durulmalı, kültür zenginliklerimiz öğrencilere aktarılmalıdır. 10. Turizmin gelişmesi faktörleri işlenirken, Manevi Değerlerin turizmin gelişmesindeki yeri ve önemi belirtilmeli, manevi değerlerimize verilmesi gereken önemin sebepleri üzerinde titizlikle durulmalıdır. ... 12. Atatürk'ün barış ve turizmi

68 T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Ders Geçme ve Kredi Uygulamasına İlişkin Program Kılavuzu*, Ankara, Şubat 1992, s. 17.

69 *A.g.e.*, s. 19.

70 Milli Eğitim Bakanlığı, *Beden Eğitimi ve Spor Lisesi Basketbol, Futbol, Voleybol, Atletizm, Güreş, Hentbol, Yüzme Dersleri Öğretim Programı*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1992, s. 8, 35, 59, 87, 135, 157, 181.

bağdaştıran 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' vecizesi gereğince işlenmelidir. 13. Atatürk'ün yaratıcı zihniyetinden çıkartılacak fikir ve davranışlar öğrencilere aktarılmalıdır. 14. Metodlu çalışma hususunda, Atatürk'ün Metodlu Çalışmalarından örnekler verilmelidir. 15. Turizm ulaştırması konusunda, Atatürk'ün turizmle ilgili anıları öğrencilerle birlikte değerlendirilmelidir. 16. Hür olmanın ve hürriyetin turizm açısından önemi üzerinde durularak, turizm hareketlerinin ancak hür ülkelerde meydana gelebileceği gerçeği vurgulanmalı, taassubun ise turizm hareketleriyle bağdaşmayacağı belirtilmelidir. 17. Turistleri çeken tabii ve kültürel zenginlikler konusunda; Türklük Şuuru üzerinde durulmalı ve Atatürk'ün 'Ne Mutlu Türküm Diyene' sözü açıklanmalıdır."[71]

Ekonomi

Ekonomi dersi programının birinci amacı, öğrencilere "Türk Milli Eğitiminin genel amaçları doğrultusunda, ekonomik konular hakkında gerekli bilgileri vermek, ekonominin temel kurallarını kavratmak"tır.[72]

Programın "Açıklamalar" bölümünde vurgulanan kimi noktalar şunlardır: "15. Ekonomi ilminin tanımı ve mahiyeti işlendikten sonra; Atatürkçü düşüncede Ekonomik ve Teknolojik Gücün, Milli Birlik ve Beraberliğin Toplumun Gelişmesine Katkısı konusu ele alınarak gereğince işlenmelidir. 16. Ekonominin diğer ilimler arasındaki yeri konusundan sonra; Atatürk'ün Ekonomik Yönden Eserleri ele alınarak gerekli bilgiler verilmelidir. 17. Türkiye'de kamu teşebbüsleri konusunda; Atatürk'ün Ekonomik Yönden Fikir Hayatı ele alınmalı ve öğrenciler bu konuda aydınlatılmalıdır. 18. Türkiye'de milli gelirin dağılımı konusu işlendikten sonra; Atatürkçü düşüncede

71 T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ticaret ve Turizm Öğretimi Dairesi Başkanlığı, *Ticaret Liseleri, Sekreterlik Meslek Liseleri, Otelcilik ve Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri Öğretim Programları*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1987, s. 88.

72 *A.g.e.*, s. 92.

Devletçilik ve Devletçiliğin Çeşitli Modelleri konuları gerektiği şekilde incelenmelidir. 19. Tedavül ve para konusundan sonra; Atatürk'ün kişisel özelliklerinden, Metodlu Çalışması hususuna yer verilmeli ve aydınlatılmalıdır."[73]

Maliye

Maliye dersinin programında yapılan kimi açıklamalar şunlardır: "6. Kamusal hizmetler konusu işlenirken; Atatürkçü düşüncede Vatandaşlık Görevleri üzerinde durulmalı ve gerekli açıklamalar yapılmalıdır. 7. Maliye ilminin amacı açıklandıktan sonra; Atatürkçü düşüncede Devletçilik konusu ele alınarak gerekli açıklamalar yapılmalıdır. 8. Vergiler konusunda; verginin tanımı ve fonksiyonları işlendikten sonra, Atatürkçü düşüncede Vergi Kavramı üzerinde durulmalı ve gerekli açıklamalar yapılmalıdır."[74]

Hukuk

Ticaret Liseleri Hukuk dersinin programında yer alan açıklamaya göre, "hukukun tanımı yapıldıktan sonra, Atatürk'ün Fikir Hayatı ve Eserleri ele alınmalı, gerekli bilgiler öğrencilere aktarılarak aydınlatılmalıdır".[75]

Sekreterlik Meslek Liseleri Hukuk dersinin programında belirtildiğine göre, "Anayasa konusunda Yeni Anayasamızın Hazırlanmasını Gerektiren Sebepler üzerinde durulmalı ve bu sebepler açıklanmalıdır".[76]

Ekonomi ve Ticaret

Sekreterlik Meslek Liseleri'nin Ekonomi ve Ticaret dersi programında vurgulanan noktalardan ikisi şöyledir: "6. Türkiye'de Milli Gelir konusu işlenirken; Milli Gelir Dağılımında Atatürkçü Düşünce Sisteminin Diğer Düşünce Sistemleriyle

---

73 *A.g.e.*, s. 93-94.

74 *A.g.e.*, s. 99.

75 *A.g.e.*, s. 105.

76 *A.g.e.*, s. 165.

Mukayesesi konusu üzerinde durulmalı ve gerekli açıklamalarda bulunulmalıdır. ... 8. Türkiye'de sanayi konusu işlenirken; Türkiye'nin Arzulanmayışında, Gelişmekte Olan Ekonomik Güç konusuna temas edilmeli ve gerekli açıklamalar yapılmalıdır."[77]

İşletme Bilgisi

Sekreterlik Meslek Liseleri'nin İşletme Bilgisi programında verilen açıklamalar göre, "1. Konular, sekreterin kamu kuruluşları ve özel kuruluşlarda çalışacağı gözönüne alınarak işlenmelidir. ... 4. İşletmenin Temel Kavramları konusu işlendikten sonra, Kadının Toplumdaki Yeri; Kamu İktisadi Teşebbüslerinden sonra da, Atatürk Milliyetçiliği konuları ele alınarak, gerekli açıklamalar yapılmalıdır".[78]

Yönetim ve Ticaret Sekreterliği

Yönetim ve Ticaret Sekreterliği programında verilen açıklamaya göre, "İdari Teşkilat konusunda Devletçiliğin Türk Toplumuna Sağladığı Faydalar ile Atatürkçü Düşünce Sisteminde İnkılapçılığa Yönelik İç ve Dış Tehdit konuları üzerinde durularak, gereği gibi işlenmelidir".[79]

Hukuk Sekreterliği

Hukuk Sekreterliği programının birinci amacı, "öğrencilere yargı hakkında genel bilgiler kazandırmak"tır.[80] Programda yapılan açıklamaya göre, "yargı konusunda; İnkılapçılığa Yönelik İç ve Dış Tehdit üzerinde durularak, gerekli ve yeterli açıklamalarda bulunulmalıdır".[81]

---

77 *A.g.e.*, s. 157.

78 *A.g.e.*, s. 162.

79 *A.g.e.*, s. 205.

80 *A.g.e.*, s. 209.

81 *A.g.e.*, s. 210.

9. Platon'un ve Hobbes'un Ruhu

Okul öncesi eğitimden başlayarak ilköğretim ve ortaöğretim müfredat programlarını gözden geçirmiş bulunuyoruz. Matematik ve fen bilgisinden edebiyata, edebiyattan tarihe ve coğrafyaya, coğrafyadan sosyoloji ve felsefeye, felsefeden vatandaşlık bilgisi ve milli güvenlik bilgisine, milli güvenlik bilgisinden çeşitli meslek derslerine kadar uzanan bir yelpazeyi taradık. Programların her birinin ek bir yorum gerektirmeyecek ölçüde kendi kendini açıkladığı ortadadır.[82]

Eğitim ve öğretimde kullanılan bütün kitapların kalıbını oluşturan müfredat programlarındaki bu kadar açıklayıcı örneklerden sonra ise, tek tek ders kitaplarını incelemek galiba gereksizdir. Çünkü, daha önce belirtildiği gibi, Milli Eğitim Temel Kanunu'na ve Ders Kitapları Yönetmeliği'ne göre, yazarı kim olursa olsun, Milli Eğitim Bakanlığınca müfredat programına uygun bulunmayan hiçbir eser, okullara, sınıflara ve okul kitaplıklarına giremez. Her nasılsa "uygunsuz" bir eğitim aracı Bakanlık tarafından yanlışlıkla kabul edilmiş olursa, neler yapılacağını ise aşağıdaki örnekle anlayabiliriz:

> "T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
> Talim ve Terbiye Başkanlığı
> Sayı: 611.EĞD. Bşk. Kei. Şb. Md.-5639
> Konu: Tarih Atlasları Tarih: 1.7.1983
> Genelge: 1983/140
>
> İlgi: M. E. B.lığının 21.3.1983 gün ve Talim ve Terbiye Başkanlığı 611.EĞD. Bşk. Kei. Şb. Md.-2190 sayılı Genelgesi.
>
> 1. Eylül 1980 tarih ve 2069 sayılı Tebliğler Dergisi ile ilgililere kaynak kitap olarak tavsiye edilen Emek İş Yayınlarından 'Özetli Tarih Atlası' ile orta okul ve liselere

82 Daha sağlıklı bir genel değerlendirme için günümüz Türkiyesi'nde uygulanan müfredat programları ile Bölüm VI'da "Nazi Almanyası", "Faşist İtalya" ve "Militarist Japonya" başlığı altında ele alınan eğitim programlarını karşılaştırınız.

yardımcı ders kitabı olarak Tebliğler Dergisinde yayımlanan Kanaat Yayınlarından, Faik Reşit Unat tarafından hazırlanan 'Tarih Atlası' Bakanlığımız Talim ve Terbiye Başkanlığınca yeniden incelenmiştir.

Söz konusu atlasların 10., 11. ve 15. sayfaları ile muhtelif baskılarının değişik sayfalarındaki haritalarda bulunması muhtemel olan 'Armenia' ve 'Ermenistan' kelimeleri sildirilecek ve ilgi genelgede belirtilen hususlar, müdür veya bir müdür yardımcısı başkanlığında alan uzmanlarından oluşturulacak bir komisyon vasıtasıyla bu atlaslar için de aynen uygulanacaktır.

Ayrıca, diğer atlaslar için de, ilgi genelgede belirtilen sakıncaların bulunması halinde de aynı yol izlenecektir.

Rica ederim.

Hasan Sağlam
Milli Eğitim Bakanı
Dağıtım: Gereği: A, B, C, D Planı.

Bilgi: Başbakanlığa, Genelkurmay Başkanlığına, Dışişleri Bakanlığına."[83]

Üniversitelere Buyruk

Şimdi de akademik özgürlük açısından üniversitelerin ne durumda olduğuna bakalım. Milli Güvenlik Kurulu'nun YÖK'e ve YÖK aracılığıyla bütün üniversitelere gönderdiği "YÖK Başkanlığı İle Yapılacak Görüşme İçin Bilgi Notu" başlıklı yazı 1993 yılında basın tarafından açıklandı.

Abbas Güçlü'nün ele geçirdiği ve *Milliyet* gazetesinde yayımladığı belgede, YÖK "Psikolojik Harekât Planlarında icracı unsur" olarak tanımlanır ve üniversitelerin, devletin "psikolojik harekât planları"na sıkı sıkıya uyması istenir. Bu konularda gevşeklikten yakınılır, planların kamuya sızmaması ve gizliliğin kesinlikle sağlanması için alınacak önlemler bildirilir: "YÖK Başkanlığı'nın üniversitelere gönderdiği yazılarda gizlili-

83 *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, sayı 2146, 29 Ağustos 1983, s. 334.

ğe riayet edilmemekte ve zaman zaman polemik konusu yapılabilmektedir. Psikolojik Harekât Planlarında icracı unsur olarak YÖK'e verilen görevlerin icrasında sıkıntılar mevcuttur. Görevlerin yazılı olarak rektörlüklere gönderilmesi halinde en alt kademeye kadar yayınlanmakta, hatta ilan tahtalarına asılmaktadır. Bu nedenle görevlerin, rektörler toplantısında şifahi olarak verilmesi, seminer, sempozyum, tez gibi özel görevlerin ise yakinen takibi gerekmektedir."[84]

Yayımlanan belgede Milli Güvenlik Kurulu'nun üniversitelerden çeşitli isteklerde bulunduğu görülür. Bu isteklerin başlıcaları şunlardır:

1. "Yükseköğretim kurumlarındaki kitaplık ve kütüphanelerin denetlenmesi, zararlı yayınların kitap listelerinden çıkarılması, gençliğin devletine bağlayıcı kitap ve yayınlarla bilgilendirilmesi."
2. "Öğretim üyelerinin ders müfredatları dışında ders vermelerini engelleyecek tedbirlerin alınması."
3. "Devlet aleyhinde ve ideolojik faaliyette bulunan ilim adamlarının kitaplarının okutulmaması."
4. "Aşırı ve etnik ayırımcı grupların üniversite bünyesinde faaliyet göstermesine, öğrencileri yönlendirmesine, idari ve akademik olarak kadrolaşmalarına müsaade edilmemelidir."
5. "Yükseköğretim yönetimleri tarafından istihbarat faaliyetlerine gereken önemin verilmesi."
6. "Üniversite bünyesinde meydana gelen ve genellikle aşırı mihrakların kontrolünde yapılan yemek ve ders boykotu, forum gibi kitle eylemleri demokratik ortam gereği olarak mütalaa edilmektedir. Bu olaylara rektör, dekan, yüksekokul müdürü gibi yöneticiler yeterince müdahale etmemektedirler. Yöneticiler bu konularda duyarlı hale getirilmelidirler."
7. "Üniversite disiplin kurulları çalıştırılmamaktadır.

---

84 Abbas Güçlü, "Üniversitelere MGK Emri", *Milliyet*, 13 Nisan 1993, s. 1, 20.

Disiplini bozan ve gençliği politize ederek normal eğitim, öğretim ortamını menfi yönde etkileyen öğrenciler, disiplin kurullarınca cezalandırılmalıdır."

8. "Üniversiteler, ülkenin milli güvenliğini ilgilendiren konularda araştırma ve yayın faaliyetinde bulunmalıdırlar. Bilhassa istismar edilen ve kamuoyunda gerçek dışı bilgiler aktarılan konularda üniversiteler, bilimsel özerklik ve tarafsız konumuyla kamuoyunu aydınlatmalıdır."

9. "Üniversiteler, ülkemizi ilgilendiren konularda karşıtı uluslararası kuruluşlarla yakın temas içinde olmalı, bilgilendirme, yönlendirme ve gerekirse, senato kararı ile protesto etme gibi faaliyetlerde bulunmalıdırlar."[85]

10. "Karşılıklı yardımlaşma, büyüklere saygı, iyi ahlâk, âdet, gelenek ve görenekler gibi konularda öğrencilere devamlı telkinde bulunularak panel, forum ve konferanslar düzenlenmesi."

11. "Her eğitim yılına devlet büyüklerinin, kamu-özel kurum ve kuruluşların yöneticilerinin ve vatandaşların katıldığı 'Üniversite Açılış Günü' adı altında parlak törenlerin planlanması."[86]

Bu buyruklara bakıldığında, devlet yönetiminin, Platon'un ve Hobbes'un ruhuna uygun olarak, "büyük tanımlayıcı", "bü-

---

85 Bu maddenin nasıl uygulandığına bir örnek olarak bakınız "Güney Kıbrıs'a karşı mesaj. YOK'ün KKTC çıkartması", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1998, s. 7: "Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Genel Kurulu, Avrupa Birliği (AB) sürecine giren Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ne karşı KKTC'ye destek vermek üzere 6. olağan toplantısını adada gerçekleştirme kararı aldı. Siyasi mesaj taşıyan toplantıda, YÖK Başkanı Prof. Dr. Kemal Gürüz, eğitim ve bilim işbirliğini sağlamak üzere KKTC Milli Eğitim Bakanı Günay Caymaz ile bir protokol imzalayacak. Üniversitelerarası Kurul da Suriye'ye karşı mesaj vermek üzere eylülde Hatay'a gidecek... Toplantıyı Mustafa Kemal Üniversitesi'nde yeni açılacak bölümler nedeniyle yapılacak törenlerle çakıştırmayı planlayan Kurul, Suriye'ye de mesaj verecek."

86 "Üniversitelere MGK Emri", s. 20.

yük sansürcü" ve "büyük atayıcı" rollerini üstlendiği söylenebilir. Halka neyin ve kim tarafından öğretileceğini belirleyenler, öğreticileri atayanlar ve hatta öğretimde hangi yöntemlerin kullanılacağına karar verenler iktidarda bulunanlardır. Kimin neyi nasıl öğreteceğini devlet yöneticilerine bırakan bu eğitim ve öğretim düzeninin özü ise halka mutlak itaat ruhunu aşılamaktır. Oysa, öğretme ve öğrenme özgürlüğüne değer veren bir felsefe açısından böyle bir durum tasavvur bile edilemez.

Liderin Tanımı

Bu bölümü, "Atatürk Kimdir?" başlığını taşıyan bir metni aktararak bitirelim. Basında çıkan haberlere göre, sözü edilen metin, askerlere Atatürkçülüğü öğretmek üzere kullanılmaktadır. On maddeden oluşan metin, Atatürk'ü en büyük insan, en büyük Türk, en büyük komutan, en büyük teşkilatçı, en büyük inkılapçı, en büyük öğretmen, en büyük dâhi, en büyük lider, en büyük siyaset adamı ve en büyük devlet adamı olarak tanımlar. Metin aynen şöyledir:

> "1. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup bugünkü hür ve demokratik ortamda yaşamamızı sağlayan en büyük insandır.
>
> 2. Atatürk, 'Ne mutlu Türküm diyene!' demek suretiyle Türklere ulusal bir ruh, kişilik ve onur kazandıran en büyük Türk'tür.
>
> 3. Atatürk, Türkiye'nin bütün düşmanlarını muharebe meydanlarında yenerek zaferler kazanmış en büyük komutandır.
>
> 4. Atatürk, ülkemizin silahları elinden alınmış ve tamamen dağıtılmış silahlı kuvvetlerini yeniden kurarak, düşman karşısında morali yüksek, disiplinli ve eğitimli yepyeni bir ordu çıkararak düşmanlarını yenen ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ni dünyanın en kuvvetli ve çağdaş ordusu haline getiren en büyük teşkilatçıdır.
>
> 5. Atatürk, ülkemizde din, dil, kültür, kıyafet, öğretim ve eğitim, tarım, sağlık, bayındırlık ve ekonomi alanla-

rında gelişmeler gerçekleştiren en büyük inkılapçıdır.

6. Atatürk, Türkiye'de harf ve dil devrimini gerçekleştiren en büyük öğretmendir.

7. Atatürk, kuvvetli ve mutlu bir Türkiye için vatanımızda ulusal birlik ve beraberlik içinde yaşamak gerektiğini temel kural olarak kabul eden en büyük dâhidir.

8. Atatürk, Türkiye'nin çağdaş uluslar düzeyine ulaşabilmesi için büyük atılımların öncüsü olmuş ve bütün Türklerin sevgisini kazanmış en büyük liderdir.

9. Atatürk, 'Yurtta sulh, cihanda sulh' demek suretiyle ülkemizin sulh ve sükûn içinde gelişmesini ve ilerlemesini sağlayan ve ayrıca, kuvvetli, mesut ve dirlik içinde yaşayan bir Türkiye için ulusal bir siyaset izlemek gerektiğini ve karşılıklı dostluklara gerek olduğunu belirten en büyük siyaset adamıdır.

10. Atatürk, din ve devlet işlerini birbirinden ayıran, laik bir devlet kuran ve bu devleti ileri devletler düzeyine çıkaran ve 'Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur' kuralını koyan en büyük devlet adamıdır."[87]

Görüldüğü gibi, metin hiçbir yorum gerektirmeyecek kadar açıktır.

87 Orhan Üreten, "'Atatürk Kimdir?' metni", *Milliyet*, 10 Kasım 1992, s. 12.

ONİKİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Giriş'te de açıklandığı gibi, Türk milli eğitim ideolojisini incelemek ve bu ideolojinin siyasal toplumsallaşma üzerindeki etkisini değerlendirmekti.

Bu amaçla, önce eğitim, toplumsallaşma, siyasal toplumsallaşma ve ideoloji kavramları tanımlanmış ve bu kavramların karşılıklı ilişkileri üzerinde durulmuştur. Daha sonra, belli başlı eğitim felsefeleri sınıflandırılmış, bu eğitim felsefeleri, hem evrensel teoriler olarak, hem de dünya çapında kendilerinden esinlenen somut ideolojik ve siyasal pratikleri içinde incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü kısımlarında, modern Türk milli eğitim sistemi, Türk ulus-devletinin asıl kuruluş tarihi olan ve dolayısıyla eğitim ideolojisi ile sisteminin de oluşmaya başladığı tarih olan 1920'den itibaren incelenmiştir. Milli eğitim sisteminin gelişme süreci bütünüyle ele alınmış, günümüze kadar izlenmiştir. Anayasalar, parti programları, hükümet programları, yasalar, yönetmelikler, Milli Eğitim Bakanlığı ile hükümetlerin kararları ve açıklamaları, ilgili kişilerin söylev ve demeçleri yaygın biçimde taranmıştır.

Çalışmayı tamamlamak üzere şimdi, önce Türk eğitim ideolojisinin bir değerlendirilmesi yapılacak, ardından da, bu ideolojinin Türkiye'deki siyasal toplumsallaşma açısından sonuçları üzerinde durulacaktır.

1. Genel Değerlendirme

Türk eğitim sistemine 1920'deki kuruluşundan başlayarak milliyetçi-devletçi bir felsefenin ya da ideolojinin yön verdiği söylenebilir. Bu ideoloji, Türk ulusunu ve Türk devletini yüceltme eğilimini taşıyordu. Temel kaygısı, öğrencilere milliyetçi değerleri aşılamak ve onları devlete ve ulusun en iyi özelliklerini cisimleştirdikleri düşünülen devlet başkanlarına mutlak sadakatla bağlı yurttaşlar olarak yetiştirmekti.

Bu ideolojinin, "muasır medeniyet"çi bir söylemi yaygın olarak, "hümanist" söylemi ise zaman zaman kullandığı, ancak, öbür uluslara karşı güvensizliği, evrensel ve hümanist değerleri reddedecek ölçülere vardırdığı, başka uluslara karşı sürekli şüphe ve korkuyu telkin ettiği söylenebilir. Bu ideolojinin, yabancı olarak tanımladığı bütün düşünce akımlarını kesin olarak zararlı saydığı; "yabancı" düşünce ile "zararlı" düşünceyi, "yabancı" etki ile "zararlı" etkiyi eş anlamlı olarak gördüğü sonucuna varılabilir. (Bununla birlikte, daha titiz bir sınıflama yapılacak olursa, milliyetçilik, korporatizm veya faydacılık gibi kimi "yabancı" ideolojilerin ya da düşünce akımlarının yararlı sayıldığı ve hemen kabul edildiği belirtilmelidir.) Türk milliyetçiliğinin ideologları, özellikle, özgürlük; eşitlik; aydınlanma; eleştiri; hükmetme ilişkilerinin ve hiyerarşinin reddi gibi evrensel ve enternasyonal değerlere karşı uzak ve güvensiz bir tutum benimserler.

1920'de, yani daha ilk başlangıçta, milli eğitim ideolojisi üç bileşenden oluşuyordu: milliyetçilik, din ve "homo economicus"un faydacı akılcılığı. Din, milliyetçiliği tamamlayan ve pekiştiren bir öğe sayılıyordu. Milli ve dini değerler birlikte ele alınıyor, eğitimin ruhu ya da özü olarak tanımlanıyordu. Modernizm, kalkınmacılık, teknolojik bilgi ve beceri kazanımı ise, Türkiye'nin ulusal yüceliğini sağlamak üzere bu ruh tarafından kullanılacak araçlar olarak görülüyordu.

İkinci aşamada Kemalist reformlar yapıldı ve din öğesi, saf milliyetçilikle bağdaşmayan, modern teknoloji ve yöntemlerin benimsenmesini önleyen geri bir öğe olarak bir yana atıldı. Bu

ikinci aşamada da, yabancılara karşı önyargının güçlü olduğu ve evrensel-enternasyonal değerlerin zararlı ilan edildiği söylenebilir. Sosyalizmin ve enternasyonalizmin her rengi sansür, yasak ve baskı çemberine alındı. Siyasal ve kültürel liberalizmin belirtilerini bastırma eğilimi de güçlüydü.

Üçüncü aşama, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna denk düşer. Nazi/faşist koalisyonunun yenilgisinin yol açtığı yeni ortamda kendisini zayıf ve güçsüz durumda bulan tek parti rejimi, milli eğitim ideolojisine ve sistemine dini yeniden soktu. Sonraki iktidarlar, dini, eğitime adım adım yerleştirdi. Bu aşamada, dinin, sosyalizm ve demokrasi akımlarına karşı halkı seferber etmek için etkili bir faktör olarak değerlendirildiği söylenebilir.

Dinin rolünü hem siyaset alanında, hem eğitimde arttırma eğilimi Soğuk Savaş'la birlikte güçlendi. 1960'lar ve 1970'ler boyunca dinin, ister göksel, ister dünyevi olsun, kutsal dogmalara sadakatle hizmet etmeyi kabul etmeyen herkesi tanımlamak üzere kullanılan deyimle, "açık ve gizli yıkıcı unsurlar"a karşı yoğun biçimde kullanıldığı gözlenebilir.

12 Eylül 1980 rejimi, bu eğilimin doruğunu temsil eder. 12 Eylül rejimi, bir yandan Kemalizmi/Atatürkçülüğü devletin, bütün partilerin ve, özel olarak da, milli eğitimin resmi ideolojisi ilan etti. Öte yandan da, okul sistemi içerisinde dini dogmaların öğretilmesini *zorunlu* hale getirdi ve böylece, Kemalizmin belki de en önemli reformu olan laikliğin içini tamamen boşalttı.

1920'den günümüze kadar geçen yaklaşık 80 yıl içinde dinin rolünü ve etkisini değerlendirecek olursak, dinin, önce saygın bir ortak olarak görüldüğü; daha sonra siyasetten ve eğitim/kültür yaşamından dışlandığı; ardından, yeniden saygınlaştırıldığı; son olarak da, devlet ideolojisine yardımcı olduğu için kendisine tahammül edilen, ama pek de saygın sayılamayacak ikincil bir role ve etkiye doğru değişim gösterdiği söylenebilir. Kuşkusuz, bu rol ve etki değişimleri, çok çeşitli yansımaları olan gerilimli, sancılı ve çatışmalı bir süreç olarak yaşandı ve yaşanıyor.

Yaklaşık 80 yıllık bu dönem içerisinde değişmeyen yönler, milliyetçilik ve milliyetçi devletin yüceltilmesi ile maddi başarı ve mutluluk zihniyeti, yani, faydacı-araçsalcılık idi. Dönem boyunca evrensel ve enternasyonal kültürel değer, felsefe ve ideolojilere karşı güvensizlik ve hoşgörüsüzlük tutumunun değişmediği varsayılabilir. Bir başka deyişle, milli eğitim ideolojisinin formülünde, milliyetçilik ile araçsal zihniyetin değişmez eleman, dinin ise değişken eleman olduğu öne sürülebilir.

Formülün iki elemana indirgendiği dönemde de, üç elemana çıkartıldığı dönemde de, bu milli eğitim ideolojisinin otoriter, totaliter ve baskıcı nitelikte olduğu gözlenebilir. Bu ideoloji, okul öncesi, ilk ve orta eğitim kurumlarında okuyan çocuklara mutlak itaatin aşılanmasını ister; ancak, bununla da yetinmez, üniversitelerde okuyan gençlerden de kendi öngördüğü düşünce ve davranış normlarına tam uyum göstermelerini bekler.

Türk milli eğitim ideolojisinin, bir anlamda, yurttaşların "beşikten mezara kadar" itaatkâr bir tutum ve davranış içinde olması için var gücüyle çaba gösterdiği söylenebilir. İdeolojinin varsayımlarına göre, ulus kutsaldı, devlet kutsaldı, devlet başkanı kutsaldı: yurttaş, bu üçlü kutsallık zırhı içinde yaşayacak ve mutlu olacaktı.

Bu yaklaşım, siyasal öğretileme düzeyinde yurttaşlık eğitimine ya da devlet için despotik eğitime denk düşer. Dawson, Prewitt ve Dawson, siyasal öğretileme ile yurttaşlık eğitimini birbirinden ayırırlar. James Coleman'ın önerisini benimseyen yazarlara göre, yurttaşlık eğitimi, "iyi bir yurttaşın, mensup olduğu ulusun siyasal yaşamına nasıl katılacağına ağırlık verir" ve "öğrenciyi, bağlılığın varsayıldığı ulusla tanıştırır".[1] Buna karşılık, "siyasal öğretileme, belirli bir rejimi kabul ettirme ve haklı gösterme amacını güden belli bir siyasal ideolojinin öğrenilmesine ilişkindir" ve "ulusa bağlılık aşılar".[2] Bu formüle göre, Türk milli eğitim sistemi, en güçlü anlamıyla siyasal öğ-

1 Dawson, Prewitt ve Dawson, *y.a.g.e.*, s. 141.

2 *A.g.e.*

retilemeye yöneliktir. Bu çalışma boyunca gördüklerimizin, okurları, Türk milli eğitiminin bugüne kadar yapmaya çalıştığı şeyin lidere, devlete, ulusa "bağlılık aşılama" olduğuna inandırmaya yeterli olduğu düşüncesindeyim.

Belirtilmesi gereken bir başka nokta da şudur. Eğitim ideolojisinin milliyetçilik *artı* dinsel değerler *artı* faydacı-araçsal bakış açısı şeklindeki ilk formülasyonu sırasında Mustafa Kemal hükümet başkanıydı. Dinin okul sistemi içerisine tekrar sokulması sırasında İsmet İnönü cumhurbaşkanıydı. Okullara zorunlu ahlâk dersinin konulması sırasında Bülent Ecevit başbakandı. Din dersinin zorunlu hale getirilmesi, İmam Hatip Okulları'nın yaygınlaştırılması ve İmam Hatip mezunlarının kritik devlet makamlarına getirilmesi sırasında başta askeri rejimler vardı.

Böylesi bir durumda hükümet programlarını (ve çoğu kez, parti programlarını) birbirinden ayırt etmek neredeyse imkânsızdır. Bu ilginç noktanın en iyi ve en yakın kanıtı, Erbakan Hükümeti ile Yılmaz Hükümeti'nin programlarının birbirlerine neredeyse tıpatıp benzemesidir.

Öte yandan, aydınlanma felsefesi ile liderlere eleştirisiz ve mutlak bağlılığın birbiriyle bağdaşmadığı güvenle söylenebilir. Aydınlanma ile dogmalara inanç birbirlerini dışlalar. Aydınlanma, özgür, bağımsız ve eleştirel düşünmeyi gerektirir. Ebedi veya mutlak kılavuzluk iddiası, Kant'ın deyişiyle, insan doğasına karşı işlenmiş bir suçtur. Bu iddia, kuşaklar boyunca sürdürüldüğünde, suç inanılmaz boyutlara ulaşır.

Eğitim, aydınlanma peşinde koşmak demektir. Eğitim, bağımsız düşünmeyi, özgürlüğü, eşitliği, karşılıklı sevgiyi, saygıyı ve işbirliğini öğretmek ve öğrenmek demektir. Eğitim, insanın aklını her konuda kamu önünde açıkça kullanabilmesini öğretmek ve öğrenmek demektir. Eğitim, öğrenmekten ve öğretmekten mutluluk duyabilmek demektir.

Göksel dogmaların zincirlerini kırmak şüphesiz iyidir ve insanlığın ergin olmayış durumundan kurtuluşu yönünde atılan bir adım olarak alkışlanmalıdır. Ama, göksel dogmaların yerine dünyevi bir dogmayı koymak kötüdür. Böyle bir yaklaşım,

zincirleri vuran kişiyi değiştirmek, ama zincirlere dokunmamak anlamına gelir.

Türk milli eğitim ideolojisinin kutsal *inanış ve davranış* normları dayatarak koca kuşakları ergin olmayış durumunda tutmaktan, çocukların ve gençlerin yaşam sevinçlerini durmadan köreltmekten sorumlu olduğu öne sürülebilir. Milli eğitim ideolojisi, evrensellik ve enternasyonalizme karşı güvensizliği ve önyargıları pekiştirme eğilimini taşımıştır.

Türk milli eğitim sisteminin Platon'un, Hobbes'un ve Locke'un izinden yürüdüğü söylenebilir. Özgürlüğe düşman despotik devlet zihniyeti Platon'un ve Hobbes'un mirasıdır. Faydacı-araçsalcı bakış açısı Locke'un mirasıdır. Dar, kapitalist bir bakış açısıyla birleştirilmiş mutlakiyetçiliğin milli eğitim ideolojisinin ayırt edici özelliği olduğu öne sürülebilir.

Tersinden bakıldığında, Türk eğitim sisteminin Rousseau'nun, Kant'ın, Marks ile Engels'in ve Dewey'in mirasından yoksun olduğu söylenebilir. Türk eğitim sisteminin aydınlanma ve özgürlük, eşitlik ve enternasyonalizm ilkelerine, Rousseau, Kant, Marks, Engels ve Dewey'in derin demokratizmine ve hümanizmine acil biçimde gereksinim duyduğu öne sürülebilir.

Yerliciliğe ve despotizme karşı çarenin özgürlük, eşitlik ve enternasyonalizm olduğunu evrensel deneyimlere dayanarak güvenle söyleyebiliriz.

Türk eğitim sistemi, siyasal ve ideolojik öğretilemeye yönelik olduğu izlenimini uyandırıyor. Bu durumdan kurtulmak için, Türk eğitim sistemini, insanlığın köklü felsefelerine, uluslararası kültüre, evrenselliğe, dünya halklarının ortak mirasına açmak gerektiği öne sürülebilir. Sermayenin egemenliğinden, halka karşı sorumsuz ve hep yanılmazlık iddiasındaki yüksek bürokrasinin despotizminden, göksel ve dünyevi kutsal dogmaların zincirinden kurtulmuş; emeğe saygılı; çocuğa, kadına, gence, insana saygılı; anadillere saygılı; düşünce ve vicdan özgürlüğüne saygılı; insana yaşam sevinci veren eşitlikçi ve özgürlükçü bir eğitim düzenine acil biçimde geçmek gerektiği söylenebilir.

2. Siyasal Toplumsallaşma Açısından Sonuçlar

Giriş'te vurgulandığı gibi, siyasal toplumsallaşma, toplumsal ilişkiler ağının bütününe yayılmış çok karmaşık bir süreçtir. Okul, yani yapılandırılmış eğitim kurumu, toplumsallaştırma etkenlerinden sadece birisidir. Karşıt toplumsallaştırma etkenleri sürece katıldığında, herhangi bir etkenin gücü dengelenebilir.

Öte yandan, eğitim, etkileşimli bir süreçtir. Öğretilenin mutlaka öğrenildiği veya tersinden bakıldığında, öğrenilenin mutlaka öğretilen olduğu söylenemez. Bir başka deyişle, okulun aşıladığı değerlerin öğrenci tarafından mutlaka içselleştirileceği ya da kabul edileceği düşünülemez. Ne var ki, çeşitli etkenler tarafından aktarılan değerler aynı doğrultuda olursa, karşı ağırlık oluşturacak müdahale ya da çatışmalar meydana gelmez, karşıt eğilimler devreye girmez. Böyle bir ortamda, okulda öğretilen ile öğrenci tarafından öğrenilenin aynı olması ihtimali yükselir.

Okullardaki öğretilemenin etkisini dengeleyecek ya da giderecek karşıt etkenlerden söz edebilir miyiz? Siyasal partilerle başlayalım.

Araştırmamız eğitimin amacı ve niteliği gibi en can alıcı konularda farklı (ve dar politika açısından bakıldığında zaman zaman karşıt) siyasal partiler arasında inanılmaz bir mutabakat olduğunu gösteriyor. Bu mutabakata katılması düşünülemeyecek ölçüde taban tabana karşıt ilkeleri savunan siyasal ve kültürel akımlar 1920'den günümüze sistemli biçimde yok edilmiştir. Türk milli eğitim ideolojisinin, bütün ana akım partileri tarafından paylaşıldığı ve çoğu yönden sistem karşıtı olduğu söylenebilecek partilerin bile milli eğitim ideolojisinin ilkelerinden etkilendiğini öne sürebiliriz. Sistem karşıtı tanımına girebilecek partilerin çoğunun eğitim programında genellikle yüzeysel ve beylik sözlerle yetinilmiş olmasını buna kanıt olarak gösterebiliriz.

Gelelim ailelere. Ailelerin okullardaki öğretilemeye karşıt bir güç olarak hareket edebileceğini düşünebilir miyiz? Örgütsüzlüğün ve eğitimsizliğin bu kadar yaygın olduğu bir toplumsal ortamda bu varsayımın pek olanaklı görünmediği söylenebilir.

Türk milli eğitim ideolojisinin, yaklaşık 80 yıldır kesintisiz süren bir hakimiyetin ayrıcalıklarından yararlandığını unutmamak gerekir. Bu ideoloji, dönem dönem muhalefetle karşılaşmış, sisteminde çeşitli gediklerin açıldığını görmüşse de, faşist rejimlerin yıkıldığı dönemde ayakta kalma becerisini göstermiş, çok partili dönemde kendini yeniden üretecek ve süreklilik kazanacak kadar başarılı olmuştur.

Peki ya ordu? Ordunun okullardaki öğretilemeye karşıt bir rol oynayacağı düşünülebilir mi? Araştırmamız ordunun eğitim ve öğretim politikasını yeterince açık biçimde ortaya sermiş bulunuyor. Bilanço hiç de yüreklendirici değildir.

Peki ya medya? Kitle iletişim araçlarının okulların etkisini giderecek bir rolü üstlenebileceği ileri sürülebilir mi? Bu soruya yanıt ararken, Türkiye'de medyanın, nazilerin "Deutschland über Alles" ve "Almanya Almanlarındır" sloganlarını duyar duymaz faşizm tanısını koyduğunu, ama *Hürriyet*'in logosunda yer alan "Türkiye Türklerindir" sloganı karşısında sessiz kaldığını unutmamak gerekir.

Ya üniversiteler? Üniversitelerin bu konuda olumlu bir işlev görmesi düşünülemez mi? Bu konuyu değerlendirirken, üniversitelerin hâlâ otoriter YÖK sisteminin cenderesinden çıkamadığını, üniversite elemanlarının kendi yöneticilerini seçme hakkından bile hâlâ yoksun olduğunu, öğrenciyi ve öğreticiyi kapıkulu sayan despotik zihniyetin üniversitelerde ağır tahribat yarattığını, özellikle üst yönetimlerin özgürlüksüzlük rejimine epeyce alıştığını gözönünde bulundurmak gerekir.

Peki ya işveren örgütleri? Devletle çıkara dayalı binbir ilişki içinde bulunan işveren kuruluşlarından, farklı bir bakış açısı beklemek pek gerçekçi görünmüyor. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) tarafından yayımlanan *Türkiye'de Eğitim* raporu, İmam-Hatip Okulları ile Kuran kurslarının, sanayi için insan yetiştirmesi gereken meslek okullarının aleyhine büyük bir yaygınlığa ulaşmasını; laiklik ilkesine aykırı olarak, İmam Hatip Okulları'ndan mezun öğretmenlerin okullarda, milli eğitim müdürlüklerinde ve Bakanlık merkez teşkila-

tında yüksek görevlere atanmasını ve din derslerinin zorunlu hale getirilmesini eleştirmekle yetiniyor.[3]

TÜSİAD'ın *Türkiye'de Eğitim* raporunun, uzun yıllar Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu başkanı olarak görev yapan ve 1974-1975 yıllarında Sadi Irmak Hükümeti'nde Gençlik ve Spor Bakanı olarak yer alan Zekâi Baloğlu tarafından hazırlandığını belirtmek gerekir.

Raporun Türk milli eğitim sisteminin amaçlarını ve temel ilkelerini sağlam ilan etmesi, "Türk insanının profili", "Türk vatandaşına kazandırılması gereken eğitim profili" açısından eğitimin içeriğinde "bir eksiklik olmadığı" sonucuna varması dikkat çekicidir.[4]

Rapor, yalnızca, Türk milli eğitim sisteminin bu sağlam amaç ve ilkelerinin Avrupa Sanayici ve İşadamları Yuvarlak Masası tarafından ortaya konulan istekler doğrultusunda geliştirilmesini ve böylece Türk eğitiminin bütünüyle ulusal ve uluslararası iş çevrelerinin gereksinimlerine göre düzenlenmesini öneriyor.[5] Belirtilmesi gereken bir başka nokta, Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997 tarihinde kabul ettiği kararların TÜSİAD'ın eğitim raporunda önerilen çerçeveye esas olarak uymasıdır. Oysa, Türkiye'deki eğitim sisteminin bir felsefe değişikliğine ihtiyaç duyduğu, her alanda özgürlüğü ve eşitliği esas almayan düzenlemelerin toplumsal çıkmazları daha da derinleştireceği düşünülebilir.

Kısacası, milli eğitim ideolojisinin, öğrencileri yoğurma ve kendi normlarına göre toplumsallaştırma konusunda neredeyse bir tekele sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, Türk milli eğitiminin, yeni kuşakların özgür, eşitlikçi ve enternasyonalist bir aydınlanma zihniyeti doğrultusunda siyasal toplumsallaşması açısından olumsuz bir nitelikte olduğu sonucuna varılabilir; tabii ki, eğitim ve öğretime aydınlanma ve eşitlik açısından bakma koşuluyla.

---

3 Baloğlu, *y.a.g.e.*, s. 10.

4 *A.g.e.*, s. 11-13.

5 *A.g.e.*, s. 11

KAYNAKÇA

Akkutay, Ülker. (1996). *Milli Eğitimde Yabancı Uzman Raporları*. Ankara: Avni Akyol Kültür ve Eğitim Ümit Vakfı.

Alkan, Türker. (1979). *Siyasal Toplumsallaşma*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Althusser, Louis. (1994). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Anavatan Partisi Programı. (1983). Ankara: Semih Ofset Matbaacılık.

1961 Anayasası. (1976). İstanbul: Yasa Yayınları.

1982 Anayasası. (1997). Ankara: Alkın Kitapçılık Yayıncılık.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. (1989). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Atuf, Nafi. (1932). *Türkiye Maarif Tarihi, İkinci Kitap*. İstanbul: Milliyet Matbaası.

Ayas, Nevzad. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Aydın, İsmail. (1997). *Siyasi Parti ve Hükümet Programlarında Eğitim, Öğretim ve Öğretmenler*. Ankara: Eğitim-Sen Yayınları.

Bal, Hüseyin. (1991). *J. Dewey'in Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Kor Yayınları.

Baloğlu, Zekâi. (1990). *Türkiye'de Eğitim*. İstanbul: TÜSİAD Yayını.

Barrow, Robin. (1975). *Plato, utilitarianism and education*. London and Boston: Routledge & Kegan Paul.

Başaran, Mehmet. (1990). *Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Başbakan Yıldırım Akbulut'un TBMM'de Yaptığı Konuşmalar. (1990). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Başgöz, İlhan. (1995). *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Beden Eğitimi ve Spor Lisesi Basketbol, Futbol, Voleybol, Atletizm, Güreş, Hentbol, Yüzme Dersleri Öğretim Programı. (1992). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Basımevi.

Berkes, Niyazi. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Beşikçi, İsmail. (1991). *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, İkinci Basım.

Beşikçi, İsmail. (1991). *Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, İkinci Basım.

Beşikçi, İsmail. (1992). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, İkinci Basım.

Binbaşıoğlu, Cavit. (1995). *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Bowles, Samuel and Gintis, Herbert. (1976). *Schooling in Capitalist America*. London: Routledge and Kegan Paul.

Bozbeyli, Ferruh (der.). (1970). *Parti Programları Birinci Kitap, Birinci Cilt*. İstanbul: Ak Yayınları.

Bronowski, J. ve Mazlich, B. (1975). *The Western Intellectual Tradition*. New York: Harper and Row.

Büyük Birlik Partisi Program. (1993). Ankara.

Carr, Wilfred ve Kemmis, Stephen. (1986). *Becoming Critical*. Lewes: The Falmer Press.

CHP Programı. Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır. Mayıs 1935. (1935). Ankara: Ulus Basımevi.

Cicioğlu, Hasan. (1985). *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Cohen, Carl (ed.). (1962). *Communism, Fascism, and Democracy*. New York: Random House.

Coleman, James S. (ed.). (1965). *Education and Political Development*. Princeton: Princeton University Press.

Colletti, Lucio. (1972). *From Rousseau to Lenin*. London: New Left Books.

Copleston, Frederick. (1989). *Felsefe Tarihi, Cilt VI, Çağdaş Felsefe, Fransız Aydınlanmasından Kant'a, Bölüm I, Aydınlanma*. İstanbul: İdea Yayınları.

Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri. (1987). Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komitesi.

Çağdaş Eğitim. (1990). İstanbul: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları.

Çağdaş Kültürümüz. (1991). İstanbul: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları.

Çotuksöken, Betül (der.). (1995). *Felsefe Açısından Eğitim ve Türkiye'de Eğitim*. İstanbul: Türkiye Felsefe Kurumu.

Dağlı, Nuran ve Aktürk, Belma (haz.). (1988). *Hükümetler ve Programları, I. Cilt 1920-1960*. Ankara.

Dağlı, Nuran ve Aktürk, Belma (haz.). (1988). *Hükümetler ve Programları, II. Cilt 1960-1980*. Ankara.

Dağlı, Nuran ve Aktürk, Belma (haz.). (1988). *Hükümetler ve Programları, III. Cilt 1980-1987*. Ankara.

Dahl, Robert A. (1961). *Who Governs?* New Haven: Yale University Press.

Dawson, Richard E, Prewitt, Kenneth ve Dawson, Karen S. (1977). *Political Socialization*, Second Edition, Boston and Toronto: Little, Brown and Company.

Demokrasi ve Barış Partisi Program ve Tüzük. 1996.

Demokrat Türkiye Partisi Program. (1997). Ankara.

Dennis, Jack (ed.). (1973). *Socialization to Politics*, New York: Wiley.

Ders Geçme ve Kredi Uygulamasına İlişkin Program Kılavuzu. (Şubat 1992). Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

DSP Program. (1985). Ankara: Sistem Ofset Matbaası.

Dewey, John. (1988). *Özgürlük ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dewey John. (1938). *Yarının Mektepleri*. İstanbul: Kanaat Kitapları.

Dietz, Mary G. (ed.). (1990). *Thomas Hobbes and Political Theory*. Kansas: University Press of Kansas.

Doğru Yol Partisi Tüzük ve Programı. (1983). Ankara.

Dumas, W. ve Lee, W. B. (1968). *Social Studies in West German Schools: Firsthand Perspectives for Educators*. Columbia: University of Missourie Press.

Eğitim Reformu, Hükümet Programı Işığı Altında, 7 Nisan-31 Ağustos 1971. (1971). Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Milli Eğitim Basımevi.

Emeğin Partisi Program ve Tüzüğü. (1996). Ankara.

Engels, Friedrich. (1995). *Anti-Dühring*. Ankara: Sol Yayınları.

Entwistle, Harold. (1979). *Antonio Gramsci*, London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul.

Ergin, Osman. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, Cilt 5. İstanbul: Eser Matbaası.

Foster, C. R. (1977). "Civic Education in the United States and the Federal Republic of Germany". *International Journal of Political Education*. 1.

Freire, Paulo. (1985). *The Politics of Education*. Mass.: Bergin Garvey.

Gedikoğlu, Şevket. (1978) *Kemalist Eğitim İlkeleri, Uygulamalar*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Genelkurmay Başkanlığı (der.). (1988). *Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Genelkurmay Başkanlığı (der.). (1988). *Atatürkçülük (İkinci Kitap) Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Genelkurmay Başkanlığı (der.). (1984). *Atatürkçülük (Üçüncü Kitap) Atatürkçü Düşünce Sistemi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Giroux, Henry A. (1988). *Schooling for Democracy: Critical Pedagogy in the Mo-*

dern Age. London: Routledge, London.

Gökalp, Ziya. (1972). *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*. 2. Baskı. Ankara: Diyarbakırı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları.

Grafiklerle Din Eğitimi Okulları 1951-1970. (1970). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Din Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları.

Güvenç, Bozkurt *vd*. (1990). *Japon Eğitimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Güvenç, Bozkurt *vd*. (1991). *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Halkın Demokrasi Partisi HADEP Program. (1995). İstanbul: Metinler Matbaacılık.

Held, David. (1987). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Herbert, H. Hyman. (1959). *Political Socialization*. New York: The Free Press.

Hess, R. D. ve Torney, J. V. (1967). *The Development of Political Attitudes in Children*. Chicago: Aldine Publishing Company.

Hobbes, Thomas. (1963). *Leviathan*, introduction by John Plamenatz, Cleveland and New York: Meridian Books.

Hükümet Programı, Başbakan A. Mesut Yılmaz, 30 Haziran 1991. (1991). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Hükümet Programı, 25 Kasım 1991. (1991). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

50. Hükümet Programı, TBMM Tutanak Dergisi. Dönem 19, Cilt 37, Yasama Yılı 2, 119. Birleşim, 30.6.1993.

51. Hükümet Programı, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 94, Yasama Yılı 5, 5. Birleşim, 10.10.1995.

52. Hükümet Programı, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 95, Yasama Yılı 5, 19. Birleşim, 31.10.1995.

53'üncü Hükümet Programı, 7 Mart 1996. (1996). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

54. Hükümet Programı, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 20, Cilt 7, Yasama Yılı 1, 70. Birleşim, 3.7.1996.

55. Hükümet Programı, 7 Temmuz 1997. (1997). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Hükümet Programlarında Eğitim. (1990). Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

İlkokul Programı. Derleyen Fatma Kocaoluk ve Şükrü Kocaoluk. (1990). İstanbul, Tarsus, Adana: Kocaoluk Yayınevi.

İlköğretim Kurumları Resim-İş Dersi Öğretim Programı. (1992). Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Milli Eğitim Basımevi.

5+3=8 İlköğretim Matematik Dersi Programı. (1991). İstanbul: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Milli Eğitim Basımevi.

İnal, Kemal. (1996). *Eğitimde İdeolojik Boyut*. Ankara: Doruk Yayıncılık.

İşçi Partisi Tüzük-Program. Ankara: İşçi Partisi Yayınları.

Japon Eğitim Sistemi. (1996). İstanbul: Avni Akyol Ümit Kültür ve Eğitim Vakfı.

Jaros, Dean. (1973). *Socialization to Politics*, New York: Praeger.

Kalinin, M. I. (1989) *Devrimci Eğitim, Devrimci Ahlâk*, İstanbul: Sorun Yayınları.

Kandel, I. L. (1935) *The Making of Nazis*, New York: Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University.

Kant, Immanuel. (1993) *Political Writings*, ed. by Hans Reiss, 2nd enlarged edition, Cambridge, New York and Victoria: Cambridge University Press.

Kant, Immanuel. (1984). *Seçilmiş Yazılar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Karadeniz, Harun. (1979). *Eğitim Üretim İçindir*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Kneller, George Frederick. (1941). *The Educational Philosophy of National Socialism*, New Haven: Publication for the Department of Education by the Yale University Press; London: H. Millford, Oxford University Press.

Koçak, Cemil. (1986). *Türkiye'de Milli Şef Donemi (1938-1945)*. Ankara: Yurt Yayınları.

Korolyov, Fyodor. (1989). *Lenin ve Eğitim*. İstanbul: Sorun Yayınları

Küçük, Yalçın. (1989). *Türkiye Üzerine Tezler I-V (1908-1998)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Lenin. (1969). *State and Revolution*. New York: International Publishers.

Lenin. (1977). *Marksizm ve Gençlik*. İstanbul: Koral Yayınları.

Locke, John. (1965). *Second Treatise of Government*. ed. P. Laslett, New York: Mentor Books.

Macpherson, C. B. (1973). *Democratic Theory*. Oxford: Clarendon Press.

Macpherson, C. B. (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism*. Oxford: Clarendon Press.

Marraro, Howard R. (1936). *The New Education in Italy*. New York: S. F. Vanni, Inc.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (1975). *Collected Works*, vol. 5, London: Lawrence and Wishart.

Marx, Engels, Lenin. (1967). *On Scientific Communism*. Moscow: Progress Publishers.

Marx, Karl. (1977). *Selected Writings*, ed. by David Lellan. Oxford: Oxford University Press.

Marx, Karl. (1963). *The Poverty of Philosophy*. New York: International Publishers.

Marx. (tarihsiz). *The General Council of the First International, 1864-66*. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Meszaros, Istvan. (1989). *The Power of Ideology*. New York: New York University Press.

Mill, J. S. (1951). *Considerations on Representative Government*, H. B. Acton (ed.), *Utilitarianism, Liberty, and Representative Government* içinde. London: Dent and Sons

Mill, J. S. (1982). *On Liberty*. Harmondsworth: Penguin.

Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. (1993). İstanbul: Milli

Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Basımevi.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. (1995). Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Basımevi.

Milli Eğitim Temel Kanunu. (1995). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Milli Selâmet Partisi Program ve Tüzük. (1973). İstanbul: Fatih Yayınevi.

Milliyetçi Çalışma Partisi Programı. (1988). Ankara.

Milliyetçi Demokrasi Partisi Programı. (1983). İstanbul: Şişli İlçe Başkanlığı Yayını.

Minio-Paluello, L. (1946). *Education in Fascist Italy.* London, New York, Toronto: Oxford University Press.

Morley, John Viscount. (1923). *Rousseau and His Era*, in two volumes, vol. II. London: MacMillan and Co.

Mosse, George L. (ed.). (1984). *Nazi Culture.* New York: Schocken Books.

Okul Öncesi Eğitim Programları; Kreş, Anaokulu, Ana Sınıfı. (1994). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitimi Genel Müdürlüğü Milli Eğitim Eğitim Basımevi.

Oran, Başkın. (1990). *Atatürk Milliyetçiliği.* Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım.

Öz, Esat. (1992). *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945).* Ankara: Gündoğan Yayınları.

Özil, Şeyda & Tapan, Nilüfer. (1991). *Türkiye'nin Ders Kitapları.* İstanbul: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları.

Özbudun, Ergun. (1992). *1921 Anayasası.* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Özdoğan, Günay Göksu. (1990). *The Case of Racism-Turanism: Turkism During Single-Party Period 1931-1944.* Doktora tezi. İstanbul: Boğaziçi University.

Özgürlük ve Dayanışma Partisi Program Tüzük. (1996). İstanbul: Can Ofset.

Parla, Taha. (1985). *The Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1876-1924.* Leiden: E. J. Brill.

Parla, Taha. (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, Taha. (1991). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-Cilt 1 Atatürk'ün Nutuk'u.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, Taha. (1991). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-Cilt 2 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, Taha. (1992). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-Cilt 3 Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, Taha. (1991) *Türkiye'de Anayasalar.* İstanbul: İletişim Yayınları Cep Üniversitesi.

Parla, Taha. (1993) *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, Taha. (1991). *Value Foundations of the Turkish National Education and Training System* (1960-1991). Yayımlanmamış makale.

Plato. (1952). *The Statesman*. London: Routledge and Kegan Paul.

Plato. (1974). *The Laws*. Harmondsworth: Penguin.

Plato. (1974). *The Republic*. Harmondsworth: Penguin.

Price, R. F. (1986). *Marx and Education in Late Capitalism*. London & Sydney: Croom Helm.

Reboul, Olivier. (1991). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Refah Partisi Programı. (1986). Ankara: Fotokopi.

Rousseau, J. J. (1995). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau, J. J. (1992). *Toplum Anlaşması*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Russell, Bertrand. (1928). *Education and the Good Life*. New York: Boni & Liveright.

Russell, Bertrand. (1984). *Eğitim Üzerine*. İstanbul: Say Kitap.

Rusk, Robert R. (1965). *The Doctrines of the Great Educators*. Melbourne, London and Toronto: MacMillan.

Sabine, George H. (1961). *A History of Political Theory*. Third Edition. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Sakaoğlu, Necdet. (1992). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları Cep Üniversitesi.

Samuel, R. H. ve Thomas, R. Hinton. (1971). *Education and Society in Modern Germany*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, Publishers.

Sartori, Giovanni. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*. In two volumes. Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers.

Serter, Nur. (1997). *21. Yüzyıla Doğru İnsan Merkezli Eğitim*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Sills, David L. (ed.). (1968). *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Vol. 7. USA: The MacMillan Company and the Free Press.

Singer, Daniel. (1990, April). Their Ideology and Ours. *Monthly Review*, vol. 41, no 11.

Social Contract, Essays by Locke, Hume, and Rousseau, with an introduction by Sir Ernest Barker. (1969). Oxford: Oxford University Press.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti Program. (1985). Ankara.

Sosyalist Birlik Partisi Tüzük ve Program. (1991). İstanbul: Özyılmaz Matbaası.

Sosyalist Devrim Partisi Programı. (1975). Ankara.

Sosyalist Türkiye Partisi Programı. (1992). İstanbul: Aydınlar Matbaacılık.

Sosyalizm Programı (Taslak). (1992). İstanbul: Dünya Yayınları.

Starobinski, Jean. (1988). *Jean-Jacques Rousseau, Transparency and Obstruction*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Sunar, İlkay. (1979). *Düşün ve Toplum*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Szaniawski, Ignacy. (1980). *Okulun Toplumsal İşlevi*. Ankara: Onur Yayınları.

Tanilli, Server.(1988). *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?* İstanbul: Amaç Yayınları.

Tarih ve Demokrasi (1992). İstanbul: Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği.

T.C. Maarif Vekilliği Birinci Maarif Şûrası 17-29 Temmuz 1939. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım.

T.C. Maarif Vekilliği İkinci Maarif Şûrası, 15-21 Şubat 1943. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Üçüncü Milli Eğitim Şûrası, 2-10 Aralık 1946. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Dördüncü Milli Eğitim Şûrası, 22-31 Ağustos 1949. (1991). İstanbul: Millı Eğitim Basımevi Tıpkı Basım.

T.C. Maarif Vekâleti Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 5-14 Şubat 1953. (1991). İstanbul: Millı Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım.

T.C. Maarif Vekâleti Altıncı Maarif Şûrası, 18-23 Mart 1957. (1991). İstanbul: Millı Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım.

T.C. Millı Eğitim Bakanlığı Yedinci Milli Eğitim Şûrası, 5-15 Şubat 1962. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Sekizinci Milli Eğitim Şûrası, 28 Eylül-3 Ekim 1970. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası, 24 Haziran-4 Temmuz 1974. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Onuncu Milli Eğitim Şûrası, 23-26 Haziran 1981. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Onbirinci Milli Eğitim Şûrası, 8-11 Haziran 1982. (1991). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Tıpkı Basım.

T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı XII. Milli Eğitim Şûrası, 18-22 Temmuz 1988. (1989). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı XIII. Milli Eğitim Şûrası, 15-19 Ocak 1990. (1993). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Ondördüncü Milli Eğitim Şûrası, 27-29 Eylül 1993 (1993) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası. (1996). İstanbul: Millı Eğitim Basımevi.

Teber, Serol (1990). *Politik-Psikoloji Notları*. İstanbul: Ara Yayınları.

Teşkilatı Esasiye Kanunu. (1942). Ankara: *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre II İçtima 1, Cilt 2, ikinci basılış

Ticaret Liseleri, Sekreterlik Meslek Liseleri, Otelcilik ve Anadolu Otelcilik ve Turizm

Meslek Liseleri Öğretim Programları. (1987). Ankara: T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Ticaret ve Turizm Öğretimi Dairesi Başkanlığı Milli Eğitim Basımevi.

Timuroğlu, Vecihi. (1991). *Türk-İslam Sentezi*. Ankara: Başak Yayınları.

TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri. (1997). İstanbul: Ürün Yayınları.

Tonguç, İ. Hakkı. (1976). *Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Torney, J. V., Oppenheim, A. N. ve Farwen, R. F. (1975). *Civic Education in Ten Countries, an Empirical Study*. Stockholm: Almqvist and Wiksell, International.

Tunaya, Tarık Zafer. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. Doğan Kardeş Yayınları Basımevi.

Tunçay, Mete. (1989). *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2. Basım.

Türkiye Birleşik Komünist Partisi Program ve Tüzük. (1990). İstanbul: MÜ-KA Matbaası.

Türkiye İşçi Köylü Partisi Programı. (1980). Fotokopi.

Türkiye İşçi Partisi Program ve Tüzüğü. (1979). Ankara: Türkiye İşçi Partisi Yayınları.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Programı. (1987). *Saçak*, sayı 45, Ekim 1987 içinde.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi TSIP Program ve Tüzük. (1974) İstanbul: TSIP Yayınları.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi TSIP Program ve Tüzük. (1976). Fotokopi.

Türkiye Sosyalist Partisi Programı. (1987). *Saçak*, sayı 45, Ekim 1987 içinde.

Üniversiteler Kanunu. Kanun No. 1750. Kabul Tarihi: 20.6.1973. Basım tarihi ve yeri belirtilmemiştir.

Vatan Partisi Programı. (1975). Fotokopi.

Watson, James ve Hill, Anne. (1984). *A Dictionary of Communication and Media Studies*. London: Edward Arnold Publishers.

Weissberg, Robert. (1974). *Political Learning, Political Choice, and Democratic Citizenship*. New Jersey: Prentice-Hall.

Yeni Demokrasi Hareketi Tüzük ve Programı. (1994). Zin Matbaacılık.

Yeniden Doğuş Partisi Programı. (1992). Ankara: Doğuş Yayınları.

Yücel, Hasan Ali. (1993). *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yücel, Hasan Ali. (1994). *Türkiye'de Orta Öğretim*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yükseköğretim Kanunu. (6 Kasım 1981) *T.C. Resmi Gazete*. 17506.

Yükseköğretimde Sorunlar ve Çözümler. (1990). İstanbul: Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği.